T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ORTADOĞU ÇALIŞMALARI BİLİM DALI

ORTADOĞU GÜVENLİK MİMARİSİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜN FİLİSTİNLİ DEVLET-DIŞI AKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (2011-2021)

(DOKTORA TEZİ)

Mehmet BABACAN

BURSA-2025

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ORTADOĞU ÇALIŞMALARI BİLİM DALI

ORTADOĞU GÜVENLİK MİMARİSİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜN FİLİSTİNLİ DEVLET-DIŞI AKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (2011-2021)

(DOKTORA TEZİ)

Mehmet BABACAN

Danışman:
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ

BURSA-2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ortadoğu Çalışmaları Bilim Dalı'nda 711827001 numaralı Mehmet BABACAN'ın hazırladığı "Ortadoğu Güvenlik Mimarisindeki Dönüşümün Filistinli Devlet-Dışı Aktörler Üzerindeki Etkileri (2011-2021)" başlıklı Doktora Tezi ile ilgili savunma sınavı, ……/……/2025 günü …… - ……..…….. saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ
Bursa Uludağ Üniversitei

Üye
Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Gökhan ÖZKAN
Bursa Teknik Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mevlüt AKÇAPA
Bursa Teknik Üniversitesi

17/02/ 2025

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: "Ortadoğu Güvenlik Mimarisindeki Dönüşümün Filistinli Devlet-Dışı Aktörler Üzerindeki Etkileri (2011-2021)" Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam XVI+300 sayfalık kısmına ilişkin, 13/01/2025 tarihinde şahsım tarafından (Turnitin)* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak
alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

13.01.2025

Adı Soyadı: Mehmet BABACAN

Öğrenci No: 711827001

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Ortadoğu Çalışmaları

Statüsü: Doktora

Danışman

Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ

*** Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.**

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "Ortadoğu Güvenlik Mimarisindeki Dönüşümün Filistinli Devlet-Dışı Aktörler Üzerindeki Etkileri (2011-2021)" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

10.01.2025

Adı Soyadı: Mehmet BABACAN

Öğrenci No: 711827001

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Ortadoğu Çalışmaları

Tezin Türü: Doktora

ÖZET

Yazar adı soyadı	Mehmet BABACAN
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Uluslararası İlişkiler
Bilim dalı	Ortadoğu Çalışmaları
Tezin niteliği	Doktora
Tez danışmanı	Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ

ORTADOĞU GÜVENLİK MİMARİSİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜN FİLİSTİNLİ DEVLET-DIŞI AKTÖRLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ (2011-2021)

Halihazırda büyük bir dönüşüm sürecinden geçmekte olan uluslararası sistemin yanında Ortadoğu bölgesi de bölgesel düzeyde köklü bir değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Bu dönüşümün temelleri her ne kadar 2003'te ABD'nin Irak'ı işgaline kadar geriye uzansa da esas kırılma noktasını 2011 yılında ortaya çıkan "Arap Baharı" kapsamındaki devrimler oluşturmuştur. Devletler düzeyinde olduğu kadar bölgedeki devlet-dışı aktörler üzerine de etkileri bulunan bu bölgesel dönüşüm sürecinin birtakım özelliklere sahip olduğu aşikârdır. Bu çalışma uluslararası sistemdeki dönüşümden bahsetmesinin yanında Ortadoğu'da bölgesel düzeyde 2011-2021 yılları arasında yaşanan dış ve güvenlik siyasetindeki dönüşümü odak noktası alarak bu dönüşümün Filistinli devlet-dışı aktörler olarak öne çıkan "El-Fetih" ve "Hamas" üzerindeki etkilerini tartışacaktır. Bu kapsamda öncelikle kavramsal olarak "devlet-dışı aktör" tanımlaması çerçevesinde dönüşen uluslararası sistemde devlet-dışı aktörler konumlandırıldıktan sonra Ortadoğu güvenlik mimarisinin tarihsel perspektifi çizilmeye çalışılacaktır. İsrail-Filistin çatışması temelinde El-Fetih ve Hamas aktörlerinin üzerinde durarak bu aktörlerin dönüşen bölgesel güvenlik mimarisinden nasıl etkilendikleri ve bu etkiye/etkilere karşı nasıl bir tepki (reaksiyon) verdikleri politikaları bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır.

Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap devrimleriyle bölgesel güvenlik mimarisi sürecinde başta İsrail olmak üzere diğer unsurlardan gelen tehditlere karşı hangi dış politika araçlarına yöneldiklerine cevap aramaya çalışılırken kavramsal ve kuramsal olarak çerçevesi çizilen "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı" bağlamında aktörlerin eylem ve stratejileri analiz edilecektir. Birer devlet-dışı aktör olarak El-Fetih ve Hamas'ın benzer tehdit algılarına rağmen farklılaşan politika ve söylemlerinin sebepleri de araştırma kapsamında ele alınacaktır. Aktörlerin yöneldikleri stratejileri ve dış politika araçlarını etkileyen bağımsız değişkenler de saptanmaya çalışılacaktır. Keza Filistinli devlet-dışı aktörlerin 2011-2021 sürecinde dönüşen bölgesel güvenlik mimarisine tepkileri vaka analizleri ile de irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: *El-Fetih, Filistin, Güvenlik, Hamas, İsrail Dış Politikası, Ortadoğu.*

ABSTRACT

Name & surname	Mehmet BABACAN
University	Bursa Uludag University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	International Relations
Subfield	Middle East Studies
Degree awarded	Doctorate
Supervisor	Professor Ferhat PİRİNÇÇİ

THE EFFECTS OF THE TRANSFORMATION IN THE MIDDLE EAST SECURITY ARCHITECTURE ON PALESTINIAN NON-STATE ACTORS (2011-2021)

In addition to the international system, which is currently undergoing a major transformation process, the Middle East region is also experiencing a radical change and transformation at the regional level. Although the foundations of this transformation date back to the US invasion of Iraq in 2003, the main breaking point was the revolutions within the scope of the "Arab Spring" that emerged in 2011. It is obvious that this regional transformation process, which has effects on non-state actors in the region as well as at the state level, has a number of characteristics. In addition to discussing the transformation in the international system, this study will focus on the transformation in foreign and security policy between 2011-2021 at the regional level in the Middle East and discuss the effects of this transformation on the Palestinian non-state actors "Fatah" and "Hamas". In this context, firstly, after conceptually positioning the non-state actors in the transforming international system within the framework of the definition of "non-state actor", the historical perspective of the Middle East security architecture will be tried to be drawn. By focusing on the Fatah and Hamas actors on the basis of the Israeli-Palestinian conflict, it will be tried to explain how these actors are affected by the transforming regional security architecture and how they react to this effect/effects in the context of their policies.

The actions and strategies of the Palestinian non-state actors will be analysed in the context of the conceptual and theoretical framework of the "adaptive behaviour approach in foreign policy analysis" while trying to answer which foreign policy instruments the Palestinian non-state actors have turned to against the threats from other elements, especially Israel, in the process of regional security architecture with the Arab revolutions. The reasons for the different policies and discourses of Fatah and Hamas, as non-state actors, despite their similar threat perceptions, will also be discussed within the scope of the research. The independent variables affecting the actors' initiatives and foreign policy instruments will also be analysed. Likewise, the reactions of Palestinian non-state actors to the transformed regional security architecture in the 2011-2021 period will be analysed through case studies.

Keywords: *Fatah/PLO, Palestine, Security, Hamas, Israeli Foreign Policy, Middle East.*

ÖNSÖZ

Belirli bir emek ve yoğun bir hazırlık sürecinin eseri olan her bilimsel çalışma gibi bu çalışma da uzun ve sabırlı bir araştırmanın, meşakkatli bir hazırlama ve yazma evresinin sonucu olarak ortaya çıktı. Çalışmaya yön veren araştırma soruları ile araştırmanın amacının belirlenmesinden "Sonuç" kısmına gelinceye kadar bir bütün olarak çalışmanın şekillenmesinde öneri ve fikirlerinin büyük payı olan Danışmanım, kıymetli hocam Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ teşekkürlerin en büyüğünü hak ediyor. Şüphesiz her araştırma gibi bir Doktora Tezi yazmak da emek ve zaman dışında aynı zamanda ekonomik kaynak gerektiren zor bir süreci kapsıyor. İşte tam da bu noktada yanımda olan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme; değerli anne ve babama, bu süreçte biraz ihmal ettiğim eşime ve çocuklarıma büyük bir minnet duyduğumu belirtmem lâzım. 2018'den bu yana "Ortadoğu Çalışmaları" alanı ve "Kudüs ve Filistin Çalışmaları" alt alanında "YÖK 100/2000 Doktora Programı" çerçevesinde bursiyer olarak desteklerine mazhar olduğum Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'na (YÖK) da teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Uluslararası İlişkiler disiplininin Ortadoğu Çalışmaları ve Kudüs ve Filistin Çalışmaları gibi spesifik alt-çalışma alanlarındaki literatüre katkı sağlaması umut edilen bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında emeği geçen ve isimleri buraya sığamayacak kadar çok olan akademiden aile fertlerine, araştırma merkezlerinden kütüphane yetkililerine kadar yardımcı olan, anlayış ve sabır gösteren herkese tek tek şükranlarımı sunuyorum. Son bir teşekkür tekrardan, kendisiyle tanışmamı meslekî/akademik ve kişisel açılardan hayatımın en önemli dönüm noktalarından biri saydığım, çalışkanlığı ve azmiyle bize her zaman örnek olan Sayın Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ'ye ait. Kendisine saygılarımı sunuyorum. Çalışmanın uluslararası ilişkiler bilimi alanında faydalı olmasını diliyorum.

Mehmet BABACAN

Gaziantep, 10.01.2025

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖNSÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xiii**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiv**
RESİMLER LİSTESİ ..... **xv**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **xvi**
KISALTMALAR ..... **xvii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN METODİK ÇERÇEVESİ

1.1. Araştırmanın Amacı 6
1.2. Araştırmanın Problemi ve Temel Varsayımı 8
1.3. Araştırmanın Önemi 10
1.4. Araştırmanın Yöntemi 12
1.5. Uluslararası İlişkiler ve Ortadoğu Çalışmalarında Analiz Seviyeleri ve Aktör Düzeyi 17
1.6. Literatürde Devlet-Dışı Aktörler ve Sınıflandırılması 23

İKİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Uluslararası Sistemin Yapısı 27
2.2. Sistemdeki Dönüşümün Öne Çıkan Özellikleri 31
2.3. Devletler ve Devlet-Dışı Aktörlerin Tasnifi Sorunu 39
2.4. Devlet-Dışı Aktörlerdeki Dönüşüm 43
2.5. Devlet-Dışı Aktörler ve Dış Politika Analizinde Adaptasyon Davranışı Yaklaşımı 45
2.5.1. Adaptasyon Davranışı Yaklaşımının Genel Çerçevesi 45
2.5.2. Adaptasyon Davranışı Yaklaşımının Argümanları 47
2.6. Devlet-Dışı Aktörlerin Dengeleme ve İttifak Arayışları 54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA BÖLGESEL GÜVENLİK SİYASETİ VE BÖLGESEL GÜVENLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ

3.1. Güvenlik Kavramının Farklı Boyutları ve Ortadoğu Güvenlik Siyaseti 58
3.1.1. "Güvenlik", "Uluslararası Güvenlik" ve "Bölgesel Güvenlik" 58
3.1.2. Ortadoğu'da Bölgesel Güvenlik Siyasetinin Unsurları 63
3.1.2.1. Tarihsel ve Sosyolojik Gelişmeler 63
3.1.2.2. Küresel Aktörlerin Müdahaleleri 66
3.1.2.3. Bölgesel Liderlik Mücadelesi 67
3.1.2.4. Devletlerin Silahlanma Stratejileri 71
3.1.2.5. Konstrüktivist Öğeler (Din, Etnik Yapı, Mezhep ve Kimlik) 73
3.1.2.6. İdeolojik Faktörler 75
3.1.2.7. Doğal Kaynakların Paylaşımı Sorunu 76
3.1.2.8. Demokratikleş(-eme)me Sorunu 78
3.1.2.9. Sınır Uyuşmazlıkları 80
3.1.2.10. Enerji Kaynaklarının Kontrolü 82
3.2. Ortadoğu Güvenlik Mimarisinin Tarihsel Çerçevesi 85
3.2.1. Sykes-Picot Düzeni: Kolonyal Dönemden Arap-İsrail Savaşlarına Dinamikler 89
3.2.2. Camp David Düzeni: Değişen İttifaklar ve Yeni Soğuk Savaş Dönemi 93
3.3.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem: ABD'nin Bölgesel Dizayn Çabaları 97
3.3.4. Arap Devrimleri ve Dönüşen Bölgesel Güvenlik Mimarisinin Karakteri (2011-2021) 100
3.3.4.1. Bölgesel Kutuplaşma Dinamikleri, İttifaklar ve Güvenlik İkilemleri 103
3.3.4.2. Yaygın Vekâlet Savaşları ve Vekil Aktörler 106
3.3.4.3. Devlet-Dışı Silahlı Aktörlerin Artışı: Çatışma, Terörizm ve İstikrarsızlık 108
3.3.4.4. Artan Savunma Harcamaları 110
3.3.4.5. Azalan Amerikan Angajmanının Bölgesel Güvenlik ve İttifak Yapılarına Etkisi 113
3.3.4.6. Bölgesel Güç Dengesinin ve Geleneksel Güç Merkezlerinin Değişimi 120
3.3.4.7. Bölgesel Politikalarda İsrail'in Yükselişi 122
3.3. Ortadoğu Güvenliğinde Filistin'in Merkezî Konumu 124
3.4. Bölgesel Güvenlikteki Dönüşümün Filistin'e Yansımaları 129
3.4.1. ABD'nin Kudüs Kararı 130
3.4.2. Yüzyılın Anlaşması 133
3.4.3. İbrahim Anlaşmaları 135
3.4.4. İsrail-Karşıtı Bloğun Zayıflaması ve Filistin Davasındaki Güç Kaybı 137

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖNÜŞEN BÖLGESEL GÜVENLİK MİMARİSİ KARŞISINDA FİLİSTİNLİ DEVLET-DIŞI AKTÖRLER

4.1. Filistinli Devlet-Dışı Aktörleri Konumlandırmak 141
4.1.1. El-Fetih/ Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) 141
4.1.2. Hamas/İslami Direniş Hareketi 147
4.1.3. Filistin İslâmî Cihadı 153

4.1.4. El-Fetih ve Hamas'ın Aktörlük Yeteneği ve Kapasitesi 156
4.2. Yeni Bölgesel Güvenlik Mimarisinde El-Fetih ve Hamas'ın Dezavantajlı Durumu 161
4.2.1. İsrail Lobisi Etkisindeki ABD Dış Politikası 161
4.2.2. Bölgesel Aktörlerle Değişen İttifak Yapısı 163
4.2.3. Arap Dünyasından İzole Edilmişlik ve İsrail Ablukası 166
4.2.4. İsrail ve Filistin Arasındaki Asimetrik Güç İlişkisi 168
4.2.5. Aktörler-arası Çekişme ve Ulusal Birliğin Sağlanamaması 172
4.3. İsrail'in Değişen Ulusal Güvenlik Stratejisinin Filistinli Devlet-Dışı Aktörlere Etkileri 176
4.3.1. İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinde Güncelleme: Meşruiyetin Kaybı Endişesi 177
4.3.2. İran Yayılmacılığı ve Hizbullah Karşısında Tehdidin Dengelenmesi 183
4.3.3. Kudüs Kararı, Yüzyılın Anlaşması ve İbrahim Anlaşmalarının Filistinli Aktörler Üzerindeki "Zorlayıcı Diplomasi" Etkisi 188
4.4. BÖLGESEL GÜVENLİK MİMARİSİNİN FİLİSTİNLİ DEVLET-DIŞI AKTÖRLERİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİSİ 190
4.4.1. Süreklilik ve Dönüşüm Karşısında El-Fetih ve Hamas 190
4.4.2. Organizasyonel ve Hukuksal Yapılardaki Değişim 192
4.4.3. Değişen Tehdit Algısı ve Güvenlik Önceliklerinin Yeniden Sıralanması 199
4.4.4. Güç ve Kapasite Asimetrisinin Büyümesi 201
4.4.5. Siyasi, Diplomatik ve Ekonomik Baskılar 204
4.4.6. Aktörlerin Dış ve Güvenlik Politikasındaki Dönüşüm 207

BEŞİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİNLİ DEVLET-DIŞI AKTÖRLERİN BÖLGESEL GÜVENLİKTEKİ DÖNÜŞÜME TEPKİLERİ

5.1. Arap Devrimlerinde El-Fetih ve Hamas'ın Sürece Yönelik Tepkilerinin Analizi 213
5.1.1. Örnek Olay 1: 3 Temmuz 2013 Mısır'daki İhvan Rejimi 'ne Darbe 214
5.1.2. Örnek Olay 2: Suriye İç Savaşı/Krizi 217
5.1.3. Örnek Olay 3: IŞİD'in Musul İşgali 221
5.1.4. Örnek Olay 4: Katar Krizi (2017) 224
5.2. II. GÜÇ, ULUSAL ÇIKAR VE İTTİFAKLAR BAĞLAMINDA EL-FETİH VE HAMAS 229
5.2.1. Filistin Ulusal Siyasetinde "Güç", "Çıkar/Ulusal Çıkar" ve Aktörlerin Algısı 229
5.2.2. Filistinli Devlet-Dışı Aktörler Açısından Bir Dış Politika Aracı olarak "İttifaklar" ve "Bağımsız Değişkenleri" 230
5.2.3. Küresel ve Bölgesel Aktörlerle İttifak Stratejileri 232
5.2.4. Ekonomik ve Finansal Kaynaklara Ulaşma Çabaları 238
5.2.5. Aktörlerin Bölgesel ve Uluslararası Örgütlerle İlişkilerini Geliştirmeleri 241
5.2.6. Küreselleşme ve Dijitalleşme Stratejileri 244
5.2.7. Uluslararası ve Bölgesel Siyaset Ölçeğinde Söylemlerin Analizi 246
5.2.8. Aktörlerin Silahlanma Eğilimleri, Güvenlik ve Savunma Stratejileri 250

5.2.9. Aktörlerin Tepkilerinin "Adaptasyon Davranışı Yaklaşımı" ile Değerlendirilmesi..... 256
SONUÇ..... 261
KAYNAKÇA..... 268
ÖZGEÇMİŞ..... 286

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1: Ortadoğu Güç Endeksi (2022) 69
Tablo-2: 2016 itibarıyla dünyadaki en fazla petrol rezervine sahip ülkelerin rezerv miktarları ve küresel oransal dağılımı 84
Tablo-3: 2014-2018 yılları arasında küresel silah ithalatının bölgelere göre oransal dağılımı 111
Tablo-4: Ortadoğu'da Büyük Güçlerin Savunma-Saldırı Dengesi (1990-2020) 112
Tablo-5: Bazı Ortadoğu ülkelerine olan Amerikan Askeri yardımları (2018-2019, Milyon $) 115
Tablo-6: GMI/Küresel Askerileşme Endeksinde İlk 10 Ülke-2016 202
Tablo-7: Filistin'in Temel Makroekonomik Göstergeleri 207
Tablo-8: Türkiye'nin 2011-2021 yılları arasında UNRWA'ya yaptığı Bağış Miktarları 241
Tablo-9: El-Fetih ve Hamas'ın sahip olduğu kuvvetlerin tahmini sayısı (K.: Kuvvetleri) 252
Tablo-10: Hamas'ın elindeki roket envanteri-2021 255

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil-1: Bilimsel bilgi merkezli kavram ve bağlantılar 13
Şekil-2: Bilimsel Araştırma Yöntemleri 14
Şekil-3: Çalışmanın metodik haritası 16
Şekil-4: Aktörlerin Özerklikleri ile Kaynak Dağılımı Arasındaki İlişki 19
Şekil-5: Devlet-Dışı Aktörlerin Kategorizasyonu 25
Şekil-6: Egemen Ulus-Devletlerin Adaptasyon Kalıplarını Etkileyen Bağımsız Değişkenler 50
Şekil-7: Adaptasyon Teorisi Çerçevesinde Ortaya Konan Farklı Dış Politika Davranışları 51
Şekil-8: Güvenlik kavramının farklı boyutları ve kapsamı 62
Şekil- 9: Dünyadaki en büyük 10 silah ithalatçısı ülkenin küresel dağılımı (2016-2020) 72
Şekil-10: Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin demokratik parametrelere göre kategorizasyonu 79
Şekil-11: Hamas'ın Genel Organizasyonel Yapısı 160
Şekil-12: 2011 öncesi ve sonrasında Filistinli devlet-dışı aktörlerin değişen tehdit algısı 200
Şekil 13: Hamas'ın mücadele ve siyaset dönemleri 212
Şekil 14: Filistinli Devlet-Dışı Aktörlerin ittifak kararlarını etkileyen bağımsız değişkenler 232
Şekil-15: Filistinli devlet-dışı aktörlerin adaptasyon davranış kalıplarıyla örtüşen tercihleri/stratejileri 260
Şekil-16: Filistinli devlet-dışı aktörlerin bölgesel güvenlik mimarisinin dönüşümü etkisi altında adaptasyon teorisi çerçevesinde gösterdikleri dış politika davranışları 260

RESİMLER LİSTESİ

Resim-1: El-Fetih'in bayrak, simge ve işaretleri 143
Resim-3: Mahmud Abbas 146
Resim-2: Yaser Arafat..... 146
Resim-4: Hamas'a ait bayrak, işaret ve semboller..... 149
Resim-5: Hamaslı bir mücahid (Kassam Tugayları)..... 151
Resim-6: Filistin İslâmî Cihad Örgütüne ait bayrak ve semboller..... 154
Resim-7: Dr. Fethi Şikaki 155
Resim-8: Ramazan Şallah 155
Resim-9 : FKÖ'nün Genel Organizasyon Yapısı 158
Resim-10: Muhammed Dahlan 193
Resim-11: Ülkelerin ABD'nin yaptığı yardımlardan aldığı pay (%) 2001 sonrası 203
Resim-12: Halid Meşal 248

HARİTALAR LİSTESİ

Harita-1: Ortadoğu'nun etnik yapısı ve etnik grupların dağılışı 74
Harita-2: Ortadoğu bölgesi..... 87
Harita-3: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesindeki ülkelerin savunma harcamalarındaki değişim (2018-2019 yılları arası) 113
Harita-4: ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki askerî varlığı-2021 (Üsler ve Askerî Kuvvetlerinin sayısı) 117
Harita-5: ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nın (CENTCOM) sorumluluk bölgesindeki kuvvetleri ve konuşlanması (2019) 118
Harita-6: 1946'dan günümüze İsrail ve Filistin sınırları..... 127
Harita-7: Kudüs Haritası 133
Harita-8: Hamas füzelerinin türleri ve menzil kapsamı 254

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilâtı
AWACS	: Havadan Erken Uyarı ve Kontrol Uçağı
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BİT	: Bilgi ve İletişim Teknolojileri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika Ekonomik Örgütü
CENTCOM	: ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı
CIA	: Merkezi Haberalma Örgütü (ABD İstihbarat Teşkilâtı)
DEAŞ	: Irak-Şam İslam Devleti Terör Örgütü (IŞİD)
EUPOL COPPS	: Filistin Topraklarında Avrupa Birliği Polis Misyonu
FKO	: Filistin Kurtuluş Ordusu
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
H1	: Hipotez 1
H2	: Hipotez 2
H3	: Hipotez 3
H4	: Hipotez 4
HAMAS	: İslami Direniş Hareketi
IAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
IDF	: İsrail Savunma Kuvvetleri
IMF	: Uluslararası Para Fonu
INGO	: Hükümetlerarası Örgütler
İHA	: İnsansız Hava Aracı
KGAÖ	: Kollektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
MC	: Milletler Cemiyeti

MI6	: İngiliz İstihbarat Servisi (SIS)
MOSSAD	: İsrail Ulusal İstihbarat Teşkilatı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGO	: Hükümet-dışı Örgütler/Kuruluşlar
OAPEC	: Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
OHCHR	: BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê / Kürdistan İşçi Partisi Terör Örgütü
PYD	: Demokratik Birlik Partisi Terör Örgütü
RF	: Rusya Federasyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
TİKA	: Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı
UGS	: Ulusal Güvenlik Stratejisi
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNRWA	: Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu
WB	: Dünya Bankası
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
YPG	: Halk Koruma/Savunma Birlikleri Terör Örgütü

GİRİŞ

Uluslararası sistemin büyük bir dönüşüm geçirdiği ve bu durumun bölgesel sistemlere de etki ettiği günümüzde uluslararası ilişkiler disiplini açısından yeni teorik tartışmalar gündeme gelmekte, uluslararası politikada cereyan eden gelişmeler ortaya çıkan yeni kavramsallaştırmalar ekseninde yorumlanmakta ve gerek kuramsal düzeyde gerekse de pratikte yeni ifade biçimleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca "güvenlik" kavramına olan yaklaşımın değişmesi ve uluslararası güvenlik siyasetinde yeni ve değişen tehdit formlarının ortaya çıkmasıyla "kapsamlı güvenlik (*comprehensive securtiy*) anlayışı" geçerli olmaya başlamış, devletlerin dış ve güvenlik politikalarını yönlendiren değişkenler çoğalmaya başlamıştır.

Ortadoğu coğrafyası özelinde ise uluslararası sistemdeki dönüşümün yanı sıra 2011 yılında başlayan ve demokratik hak talepleri çerçevesinde gelişen halk hareketlerinin tamamına verilen bir isim olarak benimsenen "Arap Baharı" süreci kapsamında bölgesel düzeyde de büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Bölgedeki devletlerin dış politika davranışlarına bütünüyle etki eden ve 2011'e kıyasla bölgenin güvenlik mimarisini büyük ölçüde dönüştüren Arap devrimleri ile iç savaş ve çatışmaların yaşandığı, devlet-dışı aktörlerin yükselişe geçtiği, terörizmin arttığı istikrarsız bir bölgesel türbülans haline girilmiştir. Suriye, Libya, Yemen gibi ülkelerde uzayan iç savaş ve çatışma ortamı bölgesel ve küresel aktörlerin bu ülkelerdeki isitkrarsızlığı derinleştirerek vekâlet savaşlarını ortaya çıkarmasına yol açarken devlet otoritesinin zayıflamasını fırsat bilen devlet-dışı aktörlere ise adeta davetiye çıkarmıştır.

Böyle bir bölgesel güvenlik sisteminde İsrail'den yönelen güvenlik tehditleri karşısında varlıklarını idame ettirmeye çalışan Filistinli devlet-dışı aktörler El-Fetih ve Hamas aynı zamanda dönüşen bölgesel güvenlik mimarisine uyum sağlayarak konjonktüre uygun stratejiler geliştirmek durumunda kalmışlardır. Siyasal, ekonomik ve diplomatik açılardan güç bir statüde bulunan bu aktörler Arap devrimleri sürecinde çevrelerindeki ülkelerde gelişen rejim değişikliklerinden çeşitli açılardan etkilenirken Arap isyanlarının ortaya çıkardığı tablo karşısında güncellenen İsrail ulusal güvenlik stratejisinin doğrudan kendilerine yönelen unsurları karşısında da tehdit altında kalarak bu tehditlerle mücadele etmeye çalışmışlardır. Filistin siyasetinde temel aktör olarak da beliren El-Fetih ve Hamas Arap devrimleriyle dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi karşısında hayatta kalmayı

becerebilmek ve dönüşen güvenlik mimarisine adapte olarak uygun strateji ve politikalar belirleyebilmek için öne çıkan alternatifleri değerlendirmişlerdir. Bunlar; ittifak ilişkilerine yönelme, bölgesel ve uluslararası örgütlerle ilişkileri geliştirme, dijitalleşme ve iletişim teknolojilerinden yararlanma, silahlanma ve savunma çabalarına ağırlık verme, söylem düzeyinde tepkilerini açığa vurma, ekonomik ve finansal kaynaklara ulaşmaya çalışma gibi stratejiler olarak belirmiştir.

Ortadoğu çalışmaları alanında "devlet-dışı aktör" kavramı üzerine bina edilen bu çalışma, Filistinli devlet-dışı aktörleri ele alarak 2011-2021 yılları arasında dönüşen Ortadoğu güvenlik mimarisi bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamında dönüşen bölgesel güvenlik siyasetinin Hamas ve El-Fetih aktörleri üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmış ve bu etki düzeyi kuramsal bir yaklaşımla da analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu hedefle çalışmada öncelikle kavramsal ve kuramsal bir çerçeve çizilmiş bu çerçevenin içerisine "sistem", "uluslararası sistem", "uluslararası sistemin yapısı", "dönüşen uluslararası sistemin öne çıkan özellikleri" yerleştirilmiştir. Aynı zamanda bahsettiğimiz gibi "devlet-dışı aktör" kavramı önce "analiz düzeyleri", "aktör" "aktör düzeyi" ve "devlet" kavramları tanımlanıp açıklığa kavuşturulduktan sonra anlatılmıştır. Kavramsal düzeydeki bu açıklamaların yanı sıra "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı" Filistinli devlet-dışı aktörlerin dönüşen bölgesel güvenlik sisteminin etkisi altındaki tepki ve stratejilerini ortaya koyabilmek için "açıklayıcı bir perspektif" ve "paradigma" olarak seçilmiş ve bu kuramsal yaklaşımın temel argümanları aktarılmıştır.

Dönüşen Ortadoğu güvenlik mimarisini sadece bugüne bakarak açıklayabilmek neredeyse imkânsız bir olgudur. Üstelik İsrail-Filistin çatışması üzerinde çalışırken tarafların temel tezleri ve yaklaşımları bağlamında geçmişe referans vermeden konuşmak mümkün değildir. Hamas ve El-Fetih'in kuruluş gerekçelerini, tarihsel öyküsünü ve ideolojisini bilmeden bu aktörler üzerine bir analiz yapmak da bilimsel ve nitelikli bir eylem olmayacaktır. Bu nedenlerle Ortadoğu bölgesinin güvenliğe dair yapısı hakkında geriye dönük bir bakış açısıyla tarihsel bir çerçeve çizmek ve aktörleri bu çerçeve içerisine yerleştirmek adeta bir zorunluluk olarak belirmektedir. İsrail-Filistin çatışmasındaki önemli dönüm noktalarını, kırılma anlarını ve kilometre taşlarını belirtmek de aktörlerin geçmişteki, bugündeki ve gelecekteki davranışlarını

anlamlandırma noktasında önemli bir gerekliliktir. Çalışma, Ortadoğu güvenlik siyasetine etki eden unsurları ele aldıktan sonra çizdiği tarihsel perspektifle Arap devrimlerine gelinceye kadar Ortadoğu'daki güvenlik siyaseti için önem taşıyan tarihsel gelişmeleri birkaç ana başlık altında dönemselleştirerek açıklama amacını benimsemiştir.

Arap devrimleri sürecinde ise sistemsel bir dönüşüme giden bölgedeki güvenlik siyasetinin öne çıkan birkaç temel özelliği olmuş, bunlar; bölgesel kutuplaşmaların ortaya çıkması, vekil savaşlarının yaygınlaşması, bölgesel düzeyde silahlanma harcamalarının artması, Amerikan angajmanının azalması, bölgedeki güç, güvenlik ve ittifak yapılarının değişmesi ve devlet-dışı aktörlerin yükselmesi olarak belirmiştir. Bunlar aynı zamanda dönüşen bölgesel güvenlik mimarisinin temel karakterleri olarak da adlandırılmıştır. Ortadoğu'daki istikrar zemininin kaybolarak devrimci ve karşı-devrimci bloklaşmanın belirgin bir biçimde ortaya çıkması, genel ve kronik bir güvensizlik halinin bölge sathına egemen olması, iç savaşlar ve çatışmalar ekseninde terörizmin yaygınlaşarak vekil ve milis güçlerin çoğalması, devletlerin yaşadıkları güvenlik ikileminden ileri gelen sebeplerle savunma ve silahlanma harcamalarını artırmaları hep dönüşen bölgesel güvenlik mimarisinin öne çıkan özellikleri olarak göze çarpmıştır.

Bölgesel güvenlik mimarisindeki dönüşümün Filistinli devlet-dışı aktörlere yansıması ise İsrail'in bölgedeki nüfuzunu artırması, değişen/güncellenen İsrail ulusal güvenlik stratejisi karşısında İsrail işgalinin, şiddetinin ve saldırganlığının "asimetrik caydırıcılık" ve "erken uyarı/istihbarat" unsurları kapsamında yoğunlaşarak çoğalmasıdır. Aynı zamanda Filistinli aktörler Arap devrimleri kapsamında iktidar değişimlerine sahne olan Mısır ile bölgesel ve küresel bir krize dönüşen Suriye'deki gelişmelerden de bu süreçte etkilenmiş, bu ülkelerdeki güvenlik siyasetindeki değişimlerin zaman zaman kendilerine yönelik tehditler içermesi nedeniyle aktörlerin tehdit algıları değişmiştir. İran, Suriye ve Güney Lübnan'daki Hizbullah aktörü ile beraber direniş eksenine dahil olan Hamas, Suriye siyasetindeki gelişmeler kendi varlığına yönelik tehditler içermeye başlayınca İran ekseninden kopuş emareleri göstermeye başlarken El-Fetih, Mübarek sonrası dönemde Mursi yönetiminin iş başına gelmesini kendisini dezavantajlı konuma sokacak bir durum olarak nitelemiş ve Müslüman Kardeşler Hareketi'nin bölgesel düzeyde yükselişini bir güvenlik sorunu ve tehdit olarak değerlendirmiştir. General Abdülfettah el-Sisi'nin askeri darbesi ile El-Fetih'in Mısır odaklı güvenlik algısı değişirken bu kez Hamas yeni yönetimden tehdit algılamaya başlamıştır.

Aktörlerin temel tehdit algıladıkları adres İsrail aktörü bazında benzeşirken tarihsel süreç içerisindeki gelişmelerden ortaya çıkan nedenlerle Hamas ve El-Fetih'in İsrail'le geliştirdikleri ilişki düzeyleri farklılılaşmaya başlamıştır. Bu duruma bağlı olarak aktörlerin bölgesel düzeydeki tehdit algıları da farklılaşmaya başlamış, Arap Baharı kapsamında ise tehditlerle baş edebilmek için yöneldikleri ittifak ilişkileri; "güvenlik algısı", "kimlik", "ideoloji", "İsrail politikası" ve "çıkar" bağımsız değişkenlerinin etkisi altında yine birbirinden farklı unsurlar içermiştir. El-Fetih, Mursi sonrası Sisi Mısır'ı yanında Suudi Arabistan, Bahreyn, Ürdün ve Birleşik Arap Emirlikleri ile yakın ilişki geliştirirken Hamas bölgesel güçlerden Türkiye ve Katar ile bir müttefiklik ilişkisi kurmuştur. Ayrıca Arap devriminin ilerleyen yıllarında Hamas tekrar İran'la yakınlaşmaya başlamış ve bu ülkeden askeri ve teknik anlamda yardım almıştır.

Filistinli devlet-dışı aktörler; güvenlik algısı, kimlik, ideoloji, çıkarlar ve İsrail politikaları bağlamında farklı ittifak politikaları geliştirmelerine rağmen ABD'nin "Kudüs Kararı", "Yüzyılın Anlaşması" ve "İbrahim Anlaşmaları" gibi girişimleri bağlamında biraraya gelerek diyalog kurmuşlar ve İsrail-ABD ittifakından kendilerine yönelen güvenlik tehditlerini "birlik" olarak engellemeye çalışmışlardır. Aktörlerin bu girişimlere yönelik tepkileri yalnız kalmamış, bölgesel ve uluslararası platformlarda da ABD'nin Kudüs kararı kesin ve net ifadelerle kınanırken Yüzyılın Anlaşması yine her iki aktörün ortak açıklamasıyla reddedilmiştir. İbrahim Anlaşmaları ise her iki aktör tarafından kınanmış, "ihanet" ve "Filistin davasının satılması" olarak isimlendirilmiştir.

Arap devrimleri esnasında cereyan eden ve Filistinli devlet-dışı aktörler bakımından önemli güvenlik tehditleri içeren bu gelişmeler çalışmada ele alınırken Filistin sorununun öteden beri Ortadoğu güvenliği için taşıdığı anlam ve önem de açıklanmaya çalışılmıştır. Arap Baharından önce olduğu gibi Arap Baharından sonra da Filistin Sorunu Ortadoğu'nun merkezî önemdeki çatışması ve en önemli güvenlik problemi olarak kalmaya devam edecektir. Bu hususta kalıcı ve sürdürülebilir bir barışın mümkün kılınamaması ile beraber İsrail'in uluslararası hukukla hiçbir şekilde bağdaşmayan eylemleri sorunun çözümünü güçleştirmek yanında soruna dair var olan parametrelerin yanında yenilerini de inşa etmektedir. Sözgelimi; İsrail'in yasa-dışı işgal girişimlerinin artması, Yahudi yerleşimciler sorunu, Filistinli mültecilerin geri dönüşü, Kudüs'ün tamamının "İsrail ebedî başkenti" sayılması gibi parametreler süreç içerisinde İsrail'in eylemleriyle Filistin sorununda ortaya çıkan ve çözümü güçleştiren parametrelerdir.

Ortadoğu'daki bölgesel güvenlik mimarisinin Arap Devrimleri kapsamında ve 2011-2021 yılları arasında geçirdiği dönüşümün Filistinli devlet-dışı aktörler üzerindeki etkilerinin açıklanması bağlamında aktörlerin ortaya koyduğu tepki, yaklaşım, eylem, söylem, politika ve stratejilerini bu amaca yönelik başlıklar altında incelemeye çalışan eserde yine belirtildiği gibi aktörlerin bu politika ve stratejileri "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımının" argümanları altında analiz edilerek bu kuramsal yaklaşımın açıklamaları ışığında değerlendirilecektir. Bu yönüyle Filistinli devlet-dışı aktörlerin dönüşen bölgesel güvenlik mimarisine adapte olma (uyum) becerileri de ortaya konulmuş olacaktır.

Aktörlük yeteneği ve aktörlük kapasitesi bakımından devlet düzeyinde örgütlenme ve varlık gösteren Filistinli devlet-dışı aktörler dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi karşısında nasıl bir uyum becerisi gösterdiklerini ortaya koymuş oldukları dış politika stratejileriyle açıklamışlardır. Çalışma bağlamında aktörlerin dış politika stratejileri (ittifak kurma, savunma ve silahlanma eğilimi gösterme, diplomatik girişimlerde bulunma, ekonomik kaynaklara ulaşma, dijital stratejiler geliştirme vb.) incelenirken uluslararası sistemdeki dönüşümün yanı sıra bölgesel güvenlikteki dönüşüm karşısında geliştidikleri bu uyum sağlama ve hayatta kalma becerilerine de dikkat çekilecektir.

Birer devlet-dışı aktör olarak Hamas ve Filistin'in 2011-2021 yılları arasındaki dönemde izledikleri politikalar bu perspektifle okunarak neticede dönüşen sisteme adapte olma becerileri de eylem ve stratejileri bağlamında ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODİK ÇERÇEVESİ

1.1. Araştırmanın Amacı

Uluslararası sistemin yapısını anlamaya yönelik çalışmalar sistemdeki "değişim" olgusuna özel bir önem atfederek özellikle devletlerarası ilişkilerin siyasi, güvenlik, ekonomik ve askeri boyutlarını etkileyen sistemsel değişim ve dönüşümü çeşitli paradigma ve/veya teoriler yardımıyla irdelemiştir. Tıpkı devletler gibi uluslararası ilişkiler disiplininde henüz yeni bir kavram olarak beliren "devlet-dışı aktörler" de uluslararası ve bölgesel sistem değişikliklerinden etkilenerek farklı şekillerde çıktı üretecek stratejiler ve hayatta kalma becerileri geliştirmektedir. Ortadoğu coğrafyasının "Levant" kısmında tarihsel süreç içerisinde çatışma ve istikrarsızlık üreten gergin ilişkilerin tarafları olan İsrail ve Filistinli devlet-dışı aktörlerin (Hamas ve El-Fetih) bölgede yaşanan sistemsel değişiklikler karşısında nasıl bir dönüşüme uğradığı bahse konu tez çalışmasının çıkış noktasını oluşturmuştur. Dahası bölgede bir bütün olarak değişime uğrayan bölgesel güvenlik mimarisi karşısında çatışan taraflar İsrail ve Filistinli devlet-dışı aktörlerin tehdit algılarının değişerek hem kendi aralarındaki ilişki biçimlerine yansıması hem de bölgedeki diğer aktörlerle yeni ittifak arayış ve alternatiflerine yöneltmesi bölgedeki diğer tüm aktörlerin dış ve güvenlik politikalarına etki etmesi bakımından ayrıca önemlidir.

Bölgesel ve küresel düzlemde devlet-dışı aktörler olarak El-Fetih ve Hamas'ın ittifak ilişkilerine yakından baktığımızda İsrail'in bu aktörlerle kurduğu ilişki düzeylerine paralel olarak El-Fetih ile dâhil olunan ittifak sayısının fazla, Hamas'la kurulan ittifakların ise El-Fetih'e oranla daha az olduğu görülmektedir. Bu durum teorik/kuramsal temelde devlet-dışı aktörlerin ittifak ilişkilerini etkileyen faktörlerin incelenmesini gerektirmesinin yanında 2011-2021 yılları arasında bölgedeki güvenlik mimarisinin geçirdiği dönüşüm de anılan aktörlerin ittifak tercihlerinin içeriğini daha iyi anlamayı sağlamaktadır. Değişen bölgesel güvenlik mimarisiyle birlikte yeni güvenlik stratejileri belirleyen İsrail'in dış politikası karşısında El-Fetih ve Hamas da asimetrik ve konvansiyonel tehdit kapsamında kendi tepkilerini en iyi biçimde yansıtacak dış politika tercihlerini/araçlarını seçmeye yönelmişlerdir. Aktörleri farklı dış politika tercihlerine

yönelten bu durum, İsrail'le kurulan ilişkiler düzeyi de bir kenara atılmadan, sadece ideoloji temelinde değil ancak aynı zamanda siyasi, ekonomik, sosyolojik, askeri ve diğer değişkenler ile teorik ön-kabuller bağlamında bölgesel düzeyde kapsamlı bir incelemeyi gerektirmektedir.

Çalışmanın temel inceleme konusunu oluşturan 2011-2021 yılları arasındaki tarihsel dönem mekânsal olarak Ortadoğu bölgesinin tamamındaki radikal dönüşümü özellikle bölge güvenliği açısından anlamlandırmak için seçilmiş olsa da son on yıllık zaman dilimi yanında her dönemde büyük güç rekabetinin ve hegemonya mücadelesinin merkezi olarak beliren bölgenin güvenlik ortamının temel unsurlarını ve tarihsel arka planını aktarmak da bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Araştırmanın odak noktasını son on yıldaki bölge güvenlik mimarisinde meydana gelen dönüşümün etkisi altındaki Hamas ve El-Fetih'in aynı zamanda tehdit ve güvenlik algısı değişen İsrail'in dış politika stratejileri karşısındaki ittifak arayışlarını ve dış politikaya yönelik davranışlarını açıklamaya çalışmak oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle ve maddeler halinde tez çalışmasının aşağıda belirlenen amaçları gerçekleştirmeye yönelik olacağını söyleyebiliriz;

1. Ortadoğu bölgesinde, bölgenin güvenlik yapısını radikal bir transformasyona uğratan dinamikler üzerinden, son on yıldaki değişimi açıklamaya çalışmak,

2. İsrail'in 2011-2021 arasındaki dönemde değişen güvenlik stratejilerini açıklamak,

3. İsrail'in değişen güvenlik ve tehdit algısı kapsamında dış politika pratiklerinin El-Fetih ve Hamas gibi temel Filistinli siyasal aktörler üzerindeki etkilerini irdelemek,

4. Bölgesel düzeyde El-Fetih ve Hamas aktörlerinin bir dış politika aracı olarak tercih ettiği ittifak ilişkilerini bağımlı ve bağımsız değişken(ler) ekseninde analiz etmek.

Ortadoğu bölgesinde Arap Devrimlerinin başlamasından bu yana isimleri gittikçe daha fazla telâffuz edilmeye başlanan "devlet-dışı aktör" kavramının pratik örnekler üzerinden bilimsel ve analitik bir kaygıyla ele alınarak tartışılması kuşkusuz literatürü zenginleştirmesi yanında yeni bilimsel çalışmalara da öncülük edecektir. Bu bakımdan Ortadoğu bölgesi söz konusu olduğunda genellikle "devlet-dışı silahlı aktörler" şeklinde ele alınarak incelenen devlet-dışı aktörleri bu çalışmada tıpkı devlet aktörü gibi dış politika çıktılarına sahip olan sistemsel bir birim/ünite olarak konumlandırma amacı benimsenmektedir. Aynı zamanda birer siyasal parti olarak örgütlenmiş Filistinli devlet-dışı aktörler El-Fetih ve Hamas'ın devlet aygıtı düzeyinde davranışları ve dış politika

çıktıları olduğu bilinmektedir. Bu noktadan hareketle "devlet-dışı aktör" kavramına farklı bir pencere açma amacının da benimsendiğini çalışma bağlamında ifade edebiliriz. Araştırmanın genel amacını bu şekilde belirledikten sonra literatür taraması ve alan/disiplin okumalarına rehberlik edecek hipotezlerin ortaya atılmasıyla "araştırmanın problemi" net bir biçimde ortaya çıkmıştır.

1.2. Araştırmanın Problemi ve Temel Varsayımı

Tez çalışması Ortadoğu bölgesinin ve İsrail dış politikasının uluslararası ve bölgesel ölçekteki siyasal gelişmeler ekseninde son on yılda (2011-2021) geçirdiği güvenlik odaklı dönüşümün Filistin siyasetinin temel aktörlerine (El-Fetih ve Hamas) olan etkilerini incelemektedir. Bu aktörler aynı zamanda "devlet-dışı aktör" olarak da öne çıkmaktadır. Özellikle "Arap Baharı" adı verilen devrim dalgasıyla bölge ülkelerini birbirine yakınlaştırarak iş birliklerini mümkün kılacak ortak çıkar ve değer zeminlerinin kaybolması sadece güç ve rekabet odaklı ilişkilerin geçerli olmasına yol açmıştır. Neticede Arap Baharı süreci sonrasında Ortadoğu'daki güvenlik mimarisi 2011 tarihi öncesine kıyasla farklılık arz etmeye başlamıştır. Bu kapsamda Arap Baharı devrimleri nedeniyle bölgesel güvenlik mimarisinin dönüşüme uğraması bölgedeki ulusal aktörlerden biri olan İsrail'in dış politika pratiklerine de yansımıştır. Mısır'daki devrim sürecinin "Camp-David düzeni" olarak adlandırılan geleneksel İsrail-Mısır ilişkilerini tehlikeye atması, İsrail'in karşı-devrimci bir pozisyon alarak aynı durumdaki Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn gibi körfez ülkeleriyle ortak paydada buluşmasına yol açmıştır.

Devrim sürecinde uzayan iç savaş ve çatışma ortamı nedeniyle birer kriz alanı olarak ortaya çıkan Suriye ve Yemen gibi ülkelerde vekil aktörler üzerinden revizyonist bir politika izlemeye başlayan İran'ın konumu bölgedeki mezhep temelli (Şii-Sünni) ayrışmaları keskinleştirerek kutuplaşma eksenleri ortaya çıkarmıştır. Bölgesel düzeyde Suriye iç savaşıyla bağlantılı olarak İran yayılmacılığı ve Mısır'daki devrim süreciyle kurulan İhvan yönetimi İsrail tarafınca "tehdit" olarak kodlanmıştır. Bu kapsamda bir yandan Suriye iç savaşını gözlemlerken bir yandan da Mısır'daki İhvan yönetiminin yıkılmasına destek veren İsrail, bölgede meşruiyet zeminini kaybetmesine yol açacak gelişmeleri dış politikasına açık bir biçimde yansıyan "tehdidin dengelenmesi" ile engellemeye çalışmıştır. Aynı tehdit algısına sahip belirtilen körfez ülkeleriyle İran ve

İhvan-karşıtı bir set/blok oluşturularak tehdidin dengelenmesi benimsenmiş, hatta bu meyanda İsrail'in önder olduğu ve diğer körfez ülkelerinin onun peşine takıldığı bir yapı (*bandwagoning*) ortaya çıkmıştır. Peşine takılma stratejisi literatürde S. Walt'ın ifade ettiği ve devletlerin kendi varlıklarına yönelik tehdidi bertaraf etmek adına tercih ettikleri bir yaklaşımdır.

Bölgedeki güvenlik mimarisinin dönüşümüyle yakından ilişkili bu durumun pratikteki en belirgin örneği ise "İbrahim Anlaşmaları (*Abraham Accords*)" kapsamında tesis edilen diplomatik ilişkiler olmuştur. Filistinli siyasal aktörler tarafından sert söylemler ve tepkiyle karşılanan bu durum aynı zamanda anılan aktörleri hem ulusal düzeyde ve kendi aralarında hem de bölgesel düzeyde yeni ittifak arayış ve alternatiflerine yöneltmiştir. Filistinli devlet-dışı aktörlerin dış politikadaki manevra alanını daraltan İsrail'in Arap Devrimleri sürecinde varlığına ve meşruiyetine yönelik tehditlerin bertarafına yönelik hamleleri bahse konu aktörler olan El-Fetih ve Hamas üzerinde birincil derecede etkili olmuştur.

İsrail'in tehdidin dengelenmesi bağlamında attığı adımların El-Fetih ve Hamas'a yönelik politikalarında ne gibi değişimlere yol açtığının/açacağının analizi de burada önemli bir sorunsal/problem teşkil etmektedir. El-Fetih ve Hamas'ın İsrail dış politikası kapsamında verdiği tepkiler burada aktörlerin yöneldiği ittifak arayışları üzerinden değerlendirilmekte ve bu hususta devlet-dışı aktörlerin ittifak ilişkilerine etki eden faktörler belirlenmeye çalışılmaktadır. Buradan yola çıkılarak çalışmanın cevaplamaya çalışacağı temel araştırma soruları şu şekilde olacaktır;

1. Ortadoğu güvenlik mimarisinde 2011 sonrasında gerçekleşen dönüşüm İsrail dış politikasını ve İsrail-Filistin ilişkilerini nasıl etkilemiştir?

2. Birer devlet-dışı aktör olarak El-Fetih ve Hamas'ın bölgesel düzeydeki ittifak ilişkileri ideolojiden başka hangi diğer değişkenler tarafından belirlenmektedir?

3. Filistin siyasetinin temel aktörleri El-Fetih ve Hamas, İsrail'den tehdit algılamalarına rağmen neden birbirinden farklı politikalar geliştirmektedirler ve neden farklı aktörlerle ittifak ilişkisine girmektedirler?

Bahse konu araştırma sorularından hareketle 2011-2021 yılları arasındaki zaman diliminde "Arap Baharı" veya "Arap Devrimleri" olarak adlandırılan siyasal ve toplumsal devrim süreci ekseninde bölgesel güvenlik mimarisi ve İsrail dış politikasında meydana

gelen dönüşümün Filistinli devlet-dışı aktörler üzerin etkilerini anlamaya ve analiz etmeye yönelik olarak çalışmanın temel hipotezlerini ise aşağıdaki gibi belirtebiliriz;

Hipotez 1: Özellikle 2011 yılından itibaren Arap Baharı adındaki devrim hareketleri Ortadoğu bölgesinin teorik ve pratik düzlemde güvenlik mimarisini baştan aşağı değiştiren sonuçlar doğurmuş, bu durum haliyle İsrail-Filistin ilişkilerine de yansımıştır.

Hipotez 2: İsrail'in meşruiyet zeminini kaybetme endişesi ile güvenlik stratejilerini değiştirmesi ve tehdidin dengelenmesi yaklaşımına yönelmesi El-Fetih ve Hamas gibi aktörleri de etkileyerek onları bölgesel düzeyde yeni ittifak arayışlarına itmiştir.

Hipotez 3: El-Fetih ve Hamas'ın aynı tehdit algısına rağmen İsrail'e yönelik farklılaşan politikaları aktörlerin ittifak ilişkilerinin farklı değişkenler tarafından belirlenmesinde rol oynamaktadır.

Hipotez 4: 2011-2021 yılları arası dönemde Ortadoğu'da dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi karşısında Filistinli devlet-dışı aktörlerin gösterdiği tepkiler "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı" çerçevesinde açıklamaya elverişli bir perspektif çizmektedir.

Çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan temel araştırma soruları ve hipotezleri ekseninde ilkesel olarak temel varsayım ise; 2011-2021 yılları arasında Ortadoğu'nun siyasal, toplumsal ve güvenlik çehresinin Arap Devrimleriyle şekillendiği bir dönemde Filistinli devlet-dışı aktörlerin değişik ittifak arayışlarına giderek bu bölgesel dönüşümden etkilendiği ve bölgesel güvenlik atmosferine uygun tepkiler ürettiği şeklinde ifade edilebilir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Küreselleşme ve artan karşılıklı bağımlılık olgusunun etkisiyle dönüşen uluslararası sistemde "devlet", "birey" ve "uluslararası örgütlerin" yanında yeni aktörler ortaya çıkmaya başlamış, devlet-altı ve devlet-üstü bu aktörler siyasal güç ve egemenliğin kullanılmasında devlet aktörüyle rekabet edecek bir duruma gelmiştir. Uluslararası ilişkiler ve dış politika literatüründe yeni bir kavramsallaştırma olan ve devlet aktörü dışında konumlandırılan "devlet-dışı aktörler" post-Vestfalyan sistemde ortaya çıkan bir gerçeklik olmakla birlikte üzerinde yapılan çalışmaların az olduğu yeni ve gelişme aşamasında olan bir çalışma alanıdır. Bahse konu tez çalışmasında coğrafi alt-sistem

olarak seçilen Ortadoğu bölgesinin Levant kısmındaki Filistinli devlet-dışı aktörler olan Hamas ve El-Fetih aktörlerinin seçilmesi ile devlet-dışı aktörler Ortadoğu bölgesi örneğinde incelenmiş olmaktadır. Spesifik olarak bu aktörlerin siyasal ve dış politik davranışlarının incelenmesiyle ve özellikle bölgedeki güvenlik mimarisinin/yapısının "Arap Baharı" adı verilen toplumsal devrim hareketleriyle radikal bir dönüşüme uğradığı bir dönemde bu aktörlerin dış politika ve ittifak kararlarını belirleyen veye bu kararlara etki eden bağımsız değişkenlerin saptanmaya çalışılmasıyla devlet-dışı aktörler üzerine dış politika ve uluslararası ilişkiler disiplininde özgün bir çalışma gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Devlet-dışı aktörler tıpkı devletler gibi belli bir derecede aktörlük yeteneğine sahip olup bir hiyerarşiye, örgütsel yapıya ve belirli bir sisteme sahip organizasyonel varlıklardır. Uluslararası sisteme eklemlenmeye çalışan ve bu sistemin bir birimi/ünitesi olmak isteyen bu aktörlerin davranış kalıplarının, kararlarının, stratejilerinin ve uluslararası ilişkiler disiplini açısından dış politika çıktılarının ve bunları etkileyen süreçlerin incelenmesi aktör ve sistem düzeyinde daha nitelikli ve bilimsel analizler yapılmasına imkân sağlayacaktır.

Çalışmanın kuramsal ve kavramsal olarak dayandığı çerçeve içerisinde devlet-dışı aktörler kavramsallaştırma ve tanımlama açısından belli bir düzeyde açıklığa kavuşturulduktan sonra El-Fetih ve Hamas aktörleri özelinde "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı" çerçevesinde anılan devlet-dışı aktörlere ait bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Daha önce devlet aktörü düzeyinde incelenmesi çeşitli çalışmalar bağlamında yapılmış olan "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı" uluslararası ilişkiler bilimindeki kuramsal yaklaşımlardan biri olarak devlet-dışı aktörlere, bu çalışma kapsamında da Ortadoğu bölgesindeki "Filistinli devlet-dışı aktörlere" uygulanarak yaklaşımın temel prensipleri çerçevesinde aktörlerin davranışları ve dış politika çıktıları (kararları, stratejileri ve uygulamaya koydukları politikaları) analiz edilecektir. Yaklaşımın aktör davranışlarına uygulanması neticesinde elde edilen bulgular ve sonuçlar çalışmadaki son kısımda açıklanarak belirtilecektir. Nihayetinde çalışmanın bu yönüyle de uluslararası ilişkiler bilimi çatısı altında oluşturulmuş literatüre katkı koyacak olması muhtemeldir.

Ortadoğu coğrafyasının ve aynı zamanda uluslararası politikanın çözümü zor mücadeleleri ve belli başlı çatışma konuları arasında yer alan Filistin Meselesini kısmen çalışarak Arap Baharı devrim dalgasını odağına koyan ve tarihsel olarak 2011-2021 yılları arasındaki on yıllık zaman dilimindeki bölgesel gelişmeler ekseninde İsrail'in ve Filistinli devlet dışı aktörlerin bölgesel politikalarını açıklayan çalışmanın Arap devrimleri, Ortadoğu politikası ve İsrail-Filistin çatışması üzerine çalışan uzmanlara, öğrencilere ve diğer okuyuculara da farklı bir perspektif açarak literatüre destek vermesi beklenmektedir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel bilgi; bilimsel yöntemlerle elde edilen, objektif, rasyonel, kümülatif ve determinist bir sürecin ürünüdür. Ancak ifade etmek gerekir ki; sosyal (beşerî) bilimler doğa bilimleri kadar determinizm içermemesi, yeteri kadar ampirik yöntemlere sahip olmaması gibi nedenlerden ötürü sürekli eleştirilmiş, sıklıkla sosyal bilimlerin bilim olup olmadığı tartışması gündeme gelmiştir. Bu eleştiri ve tartışmaların odağında toplum bilimlerinin metodoloji bakımından (doğa bilimlerinde olduğu gibi deney, gözlem vb. metotlar) katı bir sınama yapacak yöntemlerinin olmaması ve kesin bir determinizm içermemesi ile ampirik açıdan elverişsiz olması yer almıştır.

Ancak "pozitivizm" ve "davranışsalcılık" yaklaşımının sosyal bilimlere de sirayet etmesiyle toplum bilimlerinde metodolojik birçok yenilik gerçekleşmiştir. Sosyal bilimleri doğa biliminin esas ve yöntemlerine göre yeniden inşa etmeyi amaçlayan bu entelektüel yaklaşımlardan uluslararası ilişkiler disiplini de nasibini almış ve 1950'lerde ve 1960'larda disiplinde baskın hale gelen "davranışsalcı ekol", bilimsel verileri ve doğa bilimlerinin yöntemlerini daha sık kullanarak klasik ve gelenekçi yaklaşımdan belirgin ölçüde farklılık göstermiştir.[1]

[1] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 9. Baskı, Bursa: Aktüel Yayıncılık, 2018, s. 38.

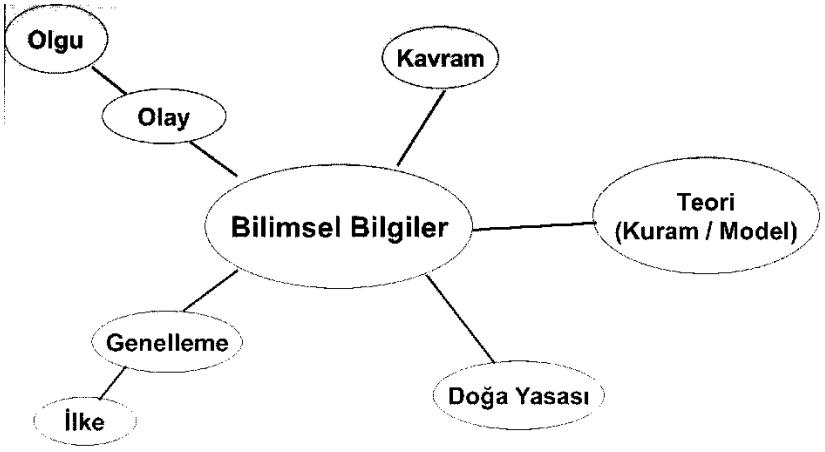

Şekil-1: Bilimsel bilgi merkezli kavram ve bağlantılar

Bilimsel bilginin tarafsız, güvenilir, geçerli ve rasyonel bir sürecin sonunda elde edilmiş olması önemlidir. Bununla birlikte yukarıdaki şeklin (*Şekil-1*) incelenmesinden anlaşılacağı üzere bilimsel bilgi bizi arasında çeşitli bağlantılar bulunan diğer kavramlarla tanıştırır. Sözgelimi; bunlardan "kavram" olguların zihnimizde canlanan hali iken, "teori" belli olguların denetlenmesiyle ortaya çıkan ve sınanarak "yasa" haline gelen fikirlerdir. Keza tabiatta ve evrende yer alan, gözlemlenebilen nesne, durum veya olaylar bizi "olgu"ya götürüken; "bilimsel yasa" ise teorilerden farklı olarak olguların birbirleriyle olan ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir ifade biçimidir. Ancak bunların merkezinde yer alan esas itici güç ve bizi bu kavramsallaştırmalara götüren dinamik "bilimsel bilgidir." Bilimsel bilgi en yalın haliyle; olgusal, sistematik, akılcı/rasyonel, birikimsel/kümülatif, sağlam ve göreli bilgi olarak anlaşılan bilgidir. Bizi böyle bir bilgiye (bilimsel bilgi) götürecek süreç ya da süreçler ise "bilimsel yöntem" olarak tarif edilebilir.[2]

Toplum bilimlerinde ve uluslararası ilişkilerde pozitivizmin de etkisiyle 21. yüzyıl başlarında meydana gelen metodolojik gelişmeler neticesinde gözlem, veri analizi, mülakat, konu analizi, deney gibi veri toplama yöntemleri kullanılmaya başlanmış, uluslararası ilişkiler araştırmalarında tarihsel perspektif kullanımı yaygınlaşmış, veri toplama daha sistematik hale getirilmiş ve siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji gibi toplum bilimleri dallarının teorileri uluslararası ilişkiler çalışmalarına da uygulanmıştır.[3]

[2] Hasan Onat, *Bilgi, Bilim ve Bilimsel Yöntem,* Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/73646/mod_resource/content/0/1.%20%C3%9Cnite.pdf (Erişim: 09.01.2022)
[3] Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, s. 25.

Şekil-2: Bilimsel Araştırma Yöntemleri

Bu araştırmada *Şekil-2*'de gösterilen bilimsel araştırma yöntemlerinin aşamaları kullanılmaya gayret edilmiştir. Bu amaçla öncelikle uluslararası ilişkiler biliminin bölge çalışmaları adındaki alt dalları arasında yer alan "Ortadoğu çalışmaları" alanına dair bir problematik belirlenmiş ve belirlenen bu problematiğin olası çözümlerini içerebilecek kaynaklara yönelik olarak gerçekleşen bir "literatür taraması" söz konusu olmuştur. Literatür taraması "ayrıntılı tarama" şeklinde gerçekleşmiştir. Çünkü kavramsal olarak "devlet-dışı aktörler" ile kuramsal çerçeve olarak seçilen "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı" araştırmacıyı çeşitli türdeki birden çok kaynağa yöneltmiştir. Yine metodolojik olarak uluslararası ilişkilerdeki tarihsel perspektif yöntemi kullanılarak Ortadoğu bölgesinin güvenlik mimarisinin tarihsel çerçevesinin araştırılması da bu hususta tarihsel süreci anlatan temel kaynaklara yönelik bir araştırma ve okuma yapmayı zaruri kılmıştır. Literatür taraması ve alan okumaları neticesinde çalışmaya dair araştırma soruları, hipotezler ve araştırmanın amacı daha berraklaşmış ve açık seçik ifade edilebilir bir hale gelmiştir.

Bu aşamanın ardından araştırma yöntemine karar verilmesiyle araştırmanın şekillenmesi söz konusu olmuştur. Bu kapsamda nitel araştırma teknikleri öne çıkmış, çalışma doküman inceleme, doküman analizi ve tarihsel analiz ile devam etmiştir. Doküman toplama aşaması araştırmanın veri toplama kısmını oluştururken dokuman analizi veri analizi basamağını oluşturmuştur. Veri analizi; veri toplama aşamasında elde edilen bilgi kaynaklarının konusuna göre sınıflandırılarak çalışmanın "kuramsal", "kavramsal",

"tarihsel" ve "süreç analizi" kısımlarına göre tasnif edilmiştir. Burada "süreç analizi" ile kastedilen örneklem devlet-dışı aktörler olarak seçilen Ortadoğu bölgesindeki Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap Baharı ile dönüşüme uğrayan bölgesel güvenlik mimarisi karşısında 2011 ile 2021 yılları arasındaki süreçte verdiği dış politikaya dair tepkilerinin, stratejilerinin, dış politika kararları ile çıktılarının (ittifak, diplomasi, silahlanma vb.) analiz edilmesi olmaktadır. Bu kapsamda mesela çalışmanın beşinci bölümünü oluşturan süreç analizi spesifik incelemeler örneğinde netlik kazanmış, bahse konu bölüm dahilinde Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap devrimleri bağlamındaki bölgesel krizler olan Suriye Krizi'ne, IŞİD'in Irak'taki Musul işgaline, Katar Krizi'ne ve Mısır'daki Mursi yönetimine yönelik Sisi darbesine olan tepki, eylem ve söylemleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Sonuç itibarıyla çalışmanın toplam beş bölümü içerisindeki tasnif edilmiş (kuramsal, kavramsal, tarihsel çerçeve ve süreç analizleri) bilgilerin bir araya getirilmesi ve değerlendirilmesi ile belli düzeyde bir yorumlama yapılmaya çalışılmış ve bilgilerin yorumlanması sonucu elde edilen bulgular ile varılan yargılar dile getirilmiştir. Çalışmanın "Sonuç" kısmında bulgular değerlendirilerek çalışma sorularını karşılayan cevaplar ve hipotezlerin geçerliliği test edilmeye gayret edilmiştir. Çalışma kapsamında varılan diğer sonuçlar da yine bu kısımda belirtilmiştir. Çalışmanın, uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde ortaya atılan problemin cevabı olacak bilimsel bilgiye ulaştırması için belirlenen "bilimsel araştırma metotlarına" uyarlanan metodik haritası aşağıda *Şekil-3*'te gösterilmiştir.

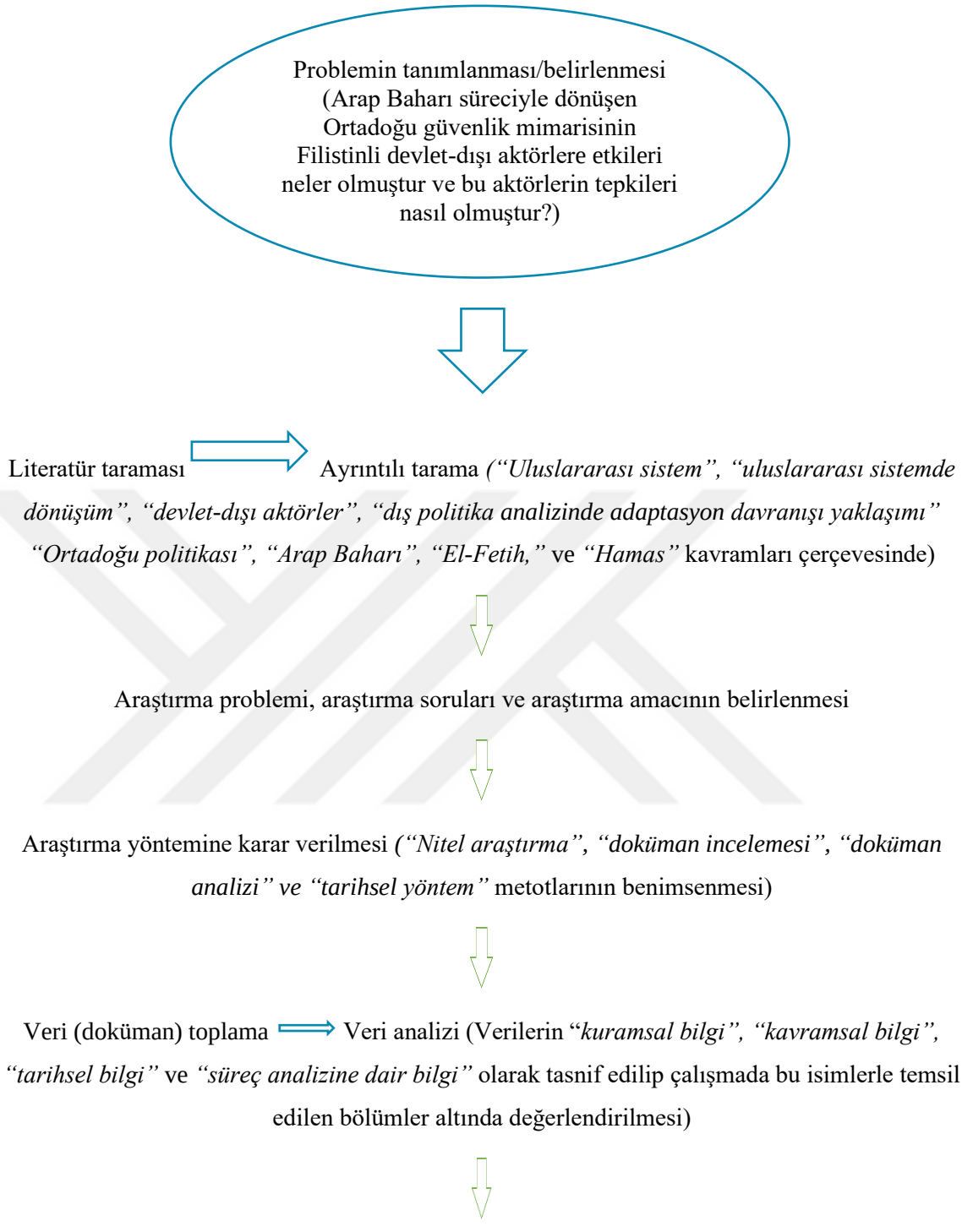

Şekil-3: Çalışmanın metodik haritası

1.5. Uluslararası İlişkiler ve Ortadoğu Çalışmalarında Analiz Seviyeleri ve Aktör Düzeyi

Uluslararası ilişkiler disiplininin bağımsız bir bilim dalı ortaya çıkmasından bu yana bahse konu bilim dalı içerisinde gerçekleştirilen araştırmalar için geçerli olan metodolojik tartışmalarda "analiz seviyeleri" önemli bir yer işgal etmiştir. David Singer, 1961'de kaleme almış olduğu eserinde[4] kapsamlı bir şekilde alandaki inceleme birimlerine dair temel bir şablon geliştirmeye çalışmışsa da uluslararası ilişkiler bilimi açısından analiz seviyesi/düzeyi problemini ilk kez ele alan Kenneth N. Waltz olmuştur.[5] Bu bilim adamları disiplinde analiz edilen varlığın ya da birimin tanımlanmasına yardımcı olmaları yanında gerçekleştirilen çalışmalarda hangi aktör ve objeler üzerine eğilinmesi gerektiğine dair bir perspektif çizmeye çalışmıştır.

"Analiz düzeyi" veya "analiz seviyesi", uluslararası ilişkiler biliminde birbirine benzerlik gösteren bir aktör ya da süreç kümesi temelinde çeşitli açıklamalar oluşturan bir yaklaşım biçimidir.[6] Analiz düzeyleri aynı zamanda birden çok faktörün etkilediği bir sosyal bilim olgusunu sosyal gerçeklikle orantılı bir biçimde basitleştirmeye ve sunduğu kavramsal çerçeve ve modeller aracılığıyla anlaşılır kılmaya hizmet etmektedir.[7] Uluslararası ilişkilerdeki hâkim gelenekle uluslararası politikaya dair meseleler iki temel düzeyde açıklama imkânına kavuşmaktadır; a) aktör düzeyi, b) sistem düzeyi. Ancak belirtmek gerekir ki çeşitli çalışmalarda bu iki temel düzeyin yanında kimisi bu düzeylerin alt-kümesi sayılabilecek üçlü, dörtlü veya daha fazla sayıdaki analiz düzeyi şemaları geliştirilmiştir. Yaygın olarak kullanılan bir tasnifle öne çıkan analiz düzeyleri; *bireysel, ülke-içi, devletler-arası* ve *küresel düzey* olarak belirmektedir.[8]

Geleneksel yaklaşımlarda öne çıkan devlet merkezli aktör anlayışının yanında özellikle küreselleşme olgusunun hız kazanmasıyla birlikte uluslararası ilişkiler çalışmalarında

---

[4] David J. Singer, "The Level-of-Analysis Problem in International Relations", *World Politics: the International System: Theoretical Essays,* 14 (1), (1961), s. 77-92.

[5] Kenneth N. Waltz, analiz düzeyi problemine disiplinde (uluslararası ilişkiler) ilk kez temas eden yazar olmakla birlikte birey (insan), grup (devlet) ve grupların etkileşimde olduğu makro düzeyde bir sistem (savaş) biçiminde 3 aşamalı bir analitik sistemden bahsetmiştir. Kenneth N. Waltz, *Man, The State and War: A Theoretical Analysis,* New York: Columbia University Press, 2001.

[6] Bahadır Pehlivantürk, "Analiz Düzeyi Problemi", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* (ed.) Ali Balcı-Tuncay Kardaş, 8. Baskı, Küre Yayınları: İstanbul, 2014, s. 543.

[7] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2019, s. 77.

[8] Pehlivantürk, "Analiz Düzeyi Problemi", s. 543-544.

devletin/ulus-devletin yanında bireyler, uluslararası örgütler ve hükümetler-dışı örgütler de birer aktör olarak anılmaya başlanmıştır. Realist görüş veya teori olarak ifade edilen anlayışın karşısında yer alarak "liberaller" veya "plüralistler" adı altında toplanan bilim adamları klasik/geleneksel realist anlayışın savunduğu egemen devlet merkezli yaklaşıma itiraz etmiştir. Devletin "temel aktör" vasfı sorgulanır hale gelmekle birlikte özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan gelişmeler ve ifade ettiğimiz gibi küreselleşme dalgasının hız kazanması aktör tartışmalarını çok sık gündeme taşırken aktör olmanın anlamı ve gereklilikleri de sorgulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede J. Dougharty aktörü; "uluslararası arenada az veya çok bağımsız eylemler geliştirme yeteneğine sahip organize bir varlık" şeklinde tanımlarken diğer yazarlar ise bir aktörü "diğer otonom/özerk aktörler üzerinde etki uygulayan en azından nispi bir otonom birim" olarak açıklamıştır.[9]

Brethon ve Vogler ise bir aktörün beş temel özelliğe sahip olması gerektiğini savunurak bu özellikleri şu şekilde sıralamaktadırlar;

1. Üst değerler ve ilkelere bağlılık,
2. Öncelikleri tespit edebilme ve bu önceliklere uygun politikalar geliştirebilme yeteneği,
3. Uluslararası sistemdeki diğer aktörlerle etkin müzakere edebilme veya diplomatik ilişki tesis edebilme yeteneği,
4. Politik/siyasî hedefleri gerçekleştirebilmek için enstrümanlar geliştirebilme ve uygulayabilme yeteneği,
5. İç siyasal süreçleri ve aktörleri dış siyasetle uyumlu hale getirebilme kabiliyeti.[10]

Öyleyse uluslararası ilişkiler disiplini açısından bir aktör, açıkça belirlenebilen, uluslararası alanda karar verme yetisine ve kapasitesine sahip, egemen ve bağımsız eylemleri olan, diğer aktörler üzerinde etki uygulayabilen ve varlığını belirli bir süre devam ettirebilen bir birimdir.[11] James Rosenau aktör düzeyindeki incelemelerin "egemenlik" kavramı ekseninde değerlendirilmesi gerektiğini ifade ederek bu hususta iki modelli bir yaklaşım geliştirmiş ve aktörleri iki ana grup/küme altında toplamıştır.

[9] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,* 11. Baskı, Alfa Akademi Yayınları, Bursa, 2017, s. 60.
[10] Murat Gül, "Aktör", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* (ed.) Ali Balcı-Tuncay Kardaş, 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 523.
[11] Gül, "Aktör", s. 524.

Bunlardan ilki mikro düzeydeki aktörlerdir ve bunlar vatandaşlar, üyeler ve bireylerdir. Bu aktörler bir araya getirilmeye, mobilize olmaya ve kontrole tabidir. Makro aktörler ise devletler, uluslararası örgütler, ulus-üstü örgütler ve diğer kollektif yapılardır. Görüldüğü gibi bütün bu sınıflandırmalar için geçerli olan egemenlik faktörünün aynı zamanda aktör açısından da kararlarını alırken ve uygularken belirleyici bir statüye haiz olduğu görülmektedir.[12] Uluslararası sistemi etkileme kapasitesine sahip devlet-dışındaki diğer aktörlerin de varsayımsal olarak belirli bir özerkliğe sahip oldukları kabul edilmekte ve bu aktörlerin belirli derecedeki bir otonomiyle siyasal sürece etki ettikleri yaklaşımı benimsenmektedir. Nitekim aşağıdaki şekil yardımıyla da (*Şekil-4*) gösterilen bu durumda çok-aktörlü bir yapıya sahip olan günümüz uluslararası sistemi; bireyler, çok uluslu şirketler, hükümetler-arası ve hükümetler-dışı örgütlenmelerin eylemlerinden etkilenmektedir.[13]

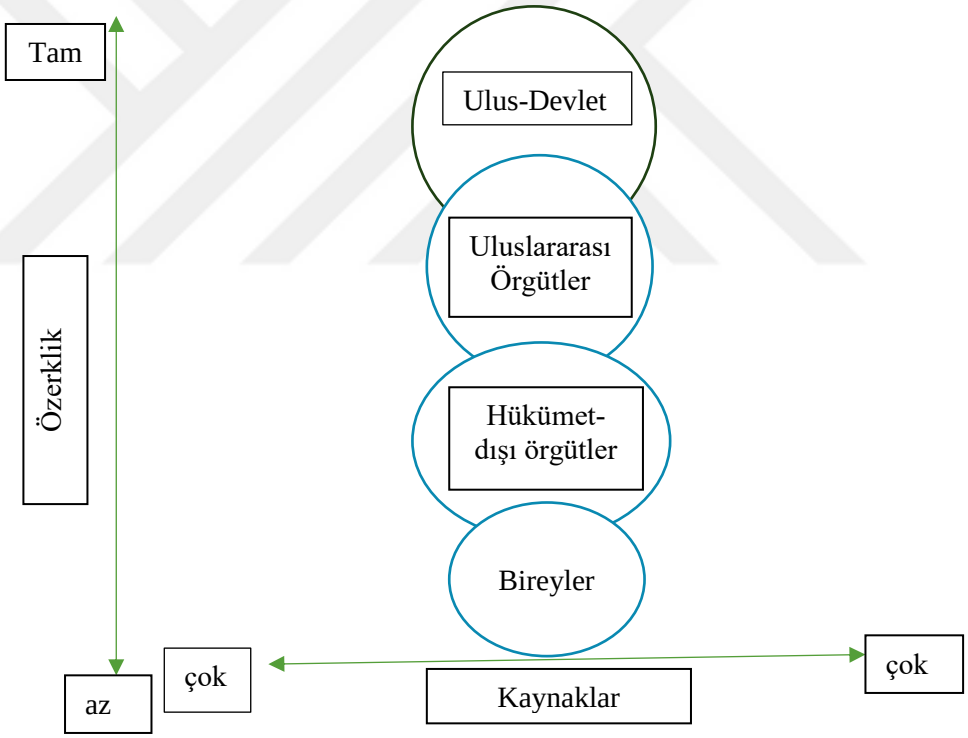

Şekil-4: Aktörlerin Özerklikleri ile Kaynak Dağılımı Arasındaki İlişki

Uluslararası ilişkiler çalışmalarındaki hakim teorilerin her biri farklı analiz düzeylerine ağırlık vermiş; klasik realizm ve neo-realizm devlet olgusu temelinden hareket ederek ileri sürdüğü argümanları çerçevesinde daha aktör odaklı bir analiz sistemi geliştirirken,

[12] Gül, "Aktör", s. 525.
[13] Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,* s. 60.

örneğin liberal teorisyenler ülke-içi ve devletler-arası düzeye eşit ağırlık vererek görece daha geniş ve sistemsel bir analiz düzeyi benimsemektedirler.[14]

Uluslararası politika ve bölge çalışmaları yanında barış çalışmaları, post-modernizm, toplumsal cinsiyet gibi sosyal teoriler bütün analiz düzeylerini kullanmakla ve analiz birimine bağlı olmakla birlikte kimi zaman ülke-içi düzey ve devletler-arası düzeylerden birinin baskın olarak öne çıktığı görülmektedir. Bu arada "analiz birimi" kavramının ise literatürde çoğu kez "analiz düzeyi" ile eşanlamlı olarak kullanıldığını da belirtmek gerekmektedir.

Ortadoğu bölgesine yönelik çalışmalarda ise yine referans noktasına bağlı olarak analiz düzeyinin değişiklik gösterdiği söylenebilse de bütüncül bir yaklaşıma sahip olan bölgesel araştırmalarda "sistem" düzeyinin öne çıktığı gözlenmektedir. Sistem düzeyi genel olarak "küresel sistem düzeyi" ve "alt-sistem düzeyi" olarak ikiye ayrılırken alt-sistem düzeyinin ise yine kendi içerisinde "bölgesel alt-sistem düzeyi" ve "fonksiyonel alt-sistem" düzeyi şeklinde ikiye ayrıldığı bilinmektedir. O halde bölgeye yönelik bütüncül yaklaşımlarda "sistem (bölgesel sistem)" düzeyinin öne çıktığı ancak liderler/bireyler ve devletler bazındaki araştırmalarda ise "aktör" düzeyinin öne çıktığı ifade edilebilir.

Esasen uluslararası politika alanındaki çalışmaların bütünü için geçerli olduğu gibi Ortadoğu çalışmaları alanında "aktör sorunu" metodolojik ve ontolojik bağlamda önemli bir problem olarak ortaya çıkmış ve bazı çevrelerce bu konu tartışılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız gibi devlet merkezli bakış açısının yanında teorik çerçevenin zenginleşmesi ve tarihsel gelişmelerin etkisiyle uluslararası ilişkilerdeki aktör kavramı da kavramsal bir genişlemeye uğramış ve sistemin yeni aktörleri ortaya çıkmıştır. Literatürde "aktör sorunu" veya "aktör tartışması" olarak isimlendirilen bu kuramsal ve aynı zamanda kavramsal tartışma ekseninde sistemdeki gelişmelere kimin ya da kimlerin yön verdiği sorusunun cevabı açıklanmaya çalışılırken özellikle post-Vestfalyan sistemde devlet egemenliğinin aşınması uluslararası sistemi yeni aktörlerle buluşturmuştur. Joseph Frankel, günümüzde devletlerin mutlak anlamda egemen olduklarından bahsetmenin

[14] Pehlivantürk, "Analiz Düzeyi Problemi", s. 547.

artık çok zor olduğunu belirtirken bunun nedenlerini devletlerarası karşılıklı bağımlılığa, iletişim teknolojilerindeki ve endüstrideki diğer gelişmelere bağlamaktadır.[15]

Ortadoğu çalışmaları özelinde "aktör" ve "analiz seviyeleri" problemine odaklandığımızda aslında bunun diğer bölgesel çalışmalar alanında olduğu gibi uluslararası ilişkilerdeki genel kavramsal ve kuramsal tartışmalardan etkilendiğini ve literatürün de bu bağlamda şekillendiğini görmekteyiz. Ancak Ortadoğu bölgesine dair "aktörlük" tartışması tarihsel gelişmelerin etkisiyle şekillenmiş ve bu durum bölgeye yönelik araştırmalara da yansımıştır. Bölgedeki devletlerin kolonyal dönemi tecrübe etmeleri ve bağımsızlıklarını geç kazanmaları dolayısıyla bu coğrafyadaki siyasal sistemler uzun bir süre dünya politikasını domine eden büyük güçler arasındaki çekişme ve rekabetin birer "piyonu" olarak değerlendirilmiş ve dış politika analizinde "özne" yerine "nesne" olarak konumlandırılmıştır.[16]

Ancak Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte Ortadoğu bölgesine yönelik bilimsel çalışmalarda (özellikle bölgesel dış politika analizlerinde) analiz düzeyleri perspektifinde belirgin bir değişim yaşanmış ve bölge-düzeyi gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde bölgedeki dış ve güvenlik politikası geleneksel yaklaşımlar ve ağırlıklı olarak da klasik realizm perspektifiyle açıklanmaya çalışılırken bölge siyaseti 2000'lerden sonra kontrüktivisit öğelerin yanında (kimlik vd.) aktör-yapı ilişkisini öne çıkaran ve aktöre önem veren diğer kuramsal yaklaşımlarla irdelenmiştir. Ayrıca bölgedeki ülkelerin coğrafî konum, askeri güç, ekonomik altyapı gibi materyal kapasitelerini ele alarak bunların dış politika üzerindeki etkilerini inceleyen bilimsel çalışmaların sayısında da artış meydana gelmiş, devletlerin kimliksel, fikirsel ve materyal değişkenlerin etkisi altında dış politikalarını nasıl biçimlendirdikleri birçok araştırmanın konusunu oluşturmuştur.[17]

Bölgedeki devletlerin birçoğunun bağımsızlıklarına geç kavuşarak bölgesel ve uluslararası sisteme sonradan eklemlenmesi her ne kadar bölgeye yönelik dış politika analizi çalışmalarında aktör ve sistem düzeyinin görece geç ele alınmasını doğurmuş olsa da günümüzde Ortadoğu bölgesine yönelik hem devlet (aktör) düzeyindeki hem de

[15] Joseph Frankel, *International Relations in a Changing World,* Oxford: Oxford University Press, 1979, s. 23.
[16] Meliha Benli Altunışık, "Giriş: Ortadoğu ve Dış Politika", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 1.
[17] Altunışık, Giriş: *Ortadoğu ve Dış Politika,* s. 5.

devletlerarası ilişkileri inceleyen bölgesel (sistem) düzeydeki çalışmaların giderek arttığı görülmektedir. Bölgeye yönelik dış politika analizi çalışmalarında ele alınan aktör düzeyindeki yaklaşımlar uzun bir süre siyasal liderlere odaklanarak birey temelli aktör seviyesini tercih ederken[18] 2000'li yıllarla birlikte devletlerarası ilişkilere odaklanan ve bölgesel düzeyde dış politika analizine yoğunlaşan çalışmalar da literatürde yerini almıştır.[19]

Ortadoğu bölgesindeki devletlerin dış politikalarını ele alan ve açıklamaya çalışan eserlerde bölgenin güvenlik dinamiklerinin anlaşılmasına hizmet eden tarihsel arka planın yanında kimliksel ve fikirsel/ideolojik öğelere de sıkça referans verildiği bilinmektedir. R. Hinnebusch, Ortadoğu bölgesel sistemini anlamak için;

a) *Devletlerarasındaki güç dağılımı,*
b) *Büyük ölçüde ideolojiye ve kimliğe dayalı olarak oluşmuş dost-düşman kalıplarının etkisiyle şekillenen devletler-arası ilişkiler ve,*
c) *Bölge-dışı (küresel) güçlerin etkisiyle şekillenmiş devlet-inşası süreçlerinin*

önemine vurgu yaparak tarihsel, materyal ve fikirsel (ideolojik) öğelerin bir arada olduğu bir analiz yapmanın daha önemli olduğundan bahsetmektedir.[20]

Bahse konu tez çalışması her ne kadar Ortadoğu'daki bölgesel güvenlik yapısının/mimarisinin dönüşümüne büyük vurgu yapmakla birlikte öz ve biçim olarak sistem düzeyinde değil aktör düzeyinde bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu bağlamda Filistinli devlet-dışı aktörler ele alınarak El-Fetih ve Hamas aktörleri perspektifinden dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Çalışmanın aşağıdaki kısımlarında "devlet-dışı aktör" kavramı açıklanmaya çalışılırken hem

[18] Ortadoğu'da aktör düzeyinde yapılandırılarak anlama ve açıklama birimi olarak bireyi seçen ve bu bağlamda liderlere odaklanan eserlerde liderlerin ve/veya siyasi elitlerin iç sorunların üstünü örtmek ve kamuoyu desteği sağlamak üzere savaşları araçsallaştırdıkları argümanı sıkça kullanılırken diğer bir kısım çalışmalarda ise siyasi liderler birer "aktör" olarak bölgedeki ideolojik akımlar üzerinde etkili olarak siyasi amaçlarını gerçekleştirmek amacında olan birimler olarak ele alınmaktadır. bkz: K. Chaudry, "On The Way to Market: Economic Liberalization and Iraq's Invasion of Kuwait", *Middle East Research and Information Project,* No. 170, (1991), pp. 14-23. Michael B. Bishku, "Nasser and Egypt's Role in the Arab World", *Third World Nationalism*, Vol. 5, No. 2, (Fall-1988), pp. 45-54.

[19] Shibley Telhami and Michael Barnett (ed.), *Identity and Foreign Policy in the Middle East,* Ithaca: Cornell University Press, 2002.

[20] Raymond Hinnebusch, "The Middle East Regional System", *The Foreign Policies of Middle East States,* (ed.) Raymond Hinnebusch-Anoushiravan Ehteshami, Colorado: Lynne Rienner Publisher, 2014, s. 35.

uluslararası ilişkiler hem de Ortadoğu çalışmalarında "aktör" kavramına tekrar vurgu yapılacaktır.

1.6. Literatürde Devlet-Dışı Aktörler ve Sınıflandırılması

Çalışma kapsamında dönüşen Ortadoğu güvenlik mimarisi bağlamında analiz edilecek olan Filistinli devlet-dışı aktörler El-Fetih ve Hamas'ın esasen Filistin siyasetinde birinci derecede rol oynayan örgütler olmasının yanında silahlı kanatlarının da bulunması bu örgütler hakkındaki değerlendirmeyi askeri, siyasi, sosyal vb. çok boyutlu hale getirmektedir. Bu aktörlere dair literatür çerçevesinde bilimsel bir araştırma yapıldığı vakit toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik vb. birçok boyuta sahip bu aktörlerin spesifik ve sınıflandırmaya dair bakış açısıyla ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Devlet-dışı aktörler literatürde çok geniş bir yelpazede ele alınıp incelenirken bunların arasına düşünce kuruluşları (*think-thank*) ekonomik kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, hatta çeşitli amaçlarla kurulmuş yardım kuruluşları dahi girmektedir. Son yıllarda dünyanın değişik bölgelerinde faaliyet gösteren örgüt ve organizasyonların birer "aktör" olarak uluslararası sisteme etki etmeye başlamasıyla hem kavramsal olarak uluslararası ilişkiler disiplini konu ve kavram açısından genişleme eğilimine girmekte hem de dolaylı olarak bölgesel ve uluslararası güvenlik siyasetinde de yeni çalışma alanları doğmaktadır. Örneğin; günümüzde adını sıklıkla duymaya başladığımız "Özel Askeri Şirketler" artık sisteme doğrudan dahil olan aktörler olarak değerlendirilmektedir. Burak Güneş, 2020 yılına ait bir çalışmasında (*"Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktör Olarak Özel Askeri ve Güvenlik Şirketleri"* başlıklı makale) Ortadoğu güvenlik siyasetinde adı çokça telâffuz edilen bu aktörleri "devlet-dışı aktör" kavramının kapsamına alarak incelemeyi tercih etmiştir.

Devlet-dışı aktör denince; devletten ayrı olarak yapılanmış bir varlık zihnimizde canlansa da bu kavram sanılanın aksine çoğu kez devlet kavramıyla bir dikotomi içermemektedir. İfade ettiğimiz gibi siyasi, sosyal, iktisadi, akademik ve diğer birçok amaç için kurulmuş birden fazla organizasyon "devlet-dışı aktör" kapsamına girmekte bunların büyük çoğunluğu kimi zaman devlet aktörüyle entegre hareket etmekte kimi zaman da devletin geleneksel ve modern fonksiyonlarını icra etmesine yardımcı olmaktadır. Yelda Bektaş tarafından kaleme alınan "Türkiye'de göçün idaresi: Devlet ve devlet-dışı aktörlerin göç rejiminin oluşumundaki rolleri" başlıklı Doktora tezinde (2022) günümüzde oldukça

önemli ve tartışmalı bir konu olan "göç" ve "mülteciler" konusu kapsamında devlet dışı aktörler devlet aygıtı ile beraber göçün idaresine katılan aktörler olarak incelenmiştir.

Yine Abdullah Imam Haruna 2023'te kaleme aldığı "Non-state actors in foreign policy decision-making: Assessing the impact of civil society organizations on Ghana's foreign policy, 1993-2023" adındaki Doktora tezi kapsamında devlet-dışı aktörleri dış politika karar alma süreçlerine etki eden aktörler olarak niteleyip incelemiştir. Ferid Uluçınar ise 2019 yılında gerçekleştirdiği bir Yüksek Lisans tezinde TÜSİAD'ı ekonomik karaktere sahip bir devlet-dışı aktör olarak ele alarak, "Küreselleşme ile birlikte uluslararası ticaretin gelişiminde devlet dışı aktörlerin etkisi: TOBB'nin akreditasyon çalışmaları" başlığı altında incelemiştir.

Ancak, devlet-dışı aktörlerin birçoğu son yıllarda Ortadoğu bağlamında ortaya çıkan istikrarsız ortam, giderek sayıları artan bölgesel krizler ve çatışmalardan ileri gelen sebeplerden ötürü "askeri" karakter göstermekte ve "devlet-dışı silahlı aktörler" adı altında geniş bir kategorizasyona dahil edilmektedir. Çağdaş Duman, 2021 yılında kaleme aldığı "Politik şokların şiddet içeren devlet dışı aktörler üzerinde dönüştürücü etkisi: Lübnan Hizbullah'ı örneği (2005-2020)" isimli Doktora Tezinde Lübnan Hizbullahı'nı silahlı bir devlet-dışı aktör olarak incelemiştir. Ortadoğu bölgesi söz konusu olduğunda silahlı devlet-dışı aktör olarak isimlendirilebilecek DEAŞ, Haşdi Şabi, Hizbullah, PYD-YPG, El-Kaide, Boko Haram, Husi Hareketi, Nusra Cephesi gibi bir kısmı terör örgütü, bir kısmı vekil güç, bir kısmı ise milislerden oluşan uzun bir liste bulunmaktadır.

Bahse konu silahlı devlet-dışı aktörleri dönüşen Ortadoğu güvenlik mimarisinden bahsederek çok boyutlu ve kaspamlı bir şekilde ele alan Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran tarafından hazırlanan editoryal eser, "devlet-dışı" ve "silahlı devlet-dışı" aktörlere dair aynı zamanda nitelikli bir perspektif sunmaktadır (*"Ortadoğu'da Devlet-Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler", İstanbul: SETA Yayınları, 2019*). Devlet-dışı aktör kavramının içeriği ekonomik, siyasi, sosyal, akademik amaçlarla kurulmuş sivil toplum örgütleri ya da düşünce kuruluşu (*think-tank*), baskı grupları, lobiler, siyasi partiler gibi alt kategorilere ayrılarak incelenebilirken "devlet-dışı silahlı aktörler" terör örgütlerinden özel askeri şirketlere, milislerden radikal gruplara kadar uzanan alt dallara ayrılmaktadır. Devlet-dışı aktör kavramını bu bakımdan bir şekil yardımıyla anlatmak istediğimizde aşağıdaki gibi göstermemiz mümkündür;

Şekil-5: Devlet-Dışı Aktörlerin Kategorizasyonu

"Devlet-dışı aktör" kavramıyla ilgili dünyanın değişik bölgelerindeki akademik kuruluşlarda hazırlanan tez çalışmalarının odaklandığı nokta ise bu aktörlerin uluslararası sistem içerisindeki etkinliklerinin giderek arttığı yönünde olmuştur. Örneğin; Marina Petrova tarafından 2019 yılında hazırlanan "The Role of State and Non-State Actors in Determining Violent and Nonviolent Tactics in Political Conflict" başlıklı Doktora Tezi bağlamında devlet aktörü yanında devlet-dışı aktörlerin de çatışmalardaki şiddet kullanım düzeylerini/oranlarını belirlemede belli bir etkinliğinin ve rolünün olduğundan bahsedilmektedir. Yabancı dilde ve Ortadoğu bölgesine yönelik hazırlanan bu kapsamdaki çalışmalar ağırlıklı olarak bölgesel çatışmalar kapsamında devlet-dışı silahlı aktörler üzerine eğilmişlerdir.

Bu çalışma kapsamında incelenecek olan Filistinli devlet-dışı aktörler El-Fetih ve Hamas'ın hangi kategorizasyona dahil olduğu bir sorunsal oluşturmakla beraber, silahlı kanatları bulunmakla birlikte bu aktörlerin doğrudan devlet dışı-silahlı aktörler olarak sayılamayacağını belirtebiliriz. Aksi durumda bu aktörleri terör örgütleri ile aynı statüde değerlendirmemiz gerekmektedir. Nitekim bu aktörler Filistin siyasetinde siyasal parti

şeklinde örgütlenerek rol almış, seçimler neticesinde devlet yönetimine katılmış dolayısıyla siyasal ve toplumsal karakterleri ağır basan aktörlerdir. Saffet Kaya, 2017 yılında kaleme aldığı "US foreign policy and violent non-state actors in the 2000s cases of HAMAS and GAM" başlıklı Doktora Tezinde Hamas'ı "devlet-dışı silahlı aktör" olarak değil de "şiddet yanlısı devlet-dışı aktör" olarak belirlemiş ve bu adlandırmanın ise ABD'nin uyumlu ilişkiler ağına sahip olunan devletler/aktörlerle uyumlu ilişkiler ağına sahip olunmayan devletler arasındaki karmaşık ilişkilerin niteliğinden ileri geldiğini ifade etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Uluslararası Sistemin Yapısı

"Sistem" kavramı bütün bilim dalları için olduğu gibi sosyal bilimler ve uluslararası ilişkiler disiplini için de önem taşımakta ve farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Uluslararası ilişkilerde veya daha spesifik bir ifade ile uluslararası politikada sistem; aralarında düzenli ilişkiler ağı bulunan birden çok birimin meydana getirdiği bir bütünlük ve düzen anlamına gelir.[21] Burada birimler ile kastedilen devletler; düzenli ilişkiler ağının açıklaması da devletler arasında günümüzde karşılıklı bağımlılık olgusunu oluşturan ekonomik, ticari, kültürel, diplomatik, askeri, toplumsal, siyasal vb. ilişkiler olmaktadır. "Sistem" kavramını aralarında düzenli ilişkiler bulunan ve bir birimde/parçada meydana gelen değişikliğin diğerlerini de etkilediği bağımlı değişkenler dizisi olarak tanımladığımızda buna bağlı olarak uluslararası sistemi de tıpkı bunun gibi aralarında düzenli ilişkiler bulunan başta devletler olmak üzere birtakım ana aktörlerin meydana getirdiği bir yapı olarak tarif etmemiz mümkündür.[22]

Ancak uluslararası sistemin kendini oluşturan birimlerin sayıca fazlalığından ve karmaşıklığından dolayı yekpare bir bütün arz etmeyip kendi içinde fonksiyonel ve coğrafi alt-sistemler içerdiği belirtilebilir. Uluslararası sistemle ilgili günümüze kadar birçok çalışma yapılmış olup, bu çalışmaların birçoğu modern uluslararası sistemin başlangıç noktası olarak 1648-Westfalya Antlaşması'nı almıştır.[23] Çünkü siyasal tarih açısından bu olay, modern uluslararası sistemin ana aktörü olan devletin ortaya çıkışına işaret etmektedir.

Kuşkusuz burada "devlet" kavramının ya da aygıtının henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde bir "uluslararası sistem" gerçeğinden bahsedilip bahsedilemeyeceği sorusu akıllara gelmektedir. Tarihsel süreçte bir siyasi birlik meydana getiren Yunan şehir devletleri, kendine özgü yapısı ve Doğu Akdeniz ticaretine dayalı tüccar sınıfı üzerine

---

[21] Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,* s. 155.

[22] Faruk Bal, "Çağdaş Uluslararası Sistemin Kaynağı ve İlk Dönemi Olarak İspanya-Portekiz Atlantik Sistemi, 1493-1648", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 16/1, (2014), s. 91.

[23] Bu çalışmalara örnek olarak; Barry Buzan, *International System in the World History;* A. H. L. Heeren, *Manual of the history of the political system of Europe and its Kolombies*; Özcan M.ve Muzaffer Şenel, *Modernite ve Dünya Düzenleri;* Gökhan Bacık, *Westfalyan Sistemin Direnişi: 11 Eylül ve Uluslararası Politika;* J. Donelly, *The Elements of the Structures of International Systems* verilebilir.

yükselen demokrasisi ile kabile toplumundan devlete geçişte hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Yine Roma İmparatorluğu, 12. yüzyıla kadar siyasal sistemin en merkezi ve en bürokratik sistemi olarak varlık göstermiştir.[24]

Yunan şehir devletleri ve Roma İmparatorluğu'nu da içine alan, "uluslararası ilişkiler öncesi dönem" olarak niteleyebileceğimiz, İlk ve Orta Çağlarda birbirinden kopuk birçok kapalı sistem bulunduğundan "kopuk-çok merkezli" bir uluslararası sistemin geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Uluslararası sistemi oluşturan aktörler olarak sitelerin (şehir-devletleri), imparatorlukların ve feodal birimlerin ulusal ve ülkesel temele dayanan egemen birimlere (ulus-devlet) dönüşmesiyle modern anlamda bir uluslararası sistemden bahsetmek mümkün olmuştur.[25] Tarihin akışı içerisinde modern ulus-devletlerden oluşan uluslararası sistemin döngüsel olarak tekrarlayan değişim süreçlerinden geçtiği ifade edilmiş, hatta toplumsal ve siyasal ortamın sürekli değişim halinde bulunması bunun temel dinamiği olarak gösterilmiştir.[26]

Uluslararası sistemdeki bu değişimleri anlamak ve yorumlamak için günümüze kadar birçok teori ve model ortaya atılmıştır. Sistemdeki değişimleri, uluslararası sistemin doğasını ve genel yapısını açıklamaya yönelik olarak George Modelski tarafından ortaya atılan "baskın/hegemon güç (*dominant power*) teorisi" de bunlardan biridir. Baskın güç teorisine göre; 15. yüzyıldan itibaren belli devletler belli sürelerle sistemdeki baskın güç haline gelmişlerdir ve bu sistemik egemenlik yaklaşık yüz yıl için geçerli olmuştur.[27] Modelski, baskın gücün ortaya çıkmasının ardından ona meydan okuyan başka bir gücün (*challenger*) belirdiğini ve ikisinin arasında sistemin diğer üyelerinin de dahil olabileceği bir mücadele ile yeni baskın gücün belli olduğunu iddia etmiştir. Ancak siyasi tarih bize göstermiştir ki; yeni baskın güç bütün enerjisini bu mücadelede tüketen taraflar yerine ortaya çıkan başka bir alternatif güç merkezi ya da aktör olmaktadır.[28]

---

[24] Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi,* Ankara: İnkılâp Kitabevi, 2019, s. 46-61.

[25] Erol Kurubaş, "Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 20.

[26] Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi,* s. 32.

[27] George Modelski, "The Long Cycle of Global Politics in History and The Nation State", *Comparative Studies in History and Society,* 20/2, (April-1978), s. 214-235.

[28]Öncelikle Modelski'nin kuramında mevcut hegemon gücün etkinliğine meydan okuyan bir rakip (*challenger*) ortaya çıktığı vakit hegemon gücün otoritesi sarsılmaya başlayacak ve neticede yaşanan büyük bir savaş neticesinde uluslararası sistem yeni bir nitelik kazanacaktır. Örneğin; İngiliz hegemonyasına Almanya meydan okumuş ancak her ikisi de bu mücadelede güçlerini tükettiklerinden aradan sıyrılan ABD

Modelski'nin teorisini referans alarak dünya tarihi incelendiğinde belli başlı devletlerin uluslararası alanda güç kazanarak uluslararası sistemde egemen konuma geldiği görülmüştür. Bu kapsamda 15. yüzyılda Portekiz, 16. yüzyılda İspanya, 17. yüzyılda Fransa, 18. ve 19. yüzyıllarda da İngiltere (Büyük Britanya) hegemon güç konumuna erişmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise özellikle 2. Dünya Savaşından sonra uluslararası alana aktif şekilde müdahale ederek hegemon güç konumunu yakalamış ve Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)'nin 1990'ların başında yıkılmasıyla da rakipsiz ve alternatifsiz kalmıştır.[29]

ABD'nin 2. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ancak Soğuk Savaşın bitimiyle etkileri daha güçlü bir biçimde hissedilen uluslararası sistemdeki hegemon rolü hakkında günümüzde birçok teorik ve metodolojik çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir.[30] Bu çalışmalarda bir kısım yazarlar 1991'den itibaren başlayan yeni dönemi ABD patronajlığında "tek-kutupluluk (*unipolarity*)" olarak nitelerken, bir kısım akademisyen ve yazar ise ilerleyen yıllarda Avrupa Birliği (AB), Rusya Federasyonu (RF), Hindistan, Brezilya, Türkiye, İran ve Mısır gibi küresel ve bölgesel aktörlerin uluslararası politikada artan güç ve etkinliğine atıfla yeni dönemi "çok-kutupluluk (*multipolarity*)" olarak nitelemişlerdir. Bu durumun bir sebebi de özellikle uluslararası politikada sivrilmeye başlayan Rusya Federasyonu gibi aktörlerin Amerikan hegemonyasını eleştiren açıklama ve tutumları olmuştur.[31]

Yine bazı bilim adamları yeni dönem için "kutupsuzluk (*non-polarity*)" kavramını kullanmayı tercih ederken Fareed Zakaria, Francis Fukuyama'nın ABD'nin SSCB karşısında kazandığı zaferi biricikleştiren "Tarihin Sonu (*The End of the History*)" tezine

---

"hegemon güç" niteliğini kazanmıştır. bkz: İlhan Uzgel, "Hegemon Güç" kutusu, *Türk Dış Politikası: Kurutuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980,* ed., Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 31.

[29] Uzgel, "Hegemon Güç" s. 31.

[30] bkz: Tayyar Arı, "Yeni Dünya Düzeni ve Global Güvenlik", *Toplum ve Ekonomi*, No: 6, (Mayıs-1994), ss.157-170, Michael T. Klare, "The New Challenges to Global Security", *Current History*, Vol. 92, No. 573, (April-1993), ss. 156-158, Ernest W. Lefever, "Reining in the UN", *Foreign Affairs,* Vol. 72, No. 3, (Summer-1993), ss. 17-20, Gaddis Smith, "What Role for America", *Current History*, Vol. 92, No. 573, (April-1993), s. 153.

[31] Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 10 Şubat 2007 tarihinde 43. Münih Güvenlik Konferansında yaptığı konuşmada tek kutuplu bir dünyanın demokrasiye, ahlâka ve hukuka aykırı olması dolayısıyla Amerikan hegemonyasının ve tek-taraflı davranışlarının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Konuşmanın tam metni için bkz: "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy" 10.02.2007
http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034 (Erişim: 23.01.2022)

tezat olarak dünyanın ekonomik ve politik ekseninin Atlantik'ten Asya-Pasifik bölgesine kaydığı iddialarını da haklı çıkarır biçimde bir "Amerikan-Sonrası Dünyaya (*Post-American World*)" gidildiği savını ortaya atmıştır.[32]

Sadece teorik düzeyde yapılan çalışmalarla değil uluslararası sistemde cereyan eden tarihsel ve pratik örneklerle de Soğuk Savaş sonrası dönemde rakipsiz ve alternatifsiz kalarak Robert Cox'un ifade ettiği gibi neredeyse bir "dünya imparatorluğu" kurma noktasına gelen Amerikan hegemonyasının giderek aşındığını ve eskisi kadar güçlü olmadığını belirtebiliriz. Bu kapsamda ağır insan hakları ihlâlleriyle beraber sivil katliamların yaşandığı birçok küresel kriz ve çatışma bölgesine müdahale etmekte pasif kalan ABD'nin bu isteksizliği ve eylemsizliği konumuna yöneltilen eleştirilerin odak noktasını oluşturmuştur. Özellikle Suriye'de (Doğu Guta) 2013 yılında gerçekleşen ve yaklaşık 1400 sivilin ölümüne yol açan kimyasal silâhların kullanılması, ABD'nin "kırmızı çizgi" ilan ettiği halde müdahalede bulunmadığı en bariz örnek olarak karşımızda bulunmaktadır.[33]

Fakat her ne kadar Çin, İngiltere, Rusya Federasyonu ve Avrupa Birliği gibi alternatif güç merkezlerinin varlığından ve uluslararası politikada gittikçe artan oranda hissedilen etkilerinden bahsedilse de askerî harcamalar ve temel makroekonomik göstergeler bakımından ABD küresel çapta ilk sırada yer almaya devam etmektedir.[34] ABD'nin sahip olduğu ekonomik dinamizm, artmaya devam eden nüfusu, sahip olduğu askeri kaynaklar ve teknolojik altyapısı, onun uluslararası güç politikasının zirvesindeki konumunu korumaya yardım eden başlıca unsurlar olarak yer almaktadır.[35] Dolayısıyla hegemon rolüne ilişkin tartışmalar devam etse de hâlihazırdaki uluslararası sistemde ABD'nin büyük güç konumunun ve dünya politikasındaki ağırlığının sürdüğü ifade edilebilir.[36]

---

[32] Fareed Zakaria, *The Post-American World*, New York: W.W. Norton & Company, 2008.

[33] BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR) 20 Haziran 2018 tarihinde Cenevre'de toplanan BM Suriye Soruşturma Komisyonu'nun Doğu Guta'da yaşananları "insanlığa karşı suç" olarak nitelediğini ilân etmiştir. bkz: "UN Commission of Inquiry on Syria: The siege and recapture of eastern Ghouta marked by war crimes, crimes against humanity" Geneva, 20.06.2018 https://www.ohchr.org/en/press-releases/2016/04/investor-state-dispute-settlement-undermines-rule-law-and-democracy-un?LangID=E&NewsID=19839 (Erişim: 23.01.2022)

[34] "SIPRI Military Expenditure Database", *Stockholm International Peace Research Institute*, http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database (Erişim: 25.01.2022)

[35] Monday Dickson, "Great Powers and the Quest for Hegemony in the Contemporary International System", *Advances in Social Sciences Research Journal*, 6/6, (June-2019), s. 75.

[36] Dickson, "Great Powers and the Quest for Hegemony in the Contemporary International System", s. 173.

Uluslararası sistemi anlamlandırma açısından teorik düzeyde önemli çalışmalar yapan yazarlardan Morton Kaplan ve Kalevi J. Holsti'nin yanı sıra uluslararası sistemleri "istikrarlı" ve "istikrarsız" olarak tasnif eden Richard N. Rosecrance ise; (1) hiyeraşik sistem, (2) güç dengesi sistemi, (3) gevşek iki kutuplu sistem, (4) sıkı iki kutuplu sistem ve (5) çok kutuplu sistem olmak üzere 5 kategorilik bir sistem modeli sunmaktadır.[37] Tarihsel karşılıkları da bulunan bu sistem modellerinden gevşek iki kutuplu sistemi "Soğuk Savaş" adı altında deneyimleyen devletler günümüzde yeni bir sisteme doğru evirilmektedir. ABD'nin "görünürde hegemon" olduğu ya da olmaya devam ettiği bu dönem "yükselen güçler" olarak niteleyebileceğimiz bölgesel ve küresel aktörlerin etkinlikleriyle şekillenmesinin yanı sıra birtakım özelliklere sahiptir.

2.2. Sistemdeki Dönüşümün Öne Çıkan Özellikleri

Günümüzde Amerikan hegemonyasına yöneltilen eleştiriler bizzat savunuculuğunu ve liderliğini kendisinin yaptığı liberal ve demokratik değerlere aykırı davranması noktasında birleşmektedir. Noam Chomsky'nin ABD'nin hegemon rolüne ilişkin değerlendirmeleri de bu konuya işaret etmektedir. Chomsky'e göre ABD'nin dünya ölçeğindeki birçok girişimi emperyalizm ve neo-sömürgeciliğe yönelmesinin yanı sıra özellikle Vietnam, Panama, Somali, Afganistan ve Irak'taki askeri müdahaleleri ekonomik avantajlar sağlama ve yaşamsal kaynakların kontrolünü güvence altına alma arzusu temelindeki bir yayılmacılık motivasyonunun neticeleridir. Özellikle Ortadoğu'ya yönelik Amerikan politikası "teröre karşı savaş" adı altında petrol kaynaklarını güvence altına alma arzusunun karşılanmasından ibaret olmuştur. Bu bölgedeki eylemleriyle ABD aslında sürekli bir biçimde demokrasiye zarar vererek "haydut bir süper güç (*rogue super-power*)" rolüyle küresel çapta terörizmin ve şiddetin bizatihi kaynağı haline gelmiştir.[38]

Soğuk Savaş döneminde rakip bloğun hamlelerine göre şekillenen stratejiler ve egemenlik alanları birbirinden ayrılan iki ayrı kamp bulunmaktaydı. Bu kamplardan biri olan Doğu Bloğunun dağılmasıyla liberalizmin ve demokrasinin zaferini ilan eden ABD, yeni dönemde tek-taraflı girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD istikrar sağlayan bir hegemon güç yerine istikrarsızlık ve

[37] Bal, "Çağdaş Uluslararası Sistemin Kaynağı ve İlk Dönemi Olarak İspanya-Portekiz Atlantik Sistemi, 1493-1648", s. 92.
[38] Andrew Heywood, *Küresel Siyaset,* 5. Baskı, çev., Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yayınları, 2018, s. 310.

kaos üreten bir hegemon haline gelmiştir. Oysa tıpkı Charles P. Kindleberger'in "hegemonik istikrar teorisi (*hegemonic stability theory*)" kapsamında ifade ettiği gibi küresel bir hegemon olarak diğer devletlere ve bir bütün olarak sisteme ekonomik ve siyasal açılardan koordinasyon ve fayda sağlama alternatifi de bulunmaktadır.[39] Ancak burada ABD'nin 20. yüzyılın ilk ve ikinci yarısındaki nasıl bir hegemonik rol üstlenme isteği arasında ortaya çıkan fark belirleyici olmuştur.[40]

ABD ile SSCB arasındaki silahlanma yarışına ve gerilime sahne olan Soğuk Savaş dönemi ilkinden daha yıkıcı büyük bir savaşın ardından toplanan sistemin başat güçleri tarafından kurumsallaştırılan ve şekillendirilen bir uluslararası sistemin ürünüyken Soğuk Savaş sonrası dönem için bu geçerli olmamıştır. Yine Soğuk Savaş sonrası dönem yıkıcı ve büyük çapta bir savaşla sona ermemiş, 2. Dünya Savaşının ardından toplanarak sistemdeki dengeleri inşa eden konferanslar ve/veya kongreler Soğuk Savaş sonrasında toplanmamıştır. Bu sebeple yeni bir sisteme geçilmiş ancak eski sistem olan Soğuk Savaş döneminin kurumları ve yapıları varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum dilsel ve kavramsal alana da yansımış, yeni dönem için başlı başına ayrı bir kavramsallaştırma yapmak yerine eski döneme atıfla bir "-*post*" ibaresi eklenerek "Soğuk-Savaş sonrası dönem (*post-Cold War*)" olarak ifade edilmiştir.[41]

Aslına bakılırsa yukarıda belirtildiği üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin siyasal açıdan arz ettiği görünüm "tek kutuplu", "çok-kutuplu/çok-merkezli" gibi güç merkezlerine atıfla isimlendirilse de bir bütün olarak SSCB'nin dağılmasından günümüze kadar olan dönem için kapsayıcı bir kavramsallaştırma henüz yapılmamıştır. Bu nedenle günümüz uluslararası siyasal sisteminin henüz genel ve kapsayıcı bir tarifinin

---

[39] "Hegemonik istikrar teorisi"; uluslararası rejimi yaratacak ve idare edecek bir egemen gücün yokluğunda uluslararası ekonominin istikrarsızlaşacağını ve neticede liberalizm ve serbest ticaretin ekonomik milliyetçiliğe yol vereceğini savunmaktadır. Hegemon güç sistemde istismarı ve hazıra konmayı (bedavacılık sorunu) önleyerek liberal ekonominin kurallarının uygulanmasını ve sistemin idame etmesini sağlamak için diğer güçleri/aktörleri maliyetlerin paylaşımı konusunda teşvik etmelidir. Charles P. Kindleberger, bu teori kapsamında yenilenmiş ekonomik istikrarın yeni bir hegemonu ve tüm tarafları bağlayan, üzerinde uzlaşma sağlanmış bir kurallar bütününü ya da hüküm süren ekonomik güçler arasında siyasal koordinasyonu gerektirdiğini ileri sürmektedir. Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği*, çev., Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan ve Gürkan Polat, 4. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları, 2016, s. 103.

[40] Marco Clementi, "The Missing Structure in Structural Theories of Hegemony and the Contemporary International System" *Centro Argentino de Estudios Internacionales (www.caei.com.ar) Programa Teoría de las Relaciones Internacionales Publication (CAEI),* (May-2016), s. 14.

[41] Emre Ozan, "Tek Kutupludan Çok Kutupluya Uluslararası Sistemin Dönüşümü", *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar,* 2. Baskı, ed., Mehmet Seyfettin Erol ve Muharrem Ekşi, Ankara: Akçağ Yayınları, 2020, s. 19.

ve tanımının dolayısıyla da kavramsallaştırmasının yapılmadığını bunun da halihazırdaki sistemin en başta gelen özelliği olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca yine işaret edildiği gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde sistemi kodifiye ve konsolide edecek devletlerarası bir kongre veya konferansın toplanmaması ve buna bağlı olarak sistemin Soğuk Savaş döneminin ürünü olan kurumsal yapıyla devam etmek zorunda bırakılması ise mevcut sistemin bir diğer önemli özelliğidir. Bu durumun en belirgin örneği günümüzün evrensel örgütü olarak nitelenen Birleşmiş Milletlerin (BM) en önemli organlarından Güvenlik Konseyi'ndeki yapıdır. 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan güç dengesinin tipik bir yansıması olarak kurumsallaşan Güvenlik Konseyi, günümüzde küresel siyasette güç dengelerinde yaşanan dönüşümü yansıtmamakta bu da kendisine yönelik eleştirileri ve reform baskılarını artırmaktadır.[42]

BM Güvenlik Konseyindeki yapı dikkate alındığında hesap verilebilirlik, şeffaflık ve veto mekanizması bakımlarından birçok eleştiri öne sürülebileceği gibi örneğin içerisinde hiçbir Afrika ülkesinin yer almadığı Konseyin Afrika hakkındaki kararlarının meşruluğu da tartışmalı olacaktır. Üstelik bu durum sadece Afrika kıtası ile sınırlı olmayıp BM üyesi olarak temsil edilen coğrafî konumu ne olursa olsun dünya üzerindeki bütün devletleri yakından ilgilendiren sistemsel bir sorundur. Bu sorunun görünürdeki sebebi Güvenlik Konseyi daimî üyesi devletlerin kendilerine tanınan ayrıcalıklı statüden vazgeçmek istememesi olsa da temelinde Batı merkezli tarih ve siyaset anlayışı ile dünyayı "*West/Rest* (Batı/Diğerleri)" ya da "Uygar-Barbar" ayrımıyla tahlil eden kültüralist anlayış bulunmaktadır. Nitekim Fukuyama'nın "Tarihin Sonu (*The End of the History*)" adlı eserinde tezini teşkil eden "Batılı demokratik-liberal" modelin diğer modeller karşısında kazanmış olduğu "zafer" iddiası da bu anlayışı temel almaktadır.[43]

ABD dış politikasında "Amerikan istisnacılığı (*American exceptionalism*)" olarak adlandırılan ya da "beyaz adamın dünyayı değiştirme ilahî misyonu" gibi ifadelerle açıklanan siyasal kültür formu da keza Batı'nın kültürel ve siyasal olarak diğer medeniyetlere üstün olduğuna inanan, Batı ile dış dünya arasındaki ilişkileri eşitsiz ve

[42] Gonca Oğuz Gök, "Birleşmiş Milletler Sistemi ve Reform Tartışmaları", *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar,* 2. Baskı, ed., Mehmet Seyfettin Erol ve Muharrem Ekşi, Ankara: Akçağ Yayınları, 2020, s. 72.
[43] Francis Fukuyama, "The End of History", *National Interest,* 16, (1989), s. 3-18.

hiyerarşik bir mantıkla ele alan anlayışın farklı yansımaları olarak okunabilir.[44] Ayrıca Edward Said tarafından ifade edildiği şekliyle "kendi kurgusu olan Doğu'dan başka bir Doğu'ya inanmak istemeyen" Oryantalist görüş de tıpkı *West/Rest* ayrımında olduğu gibi Doğu/Batı karşıtlığını Batı'nın üstünlüğü retoriğinden hareket ederek konumlandırmaktadır.[45]

Ancak gerek 15. yüzyıldan itibaren dünya tarihinin Avrupa kıtası ve Batı merkezli olaylar ekseninde yazılmış olması gerekse de Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistem açısından Batılı değerlerin önde gelen savunucusu olarak ABD'nin sistemdeki tek süper güç haline gelmesi dönüşmekte olan sistemde Batı-dışı aktörlerin yükselişini engelleyememiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel çapta cereyan eden birçok kriz aynı zamanda Amerikan hegemonyasının liderlik krizi haline gelmiş ve 1991'den itibaren başladığı iddia edilen "tek-kutuplu sistem" önemli sınavlardan geçmiştir. Bu sınavların birçoğunda başarısız olan Amerikan hegemonyası uluslararası sistem açısından hem "küresel liderlik krizi" denen bir olgunun bariz bir biçimde var olduğunu ortaya çıkarmış hem de Batı-dışı güçlerin sistemde yükselmelerine seyirci kalmıştır.[46] Batı ekonomileri 2007 sonundan itibaren olumsuz tablolarla karşı karşıya kalırken Çin ve Hindistan gibi yükselen ekonomilerin küresel krizden görece daha az etkilenmesi dünyanın ekonomik ekseninin artık Batı'dan Doğu'ya kaydığı iddialarını güçlendirmeye başlamıştır.[47]

Nitekim Dünya Bankası verilerinde dünya ekonomisindeki büyümede önemli rolleri olan Çin, Hindistan, Brezilya, Rusya gibi aktörlerin ABD merkezli Goldman Sachs yatırım bankası tarafından yeni bir grup içine (BRIC) dahil edilmesi ve ardından 2010'da bu gruba Güney Afrika'nın da katılmasıyla (BRICS) bu ülkeler dünya siyasetinde BRIC-S olarak anılmaya başlamıştır. Bu aktörlerin dünyanın birçok bölgesinde Amerikan hegemonyasını dengelemeye çalışmaları küresel ekonominin yanında küresel politikada da Batı-sonrası bir döneme gidildiği savını adeta doğrulamıştır.[48]

---

[44] Bülent Şener, "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: 'Amerikan İstisnacılığı Ya Da 'Açık/Kaçınılmaz Yazgı' ", *The Journal Of Academic Social Science Studies,* 26, (2014), s. 405-420.

[45] Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları,* çev., Berna Yıldırım, 10. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s. 17.

[46] Martina Ponížilová, "Stability of Regional Orders in Contemporary International System: A Framework for Analysis", *Journal of International Relations,* 15/2, (2017), s. 183.

[47] Fareed Zakaria, "The Rise of the Rest", *Newsweek,* 12 May 2008.

[48] Emre Erşen, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 65.

Soğuk Savaş sonrası dönemin en önemli kırılma noktaları olan 11 Eylül 2001 terör saldırıları, 2008 küresel finans krizi, 2010 sonlarından başlayan Arap Baharı ayaklanmaları ve süregiden 2019 Koronavirüs pandemisi küresel liderlik krizi ile uluslararası sistemi tekrar baş başa bırakırken Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya gibi ülkelerin yanı sıra bölgesel ve küresel ölçekte etkin olan aktörleri "yükselen yeni güçler (*the rising powers*)" olarak ortaya çıkarmıştır.[49] Özellikle küresel salgın dönemi, öteden beri yakın çevresinde cereyan eden olaylara ve krizlere karşı aktif angajman gösteren Türkiye'yi diplomatik hamleleri ve insani yardımları ile dönüşen uluslararası sistemde önemli bir aktör olarak öne çıkarmıştır.[50] Dolayısıyla dönüşen uluslararası sistemin belirgin bir özelliği de Batılı olmayan aktörlerin daha baskın olduğu Batı-sonrası bir döneme doğru evirilmesidir.

Uluslararası sistemin geleceğinin Batı-sonrası bir döneme evirilmesi sadece sistemin yükselen güçlerinin coğrafî olarak Batı'da yer almamasıyla ilişkili bir durum değildir. Sistemin giderek "Batısız (*Westless*)" bir görünüm arz etmeye başlaması Huntington'un "Medeniyetler Çatışması (*The Clash of Civilizations*)" tezinde ileri sürdüğü gibi dünyadaki belli başlı medeniyetler arasında ortaya çıkan bir savaş ya da çatışmanın neticesinde de olmamıştır.[51] Gerçekten de uluslararası sistem coğrafî adlandırmanın dışında normlar, değerler ve ilkeler ekseninde de Batılı liberal değerler sisteminden hızla uzaklaşarak Batı-dışı sistem ve normlara göre şekillenmeye başlamaktadır. Batısızlık, liberal normların düşüşünü ve Batılı liberal değerlerden uzaklaşmayı beraberinde getirirken böyle bir ortamda Rusya veya Çin gibi alternatif norm üreticileri öne çıkmaktadır.[52]

Uluslararası siyasal sistemin böyle bir yöne doğru ilerlemesinin birinci derecedeki sorumlusu bizzat Batı'nın kendisi olmuştur. ABD, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yukarıda ifade ettiğimiz gibi biraz da tek taraflı girişimleriyle temsilcisi ve

[49] BRIC-S grubu ülkelerin yanı sıra yine Asya'da Şanghay İş birliği Örgütü (ŞİÖ), 2013'te kurulan MIKTA ve eski adı "Türk Konseyi" olan "Türk Devletleri Teşkilâtı" gibi örgüt ve organizasyonlar sistemin yükselen güçlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan MIKTA'yı oluşturan Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya gibi ülkeler bölgelerinde etkin birer bölgesel aktör pozisyonu tahkim ederken diğer yandan bölgesel ve küresel barışa ve istikrara önemli katkılar sunarak uluslararası sorunlarda çoğu kez benzer yaklaşımları izlemişlerdir. Murat Yeşiltaş ve Ferhat Pirinççi, *Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi,* Ankara: SETA Yayınları, 2020, s. 45.

[50] Murat Yeşiltaş and Ferhat Pirinççi, "Turkey's Strategic Conduct under the Changing International System", *Insight Turkey,* Vol. 23, Number 4, (2021), s. 119-146.

[51] Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs,* 72/3, (1993), s. 22-49.

[52] Yeşiltaş ve Pirinççi, *Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi*, s. 55.

savunucusu olduğu demokratik ve liberal değerleri bizatihi kendisi aşındırmış, kendi koyduğu normlara uygun davranmaktan imtina ederek "hegemon güç" meşruiyetini yıpratmıştır.[53]

Uluslararası güvenlik açısından ise gerek bölgesel gerekse de küresel çapta kendisinin oluşturduğu yapılara büyük zarar vermiştir. 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından ABD'nin "önleyici savaş (*priemptive strike*)" doktrini altında Irak'ı gayrimeşru bir şekilde işgale girişmesi uluslararası hukukun ve normların göz ardı edilerek aşındırılmasının belki de en önemli örneği olmuştur. 2001'deki Afganistan Operasyonu uluslararası toplumun desteğine sahipken Irak'ın 2003'te işgali "teröre karşı savaş" adı altında Amerikan dış politikasının müdahaleci bir çizgiye kayarak çok taraflı dış politikaya ve uluslararası hukuka dayalı çatışma çözümü anlayışından radikal bir kopuşu temsil etmiştir.[54]

Liberal ve demokratik normlara bağlı Batılı değerlerin düşüşü Arap Baharında ABD ve müttefiklerinin takındığı tavırla bir kez daha teyit edilmiştir. Devrimlerin ortaya çıkış aşamasında demokrasiyi destekleyen ve teşvik eden bir Batı dünyası mevcutken, ilerleyen yıllarda Suriye krizi bağlamında gerçekleşen sivil katliamlara ya da Mısır'daki kanlı askeri darbeye gereken tepkiyi veren ve demokrasiyi savunan bir Batı görmek mümkün olmamıştır. Dahası DEAŞ (*ed-Devletü'l-İslâmiyye fi'l-Irak ve'ş-Şam*) ile mücadelede Şii milislerin yanı sıra PKK'nın Suriye kolu olan YPG'yi vekil güç olarak silahlandıran Washington yönetiminin ilgisini Asya Pasifik bölgesine çevirerek, Obama ve Trump dönemlerindeki gibi, aradan geçen 10 yılın ardından Ortadoğu özelinde bir demokratik dönüşüm politikası hedeflemediği söylenebilir.[55]

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası hukuku önceleyen adımlar yerine tek-taraflı politikaları tercih eden ABD, Somali, Bosna, Kosova, Irak gibi ülkelerde gerçekleştirdiği askeri müdahalelerle istikrar sağlamaktan çok istikrarsızlıkları derinleştirmiştir.

[53] Gramsci'nin hegemonya anlayışında sadece baskı ve güç kullanarak hegemon olunmaz, sistemdeki diğer aktörlerin ikna edilerek rızasının da alınması gereklidir. Keza en istikrarlı yönetimler rıza alınarak kurulan/rızaya dayalı olan sistemlerdir. Rızaya dayanmayan sadece "kaba güç" görünümündeki hegemonya meşru bir hegemonya niteliğinde değildir. Martin Griffiths, Steven C. Roach, M. Scott Salamon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler,* çev., CESRAN, Ankara: Nobel Yayınları, 2011, s. 188.

[54] Ozan, "Tek Kutupludan Çok Kutupluya Uluslararası Sistemin Dönüşümü", s. 22.

[55] Burhanettin Duran, "Arap İsyanlarında On Yılın Muhasebesi ve Türkiye'nin Yeri", *Arap Devrimleri: Değişim ve Süreklilik*, ed., Ramazan Yıldırım ve Mahmut Alrantisi, İstanbul: SETA Yayınları, 2021, s. 27.

Böylelikle küresel liberal normların düşüşüyle beraber özellikle Ortadoğu'ya yönelik etkisiz politikalarıyla küresel lidersizlik örneği de sergilemiştir. Ortadoğu'daki demokratik dönüşüme katkı sağlamak yerine karşı-devrimci ülke ve tutumları desteklemesi başta kendisi olmak üzere Batı dünyasının muğlak bir biçimde ifade ettiği demokrasi savunuculuğunun sorgulanmasına yol açmıştır.

Bölgedeki istikrarsız ve anarşik duruma seyirci kalan, üstelik Suriye ve Yemen gibi krizlerde aktif müdahale yerine vekil güç stratejisi izleyen ABD, küresel çaptaki lidersizlik tartışmalarını haklı çıkarmıştır. Böyle bir durumda bölgedeki "güç boşlukları (*power holes*)" başta Rusya olmak üzere diğer aktörler tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Çin'in Ortadoğu'da ve dünyanın diğer bölgelerinde büyüyen ticari nüfuzu ve Rusya'nın jeopolitik güç boşluklarını doldurma becerisi bölgesel ve uluslararası siyasette giderek kalıcı olmaya başlamıştır.[56]

ABD'nin sergilediği küresel lidersizlik formu ve Amerikan hegemonyasının aşınması sonucu uluslararası sistemde ortaya çıkan güç boşlukları, dönüşen uluslararası sistemin önemli bir özelliği olarak belirmektedir. ABD'nin özellikle Trump döneminde "Önce Amerika (*America First!)*" söylemiyle somutlaşan ulusal çıkarları önceleyen politikası kapsamında sadece Avrupa Birliği (AB), İngiltere, Meksika, Kanada gibi geleneksel müttefikleriyle sıkı ilişki içerisinde olup uluslararası politikaya aktif müdahaleden kaçınması askeri ve siyasi açılardan hegemonyasını zayıflatmasının yanında Rusya ve Çin gibi ülkelerin askeri kapasitelerini artırarak dünya genelindeki önemli güç boşluklarını doldurmalarına yol açmıştır.[57]

Bahse konu güç boşluklarının bir kısmı özellikle Irak'ın işgalinin ardından adım adım istikrarsızlığa sürüklenen ve 2011'de Arap Baharı devrimlerine sahne olan Ortadoğu'da yoğunlaşırken, önemli bir kısmının ise Soğuk Savaş döneminin eseri olan "donmuş çatışmaların (*frozen conflicts*)" çözülmesiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Dünyanın ABD-SSCB çekişmesine odaklandığı Soğuk Savaş döneminde askeri hareketliliğin yaşanmadığı Güney Osetya, Dağlık Karabağ ve Transdinyester gibi çatışma bölgelerinde

[56] Duran, "Arap İsyanlarında On Yılın Muhasebesi ve Türkiye'nin Yeri", s. 27.
[57] Pierfrancesco Moscuzza, "Globalisation and Multilateralism: Challenges and Threats to the Political-Military Hegemony of the United States of America in the Contemporary International System", *Cambodian Journal of International Studies*, Number-2, (April-2019), s. 188.

yeniden alevlenen olaylar, önemli bölgesel güç boşlukları yaratmış ve bunların birçoğu başta Rusya olmak üzere sistemdeki majör aktörler tarafından manipüle edilmiştir.[58]

Trump yönetimindeki ABD tek-taraflı dış politikası ile jeopolitik güç boşlukları üretmesinin yanında mevcut küresel normların üreticisi ya da koruyucusu olmak bir yana aşındırıcısı haline gelmiştir. Trump yönetiminin Çin'e uyguladığı yüksek gümrük duvarları küresel liberal ekonominin kurallarıyla çelişirken salgın döneminde izlediği politika tam bir küresel lidersizlik örneği olmuştur. Dolayısıyla ABD'nin yokluğunda liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine dayanan uluslararası düzeni koruyacak maddi kapasitede olmadığı ortaya çıkan AB ise küresel salgın dönemindeki sınamadan başarılı çıkamamıştır.[59] Netice itibariyla sistemsel olarak *"Pax Americana"* döneminden Amerikan hegemonyasının sonuna geçilmiş olmakla birlikte birçok katmana dağılan savaş riski ve sınır aşan/küreselleşen terörizm ile değişen güvenlik mimarisi yeni uluslararası güvenlik problemleri doğurmuştur.[60]

2. Dünya Savaşı sonrasında (1945) BM, Bretton Woods ve NATO ile askeri, siyasi ve ekonomik sütunlarını oluşturduğu neoliberal uluslararası düzenin 1980, 1990 ve 2000'lerle birlikte radikal değişime uğradığını gören ABD, günümüz itibariyle norm üreten ve norm taşıyan vasıflarını kaybetmekle birlikte mimarisi olduğu uluslararası düzeni, tek-taraflı eylemleriyle altını oyarak, çöküşe uğratmıştır.

Uluslararası sistemin dönüşmekte olduğu ancak yeni sistemin de henüz doğamadığı ya da ortaya çıkamadığı konjonktürde bozulan Washington ittifakı ile dağılan ve tek bir varlık olarak etkinlik gösterme yeteneğini kaybeden Batı'nın uluslararası politikadaki yüzyıllara sâri hegemonyasının yerini sistemin yükselen güçleri almaya aday olmaktadır. Sistemdeki yükselen güçler bu kapsamda düşüşe geçen norm bazlı liberal uluslararası sisteme alternatif geliştirmek ve her geçen gün eriyen Amerikan hegemonyasının ürettiği jeopolitik güç boşluklarını doldurmak suretiyle "çok katmanlı-çok kutuplu" yeni dünya düzeninin karakterinin oturmasında da başrol oynamaktadırlar.

---

[58] Göktürk Tüysüzoğlu, "Rusya Dış Politikasının Etkin Silahı: Donmuş Çatışma Bölgeleri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* 13/26, (2017), s. 187.

[59] Zühal Ünalp Çepel, "Neoliberalizmin Kovid-19 Testi ve Avrupa Birliği: Dezavantajlı Gruplar Örneği", *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi,* 4/1 (Haziran-2020), s. 33-50.

[60] Uğur Özgöker ve Serdar Yılmaz, "New Security Threats Within The Context of Globalization", *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar,* ed., Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 157-166.

İçerisinden geçmekte olduğumuz küresel salgın dönemi yeni bir forma bürünerek çok katmanlı bir şekilde karşımıza çıkan yeni dünya düzenindeki belirsizliklerin artmasına yol açarak uluslararası sistemdeki dönüşüm sancılarının bir nebze uzamasına neden olmuştur.

2.3. Devletler ve Devlet-Dışı Aktörlerin Tasnifi Sorunu

Uluslararası sistemin Soğuk Savaş dönemindeki iki-kutuplu yapısından sıyrılarak gittikçe aşınmaya başlayan Amerikan hegemonyası altında yeni bir düzene doğru evirilmesinin kuşkusuz uluslararası ilişkiler disiplininde yer alan her bir analiz düzeyinde (birey, ülke, sistem) farklı etkilerinin olacağı açıktır.[61] Burada aktör düzeyinden bir analiz geliştirecek olursak çok katmanlı-çok kutuplu bir görünüm arz etmeye başlayan uluslararası sistemin ülke-içi ve ülkeler-arası (devletler-arası) düzeyde yeni aktörlerle tanışmaya başladığını söyleyebiliriz. Devletin uluslararası ilişkilerin temel aktörü olduğu şeklindeki klasik realist görüş her ne kadar küreselleşme olgusunun etkisiyle eskisi kadar geçerli bir argüman olmasa da hâlihazırda devletlerin ana aktör vasfını taşımaya devam ettikleri bir gerçektir.

"Devlet"; tartışmalı bir kavram olarak genel-geçer bir tanıma sahip olmasa da sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanlar üzerinde teşkilatlanmış, hükmetme yetkisine sahip ve diğer devletler tarafından da varlığı tanınan egemen bir siyasi hukuki varlık olarak betimlenebilir.[62] Uluslararası ilişkilerde realist devlet anlayışı karşımıza birbiriyle rekabet içinde olan ve çıkarlarına ulaşmayı amaçlayan rasyonel bir aktör tanımı koyarken liberal felsefe devleti farklı grupların çıkarlarının temsil edildiği bir yapı olarak ele alır.[63]

Ekonomik, siyasal ve toplumsal açılardan önemli sonuçları bulunan küreselleşme olgusuyla birlikte çetin sınamalara maruz kalan devlet kavramı, geçmişten günümüze kadar olan tarihsel süreç içerisinde eski konumunu kaybederek küreselleşme sürecinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Sınırların ortadan kalkmasını ifade eden küreselleşme bu

[61] Uluslararası İlişkilerde "Analiz Düzeyleri" kavramı ve problemleri hakkında bkz: Bahadır Pehlivantürk, "Analiz Düzeyi Problemi", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 543-550. Martin Griffiths, Terry O' Callaghan, Steven R. Roach, "Analiz Seviyeleri", *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar,* çev., CESRAN, 2. Basımdan Çeviri, Ankara: Nobel Yayınları, 2013, s. 9.
[62] Faruk Yalvaç, "Devlet", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 312.
[63] Yalvaç, "Devlet", s. 313.

yönüyle devletin geriye çekilmesini ve egemen konumunu paylaşmak durumunda kalmasını doğurmuştur. 21. yüzyılda uluslararası sisteme egemen olan temel bir nitelik olarak ortaya çıkan küreselleşme olgusu ile ekonomik, toplumsal veya siyasal bir sorun ilgili ülkeye veya bölgeye özgün olarak kalmamakta, bütün dünya kamuoyları bu sorundan haberdar olmakta bu ise devletlerin içeride kontrolü sağlamalarını zorlaştırarak egemen konumlarını sarsmaktadır.[64]

Devlet kavramı Westfalya Antlaşmasına (1648) atfen Vestfalyan sistemin bir ürünü ve Hobbesyen gelenekte[65] uluslararası politikada tek önemli aktör iken devletlerin dışında yeni aktörlerin küreselleşme süreci ile hız kazanarak ortaya çıkması günümüz sisteminin bir özelliğidir. Devlet gerek ulusal düzeyde gerekse de ulus-üstü düzeylerde egemenliğini ve hâkim konumunu ortaya çıkan yeni aktörlerle paylaşmak durumunda kalmıştır. Post-Vestfalyan sistemin adeta bir özeti gibi görülebilecek bağımsız aktörün (devletin/ulus-devletin) dış politika alanında egemenliğini diğer bir aktörle paylaşmak durumunda kalması, devletlerin küreselleşmenin dinamiklerinden beslenerek siyasal erke ortak olan sistemin yeni aktörleriyle rekabet etmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.[66]

Sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde yani sistem seviyesinde de devlet artık yegâne aktör değildir. Dönüşen uluslararası sistemle beraber ortaya çıkan küresel güvenlik mimarisinde karşımıza devletlerden başka aktörler de çıkmaktadır. Sözgelimi; El-Kaide ve DEAŞ gibi terörist grup ve organizasyonlar küresel çapta bir güvenlik krizine yol açmıştır. Bu organizasyonlar psikolojik ve hibrit savaş yöntemlerini kullanarak ve küreselleşmenin dinamiklerinden yararlanarak terörizmin küresel ölçekte etki yaratmasını hedeflemişlerdir. Diğer taraftan faaliyet gösterdikleri ülkelerde yarattıkları ekonomik etkiye bağlı olarak birçok çok uluslu şirket o ülkedeki iç politikaya karışabilmekte ve siyasal süreçlerde etkili olabilmektedir.[67]

---

[64] Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s. 180.

[65] Thomas Hobbes (1588-1679) daha sonra Realist teori geleneğinde yer alacak "anarşi" olgusunu yaklaşımının merkezine yerleştirir. Ona göre; insanlar arasında düzen tesis edici bir merkezi iktidarın ortaya çıkışı herkesin herkese karşı olduğu "doğa durumu" adındaki öncü bir toplumsal vaziyete dayanır ve tıpkı bunun gibi egemen devletler üzerinde nihai karar alıcı ve kararlarının devletleri bağlayıcı olduğu merkezi bir iktidarın mevcut olmaması nedeniyle uluslararası sistem de anarşiktir ve egemen devlet temel referans noktasıdır. Eyüp Ersoy, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* der., Ramazan Gözen, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 161.

[66] Özlem Kaygusuz "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler,* ed., Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 43.

[67] Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s. 83.

O halde ulusal ve uluslararası düzeylerde etkili olarak sistemde rol oynayan devletlerin dışında başka aktörlerin varlığı yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada özellikle uluslararası sistemin yapısı bağlamında ana aktör olarak nitelendirilen devletlerin yanında devlet-dışı aktörlerin de kavramsal düzeyde tanımlanması, açıklanması ve özellikle aktör düzeyinde devlet ile devlet-dışı aktör arasındaki sınıflandırmanın/tasnifin yapılması sorunu belirmektedir. Bu konuyu açıklığa kavuşturmadan önce uluslararası politikada sıkça telâffuz edilen "aktör" kavramının bilimsel bir tanımını yapmakla başlamak daha faydalı olacaktır.[68]

Uluslararası ilişkiler disiplini açısından "aktör"; uluslararası arenada az veya çok bağımsız eylemler geliştirme yeteneğine sahip olan ve bu eylemleri diğer otonom aktörlerin davranışları üzerinde etki doğurabilen organize bir varlıktır.[69] Literatürde farklı şekillerde tanımlanan "aktör" kavramına getirilen bir başka yorum ise şu şekildedir; aktör, açıkça belirlenebilen, uluslararası düzeyde karar verebilme kapasitesi bulunan, egemen/bağımsız ve diğer aktörler üzerinde etki uygulayabilerek belirli bir süre varlığını devam ettirebilen birimlerdir.[70]

Devlet, yukarıda da tanımlandığı üzere uluslararası politikada diğer aktörler üzerinde etki doğuran davranışlar gösterebilen bağımsız/otonom ve organize özelliklere haiz önemli aktörlerdendir. Devlet-dışı aktör kavramını ise; uluslararası sistemde devletlerin güç ve etkinliğinin azalmasına bağlı olarak artış gösteren hükümetler-dışı organizasyonlardan çok-uluslu şirketlere, özel askeri organizasyonlardan medya kuruluşlarına, terörist gruplardan, organize olmuş etnik gruplara, akademik kuruluşlardan lobilere, kriminal örgütlerden mesleki birliklere ve toplumsal hareketlere kadar diğer birçok resmi, yarı-resmi ve gayrı resmi oluşumları içine alan yeni nesil aktörler olarak tanımlayabiliriz.[71] Bu kadar çok geniş bir yelpazede tanımlanabilen devlet-dışı aktörleri literatürdeki geleneksel sınıflandırma ile hükümetler arası örgütlenmeler (IGOs: *International*

---

[68] "Aktör" kavramı, uluslararası politika alanına Davranışçı yaklaşım terminolojisi çerçevesinde girmiş ancak giderek bu yaklaşımın sorunsalının ötesinde bir anlam ve kullanım yaygınlığına ulaşmıştır. Oran Young kapsayıcı bir şekilde uluslararası aktörü; "en azından dolaylı olarak insanların oluşturduğu ve dünya sistemi içinde yer alan başka bir aktöre tamamen tabi olmayan ve diğer aktörlerle güç ilişkisine katılan organize bir varlık" şeklinde tanımlamıştır. Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 19.

[69] Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s. 60.

[70] Gül, "Aktör", s. 524.

[71] Peter Wijninga, Willem Theo Oosterveld, Jan Hendrik Galdiga and Philipp Marten, "State and Non-State Actors: Beyond The Dichotomy", *Hague Centre for Strategic Studies*, Strategic Monitor Report (2014), s. 141. https://www.jstor.org/stable/resrep12608.8 (Erişim: 01.02.2022)

Governmental Organizations) ve hükümet-dışı örgütlenmeler (NGOs: *Non-Governmental Organizations*) olarak ikiye ayırarak incelemek mümkündür. İlk grupta yer alan devlet-dışı aktörler hükümetler eliyle kurulmasına rağmen ikinci gruptakiler ulus-devletler tarafından kurulmayan, daha çok bireyler, iş adamları, girişimciler ve diğer sosyal birlik ve örgütlenmeler tarafından oluşturulan aktörlerdir.[72]

Bu hususta örneğin; Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), IMF ve BM Güvenlik Konseyi hükümetler arası örgütlenmeler (uluslararası örgütler) olarak uluslararası güvenlik ve siyaset üzerinde önemli roller oynarken lobiler, siyasi partiler ve baskı grupları gibi hükümet-dışı örgütlenmeler de faaliyetleriyle ulus-devletlerin dış politika kararları üzerinde etkili olmaktadır.[73]

Özellikle hükümet-dışı örgütlenmeler 1980'li yılların sonundan itibaren hızlı bir biçimde artarak dünya politikasında etkili olmaya başlamıştır. Günümüzde ulusal ölçekte faaliyet gösteren NGO'ların sayısı milyonlarla ifade edilirken "sivil toplum örgütü", "kâr amacı gütmeyen örgüt" gibi isimlerle de ifade edilen hükümet-dışı örgütlenmeler ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli konularda faaliyet göstererek mali kaynak, eğitimli personel sayısı gibi birçok açıdan karar makamları için göz ardı edilemeyecek birer aktör konumuna gelmişlerdir.[74]

Keza sayıları her geçen gün artan ve gerek faaliyette bulundukları ülkelerde gerekse anavatanlarında hükümetlerin politikalarına doğrudan etki edebilen çok uluslu şirketler de önemli birer devlet-dışı aktör sayılmaktadır. Bağımsız ve karmaşık yapılarıyla ülkelerin dış politikaları üzerinde etkili olan çok uluslu şirketlerin yıllık ortalama satışları pek çok devletin dış satımını geçmekte dolayısıyla küresel ekonomide devasa bir hacme sahip olmaktadırlar.[75]

Ekonomik, ticari, kültürel ve diğer etkilerine bağlı olarak uluslararası sistemdeki işlevlerinin artması ve daha görünür olması ancak aynı zamanda sayılarının da çoğalmasıyla günümüzde "devletler" ve "devlet-dışı aktörler" şeklinde ikili bir tasnif

[72] Muhittin Ataman, "The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challenge To Nation-States", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations,* 2/1, (2003), s. 43.
[73] Ataman, "The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challenge To Nation-States", s. 47.
[74] Levent Bilman, "Hükümetdışı Kuruluşların (NGO) Dünya Ekonomik ve Sosyal Gelişimindeki Rolleri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı,* https://www.mfa.gov.tr/hukumetdisi-kuruluslarin-_ngo_-dunya-ekonomik-ve-sosyal-gelisimindeki-rolleri.tr.mfa (Erişim: 24.03.2022)
[75] Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,* s. 84.

yapılmaya başlanmıştır. Devlet/ulus-devlet gibi egemenlik esasına dayanmayan devlet-dışı aktörler ulusal ölçekteki politika yapıcılar üzerine baskı kurarak alınacak kararların şekillenmesinde etkili olurken uluslararası toplumun bilgilendirilmesi ve yine karar vericiler üzerinde baskı kurulması yoluyla uluslararası düzey de de gittikçe daha etkili rol oynamaktadırlar.[76]

Yukarıda örnek verdiğimiz belli bir hukuk sistemine bağlı olarak faaliyet gösteren dernek, şirket, birlik vb. görünümündeki devlet-dışı aktörlerin yanı sıra özellikle son yıllarda uluslararası güvenlik üzerinde radikal etkileri görülen silahlı devlet-dışı aktörlerin ortaya çıkıp çoğalması uluslararası kamuoyunun dikkatini bu aktörlere yöneltmiştir. Nitekim Ortadoğu bölgesinde El-Kaide ve DEAŞ'ın eylemleriyle uluslararası güvenliğe tehdit oluşturması ve bölgesel ve küresel politikayı etkilemesi illegal devlet-dışı aktörlerin uluslararası politikanın gündemine oturmasıyla sonuçlanmıştır.[77]

2.4. Devlet-Dışı Aktörlerdeki Dönüşüm

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından yeni güvenlik risklerinin ortaya çıkarak tehdit formlarının çoğalması, ülkelerin dış ve güvenlik politikasını etkileyen birden çok değişkeni var ederken küreselleşme, dijitalleşme ve karşılıklı bağımlılık olguları devletlerin yanında devlet-dışı aktörleri de dönüştürerek yeni sisteme adapte olmalarını gerektirmiştir. Soğuk Savaşın bitişi ile başlayan sistemsel kırılma 1648'den beri üzerinde entelektüel bir uzlaşı bulunan devletin uluslararası sistemdeki birincil rolünü benimseyen yaklaşım tarzını çürütürken uluslararası sistemde belirleyici yeni aktörlerin kimler olacağı sorusu gündeme gelmiştir.[78] Günümüzde post-Vestfalyan sisteme doğru gidildiği eleştirileri doğrultusunda devletin egemenliğini belli ölçülerde paylaşmak durumunda kaldığı devlet-altı ve devlet-üstü yeni aktörler devlet egemenliğini daha aşınmış ve daha sorgulanabilir bir hale getirmiştir. Devlet egemenliğinin kullanılmasına ortak olan bu yeni aktörler (devlet-dışı aktörler) klasik ulus-devlet anlayışını sert bir biçimde eleştirirken bölgesel ve global ölçekte yaşanan değişimler karşısında hayatta kalma becerileri ve stratejileri geliştirerek dönüşüme uğramaktadır.

[76] Gül, "Aktör", s. 530.
[77] Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,* s. 73.
[78] Gül, "Aktör", s. 523.

Özellikle Ortadoğu bölgesinde olduğu gibi siyasal anlamda egemenlik sahibi devletlerin yaşanan devrim hareketleri, iç savaşlar ve ayaklanmalar bağlamında kitleler üzerindeki gücünü ve otoritesini kaybetmesi neticesinde ortaya çıkmaya ve çoğalmaya başlayan devlet-dışı aktörler; militer yapısı, ideolojisi, organizasyonel varlığı ile devletlerin yerini almaya çalışmıştır. Bu aktörler militer ve para-militer karakterlere sahip olmalarından ötürü "devlet-dışı silahlı aktör" olarak isimlendirilmiş, Ortadoğu bölgesindeki Irak, Suriye, Yemen vb. ülkelerde ve başarısız devlet olarak nitelendirilen devletlerin topraklarında devlet benzeri bir mekanizmayı hayata geçirmeye çalışmışlardır.

Sözgelimi; bunlardan en bilineni olan DEAŞ, terörizmi bir yöntem olarak kullanırken bir yandan da hakim olduğu bölgelerde bir devlet inşası süreci izleyerek sağlık, eğitim, adalet gibi kamusal alanlar dahil olmak üzere devlet rolü oynamaya çalışmıştır. Hatta komplike bir vergi sistemi ile Suriye ve Irak topraklarındaki otorite boşlığunu doldurma konusunda katı bir ciddiyet gösteren bu aktör adeta bir devlet aygıtı gibi hareket etmeye başlamıştır.[79]

Devlet-dışı aktörlerdeki dönüşüm uluslararası ve bölgesel sistemdeki dönüşümle de alakâlı olarak toplumsal, siyasal, ekonomik, ticari, diplomatik, eğitsel, kültürel vb. çok yönlüdür. Uluslararası sistemin tam da bir "geçiş dönemi" içinde olması ve bu geçiş döneminin özellikleri olan kronik güvensizlik halinin etkisi altında siyasal, ekonomik, toplumsal, etnik veya kültürel açıdan sistemden memnun olmayan aktörlerin bir araya gelmesi farklı motivasyon ve hedeflerle kalıcı güvensizlik halinin güçlendiricisi olmuştur. Yeni dönemde devlet-dışı aktörler (silahlı devlet-dışı aktörler de dahil) devlet otoritesini aşındıran, alternatif güç ve ağlarla donatılmış yeni toplulukları temsil eden aktörler olarak görülmektedir. Tıpkı Ortadoğu bölgesinde olduğu gibi çökmüş devlet yapıları, istikrarsızlık, sosyo-ekonomik refah eksikliği, çözüm yollarının kapalı olduğu siyasal sistemlerin yaygınlığı, etnik-mezhepsel gerilimler, yoğun güvensizlik hali, şiddet, siyasal düzensizlik ve anlaşmazlıkların varlığı devlet-dışı aktörlerin yükselişinde ve dönüşümünde önemli rol oynamaktadır.[80]

[79] Recep Tayyip Güler, Ömer Behram Özdemir, "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü", *Ortadoğu'da Devlet-Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler,* 2. Baskı, ed., Murat Yeşiltaş-Burhanettin Duran, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 464.

[80] Nihal Emeklier, "Devlet-Dışı Silahlı Aktörler ve Yeni Orta Çağcılık Tartışmaları: Güvenliği Yeniden Düşünmek", *Yeni Dünya Ekonomisi ve Güvenlik Mimarisi,* ed., Savaş Biçer, Ahmet Yıldız, İstanbul: TASAM Yayınları, 2020, s. 536.

Motivasyonları her ne olursa olsun (askeri, siyasal, ideolojik, ekonomik, dinsel/mezhepsel, etnik, kültürel vb.) devlet-dışı aktörler de tıpkı devlet aktörü gibi hareket edecek araçlara, mekanizmalara ve formal bir hiyerarşiye sahip olmaya çalışmaktadır. Örneğin dünya ekonomisindeki rolleri giderek artan, ekonomik ve ticari anlamda devasa birer aktöre dönüşerek küresel ekonomiyi kumanda edecek bir kapasiteye sahip olan çok uluslu şirketler birer devlet-dışı aktör olarak birçok konuda bulundukları ülkedeki karar alma süreçlerine katılmakta, dolayısıyla dış politikanın belirlenmesinde giderek ağırlıklarını artırmaktadırlar. ABD merkezli Washington Politik Araştırmalar Enstitüsü tarafından yayınlanan bir raporda dünyadaki en büyük 200 çok uluslu şirketin toplam satışının dünya GSYİH'nin % 28,3'ünü oluşturduğu belirtilmiştir.[81]

Dolayısıyla gerek siyasal, gerek ekonomik ve gerekse de toplumsal, kültürel, etnik/mezhepsel ve diğer karakter ve kimlikleriyle uluslararası sisteme eklemlenen devlet-dışı aktörler küreselleşme ve ulus-ötesi dijitalleşmenin dinamiklerinden de faydalanarak geçirdikleri dönüşüm sonucunda devlet aktörünü aşan bir yetenek ve kapasiteye erişmiş bulunmaktadır. Bu durumun bir sonucu ve gereği olarak dönüşen uluslararası sisteme de aktif müdahaleleri olan devlet-dışı aktörler uluslararası politikanın ve uluslararası güvenlik siyasetinin dinamiklerini de etkileyerek değişmesine yol açmaktadır.

2.5. Devlet-Dışı Aktörler ve Dış Politika Analizinde Adaptasyon Davranışı Yaklaşımı

2.5.1. Adaptasyon Davranışı Yaklaşımının Genel Çerçevesi

Uluslararası İlişkiler disiplininde kuramsal yaklaşımlar tarihsel bakış açısının da etkisiyle geçmişten günümüze genel olarak üç büyük teorik tartışmaya referansla tasnif edilmiş, literatürdeki başat teorik çerçeveler bu tasnif altında incelenmiştir. Bu tarihsel ayrım; geleneksel yaklaşımlar arasındaki tartışmayı "Realizm ve İdealizm/Liberalizm tartışması" olarak isimlendirirken 1950'lerden sonra ortaya çıkan davranışsalcılık ekolü çerçevesindeki teorik yaklaşımlar ise 1960'larda "gelenekselcilik-davranışsalcılık" tartışmasını doğurmuştur. Soğuk Savaşın sona ermesi ana akım teorilerin argümanlarını derinden sarsarken bu defa uluslararası ilişkiler disiplinine "Pozitivizm- Post-Pozitivizm"

[81] Ahmet Kamacı ve Maruf Turan, "Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi", *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 3/2, (2018), s. 85.

tartışması hakim olmuştur. Bu süreçte "Konstrüktivizm", "İngiliz Okulu", "Feminist Teori", "Eleştirel Teori" gibi yeni kuramsal akımlar ortaya çıkarak dış politika ve uluslararası ilişkiler tartışmalarının teorik çerçevesini şekillendirmeye ve zenginleştirmeye başlamıştır.[82]

Uluslararası ilişkiler biliminde "ana akım" veya "geleneksel teoriler" olarak adlandırdığımız "realizm", "liberalizm" ve bu teorilerin türevleri olan (neo-klasik realizm, neo-realizm gibi) teorik çerçevelerin dışında özellikle sistem ve aktör düzeylerindeki incelemelerde kullanılan ve "orta-düzey teoriler (*middle range theory*)" olarak isimlendirilen diğer kuramsal yaklaşımlar da bulunmaktadır. Sözgelimi; "jeopolitik teoriler", "dış politikada rol teorisi", "rejim güvenliği", "bölgesel güvenlik kompleksi", "karar verme teorisi" gibi teoriler vaka analizlerinde ve spesifik olarak dış politika analizlerinde kullanılan teori ve yaklaşımlardır.

Bu çalışmada Ortadoğu bölgesinin 2011-2021 yılları arasında radikal bir şekilde dönüşen güvenlik mimarisinden etkilenerek tepki ve davranışları analiz edilecek Filistinli devlet-dışı aktörler ele alınırken hengi teorik/kuramsal yaklaşımdan faydalanılacağı araştırmaları etkileyen önemli bir tartışma konusu olmuştur. Neticede Ortadoğu'daki bölgesel güvenlik mimarisinden etkilenerek çeşitli şekillerde dış politika davranışları gösteren bahse konu devlet-dışı aktörlerin bu süreçlerinin izlenmesinin "aktör düzeyinde" bir "dış politika analizi" olduğu çıkarsanmıştır. Her aktörün dış politika üzerinde değişken konjonktür ve sorunlara bağlı olarak bir etkisi bulunurken araştırma sorusunun odağında yer alan aktörlere bağlı olarak yapılan dış politika analizi bireyden sisteme kadar uzanan ölçekte bir analiz ve araştırma yapma fırsatı da sunmaktadır.[83]

Halihazırda değişim ve dönüşüm geçirerek başka bir forma/şekle girmeye hazırlanan bölgesel güvenlik mimarisi bağlamında bu değişime ve dönüşüme ayak uydurması beklenen aktörlerin dış politika eylemlerini açıklamak için "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı" seçilmiştir. Çalışmanın teorik altyapısı bu çerçevede oluşturularak Filistinli devlet-dışı aktörlerin Ortadoğu'da dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi karşısında bu dönüşüme ayak uydurarak uyum sağlama/adapte olma becerilerini

[82] Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* s. 37.
[83] Emre Erdoğan, "Sonsuz Olasılıklar Diyarında: Dış Politika Analizi ve Araştırma Yöntemi Tercihleri", *Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem,* der., Bezen Balamir Coşkun-İnan Rüma, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 45.

ortaya koyabilmek için "adaptasyon davranışı yaklaşımı" açıklayıcı bir paradigma olarak kullanılmıştır. Adaptasyon yaklaşımı çerçevesindeki argümanlar çalışma kapsamında incelenen aktörlerin pratikteki davranışlarıyla ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılıcaktır. Bu paradigmaya aktörlerin (devlet ve devlet-dışı diğer yapılar/aktörler) dış politikadaki davranışlarının analizini "değişime adapte olma" ve "değişime kendini uyarlama" kavramları çerçevesinde açıklaması ve bu adapte olma durumunu iç politika-dış politika düzeylerini dikkate alarak değerlendirmeye çalışan teorik bir perspektif sunması nedeniyle başvurulmuştur.

Dış politika analizinde "adaptasyon davranışı yaklaşımı"; aktör/çevre ya da devlet/uluslararası sistem etkileşimini iç-politika-dış politika ilişkisi düzeyinde açıklamaya çalışan kuramsal perspektiflerden biridir. İlk kez James Rosenau tarafından kavramsal bir çerçeve olarak ortaya konan adaptasyon yaklaşımı canlı organizmaların çevrelerine neden ve nasıl adapte olduklarından hareketle benzer bir olguyu devletlerin dış politikaları bağlamında incelemektedir. Rosenau bu yaklaşımı "dış politika analizinde bağıntı yaklaşımının" bir parçası olarak geliştirmiş ve ortaya atmıştır. Onun "bağıntı (*linkage*)" yaklaşımında dış politika-iç politika ilişkisi çeşitli modellerle açıklanmaya çalışılan analitik bir çerçeve sunmaktadır.

James Rosenau'ya göre; adaptasyon yaklaşımına konu olan aktör tıpkı canlı bir organizma (tabiattaki bitki, hayvan, tek hücreli ve çok-hücreli organizmalar vb.) gibi varlığını sürdürebilmek ve belli başlı yapılarını ayakta tutabilmek için çeşitli stratejiler izlemektedir. Dış politika analizinde aktörün/aktörlerin ayakta tutmaya çalıştığı bu yaşamsal yapıları ise; "siyasal", "ekonomik", "sosyal" ve "fiziksel yapılar" olarak öne çıkmaktadır.[84]

2.5.2. Adaptasyon Davranışı Yaklaşımının Argümanları

Rosenau tarafından formüle edilen "adaptasyon kavramı/modeli" ulusal bir toplumun dış politikasındaki belirli dönemlere atıfta bulunarak iç gelişmeler ve dinamiklerle dış politika arasındaki ilişkiyi ve bağlantıyı yorumlamaya çalışmaktadır. Günümüze kadar yapılan dış politika analizlerinde politikacılar ve tarihçiler çoğu kez dışsal verilere uyum sağlama ihtiyacına çok eğilmişler ve dış politikadaki içsel değişimleri ihmal etmişlerdir. Küçük bir devletin bile dış politikası sadece dışsal bir uyum sorunu değil aynı zamanda

[84] Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 341.

bir "siyasi irade" sorunudur. Adaptasyon teorisini Danimarka dış politikasına uyguladığını ve anlamlı sonuçlar elde ettiğini belirten Rosenau'nun uyum yaklaşımının hareket noktasını küresel karşılıklı bağımlılık ilişkileri oluşturmaktadır. Tarihin hiçbir devrinde ulusal ve uluslararası yaşamın birbirine bağımlılığı bu kadar yaygın olmamıştır ve toplumların iç ihtiyaçları ve dış talepleri dengelemeleri geçmişten günümüze dış politikanın özünü oluşturmuştur.[85]

İç ve dış çevrenin farklı dinamiklerin etkisiyle birbirini değiştirmeye ve dönüştürmeye zorlaması karşısında Rosenau'nun yukarıda da ifade edildiği biçimiyle tabiattan ve biyolojiden örnek vermesi her ne kadar bir "biyolojik analojiyi" gündeme getirse de James Rosenau'nun biyolojik analojiye aşırı güvenmesi aynı zamanda paradigmasının en temel sorununu ve eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Çünkü sosyal sistemler tıpkı biyolojik sistemlerin yaptığı gibi genellikle "tehdit edici" veya "düşmanca" nitelikte olan dış çevrelerine karşı uyum sağlamak zorundadır ancak bu, iki sürecin de izomorfik (nesneler ve yapılar-arası benzerlik) olduğu ve aralarındaki analojilerin çok aydınlatıcı ve tamamen geçerli olduğu anlamlarına gelmemektedir. Bahse konu analoji önemli içgörülere, tahminlere ve hipotezlere yol açabilir ancak aynı zamanda temel yanlış anlaşılmalara da sebep olabilmektedir.[86]

Rosenau teorisinde karar vericilere özel bir alan açarak bu kişilerin temel yapılar üzerinde serbesteçe hareket eden siyasal figürler mi yoksa daha geniş bir siyasi-toplumsal yapının parçası mı (?) olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Örnek vermek gerekirse; Almanya'nın Nazi dönemindeki dış politikası gerçekten sadece bir veya birkaç liderin mi politikasıdır yoksa daha geniş bir toplumsal hareketin mi bir parçasıdır/politikasıdır (?) Ayrıca Rosenau'nun karar vericilerin değer yargılarını ve diğer kişisel özelliklerini yanlızca dış çevrenin ya da toplumsal baskıların büyük ölçüde bulunmadığı durumlarda sonucu etkileyici bir öneme sahip olarak algılaması da nedenleri ile birlikte tartışmalı ve şüpheli bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.[87]

Rosenau çevresine uyum kabiliyeti geliştiren aktör için dört temel davranış kalıbından bahseder ki bunlar; *a) kabul edici/rıza gösteren/uysal, b) uzlaşmaz, c) teşvik edici ve d)*

[85] Nikolaj Petersen, "Adaptation as a Framework for the Analysis of Foreign Policy Behavior", *Cooperation and Conflict* , 1977, Vol. 12, No. 4 (1977), s. 223.
[86] Petersen, "Adaptation as a Framework for the Analysis of Foreign Policy Behavior", s. 225.
[87] Petersen, "Adaptation as a Framework for the Analysis of Foreign Policy Behavior", s. 227.

koruyucu/muhafazakâr özellikteki kalıplardır. Boyun eğen ya da rıza gösteren davranış kalıbı Rosenau'nun teorisinde "izolasyonist" dış politika olarak adlandırılırken uzlaşmayan davranış kalıbı dış talepleri savuşturmak veya direnmek için dizayn edilmiştir. Teşvik edici davranış kalıbı çevreye iç baskıları yansıtma girişimidir ve egemen devletlerin uluslararası sistemdeki birçok davranışı böyledir. Egemen ulus-devletler karşılıklı bağımlılık ilişkileri geliştirmeyi teşvik ederken bunu başkaları için bağımlılık ve kendileri için ise "göreceli bağımsızlık" olarak görürler. Koruyucu/Muhafazakâr davranış kalıbı ise uluslararası sisteme oldukça entegre olmuş ve bu nedenle ne dış talepleri dikkate almaktan kaçınabilen ne de kendi temel yapılarının ürettiği gerginlik ve baskıların bazılarını dışsallaştırmadan içeride düzenli bir şekilde işleyebilen bir devletin politikası olarak açıklanmaktadır.[88]

Uysal ya da uzlaşmacı tutum dış çevreden gelen beklentiler ve baskılar nedeniyle devletin iç yapılarını dönüştürme durumuna işaret etmektedir. Uzlaşmaz tutum uluslararası çevrenin ya da başka bir deyişle uluslararası politikanın iç ve dış politikalar üzerindeki etkisini görmezden gelerek direnmeci bir politikayı betimler. Teşvik edici tutum veya davranış kalıbı ise uluslararası işbirliğine yönelmenin ifadesidir. Koruyucu/muhafazakâr politika ise istikrarı korumaya ve iç ve dış çevre arasındaki dengeyi gözetmeye odaklanmaktadır. Adaptasyon teorisinde devletlerin ortaya koydukları dış politika davranışları aynı zamanda üçlü bir şekilde tasnif edilir ve bunlar "aktif", "pasif" ve "yaratıcı strateji" olarak isimlendirilir. "Devletin üç uyum stratejisi" olarak isimlendirilen bu kategorizasyonda "aktif strateji" meydana gelen değişikliklere uyum sağlamayı reddederek uluslararası ilişkilerde kendini geliştirmeyi ifade eder ve bu stratejide devlet sadece kendi ulusal hedeflerine odaklanır. "Pasif strateji", uluslararası ortamdan gelen değişikliklerin uyarlanması ve uygulanması anlamına gelir. "Yaratıcı strateji" ise hem iç hem de dış çevrenin gelişimini ve aynı zamanda bu iki alanda gerçekleşen değişikliklerin etkileşimini içermektedir. Bu strateji iç ve dış çevre arasında bir denge sağladığından en uygun adaptasyon stratejisi olarak gösterilir.[89]

Rosenau'nun adaptasyon modelinde sistemin temel aktörleri olan egemen ulus-devletler dışarıdan veya içeriden gelen değişim dinamikleri karşısında birbirinden farklı bu dört

[88] Petersen, "Adaptation as a Framework for the Analysis of Foreign Policy Behavior", s. 228-229.
[89] Anna Grzywacz, "Adaptation in Foreign Policy of Singapore Towards ASEAN", *Humanities and Social Sciences,* 3 (5), (2015), s. 240-241.

davranış kalıbını (uzlaşmacı, uzlaşmaz, teşvik edici ve koruyucu/muhafazakâr) ortaya koyarken çeşitli unsurlardan da etkilenmektedirler. Diğer bir deyişle adaptasyon kalıplarının birtakım bağımsız değişkenleri bulunmaktadır. Farklı türdeki adaptasyon kalıplarını (rıza gösteren, uzlaşmaz, teşvik edici ve koruyucu) ortaya çıkaran bu bağımsız değişkenler;

i) dış politika yapım sürecinin özellikleri,

ii) iç siyasetin yapısı ve/veya özellikleri,

iii) iç ve dış dinamiklerin etkisiyle oluşturulan dış politika davranışlarıdır (bkz: *Şekil-6*).

Bu üç unsur/değişken içerisinde yer alan dış politika davranışları veya formları askeri, siyasal, diplomatik, ekonomik, hukuki vb. birçok açıdan değerlendirilebilecek dış politika çıktılarıdır. Bu kapsamda aşağıdaki şekilde de (*Şekil-7*) görülebileceği üzere devletler ittifaklardan dış yardımlara, tarifelerden diğer hukuki düzenlemelere kadar geniş bir yelpazede dış politika davranışı gösterebilmektedir.

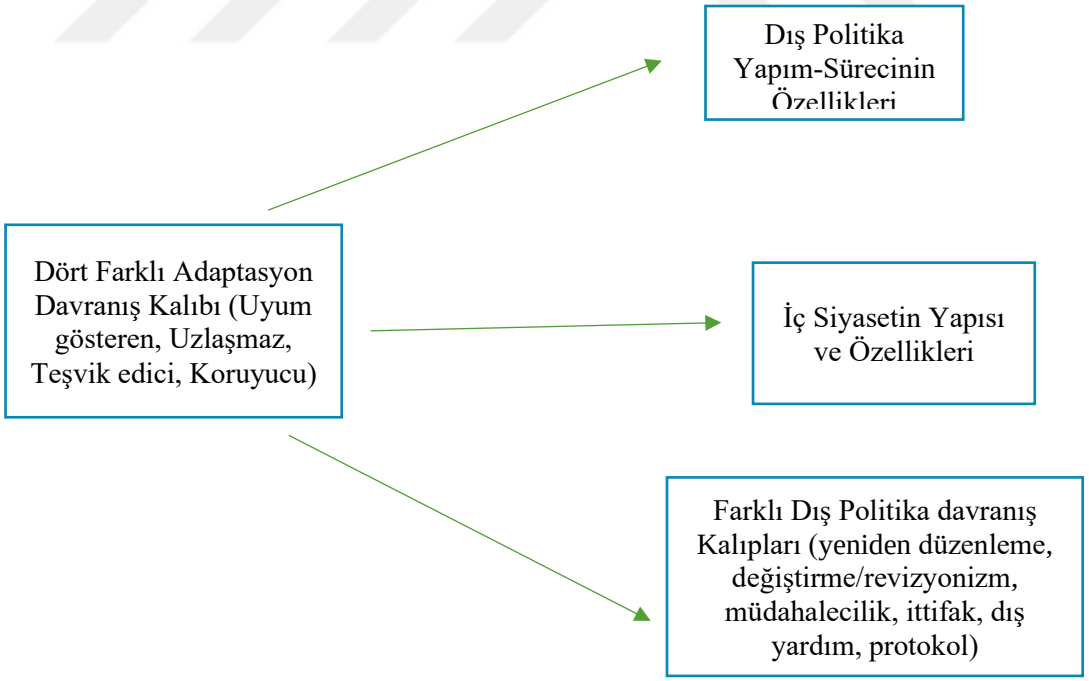

Şekil-6: Egemen Ulus-Devletlerin Adaptasyon Kalıplarını Etkileyen Bağımsız Değişkenler

Kaynak: Nikolaj Petersen, "Adaptation as a Framework for the Analysis of Foreign Policy Behavior", Cooperation and Conflict , 1977, Vol. 12, No. 4 (1977), s. 231.

İç ve Dış Çevreden Gelen Değişim Dinamikleri	Dış Politika Davranışı
1. İç siyaseti etkileyen kişi ve gruplar	1. Yeniden düzenleme (anlaşmalar, mekanizmalar, kurumlar vb.)
2. İç siyasette yer alan politikacılar/siyasetçiler	2. Revizyonizm/Değişim
3. İç/ulusal sosyo-ekonomik dinamikler	3. Sınır koyma/ Sınırlılık
4. Dış politika personeli	4. Protokol
5. Dış çevrenin kendi siyasi dinamikleri	5. Müdahalecilik
6. Dış çevreye yönelik politika/dış politika	6. İttifak
7. Dış politikanın kendi sosyo-ekonomik dinamikleri	7. Dış Yardım
8. Dış çevreye yönelik sosyo-ekonomik dinamikler	8. Tarife uygulamak

Şekil-7: Adaptasyon Teorisi Çerçevesinde Ortaya Konan Farklı Dış Politika Davranışları

Kaynak: Nikolaj Petersen, "Adaptation as a Framework for the Analysis of Foreign Policy Behavior", Cooperation and Conflict , 1977, Vol. 12, No. 4 (1977), s. 231.

Çevresine adaptasyon (uyum) kabiliyeti gösteren aktörlerin dış politika analizi açısından izleyebileceği belli başlı stratejiler de bulunmaktadır. Bu stratejiler büyük oranda yukarıda açıklanmaya çalışılan adaptasyon davranış kalıpları ile doğrudan ilişkili olmak üzere şu şekilde ifade edilebilir;

1. Karar alıcıların içsel temel öğelerden ve dışsal çevrelerden kaynaklanan uyarıcılara duyarlı olmayan ve ülkenin iç ve dış yapısında, yakın çevresinde değişiklikler yaratan dış politika uygulamaları,

2. Karar alıcıların iç öğeler ile dış çevre arasında denge kurarak uyum sağlamaya yöneldikleri stratejiler,

3. Karar alıcıların iç yapıdaki temel öğeler ile dış çevreye yönelik politikaları dış çevrenin gereklerine göre ayarlamaya çalıştıkları stratejiler,

4. Karar alıcıların dış çevreyi kendi iç yapılarının temel öğelerinin gereklerine göre değiştirmeye yöneldikleri stratejiler.

Adaptasyon yaklaşımında devletin veya diğer bir deyişle aktörün çevresine yani sisteme entegre olarak uyum gösterme süreci (adaptasyonu), iç ve dış politika etkileşim

süreçleriyle birlikte ele alınarak analiz edilmektedir. Yukarıda sıralanan seçenekler adaptasyon becerisinin farklı iç politika-dış politika etkileşim düzeyleriyle ortaya çıkması muhtemel durumlarını özetlemektedir. Bu açıdan bakıldığında iç politika-dış politika ayrımı yapmak, iç politika ile dış politika arasındaki bağıntıları mümkün olduğunca net bir şekilde ve önceden kolay ve isabetli bir şekilde öngörebilmek büyük önem taşımaktadır. Bu sayede iç politika ile dış politika arasındaki bağıntı ilişkisini irdelemek ve yukarıdaki bağıntı tiplerinden hangisi ile açıklanmasının mümkün olduğunu saptamak kolaylaşacaktır.[90]

James Rosenau'nun ifade ettiği şekliyle dış politikada adaptasyon sürecinin analizi karmaşık yapısına ve birçok ampirik zorluk içermesine rağmen "kavramsal" açıdan basit ifade edilebilir bir içeriğe sahiptir. Herhangi bir ulusal topluluğun dış politika yapım görevini üstlenmiş herhangi bir hükümet ulusal sınırlar içindeki ulusun temel yapısının korunmasını sağlamak için dış çevrede meydana gelen değişimlere adapte olmak ortaya çıkan zorluklarla da baş etmek durumundadır. Ulusal sistemdeki ekonomik, politik, sosyal ve fiziksel temel yapıların korunması uluslararası sistemdeki değişime adapte olma becerisine bağlılık göstermektedir.[91]

Keza dış politikada gösterilen adaptasyon davranışının analizinde "değişim" olgusu büyük bir öneme sahiptir. Eğer ortada bir değişim veya dönüşüm yoksa toplumun/ulusun kendini adapte edeceği bir durum da yoktur. Dış çevredeki gelişmelerden yönelen tehditler ulusun temel yapılarına (ekonomik, politik, toplumsal ve fiziki) potansiyel bir tehdit içeriyorsa toplum yeni bir adaptasyon problemiyle yüzleşiyor demektir. Dış politik çevredeki değişimden yükselen bir etki var ise bu değişik şekillerde ortaya çıkmasının yanında (politik, sosyo-ekonomik, toplumsal) resmi veya resmi olmayan liderlik rollerini de öne çıkarmaktadır.[92] Rosenau, yaklaşımını ortaya koyduğu temel kavramsal açıklamalar ve hipotezleri bağlamında teorisini inşa ederken adaptasyon yaklaşımının geliştirilmesinin uyarlayıcı/adapte edici bakış açısı ve davranışı ile mümkün olacağını belirtmiştir. Bu yaklaşımda dışarıdan gelen değiştirici ve dönüştürücü etkiye aktörün verdiği adapte olma davranışının iç politikadaki karşılığı ve düzeyi ile iç politika-dış

[90] Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 345.
[91] James N. Rosenau, "Foreign Policy as Adaptive Behavior: Some Preliminary Notes for a Theoretical Model", *Comparative Politics,* 2/3, (April-1970), s. 367.
[92] Rosenau, "Foreign Policy as Adaptive Behavior: Some Preliminary Notes for a Theoretical Model", s. 374.

politika etkileşiminin yakalanması ve adapte olma davranışıyla ilişkilendirilmesi teorik açıdan önem taşımaktadır.

Dış politikada adaptasyon davranışı yaklaşımına literatürde örnek olarak tarihsel süreçte 1982 Falkland adaları çatışması ile 1974 Kıbrıs Krizi'nin verildiği görülmektedir. Bu iki örneklem tarihsel olayda da nedenleri ve sonuçları açısından iç-politika-dış politika arasındaki bağıntının tespiti "çok güç" olarak ifade edilmiş hatta önceden görülebilmesinin araştırmacı açısından taşıdığı önem belirtilmiştir. Örneğin; 1974 Kıbrıs Barış harekâtı sonrasında ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu neticesinde Türkiye-ABD ilişkilerinin bozulması; Yunan Lobisinin etkisi, Türkiye'nin ikinci harekatı gerçekleştirmesi gibi nedenlerle uzun sürmüş, bazı "yumuşama" emareleri gösterse de 1978'e kadar devam etmiştir. İç politika ve dış politikadaki gelişmelerin birlikte etkilediği bu süreç her iki ülke açısından da uluslararası gelişmelerle beraber kamuoyunun baskısı, iç siyasetteki gelişmeler gibi birçok faktörün etkili olduğu ve değişen durumlara göre adaptasyon kabiliyeti göstermenin gerekli olduğu bir konjonktür yaratmıştır. Ancak kamuoyunun, lobilerin, uluslararası sistemde yaşanan diğer gelişmelerin de etkili olduğu bu olayda da görülebileceği gibi gelişmeleri önceden kestirmek, ABD ambargosunun 1978'e kadar uzayacağını tahmin etmek mümkün olmamıştır.[93]

Aslına bakılırsa "uyum" veya "adaptasyon" tanımları kavramsal olarak geniş bir kategoriye işaret etse de çevrenin durumuna ve varlığın/birimin/aktörün ihtiyaçlarına bağlı olarak çevresel koşullara uyum sağlama sürecini anlatmaktadır. Dış politika analizine "adaptasyon/uyum" kavramını taşıyan Rosenau da bunu devletin varlığını, sosyal yapılarını ve özelliklerini korumak için gerçekleştirdiği bir eylem olarak tanımlamıştır. Bu tanımdan yola çıkılarak bir devletin/ulus-devletin ihtiyaçları ve çıkarları/ulusal çıkarları ile ulusal ve uluslararası politika arasındaki dengeyi korumayı amaçladığı çıkarsanmaktadır. Rosenau'nun adaptasyon teorisi çerçevesinde yaptığı çalışmalarda iç ve dış faktörlerden çok iç ve dış çevre arasındaki etkileşime ve karşılıklı bağımlılığa önem vermesi öne çıkmaktadır. Ancak yöneltilen bütün eleştirilere rağmen adaptasyon teorisinin aşağıdaki soruların cevaplarını belirlemeye yardımcı olması ve analitik bir çerçeve çizmesi bakımından yararlı bir yaklaşım veya bakış açısı olduğu ifade edilebilir;

[93] Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* s. 344.

1. Uluslararası ortam devleti ve siyasetini nasıl etkiler?
2. Devletin uluslararası ortamda meydana gelen değişikliklere yanıt verme kapasitesi nedir?
3. Bu yanıtın devlet için önemli değerlerle ve çıkarlarıyla ilişkisi nedir?[94]

Dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı bu çalışmada Filistinli devlet-dışı aktörlerin dönüşüme uğrayan Ortadoğu güvenlik mimarisine verdikleri tepki açısından incelenerek dışarıdan (bölgesel sistem) gelen değişim ve dönüşüm hareketine gösterdikleri adaptasyon becerileri bakımından değerlendirilecektir. Adaptasyon yaklaşımının temel argümanları olan iç politika-dış politika etkileşiminin düzeyi, iç/ulusal düzeydeki temel yapıların (sosyal, toplumsal, ekonomik ve fiziki) korunması için gösterilen çabalar, liderlik formları ve iç siyasette bunu başarabilmek için uzlaşı, diyalog ve diğer yöntemlerin uygulanıp uygulanmadığı da çalışma kapsamında irdelenecektir.

2.6. Devlet-Dışı Aktörlerin Dengeleme ve İttifak Arayışları

Tıpkı devlet aktörü gibi özellikle Ortadoğu bölgesi söz konusu olduğunda devletleşmeye eğilim gösteren ve tıpkı bir devletmişçesine hareket eden devlet-dışı aktörler sahip oldukları devlet benzeri mekanizmaları, hiyerarşileri ve organizasyonel yapıları ile de bölgesel ve uluslararası sistemde devlet aktörüne benzer hareket etmektedir. Bu durum, iç politik ortamda böyle iken dış politika davranışlarında da kendini göstermektedir. İnceleme alanımızda olan Filistinli devlet-dışı aktörler de Ortadoğu bölgesel sisteminde Arap Baharı sonrasında meydana gelen güvenlik dönüşümleri çerçevesinde karşılaştıkları tehditlerle mücadele etmek ve nihayetinde bu tehditleri bertaraf edebilmek için devlet aktörü gibi tehdidi dengeleme ihtiyacı hissetmiş ve bu çerçevede "ittifak" yapmaya yönelmiştir. Bu durum hem Hamas hem de El-Fetih devlet-dışı aktörü için söz konusu olmuştur.

Dış politika alanında gerçekleştirilen ittifakların hemen hepsi belli bir amaca özgülenmiştir. Genel anlam itibarıyla "ittifak"; devletlerin herhangi bir tehdit karşısında birlik oluşturmak için resmi veya gayrı-resmi bir biçimde bir araya gelerek ortak tehdide karşı mücadele taahhüdü vermeleridir. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere ittifakı var

[94] Grzywacz, "Adaptation in Foreign Policy of Singapore Towards ASEAN",s . 241.

eden, onu doğuran temel sebep hâlihazırda ortak bir tehdidin var olması veya doğmasıdır.[95]

Devlet aktörü için olduğu gibi devlet-dışı aktörü de ittifak yapmaya yönelten temel sebeplerden biri "ortak tehdit algısı" ve diğeri de tehdide karşı birleşmek yani "tehdidin dengelenmesi"dir. Uluslararası ve bölgesel sistemde gittikçe güçlenen bir devlete karşı diğer devletler bu devletin gücünü kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılayacağından ona karşı birleşerek dengeleme ve sınırlandırma yoluna başvururlar. Klasik realizm çerçevesinde ortaya atılan güç dengesi teorisi ittifaklar bağlamında kapsamlı bir çerçeve çizerken tehdit karşısında dengelemeye gidilmesinin iki farklı ittifak ve müttefik türü ortaya çıkardığından bahseder ki bunlar "revizyonist" ve "statükocu" taraflardır. Keza bu durumun tarihsel ve pratik örnekleri Birinci ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkan güç dengelerine dayalı kamplaşma/bloklaşma hareketlerinde de belirgin bir biçimde görülmüştür.[96]

İttifakların oluşumuna etki eden "ortak tehdit" dışındaki en önemli faktörlerden bir diğeri de "kimlik" ve "ideoloji" gibi unsurlardır. Ancak bu unsurlar klasik güç dengesi teorisi içerisinde ele alınmamış, Stephen Walt daha sonra ortaya attığı "tehdit dengesi" teorisi kapsamında ittifakın güce karşı değil tehdide karşı kurulduğunu savunmuş ve tehdidin tanımlamasına yeni unsurları da eklemiştir. Ona göre tehdit sadece "güç" öğesiyle tanımlanmaz, gücün yanında "coğrafi yakınlık", "saldırgan kabiliyetler" ve "saldırgan niyetler" de rol oynamaktadır. Bunun yanında benzer ideolojilere sahip olma ittifakların oluşumunda rol oynayan önemli bir faktördür ve aynı siyasi, kültürel, toplumsal formları kullanan devletlerin ittifak kurma olasılıkları çok daha yüksektir. Klasik realizmin birçok temsilcisinin ittifakların oluşumunda ideolojinin rolünü küçümsemesine karşın dış tehditlere karşın ittifaklarda aynı ve benzer ideolojilere sahip olmak yakınlaştırıcı bir etmen olarak değerlendirilmelidir.[97]

Özellikle Ortadoğu bölgesi söz konusu olduğunda bölgesel sistemde kurulan ittifaklarda ortak tehdit algısı yanında "ideoloji"nin de önemli bir rol oynadığı ifade edilse de ideolojiye dayalı olarak kurulan ittifakların uzun ömürlü ve dayanıklı olmadıkları

[95] Hasan Basri Yalçın, "İttifaklar", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 399.
[96] Yalçın, "İttifaklar", s. 401.
[97] Stephen Walt, *The Origins of Alliances,* Ithaca: Cornell University Press, 1987, s. 35.

görülmüştür. Tarihsel süreçte Irak'ın gerçekleşen darbe neticesinde 1958'de Bağdat Paktından ayrılması, Enver Sedat'la birlikte Mısır'ın Batı yörüngesine girerek Sovyetler Birliği ile olan ittifakı bozması ve Mısır ekonomisini liberalleştirme hareketlerine yönelmesi bu duruma verilebilecek bariz örnekler arasındadır. Dolayısıyla önemli bir değişken olmakla birlikte ideolojinin özellikle Ortadoğu bölgesinde kurulan ittifaklarda güvenilir ve belirleyici bir rol oynadığını söylemek pek mümkün değildir.[98]

Özellikle 1979 sonrasında giderek büyüyen İran/Şii tehdidi Baasçı Irak rejimi, Ürdün ve Suud rejimleri arasındaki yakınlaşmanın çimentosunu oluştururken "ideolojik yakınlık" Ortadoğu'da kurulan ittifaklarda giderek önemini kaybetmeye başlamış ve ittifakların kurulmasında etkili olan daha "belirleyici" faktörler öne çıkmıştır. İdeolojik tercihler ittifakların oluşumunda daha az etkili olurken güvenlik kaygıları daha fazla etkili olmaya başlamıştır.[99]

Filistinli devlet-dışı aktörler olan Hamas ve El-Fetih'in dönüşen Ortadoğu güvenlik mimarisi ekseninde özellikle İsrail'den kaynaklanan güvenlik tehditleri kapsamında 2011-2021 yılları arasındaki dönemde "tehdidin dengelenmesi" için "ittifak" arayışlarına gittikleri bariz bir biçimde görülmüştür. Keza İsrail'in devlet düzeyinde bir aktör olarak kendisinin de devrimlerin başında Müslüman Kardeşler/İhvan hareketine ve daha sonra da İran yayılmacılığına karşı tehdidin dengelenmesine yöneldiği görülmüştür. Bu arada aktörlerin kurdukları ittifak bağımlı bir değişken olarak karşımıza çıkarken ittifaka temel oluşturan tehdit temelli "güvenlik algısı" yanında "ideoloji", "kimlik", "İsrail'e yönelik politika" ve "ortak çıkar" bağımsız değişkenler olarak belirmiştir.

Devlet-dışı aktörlerin tehditleri bertaraf edebilmek için dengeleme ve ittifak stratejisine yönelmeleri genellikle sık tercih edilen bir yöntem olmakla birlikte devlet-dışı aktör açısından kendi hüviyetini ispat ve iradesini gösterme meselesi olarak ele alınmaktadır. Çünkü gerek iç politika ve gerekse dış politka bağlamında karar vermek ve bu kararlarındaki bağımsızlık ve özerklik seviyeleri toplumun ne kadar bir kısmını temsil ettiğini ve nüfuzunun derecesini göstermektedir. Devlet-dışı aktör bir devlet kadar güçlü karar alabiliyor ve ve devlete alternatif bir sistem geliştirebiliyorsa o derece özerk,

[98] Walt, *The Origins of Alliances,* s. 182.
[99] Walt, *The Origins of Alliances,* s. 183.

bağımsız/otonom ve sistemde etkin bir aktör olmaya başlıyor demektir.[100] Bunun yanında devlet dışı aktörlerin etkin olarak katıldığı ittifaklara diğer ittifaklarda olduğu gibi "maliyetlerin paylaşılması", "ahde vefa", "taahhütler bağlamında ittifakların yönlendirilmesi" gibi temel bazı faktörler de etki etmektedir. İttifaklar ne kadar ortak tehdit algısına ve ortak çıkar temasına dayansa da katılan her aktörün kendi çıkarını ön planda tuttuğu varsayımı da unutulmamalıdır.[101]

Devletler gibi devlet-dışı aktörler de ittifaklara kendi çıkarlarını gözeterek girmektedirler ve bu aktörler tarafından ittifakın bir dış politika aracı olarak seçilmesinin gayesi kendi kapasitesiyle üstesinden gelemeyeceği tehdidi diğer aktörlerle birleşerek bertaraf etmek ve ondan kurtulmaktadır. Arap Baharı devrimleriyle dönüşen Ortadoğu bölgesinin güvenlik çehresi ve bölgesel gelişmeler bağlamında İsrail nüfuzunun genişlemesi düşünülürse Filistinli devlet-dışı aktörlerin ideoloji, çıkar, kimlik ve İsrail'e yönelik politika gibi bağımsız değişkenler etrafında müttefik olarak kodladığı diğer aktörlerle ittifak oluşturması da kaçınılmaz bir dış politika alternatifi olarak belirmektedir. Çalışmanın ilgili kısımlarında Filistinli devlet-dışı aktörlerin kurdukları ittifaklar ve bu ittifaklara yön veren değişkenler tekrar ele alınarak değerlendirilecektir.

[100] Sinan Demirdüzen, Merve Suna Özel Özcan, "Devlet Desteğinin Saldırgan Devlet Dışı Aktörler Üzerindeki Etkisi: ABD Desteği ve Naip Savaş örneği Olarak Suriye İç Savaşı", *Akademik Bakış,* 15/29, (Kış-2021), s. 226.
[101] Yalçın, "İttifaklar", s. 405.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA BÖLGESEL GÜVENLİK SİYASETİ VE BÖLGESEL GÜVENLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ

3.1. Güvenlik Kavramının Farklı Boyutları ve Ortadoğu Güvenlik Siyaseti

3.1.1. "Güvenlik", "Uluslararası Güvenlik" ve "Bölgesel Güvenlik"

"Güvenlik" kavramı toplumsal ve ulusal düzeyde önemli bir olgu olduğu kadar uluslararası düzeyde de üzerinde en çok durulan, tartışılan ve çeşitli politikaların oluşturulmasında birinci sıraya alınan önemli bir kavramdır. Bugün devletlerin kendi iç güvenliklerini sağlamak için çeşitli polis/emniyet ve jandarma kuvvetleri yanında dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı sınır güvenliğini sağlamak üzere ordu ve savunma kuvvetlerine de büyük bütçeler ayırdığı bilinmektedir. Bunun da ötesinde uluslararası sistemdeki bütün devletlerin ortak bir tehdit karşısında bir araya gelip birleşmesi ve çözüm arayışına girmesi ise daha büyük boyutta ciddi bir problemin varlığına işaret eder. Örneğin; yakın zamanda deneyimlediğimiz Covid-19 pandemisi, küresel ısınma ve iklim değişikliği, diğer salgın hastalıklar ve küresel ölçekte bütün devletleri ve toplumları tehdit eden çatışmalar ve diğer riskler, yerel ve ulusal güvenlik problemleri yanında uluslararası güvenlik sorunlarını oluşturmaktadır. O halde farklı boyutları ve anlamları bulunan "güvenlik" kavramı hayati derecede içkin bir anlam ve öneme sahipken birbiri içerisine geçmiş toplumsal, ulusal ve uluslararası güvenlik meselelerinin farklı dinamiklerle birbirini etkilediği ve birbirinden etkilendiği de küreselleşen dünyada keskin bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kavramsal açıdan güvenlik ile ilgili değişik çalışmalarda farklı tanımlamalar yapılmış olsa da en yalın ve genel hali ile "güvenlik"; tehlikelerden uzak olma, emniyet içerisinde bulunma ve yaşamını koruma olgusu veya durumudur.[102] Güvenlik, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde fizyolojik ihtiyaçlardan hemen sonra gelerek sosyal bir varlık olan insanın algı dünyasında çok önemli bir yer işgal etmektedir. Klasik güvenlik anlayışı devleti referans noktası ve özne olarak alan bir yaklaşım olmasına karşılık özellikle 21. yüzyılın hemen öncesinde güvenlikte yeni bakış açılarının ortaya çıkmasıyla küresel güvenliğin

[102] Sami Sezai Ural- Aigerim Shilibekova, "Uluslararası Güvenlik ve Yönetişim", *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar,* ed., Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 3.

sağlanmasında bireyi/insanı temel alan ve insan güvenliğinin sağlanmasına ağırlık ve öncelik veren çözüm önerileri geliştirilmiştir.[103]

I. Dünya Savaşının hemen ertesinde oluşturulan Milletler Cemiyeti (MC) ve imza edilen silahsızlanma anlaşmaları ile (Lokarno Antlaşmaları-1925, Briand-Kellog Paktı-1928 vb.) dünyayı ve insanlığı yeniden büyük çapta bir savaş belasından kurtarmak ve çatışmaların önüne geçebilmek amacıyla "kollektif güvenlik" yaklaşımıyla kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak uluslararası sistemin 1929'da önce "Dünya Ekonomik Buhranı"nı atlatması ve ardından da saldırganlaşan Nazi Almanyası'nın sisteme dahil edilmeye çalışılmasının başarısızlıkla sonuçlanması küresel ölçekte ikinci büyük savaşın doğmasına yol açmıştır. 1648'den II. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1939'a kadar "güç dengesi" esasına dayanan uluslararası sistem kendi güvenliğini dengeyi bozmaya çalışan aktöre karşı ortak çaba geliştirerek korumaya çalışmıştır.[104]

1945-1991 yılları arasındaki kabaca 45 yıllık dönemi tanımlamak için kullanılan ve dünya politikasına blok önderleri ABD ile SSCB'nin yön verdiği "Soğuk Savaş" yılları güvenlik çalışmalarının nispeten "ulusal güvenlik" ve "stratejik güvenlik" başlığı altında yoğunlaştığı bir dönem olurken Soğuk Savaş sonrası dönemde "Uluslararası Güvenlik" kapsamındaki çalışmalar giderek artmaya başlamıştır.[105] Soğuk Savaşın bitişi ile devlet-merkezli "geleneksel yaklaşım" diyebileceğimiz klasik realist, neo-realist ve liberal yaklaşımların yanında güvenliğin kapsamına askeri konuların dışındaki sorunları da dahil etmeye başlayan "yeni güvenlik yaklaşımları" ortaya çıkmıştır. "Kopenhag Okulu", "Paris Okulu", "Eleştirel Güvenlik", "Feminist Yaklaşım", "Post-Yapısalcı yaklaşım", "Post-Kolonyal" yaklaşım gibi bu değişik güvenlik yaklaşımları 1990'lı yıllar sonrasında ortaya çıkan yeni tehlike ve güvenlik risklerine farklı yorumlar getirirken güvenlik kavramının genişlemesine ve "kimin için güvenlik (?)" sorgulamasının derinleşmesine yol açmıştır.[106]

---

[103] Ural ve Shilibekova, "Uluslararası Güvenlik ve Yönetişim", s. 7.
[104] Muzaffer Ercan Yılmaz, "Westphalia'dan Günümüze Savaş", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe,* der., Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala, Ursula Oswald Spring ve Necati Polat, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 76.
[105] Oktay Bingöl, "Yeni Güvenlik Yaklaşımları ve 21. Yüzyıl Güvenlik Sorunları", *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar,* ed., Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 17.
[106] Bingöl, "Yeni Güvenlik Yaklaşımları ve 21. Yüzyıl Güvenlik Sorunları", s. 43.

Güvenliğin uluslararası alanda askeri konu ve içeriklerin dışına çıkarak toplumsal, ekonomik, çevresel ve teknolojik sektörleri de kapsayacak biçimde anlam genişlemesine uğraması kapsamlı bir güvenlik anlayışının doğmasına yol açarken geniş bir yelpazeye yayılan güvenlik problemlerinin çözülmesi devletlerin dışında uluslararası örgütleri ve sistemin diğer aktörlerini de içeren bir iş birliği sürecini ortaya çıkarmıştır. Bireysel güvenlikten başlayarak toplumsal güvenlik, ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlik gibi farklı anlam ve boyutlara sahip güvenlik kavramının en kapsayıcı ifadesi olan "uluslararası güvenlik"; sistemin ve onu oluşturan devletlerin her birinin ayrı ayrı emniyette olması, tehlikesizlik halinde bulunması anlamına geldiğinden hem devletlerin/ulus-devletlerin güvenliği hem de sistemin tamamının güvenliği olarak iki temel düzeyde incelenmektedir.[107]

Günümüzde BM başta olmak üzere NATO, KGAÖ gibi uluslararası örgütlerin birçoğu bölgesel ve uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve istikrara katkı sunmak için örgütlenmiş olup bunları resmi belgelerinde de ifade etmektedirler.[108] Özellikle BM, temel amacı olan uluslararası barış ve güvenliği sağlamak olan evrensel bir örgüt olarak faaliyet göstermektedir. Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası dönemde yetersizlikleri sorgulanan ve eleştirilen BM yukarıda ifade ettiğimiz güvenliğin çok boyutlu hale gelmesi realitesinden bariz bir biçimde etkilenerek 31 Ocak 1992 tarihli bildirisinde uluslararası sisteme yönelik yeni ekonomik, sosyal, çevresel ve insan hakları gibi askeri olmayan yeni güvenlik boyutlarına vurgu yapmıştır.[109]

Esasen uluslararası sistemin 1990'lardan itibaren iki-kutuplu yapıdan kurtulmasıyla birlikte hız kazanan küreselleşme dalgasına rağmen ve ona bir rakip olarak ortaya çıkan "bölgeselleşme" eğilimleri güvenlik çalışmalarında da kendisini göstermiş ve güvenlikte bölgesel seviyenin önemi giderek artmıştır. Dünyayı daha bölgesel temelde örgütlemeye ve daha özel olarak belirli bir bölgesel projeye olan eğilim ve siyasi taahhütname olan "bölgeselcilik" güvenlik kapsamında ise çatışmaların daha yerel düzeyde iken

---

[107] Doğan Şafak Polat, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Güvenlik", *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar,* ed., Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s. 331.

[108] Örneğin günümüzdeki en kapsamlı savunma örgütü olan NATO, kurucu anlaşmasının "Önsöz" bölümünde ve "Birinci maddesinde" katılan devletlerin uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümünü benimsemesinden ve bu yolla uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasına katkı sunulmasından bahsetmektedir. bkz: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/history_pdf/20161122_E1-founding-treaty-original-tre.pdf (Erişim: 11.04.2022)

[109] Polat, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Güvenlik", s. 342.

engellenerek bölgesel güvenliğin sağlanmasını içermektedir.[110] Tarihsel süreç içerisinde güvenliğin bölgeselleşmesi ya da bölgesel güvenlik alanında pratikte birçok uygulama görülmekle birlikte teorik olarak da bu durum Barry Buzan'ın "bölgesel güvenlik kompleksi (*regional security complex*)" adı altında sistematik hale getirdiği bir grup ülkenin temel güvenlik kaygılarının birbirinden ayrılamayacak derecede iç-içe ve birbirine bağlı olması durumu olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda örneğin; AB, AGİT ve NATO coğrafî kapsamları çok geniş olan bölgesel güvenlik örgütleri olarak merkeze yakın çatışmaların büyümesine izin vermeyerek engellemeye çalışmaktadır.[111]

Uluslararası güvenliği doğrudan etkileyen ancak ona kıyasla coğrafi olarak daha küçük ölçekte, kısıtlı ve sınırlı bir jeopolitik yapıya işaret eden "bölgesel güvenlik" farklı yerel dinamikler üzerine inşa edilmektedir. İç-içe geçmiş katmanlar olarak düşünebileceğimiz ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenlik kavramları birbirlerini etkileyip dönüştürürken aynı zamanda birbirinden de etkilenmektedir. Dolayısıyla önce yerel düzeyde başlayıp sonra bölgesel ve daha sonra da uluslararası ölçekte bir güvenlik krizine dönüşen çatışma ve tehditlerden tarihin her döneminde bahsedilebilmektedir. Ancak aynı zamanda yerel çatışmaların bölgesel ve küresel sonuçlar doğurması bölgedeki güvenlik yapısının doğasına, çeşitli güvenlik problemlerinin kimi bölgelerde yatay veya dikey eğilimde olmasına bağlı olmaktadır ve bu oranlar son derece değişken bir yapıda olabilmektedir.[112]

Dolayısıyla bireyin varoluşundan itibaren temel kaygısı olan güvenlik; dışarıya doğru genişleyen ve toplum, devlet, devletler ve nihayetinde uluslararası sistemin tamamı gibi farklı seviyeleri bulunan bir kavramdır. Güvenliğin farklı boyutlarını bir şekil yardımıyla anlatmak istediğimizde ise aşağıdaki gibi ifade etmemiz mümkün olacaktır (*Şekil-8*).

[110] Björn Hettne, "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe,* der., Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala, Ursula Oswald Spring ve Necati Polat, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 353-354.
[111] Hettne, "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi", s. 357.
[112] Hettne, "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi", s. 356.

Şekil-8: Güvenlik kavramının farklı boyutları ve kapsamı

Bu perspektifle; "uluslararası güvenlik", uluslararası anarşik bir ortamda devletler özelinde uluslararası aktörlerin varlıklarını korumaları ve sürdürebilmeleri amacıyla kendilerine yöneltilen reel ve potansiyel, içsel ve dışsal tehditleri bertaraf etmesi eylemidir.[113] Özellikle bölgesel güvenlik kompleksi teorisi/yaklaşımı açısından bölgesel güvenlik ise tehditlerin uzak coğrafyalardan ziyade komşu ülkeler ve yakın çevreden kaynaklandığı argümanı ile birey, devlet ve sistem analizi yanında güvenlik çalışmalarına dördüncü bir düzey/perspektif daha sunmaktadır. Soğuk Savaş döneminin daha militarize ve askeri konulara odaklanan güvenlik yaklaşımı günümüzde büyük ölçüde değişerek yerini çok sayıda aktör ve konuyu kapsayacak şekilde epistemolojik bir alana bırakmıştır. Kapsamlı ve çok-aktörlü yeni güvenlik yaklaşımı ekseninde Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik çalışmalarında büyük bir artış yaşanmış artık birey, devlet ve sistem düzeyi yanında bölge düzeyi de araştırmalara dahil olmaya başlamıştır.[114]

[113] Polat, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Güvenlik", s. 330.
[114] Fikret Birdişli, "Bölgesel Güvenlik", *Güvenlik Çalışmaları (Cilt-1): Kuramsal Yaklaşımlar,* ed. Oktay Bingöl, Ali Bilgin Varlık, İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 343-345.

3.1.2. Ortadoğu'da Bölgesel Güvenlik Siyasetinin Unsurları

Güvenliğin bölgeselleşemesi ya da bölgesel güvenlik konseptine dair teorik planda birçok yaklaşım geliştirilmiş olmakla birlikte yukarıda ifade ettiğimiz "bölgesel güvenlik kompleksi" yanında "güvenlik topluluğu teorisi" gibi yaklaşımlar da bulunmaktadır.[115] Aslında dünya üzerindeki her coğrafî bölgenin güvenlik yapısını şekillendiren kendine has özellikleri ve dinamikleri bulunmaktadır. Bu bakımdan sözgelimi; Güneydoğu Asya bölgesiyle Kafkasya bölgesinin ya da Sahra-altı Afrika ile Latin Amerika'nın bölgesel güvenlik yapısını şekillendiren etkenler farklı farklı olabileceği gibi bazen bölgesel güvenlik siyasetini biçimlendiren faktörler aynı olsa bile her bölgede bu faktörlerin etki derecesi değişik oranlarda olmaktadır. Bu bakış açısıyla baktığımıza Ortadoğu bölgesinin güvenlik mimarisinin de farklı unsurlar tarafından şekil alması tarihsel ve siyasal bir gerçeklik olmakla birlikte bölgedeki güvenlik yapısı; ideolojik, etnik, coğrafî, toplumsal, siyasal, ekonomik vb. birçok unsurun etki ettiği ve birbiriyle de etkileşim içerisinde olduğu bir sürecin sonucudur.[116] Bunun yanında bölgenin tarihin her döneminde yoğun bir biçimde küresel aktörlerin müdahalelerine maruz kalması, bölgesel liderlik mücadelesi, bölgedeki devletlerin silahlanma eğilimleri ve bölgedeki ülkelerin dış politikasını yönlendiren ülke içi siyasal gelişmeleri de güvenlik siyasetini etkilemiştir.

3.1.2.1. Tarihsel ve Sosyolojik Gelişmeler

Ortadoğu bölgesi söz konusu olduğunda bölgedeki güvenlik siyasetinin tarihsel temele sahip gelişmeler ekseninde şekillendiğini ve bölgede bugün ortaya çıkan her tehdidin mutlak tarihsel bir kökü ya da geçmişi bulunduğunu söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır. En basit bir örnek olarak; bölgedeki güvenlik mimarisi üzerinde önemli etkileri bulunan İsrail-Filistin anlaşmazlığı kökeni oldukça eskilere dayanan, tarihsel

[115] Karl Deutsch tarafından geliştirilen "Güvenlik Topluluğu Yaklaşımı"; klasik realizmin uluslararası sisteme anarşinin hakim olması ana argümanını kabul etmekle beraber anarşik bir sistemde devletler arasında barışçı ve dengeli ilişkiler kurmanın mümkün olduğu noktasından hareket etmektedir. Burada önemli olan ortak tehditlere karşı özellikle askeri yönü öne çıkan ittifaklar geliştirebilmektir ki bu bağlamda NATO, ASEAN, AGİT gibi örgütlenmelerin de birer "güvenlik topluluğu" olduğu ileri sürülmektedir. Birdişli, "Bölgesel Güvenlik", s. 347.

[116] Bölgedeki güvenlik sorunları uluslararası sistemin anarşik yapısı başta olmak üzere bölgesel ve ulusal boyutlarda ise; birimlerin/devletlerin birbirleriyle olan etkileşimleri ve bölgedeki devletlerin iç-siyasete dair karakteristik özellikleriyle de yakından ilgilidir. Yannis A. Stivachtis, "Political In(Security) in the Middle East", *Regional Security in the Middle East: Sectors, Variables and Issues,* ed., Bettine Koch, Yannis A. Stivachtis, Bristol: E-International Relations Publishing, 2019, s. 28.

süreç içerisinde çeşitli dönüşümler geçirerek günümüze miras kalmış bir güvenlik problemidir.[117]

Bunun yanında bugün yine bölge içerisinde cerayan eden devletler-arası birçok anlaşmazlık; siyasal, sosyal, ideolojik boyutlarının yanında aynı zamanda tarihsel bir arka plana ve öyküye de sahiptir. Bölge güvenlik siyasetinin merkezine oturan İsrail-Filistin çatışmasını günümüze taşıyan tarihsel gelişmeler iyi tahlil edilmeden bölgedeki güvenlik siyaseti hakkında sağlıklı bir okuma yapılmış olmaz. 1948'de İsrail'in kuruluşunu "Nekbe (Büyük Felâket)" olarak adlandıran Filistinliler için bu tarih aynı zamanda toplumsal hafızada derin izler bırakan bir insani, sosyal ve ulusal güvenlik sorununa işaret etmektedir.[118] 1979'da Mısır Devlet başkanı Enver Sedat'ın İsrail ile imzaladığı barış anlaşması (Camp David) bölgedeki geleneksel güvenlik yapısı üzerinde dönüştürücü bir etkide bulunarak konvansiyonel Arap birliğini/koalisyonunu bölmüş ve Mısır ile Arap dünyası arasında ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkarmıştır. Nitekim "Red Cephesi" bu durumun bir neticesi olarak bölgedeki ayrışmayı daha da derinleştirirken ilerleyen yıllarda Mısır'ın yanına Ürdün'ün de katılması ve giderek İsrail ile normalleşen ülkelerin sayısının artması bölge güvenlik mimarisinin kutupsal bir karakter kazanmasına yol açmıştır.

Bölgedeki güvenlik siyaseti üzerinde etkileri uzun yıllar geçerli olan tarihsel kırılma noktaları kendisinden sonra ideolojik ve/veya mezhepsel olarak "kimlik" temelli ayrışmalara yol açması, savaş veya çatışmaları doğurması, krizlere neden olması gibi nedenlerden dolayı bölgedeki siyasal sistemleri etkilemeye devam etmiştir. 1979-İran Devrimi bölgede mezhep temelli bir ayrışmaya yol açarak bu tarihten sonra geçerli olmak üzere bir "Şii-Sünni ekseni" veya "kutuplaşması" doğururken, ABD'nin 2003-Irak işgali de yine bölgesel güvenliğin dayandığı ana unsurları temelinden sarsan tarihsel bir gelişme

[117] Bölgedeki güvenlik siyasetini tarihsel olayların etkiselliği altında analiz edebilmek için burada "tarihsel sosyoloji yaklaşımının" argümanlarından da faydalanılabilir. Esasen "tarihsel sosyoloji"; 1980'li yılların başından itibaren sosyal bilimler alanında ortaya çıkan yeni bir disiplin olarak toplumsal olayları anlamada tarihselliği ve tarihsel perspektifi öne çıkarmaktadır. Tarihsel sosyoloji belirli bir yönü olduğu varsayılan dönüşümlerin uzun-erimli/süreli tarihsel perspektifi üzerine çalışmaktadır. Şafak Sağlam, "Tarihsel Sosyoloji Bütünü Görebilmek Adına Bir Yöntem", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* No: 1, (2018), s. 181.

[118] Edward W. Said'in bizzat tanıklık ettiği 1948 Savaşının sonuçları felaketin de ötesinde olmakla birlikte 780.000 Filistinli, tam olarak ülke nüfusunun 2/3'si, Siyonist askeri birliklerce dışarı sürülmüş, birçok insan birdenbire evsiz, parasız, yolunu kaybetmiş, sağlıksız ve çaresiz bir duruma düşmüştür. Edward W. Said, "Son Söz: 1948'in Sonuçları", *Filistin Uğruna: 1948'in Tarihini Yeniden Yazmak,* der., Eugene L. Rogan, Avi Shlaim, çev. Suna Gülfer Ihlamur-Öner, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2007, s. 329.

olarak bölge sathında artık hiçbirşeyin eskisi gibi olmayacağı yeni bir güvenlik siyaseti üretmiştir.

Bölgedeki güvenlik yapısının değişmesine yol açan ve siyasal sistemleri dönüştererek damga vuran tarihsel gelişmeler yanında Ortadoğu'da cereyan eden sosyolojik olaylar da bölgedeki güvenlik yapısını her dönem etkileyerek değiştirmiştir. "Sosyolojik olay" kavramı daha çok tikel bir anlama sahip olduğundan toplumsal olaylardan ve pratiklerden çıkarılan, toplumsal bir gerçekliğe işaret eden "toplumsal olgu" kavramının kullanılması daha yerinde olacaktır.[119] Sosyolojik veya toplumsal olgu ise kapsayıcı bir anlam taşıyan daha genel bir adlandırmadır. Bu bakımdan "göç", "isyan", "devrim", "askeri darbe", "ekonomik kriz", "başkaldırı" vb. gibi önemli toplumsal ve siyasal hareketlere işaret eden gelişmeler de Ortadoğu'nun siyasal ve güvenlik yapısının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

Ortadoğu tarihinin hemen her döneminde toplumsal hareketlerin bölgesel güvenlik siyasetine ve devletlerarası ilişkilere yansımaları olduğu görülmüştür. Misalen; İran-Irak Savaşı esnasında Saddam'a karşı ayaklanan Kürtlerin daha sonra kimyasal gazla zehirlenmesi (Halepçe Katliamı, 1986-1988) bölgedeki Kürt toplumunun Türkiye sınırına doğru hareketini doğurmuştur.[120] Türkiye-Irak ilişkilerinde ve bölgesel düzeyde bu durum bir güvenlik kaygısını ortaya çıkarırken keza 1962'de Yemen'de Kral'a karşı ayaklanan Cumhuriyetçilerin Mısır'daki Nasır yönetimi tarafından desteklenmesi, Yemen'deki isyanı giderek bölgesel düzeyde bir güvenlik sorununa dönüştürmüştür. Çünkü Nasır'ın aksine yönetimdeki Kralı destekleyen Suudi Arabistan ile Mısır Yemen üzerinden karşı-karşıya gelmiş ve neticede bölgesel aktörlerin rekabeti kendisini toplumsal bir olgu olan isyan (başkaldırı) özelinde göstermiştir.[121] İsyan eden ve isyan edilen iki tarafın arkasında yer alan bölgesel aktörler aynı zamanda Yemen'de vekil savaş yürütmüş olmaktadırlar.

---

[119] Gordon Marshall, "Toplumsal Olgu", *Sosyoloji Sözlüğü*, çev., Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005, s. 755.

[120] Saddam rejimine bağlı birliklerin "el-Enfal Operasyonu" adı altında gerçekleştirdiği Halepçe Katliamına (1988) dair daha sonra "BM İnsan Hakları izleme Örgütü" tarafından yayınlanan bir raporda operasyon esnasında büyük ölçülere varan insan hakları ihlallerinin, soykırımın gerçekleştirildiği ifade edilmiş ve kullanımı yasaklanmış olan sarin gazı, sinir gazı, GB gibi kimyasal silahların kullanıldığı ifade edilmiştir. "Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against The Kurds", *The Human Rights Watch,* Report, (July-1993) https://www.hrw.org/reports/1993/iraqanfal/ANFAL.htm (Erişim: 12.02.2022)

[121] Mehmet Salih Gün, "Yemen'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi,* Sayı: 22, (2012), s. 123.

Bölgedeki toplumsal temelli ve sosyoloji biliminin metotlarıyla incelenmeye açık en belirgin ve güncel gelişme 2011'de başlayarak etkileri halen devam eden "Arap Baharı" ya da "Arap Devrimleri" adındaki toplumsal hareketler olmuştur.[122] Siyasal yönetimlerin değişmesini doğuran ve bünyesinde ekonomik kriz, toplumsal kalkışma (isyan), göç hareketleri gibi birçok toplumsal olguyu barındıran ve her ülkede farklı şekillerde pratiğe dökülen Arap halk hareketleri etkilerini tahlil etmeye çalıştığımız bölgesel güvenlik siyaseti üzerinde de radikal bir dönüşüm meydana getirmiştir.

3.1.2.2. Küresel Aktörlerin Müdahaleleri

Ortadoğu bölgesinin tarihin hemen her döneminde büyük güç rekabetinin merkezi olması bu çalışma bağlamında da belirtildiği üzere sahip olduğu jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik ve jeokültürel önem ve hassasiyet nedeniyledir. Soğuk Savaş döneminde blok önderleri ve aynı zamanda birer süpergüç aktör olan ABD ve SSCB'nin karşı-karşıya geldiği, vekillerle savaştığı ve rekabet ettiği bölgelerden biri Ortadoğu coğrafyası olmuştur. Bölgenin küresel aktörlerin hegemonya mücadelesinin merkez noktasını oluşturması bölgedeki enerji kaynaklarının keşfi ve dünya politikasındaki özgül ağırlığının giderek artmasıyla yakından ilgilidir. İngiltere'nin Hint sömürgeyollarına giden önemli bir geçit olması yanında zengin hidrokarbon yatakları taşıdığının ortaya çıkmasıyla bu bölgedeki hakim siyasal otorite olan Osmanlı Devleti ile mücadele alanlarının artması tesadüf değildir. Örneğin; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Katar'daki nüfuz mücadelesinin yoğunlaşması, 1918'de bölgede giderek zayıflayan Osmanlı Hilafeti'nin buradan çekilmesiyle sonuçlanmış ve Londra uzun bir süre Katar'ı hakimiyeti (protektorası) altına almıştır.[123] İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte bölgenin siyasi coğrafyasını çizdikleri haritalarla bizzat şekillendirmiş bölgedeki devletlerin devlet-inşası süreçlerini doğrudan etkilemiş, siyasal,

[122] Arap Baharını "tarihsel sosyoloji" ve "politik-ekonomi" perspektifi ile ele alan yazarlara göre isyanın sebepleri ve ortaya çıkış şartları bakımından Wallerstein'in genel olarak tüm bu protestoların 1968'in devamı olduğu yani sistemin yıkıldığı ve neoliberalizmin başarısız olduğu argümanlarını desteklemektedir. Devrim dalgasının birçok ülkede istikrarsızlık, derin toplumsal ayrışmalar ve iç savaşlara evrilmesi sürecin belirsizliğini ve maliyetini de ortaya koymaktadır. Zeynep Şahin Mencütek, Ferihan Polat, Ayşegül Durmuş, "Devrimsel Süreç Olarak Arap Baharı'nı Immanuel Wallerstein Üzerinden Anlamak", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 22, (2015), s. 12.

[123] Katar üzerindeki Osmanlı-İngiliz rekabeti 1910-1913 yılları arasındaki müzakerelerle diplomasi masasında da devam etmiş ve bu süreçte Osmanlı Devleti bölgeyi elinde tutabilmek için öncelikle bölgenin özerk bir yapıya kavuşturularak İngiliz hakimiyetine geçmesini engellemeye çalışmıştır. Bu hususta bkz: Zekeriya Kurşun, *The Ottomans in Qatar: A History of Anglo-Ottoman Conflicts in the Persian Gulf,* Istanbul: The Isis Press, 2010, s. 124-138 ve Dummar Bingöl, "Katar'da Osmanlı Hâkimiyetine Tarihsel Bir Bakış", *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* Yıl: 4, Sayı:1, (Bahar-2019): 79-100.

askeri ve diplomatik alandaki hamleleriyle aynı zamanda Ortadoğu'nun dış ve güvenlik siyasetine de yön vermişlerdir.

İngiltere ve ABD'nin etkisiyle kurulan Bağdat Paktı (1955) bu dönemde bölgede ABD ve Batı aleyhine gelişebilecek politikaları engelleme amacında iken yine Fransa, ABD ve İngiltere arasında imzalanan "Üçlü Deklârasyon (*Tripartite Declaration*)" (1950) bölgedeki silahlanma girişimleri kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ve ABD'nin "Eisenhower Doktrini" (1957) ile bölgeye güçlü bir biçimde entegre olması ile Ortadoğu Soğuk Savaşın en önemli rekabet sahalarından biri haline gelmiş, blok önderleri SSCB ve ABD kendi politikaları bağlamında bölge üzerindeki müdahalelerini karşı blok aleyhine yoğunlaştırmıştır. SSCB'nin Mısır, Suriye ve kimi zaman Irak gibi ülkeler üzerindeki etkisine rağmen ABD'nin körfez bölgesi başta olmak üzere bölgedeki ülkelerin tamamıyla kurmaya çalıştığı ilişkiler Arap-İsrail savaşları ekseninde çok güçlü bir biçimde sınanırken bölge ülkelerine olan silah ticareti güvenlik siyaseti üzerinde etkili olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle ABD'nin "bölgeye demokrasiyi getirme" retoriği ile 2001 ve 2003'teki işgallerle bölgeyi uluslararası normları görmezden gelerek yeniden şekillendirmeye çalışması ve tek-taraflı müdahalelerde bulunması tarihsel süreçte bölgedeki güvenlik yapısının derin bir tahribata uğradığı en önemli kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. Keza ABD'nin bu yoğun müdahaleleri bölgedeki güvenlik siyasetinin 2003'ten sonra ortaya çıkan fay hatları ekseninde istikrarsızlık sarmalına girerek bir daha da kurtulamadığı amorf bir yapı ortaya çıkarmıştır.[124]

3.1.2.3. Bölgesel Liderlik Mücadelesi

Ortadoğu bölgesinin yakın tarihini ve günümüzü ilgilendiren bölgesel güvenlik sorunlarının birçoğunu mezkûr coğrafyada birer siyasal sistem olarak ortaya çıkmış ve nitel ve nicel açılardan belli bir kapasiteye sahip aktörler arasındaki liderlik mücadelesi oluşturmaktadır. Nitekim bu güç unsurlarının (nitel ve nicel) yapısını dikkate alan ve belirli parametrelere dayalı olarak yapılan bilimsel çalışmalarda yıllara göre elde edilen

[124] ABD'nin Ortadoğu'ya müdahalelerinde özgün ve özel bir kırılma noktası olarak beliren 2003-Irak işgali ile ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politika önceliklerine yenileri (bölgeye demokrasi ve liberal piyasa ekonomisini getirmek ve bölgedeki siyasal sistemlerin kitle imha silahlarına sahip olmalarını engellemek) eklenmekle birlikte Irak özelinde ortaya çıkardığı devlet-inşası formülü diğer sonuçlarıyla bölgedeki güvenlik yapısı üzerinde kalıcı etkilere yol açmıştır. Pinar Bilgin, *Regional Security in the Middle East: A Critical Perspective*, London: Routledge, 2005, s. 129.

veriler kaşılaştırılarak bir "Ortadoğu Güç Endeksi" oluşturulmuş ve bölgedeki ülkelerin siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel güç unsurlarını kıyaslama imkânı ortaya çıkmıştır. Bu açıdan 2022 yılı verilerine göre Ortadoğu güç endeksinde Türkiye ilk sırada yer alırken, İsrail 2. sırada, İran ise 3. sırada yer almıştır (*bkz: Tablo-1*).

Birer devlet olarak örgütlenmiş ve askeri açıdan da materyal kapasitesini geliştirmiş bölgedeki majör aktörler arasındaki "bölgesel hegemonya yarışı"; kendisini kimi zaman vekilleri aracılığıyla dolaylı bir biçimde ortaya çıkarırken kimi zaman da bölgesel liderlik mücadelesine girişen bu aktörler arasındaki siyasi, diplomatik ve diğer krizler bağlamında doğrudan ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı sonrasında siyasal ve askeri olarak bölgeden çekilmesiyle İngiltere ve Fransa'nın kolonyal yöntemlerle ortaya çıkan güç boşluğunu doldurdukları bölge 2. Dünya Savaşı sonrasında ise uluslararası politikanın kutupsal yapısından ileri gelen nedenlerle "süpergüç çekişmesine" sahne olmuştur. İdeolojik savaşın hüküm sürdüğü uluslararası ve bölgesel politikada her bir aktörün eylem ve davranışları ittifak ilişkisi içerisinde olduğu blok önderi süpergüç tarafından ya öne çıkarılarak desteklenmiş ya da kısıtlanmış ve sınırlanmıştır. 1990'ların başında Soğuk Savaş döneminin kapanması her ne kadar bölgede Amerikan hegemonyasının/tek-kutupluluğunun hakim olduğu yeni bir bölgesel siyaset düzeni oluştursa da yıllardır bölgesel ve sistemik şartlardan dolayı aktörlük yetenek ve kapasitesini ortaya koyamayan bölgedeki siyasal birimlere de yeni rekabet alanları açmıştır.[125]

[125] Martina Ponížilová, "The Impact of Regional Powers' Competition on the Middle East Regional Order, 1945–2010", *Central European Journal of International and Security Studies,* Vol. 10, Issue: 3, (2016), s. 162.

Ülke Kodu	Ülke	Yıl	Askeri Güç	Ekonomik Güç	Siyasi Güç	Kültürel Güç	Kaynak Güç	Genel Skor
TUR	Türkiye	2022	47,81	59,43	78,08	52,59	51,84	57,65
ISR	İsrail	2022	42,88	31,72	56,80	13,11	37,69	39,38
IRN	İran	2022	25,89	42,99	54,07	24,75	55,86	38,68
EGY	Mısır	2022	34,80	38,76	44,99	27,74	40,34	37,67
SAU	S.Arabistan	2022	23,02	51,68	26,07	33,37	37,70	33,30
ARE	BAE	2022	14,42	41,24	35,95	54,64	35,79	31,59
MAR	Fas	2022	8,06	36,03	54,59	9,88	27,22	26,46
DZA	Cezayir	2022	15,70	30,30	41,78	9,58	25,59	24,94
JOR	Ürdün	2022	5,39	30,34	53,40	12,97	25,34	23,98
TUN	Tunus	2022	1,42	29,34	60,69	12,49	24,32	23,65
LBN	Lübnan	2022	2,36	27,24	54,15	6,96	20,00	21,16
KWT	Kuveyt	2022	5,89	26,50	32,19	20,56	20,51	19,27
IRQ	Irak	2022	10,06	21,16	31,36	5,79	32,38	18,90
BHR	Bahreyn	2022	2,95	25,52	37,57	12,20	16,41	17,79
QAT	Katar	2022	5,77	28,44	25,25	6,50	21,65	17,00
OMN	Umman	2022	4,01	22,11	30,08	16,53	17,31	16,33
SYR	Suriye	2022	7,05	23,31	24,74	4,76	16,75	15,40
LBY	Libya	2022	1,59	15,49	39,15	1,46	17,05	14,11
YEM	Yemen	2022	0,58	22,62	26,38	6,49	14,01	13,18

Tablo-1: Ortadoğu Güç Endeksi (2022)

Kaynak: Abdullah Erboğa, Ali Aslan, M. Hüseyin Mercan, Ebubekir Mollaahmetoğlu ve Sercan Pekel, *Ortadoğu Güç Endeksi-2022*, İstanbul: Türkiye Araştırmaları Vakfı (TAV) Yayınları, 2023, s. 14-15.

Bu perspektifle baktığımızda 1979 sonrasında anti-Amerikancı bir eksene kayan İran, bir yandan inşa etmeye çalıştığı "direniş ekseni" ile revizyonist karakterde bir bölgesel

hegemonya hedefi ortaya koyarken Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye gibi bölgede sünni İslamı temsil eden diğer majör aktörlerin de bölgesel liderlik mücadelesinde denkleme dahil oldukları görülmüştür. İsrail'in bölgedeki konstrüktivist öğeler ve diğer faktörlerden dolayı bölgede bir liderlik iddiasında bulunmadığı ileri sürülse de özellikle 2011 ve sonrasında bölgede ortaya çıkan toplumsal ve siyasal devrim hareketleri (Arap Devrimleri) Tel Aviv yönetimine Doğu Akdeniz'den körfez bölgesine kadar uzanan bir hat boyunca jeopolitik bir manevra ve hakimiyet alanı kazandırmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Saddam rejiminin saldırgan eylemleri bağlamında Irak'ın bölgesel hegemonya hedefi peşinde koştuğu iddia edilirken bu aktörün bölgesel güç dengesi denkleminin dışına itilmesiyle İran ve vekilleri bölgesel liderlik rekabetinde öne çıkmaya başlamıştır. 2003 ve sonrasında Amerikan askeri yardımlarıyla bir denge unsuru olarak gözetilen Suudi Arabistan'ın toplumsal ve siyasal açılardan bir kabuk değişimi yaşayarak kendisine yeni hedefler koyması her ne kadar tartışmaya açık olsa da Riyad'ın bölgesel siyasette kendisine alan açmaya çalışan majör rolü görmezden gelinememiştir. Soğuk Savaş şartları altında Sovyetlerle yakın ilişki içerisinde olan Mısır'ın Nasır önderliğindeki bölgesel liderlik rolünün 1979 sonrasında aşınmaya başlayarak artık sorgulanabilir hale gelmesiyle Arap devrimlerinin oldukça yıprattığı bu ülkede bölgesel liderlik yarışına yönelik parametrelerinin (ekonomik, toplumsal, siyasal vb.) yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bölgesel liderlik mücadelesinde adı geçen bir diğer aktör olan Türkiye ise her ne kadar Ortadoğu bölgesi tanımına tam olarak dahil olmuyorsa da çeşitli göstergeler bakımından bölgedeki birçok siyasal sistemin "model" olarak kabul ettiği bölgesel ve küresel bir aktör olarak konumlanmaktadır. Keza bölgedeki güvenlik siyasetini yakından ilgilendiren birçok konuda Türkiye'nin hamleleri "oyun değiştirici (*game changer*)" bir etki yaratmaktadır.[126]

Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde Mısır, Suudi Arabistan, İran ve Türkiye gibi bölgedeki majör aktörler arasında kimi zaman vekiller aracılığıyla kimi zaman da doğrudan cereyan eden "bölgesel liderlik rekabeti" kriz ve çatışma bölgelerinde daha

[126] Sözgelimi; Türkiye'nin Filistin Meselesinde uluslararası toplumu harekete geçiren girişimleri veya 2017'deki Katar Krizinde olduğu gibi stratejik müttefiklerine verdiği çok boyutlu destek diğer aktörlerin bölgesel birtakım politikalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. bkz: Birol Başkan, Özgür Pala, "Making Sense of Turkey's Reaction to the Qatar Crises", *The International Spectator Italian Journal of International Affairs,* Vol.55, Issue: 2, (2020), ss. 65-78.

belirgin bir biçimde ortaya çıkarak bölgedeki güvenlik siyasetini etkileyen başat unsurlardan biri olmuştur.

3.1.2.4. Devletlerin Silahlanma Stratejileri

Uluslararası politikaya hakim olan "güvensizlik" durumunda veya devletler-arası ilişkilerde bir "güvenlik ikilemi"[127] yaşandığında sistemin egemen siyasal birimleri olarak devletlerin başvurdukları ilk yöntem silahlanma ve savunma harcamalarını artırarak materyal kapasitelerini geliştirmek olmaktadır. Devletler böyle bir yöntemi kendileri açısından rasyonel ve etkili olduğu gerekçesiyle uygulamaya koyarken rakip, hasım veya silahlanarak güvenlik ikilemi yaratan devlet ile aradaki materyal farkın mümkün olan en kısa sürede kapatılması neredeyse hayati derecede bir konu haline getirilerek bu durum "güvenlikleştirilmeye" çalışılır. ABD'nin 1945'te kullandığı atom bombasını geliştirmesinin ardından SSCB'nin de aynı nükleer silaha sahip olmaya uğraşması veya Yunanistan'ın çeşitli dönemlerde Türkiye'nin çeşitli güvenlik gerekçeleri ile edindiği silahları bahane göstererek Batılı aktörlerle silah alış-verişini hızlandırması anlatmaya çalıştığımız silahlanma yarışının algısal ve tarihsel örneklerinden sadece birkaçıdır. Yine Güneydoğu Asya bölgesinde Pakistan ve Hindistan'ın birbiri ardınca nükleer silahlara sahip olması aynı tehdit algısından ve güvenlik ikileminden kaynaklanmaktadır. Tıpkı bunun gibi Ortadoğu bölgesel sistemindeki devletlerin silahlanma stratejilerini de genellikle "tehdit algıları", "ittifak ilişkileri" ve "güvenlik ikilemleri" yönlendirmektedir.[128]

Ortadoğu'da bölgesel güvenlik siyasetini etkileyen bir unsur olarak silahlanma stratejilerine baktığımızda özellikle 1970'lerden itibaren silah satışlarının yapıldığı dünyadaki başlıca bölgelerden birinin bu coğrafya olduğunu görmekteyiz. Bölgeye gönderilen silahların büyük çoğunluğu ABD tarafından sağlanırken bölgedeki en büyük

---

[127] "Güvenlik ikilemi"; Soğuk Savaş döneminde uluslararası ilişkiler disiplinine egemen olan realist paradigmanın öğelerini yansıtan bir kavramdır. Devlet-merkezli bir yaklaşım olarak anarşik bir sistemde birbirlerinin niyeti hakkında daima en kötüsünü farzetmek zorunda olan birimlerin/devletlerin güç yarışını tarif etmek için kullanılmıştır. Ali Bilgiç, "Güvenlik İkilemi'ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmaları'nda Yeni Bir Perspektif", *Uluslararası İlişkiler,* Cilt 8, Sayı 29, (Bahar-2011), s. 125.

[128] Gerek uluslararası sistemde gerekse de Ortadoğu bölgesi özelinde devletlerin silahlanma stratejilerini de etkileyen güvenlik ve tehdit algıları 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni düzen ve bölgesel güç ilişkiler bağlamında önemli bir değişime uğramıştır. Ortadoğu bölgesindeki devletlerin dış ve güvenlik politikaları Soğuk Savaş döneminde "blok politikaları" üzerinden şekillenirken Soğuk Savaş sonrası düzende bölgede "Amerikan tek-kutupluluğuna" dayanan jeopolitik bir dönem ortaya çıkmıştır. bkz: Birthe Hanse, *Unipolarity in the Middle East,* Routledge: New York, 2000.

silah ithalatçılarının ise Suudi Arabistan ve BAE olduğu bilinmektedir. Bu ülkeler aynı zamanda aşağıdaki şekilden de (*Şekil- 9*) anlaşılabileceği gibi dünyadaki en büyük silah ithalatçısı ülkeler arasında ilk on sırada yer almaktadır.[129] Bölgedeki silahlı devlet-dışı aktörlerin yükselişe geçmesi, terörizm ve iç savaşların bölgesel düzeyde yoğunlaşması ve diğer asimetrik güvenlik sorunları bölgedeki devletlerin silahlanma eğilimlerini artırarak bölgedeki aktörlerin dış ve güvenlik siyasetlerini daha müdahaleci ve aktif bir çizgiye doğru yaklaştırmıştır.

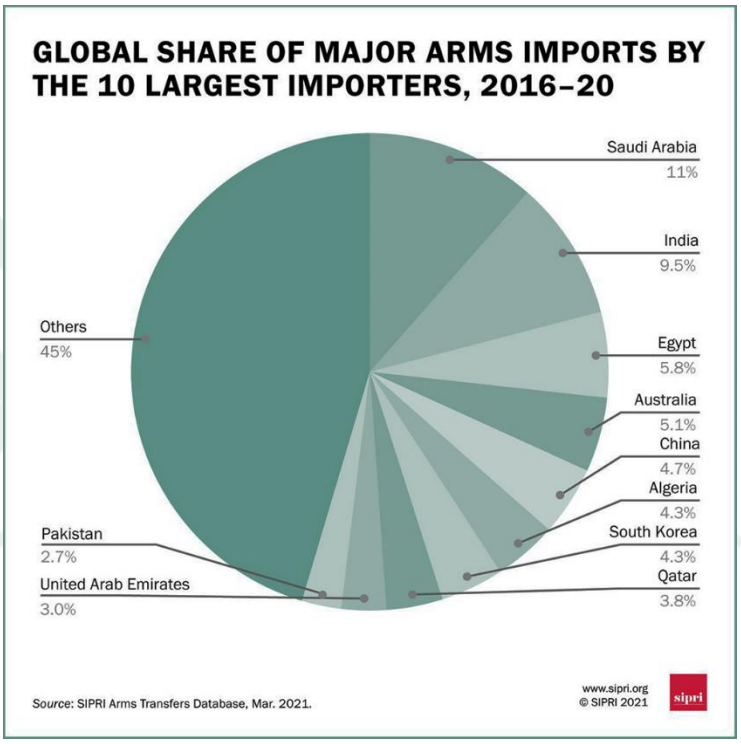

Şekil- 9: Dünyadaki en büyük 10 silah ithalatçısı ülkenin küresel dağılımı (2016-2020)

(Kaynak: https://www.defesanet.com.br/geopolitics/sipri-international-arms-transfers-level-off-after-years-of-sharp-growth-middle-eastern-arms-imports-grow-most/ Erişim: 22.05.2023)

Kendi ulusal güvenlik öncelikleri yanında bölgesel meselelerde de daha aktif bir rol oynamak istemeleri ve bölgedeki güç dağılımı inşa edilirken dışlanmaktan çekinmeleri bölgedeki devletlerin silahlanma stratejilerindeki temel motivasyon noktası olurken

[129] Murat Yeşiltaş ve Rıfat Öncel, "Ortadoğu'da Savunma, Güvenlik ve Silahlanma: Temel Kavramlar, Stratejik Eğilimler ve Oyuncular", *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma*, ed., Murat Yeşiltaş ve Rıfat Öncel, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 34.

savunma harcamaları genellikle hava kuvvetlerine, deniz kuvvetlerine ve hava savunma sistemlerine yapılan yatırımlar üzerinde yoğunlaşmıştır.[130]

Bölgedeki silahlanma yarışı Soğuk Savaş döneminde Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçmesi, Arap-İsrail savaşları (1948-1973), 1979-İran Devrimi, 1980-88 İran-Irak Savaşı gibi gelişmeler bağlamında dalgalanan bir seyir izlemiş, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise özellikle körfez bölgesindeki monarşik aktörlerin yoğun silah alımları devam etse de ABD'nin Çin'in yükselişi karşısında askeri ağırlık noktasını Ortadoğu'dan çekmek istemesi bölgedeki geleneksel müttefiklerini ve silahlanma stratejilerini de etkilemiştir. Asimetrik tehditlerin artması ve bölgesel istikrarsızlık halinin uzaması devletlerin silahlanma stratejilerini daha sofistike silahlarla hava savunma sistemlerine yöneltmiş, bölgedeki aktörler ABD'nin bölgesel angajmanını azaltması karşısında Çin, Rusya, Hindistan gibi alternatif silah tedarikçilerine yönelmeye başlamıştır.

3.1.2.5. Konstrüktivist Öğeler (Din, Etnik Yapı, Mezhep ve Kimlik)

Ortadoğu bölgesinde konstürktivist öğeler olarak tanımlayabileceğimiz ve kimlik unsuruna vurgu yapan "etnik köken", "din" ve "mezhep" gibi kıstaslar bölge-içi dinamiklerin ve güvenlik siyasetinin oluşumunda son derece önemli bir rol oynamaktadır. Tıpkı uluslararası politikada olduğu gibi Ortadoğu politikasında da çoğu zaman devletler diğer devletlerin sınırları içerisinde yaşayan soydaşlarını korumak ve onlar üzerinde bir etki ve nüfuz politikası oluşturmak için özel bir gündem takip edebilmektedir. Bu bakımdan diasporanın harekete geçirilmesi, aynı inanca mensup toplulukları manipüle ederek hedef ülkenin politikalarını kendi amaç ve beklentilerine uygun hale getirmek devletlerin bölgesel dış politikalarında çoğu zaman bir seçenek olarak belirebilmektedir.

Ortadoğu'nun birçok etnik grubun yanında üç semavi din başta olmak üzere çeşitli inanca ve mezhebe sahip insan topluluklarına tarihin en eski çağlarından beri ev sahipliği yapması, kadim kültürlerin burada doğup dünyaya yayılması ve bu topraklarda yaşamaya devam etmesi bölgedeki kültür ve kimlik politikalarının her zaman önem taşımasını ortaya çıkarmıştır. Etnik olarak Türk, Arap ve Fars kimliklerinin yoğunluğu yanında Yahudiler, Kürtler, Asuriler ve Ermenilerin de önemli etnik gruplar olarak belirdiği bölgede (*Harita-1*) üç semavi dinin (İslamiyet, Yahudilik, Hristiyanlık) dışında hakim

[130] Yeşiltaş ve Öncel, "Ortadoğu'da Savunma, Güvenlik ve Silahlanma: Temel Kavramlar, Stratejik Eğilimler ve Oyuncular", s. 35.

inanış İslamiyetin mezhepsel kolları ve diğer kadim inanışlar da (Süryanilik, Keldanilik vb. gibi) bölge siyasetinde belirleyici olmaktadır.

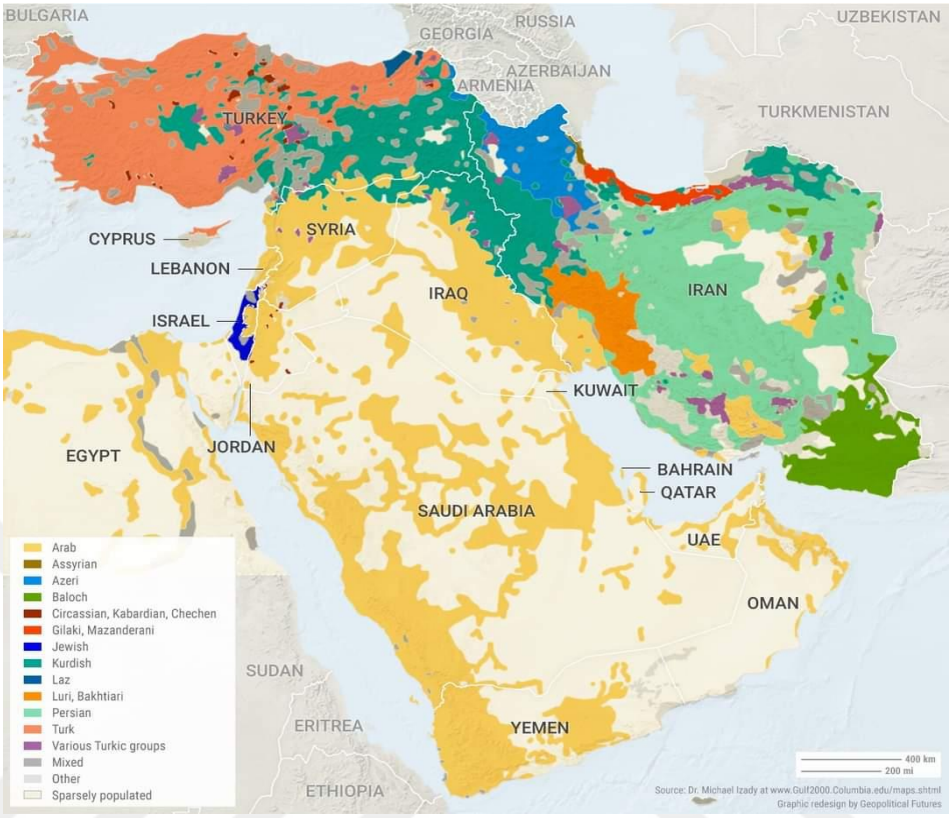

Harita-1: Ortadoğu'nun etnik yapısı ve etnik grupların dağılışı

(Kaynak: Dr. Michael Izady at www.gulf2000.columbia.edu/maps.shtml Erişim: 12.04.2023)

Kudüs'ün üç semavi din tarafından da kutsal sayılan mekânlara sahip olması özellikle İsrail ile bölgedeki Filistinli müslümanları çoğu kez karşı karşıya getirirken, ABD'nin açıklandığında uluslararası çapta büyük tartışmaya yol açan "Kudüs Kararı" bölgesel ve uluslararası politikayı derinden etkilemiştir. Uluslararası toplumun bütünü ABD ve İsrail'in bu girişimini kınarken Kudüs'ün tüm semavi dinlerce hassas bir değer ve önemde olduğu vurgulanarak kutsal şehir üzerinde tek taraflı bir hakimiyete yol açacak "oldu-bittilerin" tanınmayacağı mesajı verilmiştir.[131]

Diğer taraftan tarihsel süreçte İran'ın Huzistan bölgesindeki Arapları kışkırttığını iddia ederek Irak'a karşı sert politikalar izlemesi, Irak'ın ise İran aleyhine bölgede tansiyonu

[131] "The Global Fall Out Over Trump's Jeruselam Decision", *Brookings*, 19.12.2017 https://www.brookings.edu/articles/the-global-fallout-over-trumps-jerusalem-decision/ (Erişim: 13.05.2023)

artırıcı eylemlerde bulunması 1980-1988 Savaşı'na (İran-Irak Savaşı) giden yolu açmıştır. Aynı şekilde Türkiye'nin çoğu kez bölgedeki Türkmenlerin siyasal haklarını savunmak için Irak Merkezi hükümeti ile diyalog kurması, İran'ın 1979'dan itibaren bölgede Şii mezhebine mensup topluluklar üzerinden revizyonist bir dış politika takip etmesi konstrüktivist öğelerin bölgedeki güvenlik siyasetini etkilediğine dair örnekleri oluşturmaktadır.

Ortadoğu bölgesinde özellikle Türkiye, Irak, İran ve Suriye gibi ülkelere dağılmış halde yaşayan Kürt etnik grubu adına ortaya çıkan çeşitli terör örgütlerinin (PKK, PJAK, PYD, YPG vb.) yıllardır Kürtlerin özgürleşmesi adına mücadele verdiklerini iddia ederek bölgesel güvenliği tehdit etmesi de adı geçen devletlerin bölgede sert güç enstrümanlarına yönelmesine yol açmıştır. İran'ın Lübnan'da Hizbullah, Yemen'de Ensarullah ve Irak'ta da Haşdi Şabi gibi örgütler/vekiller ile bir Şii hilali oluşturmaya çalışması ve yayılmacı bir politika izlemesi ABD gibi küresel aktörler yanında Suudi Arabistan, İsrail, BAE gibi bölgesel aktörlerin itirazları ve tepkisiyle karşılaşmaktadır.

"Ortadoğu'nun modeli" veya "aynası" olarak isimlendirilen Lübnan'da birçok etnik ve mezhepsel grubun yanyana yaşaması bu farklı ve hassas ülkeyi çoğu kez dış aktörlerin müdahalesine açık hale getirmiş, ülkedeki siyasal erk bölgesel ve küresel aktörlerin gölgesi altında kalmıştır. Bu ülkede 13 Nisan 1975 tarihinde başlayan iç savaş, çeşitli etnik, dini ve mezhepsel grupların iktidar mücadelesine dönüşürken bölgesel güvenlik siyasetini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Neticede uluslararası ve bölgesel aktörlerin uzlaşma dayatmasıyla son bulan savaş Lübnan siyasetini de dönüştürmüştür.[132]

3.1.2.6. İdeolojik Faktörler

Dünya tarihine damgasını vurarak önemli sonuçlar doğuran siyasal, toplumsal ve ekonomik hareketleri doğuran ideolojik akımlar, kadim Ortadoğu topraklarını da etkilemiş, bu topraklarda yaşayan halklar belli ideolojilerden etkilenerek mevcut siyasal sistemler üzerinde baskı oluşturmuştur. Geçmişten günümüze milliyetçilik, pan-Arabizm, komünizm, liberalizm gibi düşünce akımları Ortadoğu halklarını etkilemiş, toplumsal ve siyasal devrimlere öncülük etmiştir. Kurşun, bu bağlamda "Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler" adlı eserinde Ortadoğu tarihine yön veren belli başlı ideolojik akımları

[132] Murat Tınas, "Kargaşa İçerisinde Düzen: Lübnan'da İç ve Dış Siyaset", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail,* der., Meliha Benli Altunışık, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 131.

"İslamcılık", "Arap Milliyetçiliği", "Türk Milliyetçiliği", "İran Milliyetçiliği", "Kürt Milliyetçiliği", "Ortadoğu'daki sol hareketler", "Yahudi Milliyetçiliği (Siyonizm)" ve "Feminizm" şeklinde sıralamakta ve incelemektedir.[133]

Ortadoğu halklarını ve toplumlarını etkileyen ideolojik faktörler ve/veya akımlar toplumsal ve siyasal yapıları değişime zorlaması ve bu durumun da devletlerarası ilişkilerin doğasını etkilemesi nedeniyle bölgesel güvenlik siyasetinin bir unsuru sayılması gayet doğaldır. Nitekim milliyetçilik akımının etkisi altında gelişen Yahudi milliyetçiliği (Siyonizm) 1948'de bölgede İsrail Devleti'nin kurulmasına yol açtığı gibi günümüzde bölgenin ve uluslararası sistemin en önemli güvenlik sorunlarından biri olan Filistin Meselesini ve İsrail-Filistin çatışmasını doğurmuştur. Tarihsel perspektiften ideolojik faktörlerin bölge güvenlik siyasetine etkileri hakkında çıkarımlar yapacak olursak örneğin; bölgesel düzeyde Baasizm'in yükselişi, Nasır önderliğinde tavan yapan Arap milliyetçiliği ve Vahabizm, Selefizm, Ihvan gibi İslamcı hareketler, bu ideolojileri ön plana çıkaran devletler, bireyler/liderler ve devlet-dışı aktörler bağlamında, bölgedeki devletlerin dış ve güvenlik politikasında önemli birer değişken olarak rol oynamıştır.

Bölgedeki güvenlik siyasetini doğrudan etkileyen bir unsur olarak "ittifaklar" da yine ideoloji gibi bağımsız değişkenlerin etkisi altında oluşturulmaktadır. Benzer ideolojilere sahip olma ittifakların oluşumunda rol oynayan önemli bir faktördür ve aynı siyasi, kültürel, toplumsal formları kullanan devletlerin ittifak kurma olasılıklarının çok daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda bölgede vücut bulmuş Bağdat Paktı, Sadabad Paktı, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) gibi ittifakların formasyonuna bakıldığında bunların kurulmasını sağlayan en güçlü etkenlerden birinin ideolojik yakınlık olduğu görülmektedir.

3.1.2.7. Doğal Kaynakların Paylaşımı Sorunu

Ortadoğu bölgesinin fizikî coğrafya açısından en önemli özelliği bozkır bitki örtüsüne sahip olması yanında ekvatora yakınlığından dolayı oldukça sıcak bir iklim kuşağında yer almasıdır. Yüzey şekillerinin büyük oranda düzlük ve çöllerden oluştuğu, orman varlığının sınırlı sayıda olduğu, ova, dağ ve sıradağların berlirli bölgelerde yoğunlaştığı Ortadoğu topraklarında hakim iklim ve bitki örtüsü bölgedeki insan topluluklarının yerleşim tercihlerinde, kentleşmelerinde ve demografik eğilimlerinde de büyük rol

[133] Zekeriya Kurşun (ed.), *Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler,* İstanbul: Vadi Yayınları, 2016.

oynamaktadır. Ortadoğu'nun özellikle kurak bölgelerinde nüfus dağılımını etkileyen en önemli unsur ise su kaynakları ve suyun yönetimidir.[134]

Yine bölgenin coğrafî yapısından kaynaklanan sebeplerle su kaynakları sosyal ve iktisadi hayat üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bölgedeki devletler arasında çoğu zaman ciddi sorunlara ve anlaşmazlıklara yol açan konuların başında doğal kaynakların paylaşımı meselesi gelmektedir. Özellikle birden çok devletin sınırları içerisinde yer alan su kaynakları bölgedeki bu devletin hepsini aynı anda ilgilendiren hayati derecede bir güvenlik problemine dönüşmektedir. Tarımsal etkinlikleri, balıkçılık ve hayvancılık yanında endüstriyel üretimi, toplum ve kent hayatını önemli ölçüde etkileyen ve ekonomik çıktılara sahip su kaynaklarının paylaşımı Ortadoğu'da her dönem bölgesel güvenliği etkileyen bir unsur olmuştur.

Bölgede giderek artan nüfusun su ihtiyacını karşılayacak derecede yeterli su kaynaklarının bulunmaması, sınıraşan sular (havzalar) sorunu ve kısıtlı su kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılamaması su kaynaklarını bölgede ciddi bir güvenlik sorunu olarak sürekli gündemde tutmuştur. Keza günümüzde Ortadoğu, "doğal kaynakların paylaşımı sorunu" veya "su sorunu" ifadesi kullanılınca ilk akla gelen bölge olmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık %5'ini içine alan bu bölgedeki su kaynakları küresel ölçekteki toplam su varlığının ise ancak %1'ini oluşturmaktadır.[135]

Bölgedeki su kaynaklarının paylaşımı devletler arasında çeşitli ihtilaflara yol açmakta ve su kaynakları üzerine kurulan barajlar özellikle sınıraşan sular söz konusu olduğunda diğer devletlerin itirazlarına konu olmaktadır. Bu ise devletlerarası ilişkilerde kriz oluşturarak bölgedeki güvenlik siyasetini etkilemektedir. Örneğin; İsrail'in 1950'li yıllarda hayata geçirmeyi tasarladığı Ürdün Nehri'nden Negev Çölüne su taşınması projesi Filistin, Lübnan, Ürdün, Suriye gibi Arap ülkelerinin tepkisini toplamıştır.

Aynı şekilde Türkiye'nin 1990 yılında Atatürk Barajı'nın doldurulması sırasında ve Birecik Barajı'nın inşa edilmesinde (1994-2001) Suriye'nin şikâyetleriyle karşılaşması, ayrıca Nil Nehri havzasında Mısır ile Etiyopya arasında yaşanan gerilim doğal

[134] Su kaynaklarına erişim ve suyun idaresi bölgedeki toplumlar arasında farklı tekniklerin gelişmesine de yol açmıştır. Örneğin; İran'da kehrizlerin (kanat) yapımı, Güney Arabistan'da aflajlar (bölmeler) yüksek rakımlı zirvelerden suyu taşıyarak suni vahalar yaratan yerel tekniklerdir. Daniel G. Bates, Amal Rassam, *Ortadoğu Halkları ve Kültürleri,* çev., M. Barış Gümüşbaş, Ankara: Dipnot Yayınları, 2018, s. 36.

[135] Vakur Sümer, "Su Sorunu", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler,* ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019, s. 600.

kaynakların güvenlik siyaseti üzerindeki etkisini bariz bir biçimde göstermiştir. Her ne kadar bölgedeki su sorunun çözümü noktasında ortak mekanizmalar kurulup devletlerarası teknik komiteler oluşturulmuş olsa da Ortadoğu ölçeğinde sınıraşan sularla ilgili işbirliği çabaları çeşitli nedenlerden dolayı kesin çözüm seviyesine taşınamamıştır.[136] Bu durum 21. yüzyılda Ortadoğu bölgesinde su sorununun hala bölgesel güvenlik siyasetini etkilemeye devam etmesine yol açmaktadır.

3.1.2.8. Demokratikleş(-eme)me Sorunu

Çalışmanın muhtelif kısımlarında de belirtilmiş olduğu üzere Ortadoğu bölgesine yönelik okumalarda kimi zaman "indirgemeci" diyebileceğimiz bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. "Oryantalist", "Şarkiyatçı" veya "Kültüralist" olarak da isimlendirilen Batılı perspektif ve bakış açılarının ortaya çıkardığı bu yaklaşımlar Ortadoğu ve kısmen Kuzey Afrika coğrafyasını belli düşünce kalıpları ekseninde değerlendirerek bölgedeki siyasal sorunların ve sosyo-ekonomik problemlerin din ve kültür gibi öğelerin yanında demokrasi eksikliğinden kaynaklandığını ve bölgede bir "demokratikleş(e)meme" sorunu bulunduğunu savunmaktadır.[137]

Demokrasinin dış politika ve güvenlikle olan ilgisi hakkında öne çıkan yaklaşımlardan biri olan "Demokratik Barış Teorisi" demokratik sistemlere sahip ülkeler arasında hemen hemen hiç savaş yaşanmayacağını çünkü bu ülkelerin rejimleri gereği barışa daha yatkın oldukları varsayımından hareket etmektedir. Demokratik barış teorisi Immanuel Kant'ın 1975'te yayımladığı "Ebedi Barış" adlı eserine referansla geliştirilmiş bir teoridir ve Kant bu eserinde bir ülkenin iç egemenlik ve yönetim biçiminin dış politikayı etkilediğini ifade etmiştir.[138]

Ancak Kant'ın ifade ettiği teorik anlayışın pratikte test edilebilirliği birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. ABD'nin temsil ettiği Batılı liberal ve demokratik değerler sisteminin

---

[136] Vakur Sümer, "Su Sorunu", s. 623.

[137] Ortadoğu ve kısmen Kuzey Afrika coğrafyasında demokratikleşmeyi zor ve çaba gerekiren bir süreç olarak tanımlayan Oryantalistler/Şarkiyatçılar bu argümanlarını bölgedeki kültürel farklılığa indirgeyerek açıklama çabası içerisinde olmuştur. Özellikle Daniel Pipes, Samuel Huntington ve Eli Khedourie gibi Şarkiyatçı yazarlar Ortadoğu bölgesinin siyasal, kültürel ve toplumsal yapısının liberal demokratik değerlerle uyuşmadığını-hatta kimi zaman karşıtlık içerdiğini-savunmaktadır. Ancak bu görüş açısını eleştiren Edward Said gibi diğer yazarlar ise İslamın ve bölgenin temsil ettiği İslami kültürel değerlerin demokrasi ile bir zıtlık içermediğini ileri sürmektedir. John L. Esposito & James P. Piscatori, "Democratization and Islam", *Middle East Journal,* Vol. 45, No. 3, (Summer-1991), s. 434.

[138] Hakkı Büyükbaş ve Nilgüm Atıcı, "Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 40, (Haziran-Aralık 2012), s. 2.

daha çok Batı müdahaleciliğine zemin kazandırma çabalarının bir unsuru olarak kullanılması, demokratik barış kuramının bilimsel bir arkaplanla desteklenerek daha çok veri ile test edilmesinin geniş bir zaman dilimi ile daha büyük bir mekânı kapsaması teorinin uluslararası ilişkiler bilimindeki kapsayıcılığının sorgulanmasına yol açmaktadır.[139] Bu bakımdan özellikle Ortadoğu bölgesi söz konusu olduğunda bölgesel istikrarsızlıklara ve dolayısıyla bölgesel güvenlikte zaafiyete yol açan sorunları yönetimlerin otoriteryanizme daha yatkın olmasında aramak gerekmektedir. Siyasi uzlaşı kültürünün yeterince gelişmemesi, otoriter rejimlerin değişime direnerek kalıcı olması, mezhepsel ve etnik bölünmelerle zaten kırılgan olan bölgedeki barış kültürünün yerleşmesine izin vermemektedir.[140]

Diğer taraftan uluslararası ölçekte demokratikleşme parametreleri açısından çeşitli veriler sunan platformların yapmış olduğu çalışmalarda ve derlediği sonuçlarda (bkz: *Şekil-10*) bölgenin (Ortadoğu ve Kuzey Afrika) global ölçekte "en otoriter bölge olduğu" ifade edilmiştir.[141]

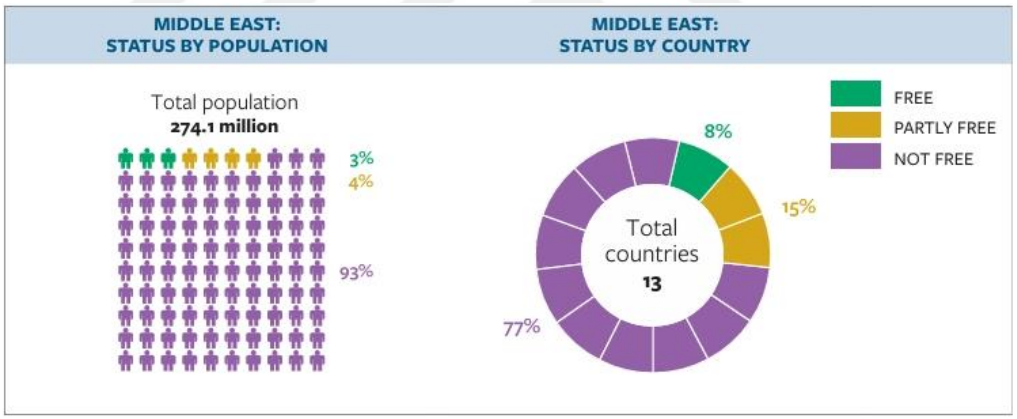

Şekil-10: Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin demokratik parametrelere göre kategorizasyonu

Kaynak: Freedom House Report, 2023

(https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigtalPDF.pdf)

[139] Büyükbaş ve Atıcı, "Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme", s. 15.
[140] Nur Köprülü, "Demokrasi", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler,* ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019, s. 238.
[141] "Freedom in the World 2023: Middle East", *Freedom House,* (March-2023), s. 29 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigtalPDF.pdf (Erişim: 11.07.2024)

Bölgedeki demokrasi eksikliğinin çatışmacı bir stratejik kültürü doğurduğuna dair görüşlerin[142] yanı sıra demokratikleş(e)meme sorununun dışarıdan bölgeye yönelik müdahalelere zemin hazırlaması nedeniyle bölgesel güvenlik siyasetine etki ettiği söylenebilir. Hatırlanacağı üzere ABD'nin bölgeye olan askeri müdahalelerinde sıklıkla kullandığı argümanların başında "bölgeye demokrasi getirmek", "bölgeyi demokratikleşmek", "liberal değerleri (ve piyasa ekonomisini) bölgede yaymak" gibi söylemsel unsurlar gelmiştir.[143]

Nitekim 2011'de başlayan halk ayaklanmaları (Arap Baharı) demokratik hak talepleri çerçevesinde gelişmiş ve otoriter rejimleri yeniden ve güçlü bir şekilde derinden sarsmıştır. Bölgedeki toplumsal ve siyasal sistemler yanında devletlerarası ilişkileri ve güvenlik politikasını da etkileyen demokratikleşme süreçlerinin kesiniye uğratılması Arap Baharı bağlamında bölgede bir bütün olarak yeniden deneyimlenmiş ve bölgedeki otoriter sistemlerin değişen şartlara adapte olma kapasitesinin yüksek olduğu görülmüştür.

3.1.2.9. Sınır Uyuşmazlıkları

Modern Ortadoğu tarihinde önemli bir yer tutan "devlet-inşası" süreçlerinde yer alarak devletlerin coğrafî sınırlarının belirlenmesinde de başrol oynanayan küresel aktörler bir süre sonra bölgedeki güvenlik problemlerine, yer yer sıcak savaş ve çatışmalara yol açacak sınır anlaşmazlıklarını/uyuşmazlıklarını bölgedeki siyasal sistemlere miras olarak bırakmıştır. Deyim yerindeyse "cetvelle çizilmiş sınırlar" realitesini doğuran Sykes-Picot düzeni kolonyal güçlerin bölgeden tamamen çekilmesinin ardından bu coğrafyadaki devletleri çeşitli siyasal ve toplumsal sorunlarla başbaşa bırakmıştır. Ülke-içi istikrarsızlıklara yol açan bu toplumsal ve politik dinamiklerin yanında devletler-arası ilişkileri etkileyerek bölgesel güvenlik yapısının istikrarsızlıklara sürüklenmesine neden olan dış dinamiklerin bir tanesi de bölgenin hassas yapısı dikkate alınmadan çizilen suni/yapay sınırlar olmuştur. Ortadoğu bölgesinde devlet sınırları kolonyal dönem

---

[142] Ortadoğu'da demokratik olmayan, merkeziyetçi ve daha çok otoriter bir sistem özelliği bulunmaktadır. Keza, Ortadoğu'da bulunan Batı kökenli şirketler dahi belli bir süre geçtikten sonra bölgenin çatışma yönetme kültürüne uyum sağlamakta ve otoriter eğilimleri arttırmaktadır. Yusuf Çınar, Serdar Çukur, "Ortadoğu'nun Çatışmacı Stratejik Kültürü Üzerine Bazı Tespitler", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, (2020), s. 6.

[143] "President Bush Discusses Freedom in Iraq and Middle East", *The White House*, 06.11.2003 https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html (Erişim: 12.07.2024)

mirasını yansıttığından ve etnisite, din, mezhep vb. gibi kimlik unsurlarına dayanan hassas toplumsal yapı hesaba katılmadan oluşturulduğundan ilerleyen yıllarda devletlerarasındaki ilişkilerde diplomatik sorunlara ve krizlere neden olmuştur.

Bölgedeki sınır uyuşmazlıklarının en bariz örneğini bölgesel sistemde yer alan tüm devletler 1990'da Irak'taki Saddam rejiminin Kuveyt'e saldırması örneğinde deneyimlemiştir. Esasen İngiltere tarafından "yapay bir devlet" biçiminde ortaya çıkarılan Kuveyt, Irak topraklarından kopartılarak Basra Körfezi'nin hemen ağzına yerleştirilen ve tıpkı bir "tıpa" veya "tıkaç" vazifesi gören bir devlet görünümündedir. Keza bu tarihsel argümanlardan hareket ederek kendisine ait olan petrol kaynaklarının çalındığını iddia eden Saddam'ın Kuveyt'i işgal ettikten sonra bölgenin 19. ili olduğunu açıklaması rastlantı değildir.[144] Aynı şekilde tarihsel olarak "Büyük Suriye (*Greater Syria*)" olarak anılan Suriye topraklarından koparılan Lübnan ve Ürdün'ün de kolonyal dönemde İngiltere tarafından ortaya çıkarılan devletler olduğu bilinmektedir.[145]

Dolayısıyla 1. Dünya Savaşı sonrasında Sykes-Picot Antlaşması ve San Remo Konferansı gibi düzenlemeler çerçevesinde sınırları yapay bir biçimde oluşturulan Ortadoğu devletleri bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bölgenin toplumsal, coğrafi, kültürel ve ekonomik özellikleri dikkate alınmadan çizilen sınırlar üzerinden sürekli güvenlik krizleri yaşamıştır. Bölgenin gerçeklerine uymayan bölgedeki suni devlet sınırları devletlerarası ilişkilerin uzun yıllar sınır sorunlarından kaynaklanan güvenlik sorunları gölgesinde yürütülmesine neden olurken kimi zaman bölgesel çatışmalara da yol açmıştır. Bölgede ortaya çıkan toplumsal, kültürel, etnik ve mezhepsel çatışmalar ise kolonyal dönem mirası olan yapay sınırların bir yansıması olarak ortaya çıkmış, bölgede Türkiye-

[144] Kuveyt'in işgali Saddam Hüseyin'in bölgedeki revizyonist ve saldırgan politikalarıyla açıklanmak istense de belirtildiği gibi sorunun tarihsel temelleri de bulunmaktadır. Irak'ın bir parçası olan ve ondan koparılarak devletleştirilen Kuveyt, tıpkı Lübnan ve Ürdün gibi "yapay bir devlet" olarak ortaya çıkmıştır. Kuveyt ile ilgili sorun 1932 ve 1961'de de gündeme gelmiş, hatta 1961'de Irak burayı ilhak ettiğini açıklamıştır. Ancak daha sonra diplomatik baskılar çerçevesinde bu ilhaktan vazgeçilmiştir. 1988'de İran-Irak savaşının sona ermesi akabinde Saddam rejimi, Kuveyt'in kendisine ait petrolü çaldığını, üretimi yüksek tutarak Irak'ın zarar etmesine sebep olduğunu iddia etmiştir. İki ülke arasındaki diplomatik görüşmelerde Irak Hükümeti 50-80 milyar $ civarındaki borcun silinmesini talep etmiş ancak Kuveyt yönetimi bunu kabul etmeyince Irak tarafından işgal edilmiştir. İlhan Uzgel, "Körfez Savaşı", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001*, 8. Baskı, ed., Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 255.

[145] Özlem Tür, "Bölgesel ve Küresel Siyasetin Odağında Suriye Dış Politikası", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail,* der. Meliha Benli Altunışık, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 61.

Suriye[146], İran ve Irak[147], Irak ile Kuveyt, İsrail ile Filistin gibi devletler arasında ortaya çıkan çoğu sınır uyuşmazlıkları bölgesel güvenlik siyasetinin sürekli tedirgin, riskli ve çatışmacı bir stratejik kültür atmosferinde cereyan etmesine neden olmuştur.

3.1.2.10. Enerji Kaynaklarının Kontrolü

Bölgesel ölçekte ulusal ekonomileri ve refahı etkilemesinin yanında küresel ölçekte de büyük güç rekabetinin bu coğrafyaya odaklanmasının en önemli sebeplerinden biri olarak yıllardır bölgede var olan enerji kaynakları gösterilmiştir. Bölgedeki enerji kaynaklarının dünya ekonomisini doğrudan etkileme özelliği 1973-OAPEC petrol krizi ile kendini göstermiş ve bu bölgedeki kaynakların kontrolü yanında Batı piyasalarına sabit fiyatlarla transferinin sağlanması giderek hegemon güç ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının ana unsurlarından birisi haline gelmiştir.

Küresel aktörlerin Sanayi Devriminden itibaren giderek yaşamsal bir öneme sahip olan fosil yakıtları üzerinde denetim kurmak istemesi Ortadoğu bölgesinde petrolün keşfiyle beraber büyük güç rekabetinin de eşzamanlı olarak baş göstermesiyle sonuçlanmıştır. İlk kez İran'da çıkarılmaya başlanan petrol daha sonra Suudi Arabistan ve diğer ülkelerde de keşifinin ardından rafinerilerde işlenerek dünya piyasasına gönderilmeye başlanmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda uluslararası politikanın başat gücü konumundaki İngiltere bölge ülkelerinde elde ettiği imtiyazlar ile enerji kaynakları üzerinde belirli bir denetim kurmuş, İngiltere ve Fransa'nın bölgeden tasfiyesinin ardından ABD hegemon güç vasfıyla bögedeki petrol üreticisi ülkelerle yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bölgedeki aktörlerin enerji kaynakları üzerindeki tekeli kırmak ve bu kaynakları kendi ekonomik kalkınmalarına yönlendirmek amacına matuf hareketleri bölgedeki küresel aktörler tarafından bir

---

[146] Türkiye ile Suriye arasındaki "Hatay Sorunu" uzun yıllar bu iki ülkenin kamuoylarını meşgul etmiş, Hatay'ın 1939'da anavatana katılmasına rağmen Suriye bu gerçeği bir türlü kabullenememiş ve kimi zaman çeşitli vesilelerle yayınlanan haritalarda Hatay'ı kendi sınırları içerisinde göstermeye devam etmiştir. bkz: Kadir Sancak, "Türkiye-Suriye İlişkilerinde 'Hatay Meselesi' ve Hatay'ın Jeopolitik Önemi", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 74, (2019), ss. 35-45.

[147] İran ile Irak yaklaşık 1000 mil (1.599 km.) uzunluğunda bir sınırı paylaşmaktadır ve Huzistan ila Basra başta olmak üzere sınıra "bitişik bölgeler" uzun yıllar iki ülke arasında toprak anlaşmazlıklarının konusu olmuştur. Ayrıca Dicle ve Fırat'ın birleştiği "Şat'tül Arap" Nehrinin sınırlarının nasıl işaretleneceği sorunu İran-Irak Savaşı öncesinde iki ülke arasındaki gerginliği iyiyden iyiye körüklemiş ve savaşın belli başlı nedenlerinden biri olmuştur. 1975'te imzalanan Cezayir Anlaşması sınır anlaşmazlıklarını çözmeye odaklanmış olsa da İran ile Irak arasındaki sınır problemleri 1980 ve sonrasında iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkileri etkilemeye devam etmiştir. Muhanad Seloom, "From Rivals to Allies: Iran's Evolving Role in Iraq's Geopolitics", *Middle East Council On Global Affairs,* 19.04.2024 https://mecouncil.org/publication_chapters/from-rivals-to-allies-irans-evolving-role-in-iraqs-geopolitics/ (Erişim: 14.07.2024)

meydan okuma olarak değerlendirilmiş ve hayati derecede bir güvenlik sorunu olarak görülmüştür. Bu çerçevede İran'da petrolün millileştirilmesine yönelik politika izleyen Başbakan Muhammed Musaddık'ın İngiltere tarafından (CIA ve MI6 işbirliği ile) düzenlenen bir operasyonla devrilmesi (1953) açıklamaya çalıştığımız durumun tarihsel süreçte en keskin örneği olarak karşımızda durmaktadır.[148]

Bölgenin enerji kaynaklarının merkez üssü olması bu kaynakları doğrudan kontrol edemeyen bazı ülkelerin tarihsel süreçte özellikle Batılı aktörlerin sömürü politikalarına maruz kalmasıyla sonuçlanmıştır. Kaynaklara doğrudan erişim sağlayamayan sistemdeki diğer ülkeler ise bölge ülkeleriyle ilişkilerini güçlü tutarak çeşitli alanlarda iş birliğine yönelmeyi veya çok boyutlu ilişkiler (ekonomik, askeri, ticari, kültürel, diplomatik vb.) tesis etmeyi tercih etmektedir. Bu noktada Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinden elde ettiği dolar rezervini her yıl ABD ile yeni silah alım anlaşmaları imzalayarak tekrar ABD'nin ekonomik sistemine dahil etmesi ve dünya çapında "dolarizasyon" sisteminin işleyişine katkı sunması çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.[149]

Ortadoğu'da petrol başta olmak üzere enerji kaynaklarının kontrolü; yaklaşık yüz yıllık bir zaman dilimini kapsayan ve bölgede yoğun olarak bulunan hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması, üretimi ve dünya piyasalarına ulaştırma süreçlerinde belirleyici olma mücadelesini kapsamaktadır. Ancak bölgede zengin ve yoğun bir biçimde bulunan enerji kaynaklarının toplumsal, bölgesel ve siyasal ciddi sonuçları olmasının yanında literatürde Ortadoğu'ya yönelik "petrolün laneti" kavramsallaştırmasının doğmasına da yol açmıştır. Bu kavramsallaştırma, devletlerin siyasal, ekonomik ve sosyal gelişimine olumsuz bir şekilde yansıyan petrolün bölgedeki devletler açısından tüm sorunların ve güvenlik problemlerinin sebebi bir "lanet" olarak tanımlanmasına dayanmaktadır.[150]

Bölgede çıkarılan petrolün küresel aktörlerin dikkatini buraya çekmesi, savaşlara ve istikrarsızlıklara neden olmakla ile birlikte devletlerin kendi siyasal, sosyal ve ekonomik yapılanmasında da birçok olumsuzluğa yol açması petrolün bölge için bir kıymet mi yoksa bir bela/lanet mi olduğu sorusunu sürekli gündeme getirmiştir. Petrolün bölge-içi

---

[148] Mehmet Kaya, "Muhammed Musaddık'ın İran Petrollerini Millileştirilme Çabaları ve Sonu", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Cilt: 117, Sayı: 231, (2017), s. 164.

[149] Carla Norrlöf, "The Decline and Fall of the Petrodollar?", *Project Syndicate,* 05.07.2024 https://www.project-syndicate.org/onpoint/saudi-petrodollars-do-they-matter-for-us-currency-hegemony-by-carla-norrlof-2024-07 (Erişim: 08.07.2024)

[150] Hayriye Kahveci, "Petrol", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar,* Sistemler, ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019, s. 465.

siyasal ve ekonomik dinamiklere yansıyan en önemli özelliklerinden bir tanesi de rantçı veya rantiye devlet realitesini ortaya çıkarmasıdır ki *"rantiye devlet";* varlık koşullarını egemenlik alanındaki doğal kaynaklar üzerinden edindiği rant gelirleriyle oluşturan siyasi örgütlenmelerdir.[151]

Bu bakımdan Suudi Arabistan, İran, Kuveyt gibi aşağıdaki tablodan da (*Tablo-2*) okunabileceği üzere dünyanın en fazla petrol rezervine sahip ve aynı zamanda önde gelen petrol üreticisi konumundaki körfez ülkeleri *rantiyer/rantçı devlet* konumundadır ve bu petrol üreticisi devletlerin petrol kaynaklarının keşif ve üretiminin bu siyasal sistemlerin devletleşme süreçlerinin başlangıcına tekabül ettiği görülmüştür. Bu nedenle bölgedeki rantiyer devletler kurumsal gelişimlerinde devlet-inşa süreçlerinin en başında farklılaşma yaşamıştır.[152]

ÜLKE	PETROL REZERVİ (varil)	KÜRESEL PAYI (%)
Venezüela	299,953,000,000	%18.2
Suudi Arabistan	266,578,000,000	%16.2
Kanada	170,863,000,000	%10.4
İran	157,530,000,000	%9.5
Irak	143,069,000,000	%8.7
Kuveyt	101,500,000,000	%6.1
BAE	97,800,000,000	%5.9
Rusya	80,000,000,000	%4.8
Libya	48,363,000,000	%2.9
Nijerya	37,070,000,000	%2.2
ABD	35,230,000,000	%2.1

Tablo-2: 2016 itibarıyla dünyadaki en fazla petrol rezervine sahip ülkelerin rezerv miktarları ve küresel oransal dağılımı

(Kaynak: *Worldometers*, https://www.worldometers.info/oil/oil-reserves-by-country/ Erişim: 12.02.2023)

[151] Bu tanım Mahdavy'e ait olmakla birlikte "rantiye devlet" hakkında kapsamlı ve tarihsel bir analiz için bkz: Engin Sune, Ali Murat Özdemir, "Rantçı Devlet Yazını Üzerine Bir Deneme", *Uluslararası İlişkiler,* Cilt: 9, Sayı: 35, (Güz-2012), ss. 3-31.
[152] Kahveci, "Petrol", s. 467.

Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolüne önem verdiği ve özellikle SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin ardından Carter ve Reagan dönemlerinde Basra Körfezi'nin Sovyet tehdidine karşı savunulması için bölgeye özel bir güvenlik perspektifi açtığı bilinmektedir.[153] Soğuk Savaş sonrası dönem de ise Ortadoğu bölgesi yeni enerji kaynaklarının keşfi, Hazar bölgesi petrol ve doğalgaz yataklarının Batı piyasalarına transferinin gerçekleşmesi gibi gelişmeler karşısında dahi dünyanın en önemli petrol üreten bölgesi olmayı sürdürmektedir. Bölgede gerçekleşen siyasal gelişmeler petrol fiyatlarını etkilemeye devam etse de yeni bölgelerin ve teknolojilerin gündeme gelmesi Ortadoğu'da gerçekleşen olaylara olan bağımlılığı ve kırılganlığı ise azaltmıştır.

3.2. Ortadoğu Güvenlik Mimarisinin Tarihsel Çerçevesi

Uluslararası sistemdeki dönüşüm olgusundan ve Arap devrimlerinden etkilenerek bölgesel güvenlik mimarisi baştan aşağıya değişen Ortadoğu bölgesinin güvenlik ve dış politikaya ait güncel dinamiklerinin anlaşılması için tarihsel perspektifi gözden kaçırmamak büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu başlık altında Ortadoğu'daki güvenlik siyasetinin tarihsel temelleri retrospektif bir bakış açısıyla incelenerek günümüze kadar olan süreçte bölgesel siyasetin temel dönüm noktaları açıklanmaya çalışılacaktır. Ardından günümüze odaklanılarak güncel gelişmeler ekseninde dönüşen bölge güvenlik mimarisinin öne çıkan özellikleri hakkında birtakım tespitler yapılacaktır.

Tarihsel perspektife ilişkin çeşitli dönemsel ve kronolojik ayrımları işaret eden başlıklarla bu konuda açıklamada bulunmadan önce burada jeopolitik ve coğrafi bir tanımlama olan "Ortadoğu" kavramı üzerinde kısaca durulması elzemdir. Ortadoğu bir coğrafya terimi olarak Batılı kavrayış ve algıların ortaya çıkardığı bir mekânsal adlandırma olmasının yanında esasen Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve I. Dünya Savaşı sonrasındaki tarihsel gelişmelerle kullanım alanı bulmuştur. Yine Fawaz Gerges'e göre sömürgeci güçlerin üretimi olan bu kavram, 1916'da İngilizler ile Fransızlar arasında imzalanan Sykes-Picot

[153] Robert J. Lieber, "Middle East Oil and The Industrial Democracies: Conflict and Cooperation in the Aftermath of the Oil Shocks", *Security in the Middle East: Regional Cahnge and The Great Power Strategies,* ed., Samuel F. Wells, Jr., and Mark A. Bruzonsky, New York: Routledge, 2019, s. 275.

Anlaşması çerçevesinde sınırları ve yapısı suni bir şekilde oluşturulan bir coğrafyanın adı olmasıyla beraber mezkûr devletlerin bir icadıdır.[154]

İlk defa 1890 yılında yayınlanan "Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi" başlıklı çalışmasında "Ortadoğu" kavramını kullanan Amerikan Deniz Kuvvetleri görevlisi Alfred Thayer Mahan bu kavramı büyük güç rekabetine konu olan bir coğrafya olarak ele almıştır. Daha sonra 1902 yılında Valentine Chirol tarafından *The Times*'da kaleme alınan "Ortadoğu Meselesi (*The Middle Eastern Question*)" adlı makalede Mahan'ın tarif ettiği Ortadoğu kavramı genişletilerek Hint sömürgesine ulaştıran yoldaki bütün topraklar ve bu toprakları kapsayan ülkeler şeklinde tanımlanmıştır.[155] II. Dünya Savaşı sırasında Mısır'da konuşlanan İngiliz askerî birliğinin "Ortadoğu Komutanlığı (*Middle Eastern Commandership*)" olarak adlandırılması bu kavramın yaygınlaşmasını doğurmuştur.

Bu noktadan hareketle Ortadoğu tabirinin Batı merkezli, sübjektif ve kültürel bir yaklaşımın eseri olmakla birlikte yaygın kanının bu tabirin ifade ettiği toprakların İran, İsrail, Türkiye ve Arap dünyasının dahil olduğu bir coğrafyayı kapsadığını söyleyebiliriz.[156]

"Ortadoğu" kavramı Batı-eksenli ve modernist yaklaşımların etkisi altında belli politik ve stratejik çıkarlara hizmet eden bir mekân adlandırması olmasının yanında akademik bir içerik taşımaktan öte hegemonik, politik ve jeostratejik bir içeriğe sahiptir. Bu kavram coğrafi ve etnik bir alanı ifade etmekten çok, kendi bulundukları noktadan dünyayı algılama ve tanımlama yöntemlerine göre isimlendiren kolonyal devletler tarafından 19. yüzyıldan itibaren çıkarlarının bulundukları bölgeleri işaret eden bir anlama gelecek şekilde kullanılmıştır.[157]

---

[154] Fawaz Gerges, "Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye", *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı',* ed., Zahide Tuba Kor, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 37.
[155] Roderic H. Davison, "Where is the Middle East?", *Foreign Affairs,* 38/4 (Jul. 1960), s. 667.
[156] Bayram Sinkaya, "Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler" *ORSAM Kaynak,* No. 1, (Nisan-2016), s. 2-3.
[157] Köprülü, "Demokrasi", s. 225.

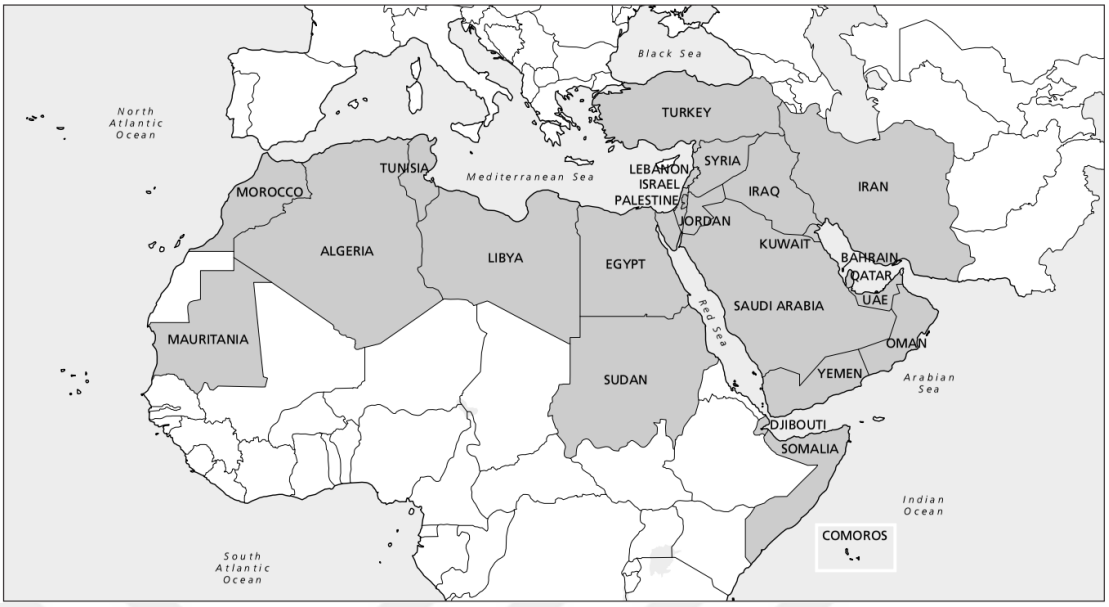

Harita-2: Ortadoğu bölgesi

(Kaynak: *The Foreign Policies of Middle East States*, (ed.) Raymond Hinnebusch-Anoushiravan Ehteshami, Colorado: Lynne Rienner Publisher, 2014, s. 2.)

Ortadoğu tanımının kapsadığı bölgeye ilişkin farklı tanımlamaların varlığına ve literatürde "çekirdek Ortadoğu", "merkezî Ortadoğu" gibi isimlendirmelerin bulunmasına rağmen Ortadoğu en kapsamlı şekilde batıda Fas ve Tunus gibi kuzey Afrika ülkelerinden başlayarak doğuda Umman Körfezine kadar uzanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle Afganistan, Pakistan ve güneyde Arap yarımadasıyla ortasında kalan Suriye, Irak, Lübnan, İsrail, Filistin ve kuzeyde Türkiye ve Kafkasya'yı içine alan bir bölgedir. Bu geniş kapsamlı tanıma kıyasla daha yaygın bir kullanım alanı bulan diğer bir Ortadoğu tanımlaması ise; batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın olduğu, doğuda Umman Körfezi ve güneyde Aden Körfezi ile Yemen'i çevreleyen ve bunlar arasındaki ülkeleri içine alan bölge şeklindedir.[158]

Toplumsal ve kültürel açıdan ise coğrafi tanımlamaya bağlı olarak "Ortadoğu" denince etnik olarak Araplar, Farslar ve Türkler ile dinsel anlamda Müslümanların hâkim konumda olduğu bir bölge akla gelmektedir. Ancak özellikle I. Dünya Savaşından

[158] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I)*, 7. Baskı, Bursa: Alfa Akademi Yayınları, 2017, s. 17.

günümüze kadarki tarihsel gelişme ve olaylar bağlamında bölge siyasetinde Yahudilerin yanında Kürtlerin de etkin ve önemli aktörler olduğu bilinmektedir.[159]

Jeopolitik bir kavram olarak "Ortadoğu" tanımının ifade ettiği coğrafî kapsamı bu şekilde açıklamaya çalıştıktan sonra bu çalışmada da birçok kez adı geçen "Ortadoğu güvenlik mimarisi" ifadesi üzerinde de durmak gerekmektedir. Yukarıdaki bölümlerde genel olarak "güvenlik" kavramının üzerinde durulmuş, bölgesel ve uluslararası güvenlik üzerine teorik ve kavramsal çerçevelerde açıklamalar yapılmıştı. "Güvenlik mimarisi"ni ise; sınırları coğrafî olarak tanımlanmış bir bölgeye yönelik olarak siyasi sorunların ve çatışmaların çözümünü kolaylaştıran, tutarlı ve kapsamlı bir güvenlik yapılanması olarak tanımlamak mümkündür. Esasen "güvenlik mimarisi" kavramı son dönemde uluslararası ilişkiler bilimi içerisindeki güvenlik çalışmalarında popüler bir kavram olarak ortaya çıkmasına karşın teorik olarak üzerine yapılan çalışmaların az olması ve kavramsal tanımı konusunda henüz bir konsensüsün oluşmamış olması anlaşılmasını da güçleştirmektedir Ortadoğu genelinde bölgesel güvenlik mimarisi geçmişten bugüne bölgedeki majör aktörler ile küresel aktörlerin bölgeye olan ilgisi ve angajmanı arasında kurulan bağlantılar neticesinde şekil almıştır. Kısaca Türkiye, Suudi Arabistan, İsrail, İran ve Irak gibi bölgesel aktörler arasındaki güç dağılımı, kapasite ve ilişki düzeyi yanında ABD, Çin ve Rusya gibi küresel aktörlerin bölgeye yönelik politikaları Ortadoğu güvenlik mimarisinin temel belirleyicisi olarak öne çıkmaktadır.[160]

Bölgenin ya da bir başka deyişle modern Ortadoğu'nun güvenlik mimarisinin tarihsel çerçevesini oluşturan siyasal tarihi de bizatihi 1. Dünya Savaşı ve sonrasında gelişen olaylarla çok yakından alakalı olmasının yanında bölgesel siyaseti derinden etkileyerek siyasal, toplumsal, kültürel, ekonomik ve diğer açılardan birçok dönüşüme yol açan kırılma noktaları bulunmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

i) I. Dünya Savaşı sonrasında Arap coğrafyasının Osmanlı egemenliğinden kopması ve bölgenin İngiliz-Fransız ortaklığıyla yeniden dizayn edilmesi,

[159] Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 25.
[160] Necmettin Acar, "Orta Doğu Güvenlik Mimarisinde Yaşanan Değişimin İsrail Siyasetine Etkileri", *Liberal Düşünce Dergisi,* Sayı: 112, (2023), s. 4.

ii) 1948'de İsrail'in bir devlet olarak kuruluşunun ilan edilmesi ve ardından yaşanan dört Arap-İsrail Savaşı,

iii) 1979'da cereyan eden İran İslam Devrimi, Camp-David Barışı ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgali,

iv) Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve ardından yaşanan Körfez savaşı (1991),

v) 11 Eylül 2001 terör saldırıları akabinde Afganistan (2001), Irak işgali (2003) ve

vi) "Arap Baharı" süreci.[161]

Çalışmanın tarihsel perspektifi açısından önem taşıyan ve aynı zamanda bölgenin güvenlik mimarisi ile siyasal tarihi üzerinde önemli rolleri bulunan bu tarihsel gelişmeler aşağıda birkaç ana başlık altında incelenerek Ortadoğu bölgesinin güvenliğe ilişkin yapısı hakkında daha nitelikli bir analize ulaşmaya çalışılacaktır.

3.2.1. Sykes-Picot Düzeni: Kolonyal Dönemden Arap-İsrail Savaşlarına Dinamikler

Ortadoğu bölgesinin Osmanlı Devleti hakimiyeti altında geçen yaklaşık 400 yıllık siyasal tarihi içerisinde, bölgedeki kutsal yerlerin varlığından ileri gelen sebeplere de bağlı olmak üzere, katı bir idarî merkeziyetçilikten kaçınıldığı için büyük çaplı istikrarsızlık ve güvenlik sorunları yaşanmamış ancak bir bütün olarak bölgenin kaderi I. Dünya Savaşına doğru giden süreçte değişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasındaki jeopolitik öneme haiz bölgelerde belli bir hakimiyet kuran Britanya (İngiltere) ve Fransa böylelikle dominyonlarına giden yolların, boğazların, geçitlerin ve önemli suyollarının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da Osmanlı düzeni sona ererken İngiliz-Fransız hakimiyet dönemine girilmekteydi. Mısır, İngiltere'nin kontrolü altındayken Milletler Cemiyeti'nin eski Osmanlı Arap vilayetlerinin yeni devletlere bölünmesiyle kabul ettiği beş yeni Arap devleti Fransa ile ortak yönetiliyordu. İngiltere ve Fransa'nın "manda" adı altında yönettiği bu ülkeler "tek başlarına ayakta duracak duruma gelinceye kadar" ya da başka bir deyişle "kendilerini yönetecek özerk bir olgunluğa erişinceye kadar" mandater devletlerin yönetimi altına verilmişti. Esasında İngiltere ve Fransa bir tür kolonyal

[161] Zahide Tuba Kor, "Giriş", *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı',* ed., Zahide Tuba Kor, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 7.

yönetim biçimi olan manda sistemi ile bölgedeki stratejik çıkarlarını sağlama almış oluyorlardı.[162]

İngiltere ile Fransa'nın daha I. Dünya Savaşı devam ederken İngiliz temsilci Mark Sykes ile Fransız temsilci George Picot tarafından 1916 yılında yapılan ve temsilcilerin adını taşıyan ancak daha sonra Lenin tarafından savaş sırasında ifşa edilen gizli anlaşmalar içerisinde yer alan "Sykes-Picot Anlaşmasına" dayanan Ortaoğu'yu paylaşma tasarısı, Osmanlı Devleti'nin bölgeden tasfiyesiyle hayata geçirilmiş olmaktaydı. Ancak İngiltere'nin yine savaş esnasında gizli görüşmeler yürüttüğü taraflardan olan Şerif Hüseyin'e söz verilen bölgeler bu anlaşma ile Fransa'ya pay edilmekteydi. Bu durum ise Şerif Hüseyin'in beklentilerine ters düşmekle beraber özellikle Filistin bölgesinin kurulacak bir uluslararası yönetimin denetimine bırakılmasını öngörmekle bölgenin siyasi geleceği açısından daha büyük bir önem teşkil ediyordu. Keza İngiltere 1917 yılında yayımlanan "Balfour Deklârasyonuyla" aynı zamanda Yahudilere de Filistin'de ulusal bir yurt sağlama sözü veriyordu.[163]

Post-Osmanlı dönemde bu iki mandater devlet tarafından pratiğe dökülen Sykes-Picot Anlaşması ile Fransa ağırlıklı olarak Suriye ve Lübnan'da denetim sağlarken Musul hariç Irak, İngiltere'nin doğrudan ve dolaylı denetimine bırakılıyor ayrıca yine İngiltere ve Fransa denetiminde bir "Arap Devleti" ya da "Arap Konfederasyonu" kurulmaya çalışılıyordu. Anlaşmanın içeriğinin açıklanmasıyla başta Şerif Hüseyin olmak üzere Arap halkları İngiltere'nin Osmanlı topraklarını birçok devletle paylaşarak vaatlerde bulunduğunu ve netice olarak aldatıldıklarını öğrenmiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da ortaya çıkan ve adına "Sykes-Picot düzeni" diyebileceğimiz siyasal düzen; Ortadoğu'yu bir kaos ve karmaşaya sürüklemek için planlanmış, cetvelle çizilmiş sınırlara sahip devletleri ve giderek büyüyecek bir Filistin Sorunu meydana getirmiştir.[164]

İngiltere'nin denetim altında tuttuktan sonra uluslararası yönetim altına bırakmayı tasarladığı Filistin'de artan Yahudi göçünün giderek büyük güvenlik sorunlarına yol açması ve neticede bölgedeki durumun II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş

[162] William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi,* çev., Mehmet Harmancı, 3. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 194.
[163] Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 74.
[164] Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 75.

Milletler'e (BM) havale edilmesiyle 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilanı, Sykes-Picot düzeninin doğurduğu en önemli gelişmelerden biri olarak ele alınabilir. İsrail'in BM Genel Kurulunda adına "Çoğunluk Planı" ya da "Taksim Planı" denilen bir kararla (181 II A) kurulmasına onay verilmesinin ardından bölgede başlayan savaşlar dizisi Ortadoğu'daki bölgesel siyaset ve güvenlik açısından geçerli olacak yeni parametreler üretmiştir.

Aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrasına rastlayan bu süreçte Ortadoğu'da başlayan büyük bir değişim dönemine girilmiş, Arap devletlerinin bağımsızlıklarını elde etmeye başlamaları ile İngiltere ve Fransa'nın gerilemesine paralel olarak "süpergüç" olarak ortaya çıkan ABD ve SSCB'nin bölgesel ve uluslararası siyasette yükselmeleri söz konusu olmuştur. Kolonyal etki ve denetimden kurtulan Suriye, Mısır ve Irak üzerinde askeri ve siyasi olarak anılan devletlerin etkisi emperyal güçlerle işbirliği yapan yerel iktidar odakları sayesinde bir süre daha devam etse de milliyetçi ideolojilerin beslediği toplumsal ve siyasal hareketler değişimi gerçekleştirme iradesinde olmuştur.[165]

Bu çerçevede örneğin; 1943'te kurulan Baas Partisi Arapların siyasal birliğini gerçekleştirme amacında olmuş, İsrail'in bağımsızlık ilanının ardından Mısır, Irak, Suriye, Lübnan ve Ürdün askerlerinin katıldığı Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda alınan yenilgi neticesinde "Filistin Meselesi" Arap milliyetçiliğinin en önemli çimentosu olmuştur. Ardından 1952'de "Hür Subaylar Darbesini" gerçekleştiren Nasır, Cumhurbaşkanı olduğunda millileşme politikaları ile İngilizlerin Mısır'dan gönderilmesi gibi söylemlere ağırlık vermiştir. Aynı şekilde 1958'de Suriye ile Mısır'ın birleşerek "Birleşik Arap Cumhuriyeti"nin (BAC) kurulması gerçekleşmiştir.[166]

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da Türkiye ve İran'ın kendi toplumsal ve siyasal düzenini kurmasına karşın Arap Ortadoğusunda mandater devletlerin Milletler Cemiyeti'nin "manda idaresi altındaki ülkeler" ibaresi adı altında bölgedeki devletlere uyguladığı siyasi ve ekonomik politikalar daha çok emperyal egemenliklerini tehllikeye atmayacak bir içeriğe sahipti.[167]

---

[165] Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi,* s. 299-300.
[166] Metin Çelik, "Milliyetçilik: Arap Milliyetçiliği ve Siyonizm", *Ortadoğu: Akörler, Unsurlar, Sistemler,* ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019, s. 345-346.
[167] James L. Gelvin, *Modern Ortadoğu Tarihi (1453-2015),* çev., Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 293.

Ne var ki yukarıda ifade ettiğimiz gibi Arap milliyetçiliğinini yükselişe geçmesi ile II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve SSCB rekabetinin ortaya çıkması Ortadoğu bölgesi için de yeni jeopolitik ve jeostratejik şartlar yaratmıştır. Bölgesel ve küresel ittifaklarla Soğuk Savaş dönemi için geçerli olan Doğu-Batı ayrımı bölge sathında çok güçlü bir şekilde hissedilmiş, küresel güç dengesi ve rekabet bölgesel güç dengelerine de yansımıştır. Sözgelimi; Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın Süveyş Kanalını millileştirme kararının akabinde İsrail, İngiltere ve Fransa kuvvetlerinin Mısır'a saldırması ile başlayan "Süveyş Krizi" esnasında Sovyetler Birliği duruma sert tepki göstererek Başkan Eisenhower'a ortak harekât düzenlenmesini teklif etmiş bu yapılmazsa 3. Dünya Savaşı'nın çıkacağından bahsetmiştir.[168]

1956 Süveyş Krizinin ardınan İsrail'in komşularıyla olan sınırlarında hiçbir zaman çatışma ve çarpışmalar eksik olmamış, neticede bölgede 1967 ve 1973 tarihlerinde iki büyük savaş daha yaşanmıştır. 1948 Savaşı İsrail'in kuruluş savaşı iken 1956 Savaşı/Krizi Mısır ile Batı'yı karşı kaşıya getirmiş ancak 1967 Arap-İsrail Savaşı bölgesel sonuçları bakımından etkileri günümüze kadar gelen bir savaş olmuştur. Yine İsrail ile bütün Arap dünyasını karşı karşıya getiren 1967 Savaşının çıkmasında bölgesel ve uluslararası dinamikler etkili olmuş, Ortadoğu'da Batı ittifakı ile rekabete giren SSCB, Süveyş Krizindeki etkisini sürdürebilmek ve bölgede kazandığı siyasi, diplomatik konumunu kaybetmemek için desteğini Arapların tarafına koymuştur.[169]

Bölgesel olarak ise söz konusu savaşlara ek olarak Arap Ligi'nin etkisiz kalması, Filistinli mültecilerin giderek önemli bir soruna dönüşmesi, İngiltere'nin bölgeden çekilmesine karşılık 1957'de ilan edilen "Eisenhower Doktrini" ile ABD'nin baskın güç olarak onun yerini alması, tüm dünyada olduğu kadar bölge genelinde de ABD-SSCB rekabetinin derinden hissedilmesi bu dönemde bölgedeki güvenlik siyasetine yön veren temel faktörler olmuştur. Hatta 1955 yılında bölgede kurulan "Bağdat Paktı" na baktığımızda net bir biçimde bunun ABD desteği çerçevesinde bölgedeki Sovyet yayılmacılığına karşı bir set oluşturmak amacıyla kurulan ve Türkiye, İran, Irak, Pakistan gibi Batı eksenine

[168] Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 172.
[169] Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 6. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2020, s. 201-202.

daha yakın ülkeler ve İngiltere arasında bölgesel güvenlik ve savunma politikalarına yön verecek bir örgüt olarak ortaya çıktığını görmekteyiz.[170]

Ayrıca bölge barışının korunmasını amaçlayan ve yeni çatışmaları önleyebilmek için ABD, İngiltere ve Fransa tarafından 25 Mayıs 1950'de yayınlanan ve Arap ülkeleri ile İsrail'e silah satımını kısıtlayan "Üçlü Deklârasyonun (*Tripartite Declaration*)" işletilememesi ve silah ambargosunun yürütülememesi bu dönemde bölgedeki güvenlik siyaseti üzerinde etkili olmuş ve Arap-İsrail savaşlarına giden süreci hızlandırmıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ın Çekoslavakya'dan silah satın alması ile Ortadoğu'da taraflar arasında yükselen gerginlikler, güvenlik ikilemi ve Ortadoğu silah ambargosunun tatbik edilememesi bölgesel barışın korunmasını mümkün kılmamıştır.[171]

Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle oluşan büyük güç boşluğunu kolonyal yöntemlerle ve mandater usullerle doldurmaya çalışan İngiltere ve Fransa'nın II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden bölgedeki denetimleri; yükselen Arap milliyetçiliği, uluslararası sistemin değişen doğası, siyasal ve toplumsal hareketler gibi unsurlar karşısında geri çekilirken 1945'ten itibaren bölgede bağımsızlığını yeni kazanan ülkeleri görmek mümkün olmuştur. Ancak aynı zamanda 1948'de İsrail'in kurulması bölgedeki güvenlik siyasetini "Arap-İsrail Savaşları" ekseninde küresel aktörlerin de dolaylı olarak dahil olduğu keskin kutuplaşmalar ekseninde dönüştürürken bölgedeki silahlanma yarışı da hız kazanmıştır. Kısacası, Sykes-Picot düzeni kucağında getirdiği "Filistin Meselesi" ile post-Osmanlı dönemde yapay devletler ile İsrail'in merkezinde olduğu sürekli savaş halindeki istikrarsız bir bölgesel yapı inşa etmiştir. Bölgenin kaderini sınırlarını kendi çizdikleri devletler üretmekle belirleyen mandater devletler, ulusal iktidar çevreleri ve vekil aktörleri aracılığıyla bölge siyasetinde ve güç dengesinde etkili olmaya devam etmişlerdir.

3.2.2. Camp David Düzeni: Değişen İttifaklar ve Yeni Soğuk Savaş Dönemi

Ortadoğu bölgesi 2. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin bölgesel ve uluslararası sisteme eklemlenmesiyle birlikte genişlerken, özellikle Soğuk

[170] Ara Sanjan, "The Formulation of the Baghdad Pact", *Middle Eastern Studies,* 33/2, (1997), s. 227.
[171] Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* s. 133.

Savaş döneminde, bölge-dışındaki aktörlerin doğrudan ya da dolaylı eylemlerinin üzerinden eksik olmadığı bir bölge olmaya devam etmiştir.[172]

Sanayi devriminin ardından ihtiyaç duyulan enerji kaynaklarının artması ve Ortadoğu bölgesinde zengin hidro-karbon yataklarının keşfi uluslararası sistemdeki büyük güç mücadelesinin merkezini bu bölgeye taşırken Soğuk Savaş döneminin en önemli kriz ve gerginlikleri (U-2 Krizi, Suriye Krizi, Arap-İsrail Savaşları, Afganistan'ın işgali vb.) bu bölgede yaşanmıştır. 1962-Küba Krizinin ardından girilen "yumuşama (*detente*)" döneminin ardından yine Ortadoğu merkezli gelişmeler olan İran Devrimi ve Afganistan'ın işgali bağlamında "yeni soğuk savaş dönemi" olarak adlandırılan bir döneme girilmiştir.

Yeni Soğuk Savaş döneminin Ortadoğu bölgesi için anlamı değişen ittifak yapıları yanında güvenliğin mezhepsel-dinsel odakta yeniden tartışmaya açılması ve özellikle İran İslam Devrimi'nin ardından bölge siyasetinin Şii tehdidine odaklanmasıdır. Afganistan'ın SSCB tarafından işgali ise Sovyetler'e Basra Körfezine, Ortadoğu petrollerine ve Hint Okyanusuna inme imkânı kazandırarak başta ABD olmak üzere Batılı aktörleri ve körfezdeki petrol üreticisi ülkeleri telaşa sevk etmiş, dış ve güvenlik politikalarında değişiklik yapmaya itmiştir.[173]

Körfez alt-sistemi ve bölge siyaseti üzerinde etki yaratarak ABD'nin "Carter Doktrinini" ilan etmesine vesile olan bu işgalden ve İran Devriminden önce gerçekleşen bölgedeki saflaşma ve ayrımları daha belirgin bir şekilde değiştiren asıl gelişme ise hem bölgesel siyasette yeni bir kırılma noktasını ifade ediyor hem de Filistin Meselesinin tarihsel seyrinde önemli bir aşamayı simgeliyordu.

1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında İsrail ve Mısır arasında imzalanarak yürürlüğe giren "Camp David Anlaşması" Arap devletleri arasındaki blokajı kaldırırken o güne dek siyasi varlığı kabul edilmeyen İsrail'in ilk kez bir Arap devleti tarafından siyasi ve diplomatik

[172] Bölgedeki ülkelerden Suudi Arabistan 1932'de bir krallık olarak bağımsızlığını ilan ederken Fransa mandası altındaki Suriye 1930'da, Lübnan ise 1941'de şeklen de olsa bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Yine İngiltere mandası altındaki Irak 1932'de bağımsızlık ilan ederken Ürdün Haşimi Krallığı 1946 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. 1936 yılında sınırlı bir bağımsızlık elde eden Mısır, 1942'de tekrar İngiliz denetimine girmiş, ülkedeki son İgiliz birliğinin Mısır topraklarını terk etmesi ancak 1946'da mümkün olmuştur. 1952'de gerçekleşen"Hür Subaylar Darbesi" ise ülkedeki krallık ve Mehmet Ali hanedanını fiilen sona erdirmiştir. Arı, , *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 168.

[173] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* 22. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s. 678.

anlamda tanınması anlamına gelmiştir. ABD'nin arabuluculuğunda müzakerelere başlayarak barışın yollarını araştıran İsrail ve Mısır, neticede üç aşamalı bir plan konusunda anlaşmaya varmış, ABD Başkanı Jimmy Carter öncülüğünde uzlaşma sağlamışlardır. İlk olarak İsrail ve Mısır anlaşmaya vararak bir geçiş dönemini başlatacaklar ardından sürece Ürdün de dahil olacak ve geçiş döneminin sonuna doğru Filistin'in durumu hakkındaki müzakerelerle Batı Şeria ve Gazze'de nihai statünün belirlenmesine çalışılacaktı.[174]

Asıl adı "Ortadoğu barışı için Çerçeve Anlaşması" olan ve Mısır ile İsrail barışını da içeren 1978 tarihli Anlaşma İsrail'in çekileceği topraklar, Filistin'in nihai statüsü hakkında açık ifadeler içermemesine karşın ABD ve Avrupa Topluluğu (AT) ülkeleri tarafından hararetle desteklenmiş ancak Sovyetler Birliği ve Arap devletleri tarafından sert tepki toplamıştır. Enver Sedat liderliğindeki Mısır'ın bu anlaşmayı imzalayarak İsrail ile barış masasına oturmasına en sert tepkiyi gösteren Suriye, Cezayir, Libya, Güney Yemen gibi ülkeler bir "Red cephesi" meydana getirmişler ve Mısır'a ekonomik boykot uygulamışlardır.[175]

Dahası Mısır'ın Arap Birliğinden çıkarılması, OAPEC, Arap Para Fonu, Afrika Birliği ve İslâm Konferansı Örgütü üyeliklerinin askıya alınarak adeta Arap dünyasından tecrit edilmesi sonucunda Ortadoğu'da saflar bir kez daha değişmiş, Sovyetlerin askeri, mali ve teknik desteğini alan Mısır, bu tarihten sonra Batı yörüngesine girerek ABD'den ekonomik ve askeri yardımlar almaya başlamıştır. Ancak ABD, Mısır'a olan askeri yardımı her zaman belli bir seviyede tutmuş, Mısır'ın askeri dengeler bakımından İsrail'e üstünlük sağlayacak bir düzeye ulaşmaması için İsrail'i endişelendirecek bir adımdan kaçınmıştır. Camp David Anlaşması sonrasında ABD'nin başlattığı "Güvenlik Yardımı Programı" ile İsrail'den sonra Mısır, ABD'nin en fazla askeri yardım yaptığı ikinci ülke olmuştur.[176]

Camp David Anlaşmasının Ortadoğu bölgesi için doğurduğu en önemli sonuç; Sykes-Picot düzenine son vererek İsrail ile Arap koalisyonu arasındaki saflaşmayı eritmesi, İsrail'in bir parça toprak karşılığında kendisine en büyük tehlikeyi oluşturabilecek

[174] William B. Quandt, "Camp David and Peacemaking in the Middle East", *Political Science Quarterly*, 101/3, (1986), s. 363.
[175] Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 302.
[176] Alptuğ Kudoğlu, "Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* 5/1, (2018), s. 107.

bölgesel siyasette önemli bir Arap devletinin (Mısır) ABD güdümünde tarafsızlığını sağlaması olmuştur. Mısır'ın Arap dünyasından dışlanmasına yol açan bu anlaşma özerklik ve nihai bir çözüm öngörmesine rağmen Gazze ve Batı Şeria konusunda tam ve kalıcı bir çözüm sağlayamamıştır. Neticede İsrail, 1980 yılında işgal altındaki Doğu Kudüs'ü ilhak ederek Kudüs'ün tamamının İsrail'in başkenti olduğunu ilan etmiştir. Her ne kadar BM Güvenlik Konseyi bu "oldu-bitti (*fait-accompli*)" durumunu tanımasa da İsrail'in tavrında herhangi bir değişiklik olmamıştır.[177]

Mısır-İsrail barışı olarak da adlandırılan Camp David Anlaşmasından aylar sonra İran'da Şah'ın devrilerek monarşinin sona ermesi ve devrimle teokratik bir rejimin işbaşına gelmesi İran'ın Batı ekseninden uzaklaşmasını getirirken 1979 sonlarına doğru SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi Ortadoğu bölgesindeki stratejik yapıyı alt üst ederek dengeleri bir anda değiştirmiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali yumuşama dönemini ortadan kaldırarak bölgedeki gerginliğin tekrar artmasına neden olmuş ve uluslararası sistemde ikinci (yeni) soğuk savaş şartlarına girilmiştir. ABD Körfez'de güvenlik önlemlerini Carter Doktrini ile üst seviyeye çıkarırken Batılı devletlerce yaşamsal çıkarların bulunduğu körfez bölgesi stratejik ve jeopolitik rekabetin merkezinde yer almıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu'da Sovyetleri çevrelemek için İran ve İsrail'e dayanan ABD için İran Devrimi ve Afganistan'ın işgali büyük bir tehdit oluşturmuştur. Ayrıca bütün bu gelişmelerden sadece 1 yıl sonra 1980'de İran-Irak Savaşı'nın başlaması Arap dünyasını tamamen bölerek bölgesel güvenliği diken üzerinde bırakmıştır. Ortadoğu'ya Filistin meselesi perspektifinden yeni bir düzen açan Camp David Anlaşmasının taraflarından Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın 6 Ekim 1981'de öldürülmesi ve İsrail'in özerklik görüşmelerini sürüncemede bırakması nedeniyle Mısır-İsrail barışının daha büyük bölgesel bir barışa dönüşmesi ihtimali gerçekleşememiştir.[178]

Ayrıca Camp David Anlaşması sayesinde güney sınırını güvence altına alan İsrail, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü ortadan kaldırmak için 1982'de Lübnan'ı işgal etmiş, bu durum ise Camp David'in doğurduğu sonuçlardan biri olarak okunmuştur.[179]

---

[177] Buket Önal, "ABD'nin Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019, s. 92.
[178] Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* s. 429.
[179] Gelvin, *Modern Ortadoğu Tarihi (1453-2015),* s. 3

3.3.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem: ABD'nin Bölgesel Dizayn Çabaları

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ABD'nin her açıdan rakipsiz kalarak "hegemon güç" vasfına eriştiği bir dönemi ortaya çıkarsa da ABD ilerleyen yıllarda uluslararası sistemde ortaya çıkan güvenlik problemlerinin tümüyle baş etmekte zorlanmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla dünyanın daha "güvenilir" bir yer olacağına yönelik iyimser düşünceler artan milliyetçilik ve sınır problemleri, nükleer silahların yayılması, terörizm, din ve mezhep odaklı çatışmaların artması vb. bağlamında yerini belirsiz tehditlerin çoğaldığı istikrarsız bir uluslararası sistem tarifine bırakmıştır. Soğuk Savaşın bitişiyle beraber Ortadoğu, Afrika, Balkanlar, Kafkasya gibi bölgelerde bir kısmı dondurulmuş çatışmalar olan birçok kriz ve savaş patlak vermiş, Soğuk Savaş dönemine göre BM barışı koruma misyonlarının sayısı bu dönemde çatışmaların çoğalmasına bağlı olarak yüksek oranda bir artış göstermiştir.[180]

Soğuk Savaşı bitiren sıcak savaş olarak anılan "Körfez Savaşının" ardından bu bölge üzerinden "yeni dünya düzeninin (*new world order*)" kurulduğu mesajını veren ABD Başkanı George W. Bush, majör aktörlerin de aktif desteğiyle BM öncülüğünde uluslararası barış ve güvenliğin garanti altına alındığı yeni bir düzen müjdesini veriyordu. Bush'un mesajları arasında Filistin sorununun çözüme kavuşturulması ve Ortadoğu'da istikrarın sağlanması gibi vaatler de bulunmaktaydı. Ancak ne yazık ki ne Ortadoğu özelinde ne de sistem genelinde böyle ideal bir düzen kurma çabaları başarılı olamamıştır.[181]

ABD'nin kendi dayattığı normlar çerçevesinde Ortadoğu'ya barışı getirme ve demokrasiyi hakim kılma çabaları tarihsel gelişmeler bağlamında tam bir fiyaskoyla sonuçlanırken birtakım bölge ülkelerinin düşman olarak kodlanıp ötekileştirilmesi ise bölgesel kutuplaşmalara yol açmıştır.

Carter Doktrini çerçevesinde 1980'den bu yana bölgede önemli bir askeri varlık gösteren ABD, Soğuk Savaş döneminde elde ettiği asli oyuncu konumunu Soğuk Savaş sonrası

[180] Muzaffer Ercan Yılmaz, "The New World Order: An Outline of the Post-Cold War Era", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations,* 7/4, (2008), s. 48.
[181] Anne-Marie Slaughter, "The Real New World Order", *Foreign Affairs,* 76/5, (1997), s. 183.

dönemde daha da derinleştirmiştir. Hatta Soğuk Savaş sonrası dönemden Arap Baharı'na kadarki süreçte Ortadoğu'da bir "Amerikan tek-kutupluluğu" yaşandığı söylenebilir.[182]

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'ya tek taraflı müdahalelerde bulunarak bölgeyi dönüştürme isteği sadece Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi gibi indirgemeci bir anlayışla açıklanamayacak kadar kapsamlı ve bu tezin aksine birçok parametre ve argümana dayalı daha geniş bir konuyu teşkil etmektedir. Öncelikle ABD Soğuk Savaş dönemi boyunca yaptığı gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde de bölgedeki en temel müttefiki olan İsrail'e destek vererek onun varlığını korumayı amaçlamıştır. Yine İsrail'e ve kendisine karşı tehdit oluşturan İran rejiminin kontrol altında tutulması, bölgedeki hidrokarbon yataklarının güvenliğinin sağlanması, stratejik su yollarının kontrol altında tutulması, küresel terörü besleyen Ortadoğu menşeli merkezlerin baskı altına alınması, Rusya Federasyonu'nun bölgede çevrelenmesi ve bölgede "nükleer caydırıcılık" rolünün yerine getirilmesi gibi faktörlere bağlı olarak ABD Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'ya müdahalelerde bulunma ihtiyacı hissetmiştir.[183]

İsrail'in yanında Suudi Arabistan gibi aynı zamanda petrol ihracatçısı olan dost ve müttefiklerini saldırgan rejimlere karşı koruma amacı güden ABD, 1991'deki Kuveyt Savaşı'nın ardından 2003-Irak Savaşı ile birlikte ve daha fazla ölçüde Ortadoğu'ya angaje olmaya başlamıştır. 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarının ardından Irak ve Afganistan'a müdahale eden ve bunu "küresel terörizmle mücadele" adı altında yaptığını söyleyen Washington yönetimi Filistin sorununa çözüm arayışına da girerek çeşitli barış planları ("Barış için toprak", "Annapolis süreci", "Bush planı" vb.) ortaya atmıştır. Hatta ABD Başkanı Bush 11 Eylül saldırılarından sadece iki ay sonra BM'de yaptığı bir konuşmada BM kararları çerçevesinde her iki tarafı da müzakerelere geri getirmek için her şeyi yapacaklarını belirterek daimi barışın her iki tarafın da kışkırtma, şiddet ve terörden uzak duracağına yemin ettiğinde gerçekleşeceğini ifade etmiştir.[184]

ABD Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgedeki politikalarını uygularken tehditle karşılaştığı İran ve Irak'a karşı Soğuk Savaş sonrası dönemde başlattığı "çifte kuşatma/çevreleme politikası (*dual/double containment policy*)" kapsamında 1990'lı

[182] Hakan Kılıç, "ABD: Ortadoğu'nun Güvenlik ve Savunma Mimarisinin Asli Oyuncusu", *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma,* ed., Murat Yeşiltaş ve Rıfat Öncel, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 283.
[183] Kılıç, "ABD: Ortadoğu'nun Güvenlik ve Savunma Mimarisinin Asli Oyuncusu", s. 277-280.
[184] Önal, "ABD'nin Filistin Politikası", s. 358.

yıllar boyunca petrol kaynakları üzerindeki denetiminin devam etmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu nedenle de 2003'te kitle imha silahlarının varlığını gerekçe göstererek Saddam rejimine müdahale etmekten çekinmemiştir.

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde hatta 2000'lere kadar olan dönemde Ortadoğu'ya yönelik politikasının temel parametreleri hakkında ayrıntılı bir çerçeve sunan Arı'ya göre ABD'nin asıl amacı; bölgedeki petrolün kendi denetiminde sürekli ve sabit bir şekilde akışını sağlayarak petrol kaynaklarının Batı dünyası aleyhine kullanılmasına engel olmak, körfezdeki geleneksel Amerikan müttefiklerini korumak, İsrail'in egemenlik ve toprak bütünlüğünü korumak, ABD'nin mali piyasalardaki üstünlüğünün idamesini sağlamak, bölgedeki İran ve Suriye gibi ülkeleri tehdit olarak kodlayarak ve uluslararası toplumun dışına çıkararak cezalandırmak ve Sovyetlerin çökmesiyle doğan güç boşluğunu doldurmak şeklinde özetlenebilir.[185]

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik "terörle mücadele", "demokrasi ve barış getirme", "İsrail-Filistin barışını sağlama" adı altındaki hamlelerini ve bölgesel dizayn çabalarını dış politikasındaki genel yön ve strateji arayışlarından bağımsız değerlendiremeyeceğimiz gibi blokların ortadan kalktığı bir dönemde ABD'nin dünyada kendisini yeniden tanımlama ve yeniden konumlandırma sürecinin bir parçası olarak okumak da mümkündür. 1970'lerdeki İran ve Suudi Arabistan'a dayanan "çift ayaklı politika (*twin pillar policy*)" ve 1990'lardaki Irak ve İran'a yönelik "çifte çevreleme politikası" ile Ortadoğu'ya aşırı bir şekilde müdahil olarak güvenlik taahhütleri altına giren ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde bölge ülkelerine kendini yeniden tanıtma çabası içerisinde olmuş ve öncelikli olarak "Arap-İsrail Barış Sürecini" gündemine almıştır. Bunun dışında İran'ın nükleer programı ile enerji kaynakları yeni dönemde ABD'nin bölgeye yönelik siyasetini şekillendiren etmenler olmuştur. Bölgeden ABD'nin nasıl algılandığına baktığımzda ise özellikle Bush döneminin mirası olan "Ortadoğu'ya demokrasi getirme" adı altındaki Afganistan ve Irak işgalleri bağlamında negatif imajların ve anti-Amerikancı algıların tamamen temizlendiğini söylemek oldukça zor görünmektedir.[186]

---

[185] Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı, Cilt II,* Bursa: Alfa Akademi Yayınları, 2017, s. 75-76.

[186] Şaban Kardaş, "Amerika'nın Ortadoğu'da Stratejik Arayışları", *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı',* ed., Zahide Tuba Kor, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 439-446.

3.3.4. Arap Devrimleri ve Dönüşen Bölgesel Güvenlik Mimarisinin Karakteri (2011-2021)

ABD'nin tüm dünyadan tepki toplayan ve bizzat savunucusu olduğu norm bazlı liberal evrensel değerlere dayalı uluslararası düzenin temel prensiplerine aykırılık içeren Afganistan ve Irak işgalleri egemen küresel konumuna dair eleştirilerin artmasına yol açmıştır. Sistemin yükselen/sivirilen güçleri arasında yer alan bölgesel ve uluslararası aktörler ABD'nin Ortadoğu'da giriştiği tek-yanlı eylemleri tartışırken özellikle birtakım gelişmeler bağlamında bizzat transatlantik ittifakın (ABD+AB) kendi içerisinde de ciddi görüş ayrılıkları baş göstermiştir.[187] Ortadoğu bölgesi ise ABD işgalinin ardından Irak sathında görülen istikrarsız yapı, vekil aktörler ve artan terörizmin bölge geneline yayılmasıyla gittikçe büyüyen güvenlik problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanında özellikle bölgedeki ülkelerden halklarını demir yumrukla yürüten bazı siyasal rejimler 2010 yılının sonlarına doğru başlayan gösterilerin artmasıyla otoriter yönetimlerini sürdürmekte güçlükle karşılaşmıştır.[188]

Adeta bir domino etkisi ile ülkeden ülkeye sıçrayan protestoların ve gittikçe şiddetlenen halk hareketlerinin artması uluslararası toplum nezdinde bu bölgedeki otoriter rejimlerin birer birer yıkılacağı ve Ortadoğu'da yeni bir dönemin başlayacağı beklentisini oluşturmuştur. Bu beklenti Şarkiyatçı/Oryantalist tartışmaları yeniden gündeme

---

[187] Soğuk Savaş döneminde ortak "Sovyet tehdidine" karşı askeri, siyasi ve ekonomik işbirliği yapan Avrupa ülkeleri ile ABD arasındaki ilişkilerin tarihsel bir adlandırması olan "transatlantik ittifak" zaman içerisinde birçok sınama ve meydan okumayla karşılaşmış, bu ittifaka dahil ülkeler arasında zaman zaman ciddi görüş ayrılıkları belirmiş ancak Soğuk Savaş sonrasında bu görüş ayrılıkları ve restleşmeler artmaya başlamıştır. Tarihsel olarak; 1956-Süveyş Kanal Harekâtına olan Amerikan muhalefeti, Fransa'nın artan orandaki ABD etkisini gerekçe göstererek 1960'larda NATO'nun askeri kanadından ayrılması, Avrupa'nın ortasında, Bosna'da gerçekleşen savaşa müdahale yöntemleri konusundaki anlaşmazlıklar bu derin görüş ayrılıklarına örnek olarak verilebilir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise; ABD Başkanı Bush'un "ya bizimlesiniz ya da teröristlerle" retoriği başta olmak üzere 2003-Irak Savaşı'nın transtlantik ittifakta yarattığı büyük kırılma ABD Başkanı Donald Trump'un söylemleri, çıkışları ve dış politika uygulamaları bağlamında daha da büyüyerek Avrupa/AB ile ABD arasındaki ilişkilerde deprem etkisi yaratmıştır. Ayrıca bkz: Ronald D. Asmus, "Rebuilding the Atlantic Alliance", *Foreign Affairs,* 01.10.2003 https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2003-09-01/rebuilding-atlantic-alliance (Erişim: 14. 03.2023)

[188] Arap dünyasındaki yeni bir toplumsal ve siyasal dönüşümü amaçlayan halk hareketlerinin olumlu bir adlandırması olan "Arap Baharı"; 17 Aralık 2010 tarihinde Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Bouazizi'nin kendisini yakma eylemiyle başlamıştır. Bouazizi'nin eylemi ve ölümünün ardından bölgede başlayan protesto dalgası Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Libya, Irak, Bahreyn, Kuveyt gibi ülkelerde devam etmiştir. Halk ayaklanmaları sonucunda katliamlara varan çok kötü sonuçlar yaşanırken Mısır, Libya, Tunus, Suriye gibi ülkelerde iktidar değişikliklerini, devrim ve darbelerle iç savaş ve çatışmaları doğurmuştur. bkz: Hasan Duran ve Çağatay Özdemir, "Ortadoğu'nun Sancılarına Arap Baharı Çözüm Olabildi mi?", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* 59, (2013-2014), s. 49-50.

getirirken Samuel Huntington'un ortaya attığı demokrasi dalgaları argümanına atfen demokrasinin geç kalmış olan dördüncü dalgası olarak nitelendirilmiştir.[189]

Ancak bu iyimser beklentiler gerçekleşememiş, devrimler karşı-devrim hareketleriyle karşılaşmış, Arap isyanları Tunus örneği dışında demokratik yönetim şekillerini bölge geneline yayamamış ve netice olarak otoriter rejimlerin adaptasyon kabiliyetlerinin yüksek olduğu anlaşılmıştır. Devrim hareketlerinin demokratik dalgaya dönüşmesinin engellenerek Arap toplumlarının ihtiyacı olan demokrasinin bir kısmı bölge dışından olmak üzere birçok aktörün el birliğiyle daha doğarken boğulması bölgedeki güvenlik mimarisini baştan aşağı değiştiren radikal sonuçlar üretmiştir. Arap Baharının küresel aktörlerin müdahaleleri yanında Körfez statükocuları eliyle kışa çevrilmesi sonu gelmeyen bir bölgesel istikrarsızlık üretmiştir. Bu istikrarsızlığı derinleştiren başarısız devletler, milisler, terör örgütleri, istihbarat operasyonları, yolsuzluklar ve halkından kopuk rejimler ise bölgedeki yeni güvenlik siyasetinin giderek öne çıkan özellikleri haline gelmiştir.[190]

Sınırları 1. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Fransa tarafından çizilen ancak büyük ölçüde 2. Dünya Savaşı sonrasında şekillenen Ortadoğu coğrafyasındaki bölgesel güvenliği günümüze kadar etkileyen unsurlar savaş ve çatışmalar yanında göç, mülteci akınları, kitlesel katliamlar, isyanlar, askeri darbeler, devlet-altı ve dışı aktörler ve rejim güvenliği gibi siyasal ve toplumsal dinamikler olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması ile Ortadoğu'daki devletlerin oluşturduğu güvenlik tehditleri ve ittifaklar üç temel eksen oluşturmuştur; 1948 sonrasında oluşan Arap-İsrail ekseni, 1979 sonrasında oluşan İran-Körfez ekseni ve 2011 sonrasında Arap isyanları ile oluşan bölgesel güvenlik mimarisinin yeniden dönüştüğü, ittifak ve karşı-ittifak zeminlerinin oluştuğu eksen.[191]

Otoriter rejimlere yönelik değişim talebiyle 2011'de başlayan Arap devrimlerinin 2013'ten itibaren bölgesel düzeyde bir kaosa dönüşmesi, 11 Eylül 2001 sonrasında Ortadoğu politikasını "uluslararası teröre karşı" kurduğu strateji ile yöneten ve bölgede Irak'ı işgal ederek istikrarsız yapı ve terör örgütlerine alan açan ABD'nin azalan

[189] Duran, "Arap Devrimlerinin On Yıllık Muhasebesi", s. 17.
[190] Duran, "Arap Devrimlerinin On Yıllık Muhasebesi", s. 35.
[191] Veysel Kurt, "Ortadoğu'da Güvenliğin Dönüşümü", *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, 2. Baskı, ed., Veysel Kurt, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 22.

angajmanı ile birleşince Ortadoğu güvenlik mimarisi istikrar zeminini kaybetmeye başlamıştır.[192]

Gerçekten de ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından terör örgütlerinin bölgesel düzeyde yayılmasının önü açılmış bu ülke sathında görülen vekil savaşlar giderek yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Vekâlet savaşlarının yanında terörizmin de yaygınlaşarak teritoryal kontrol alanları inşa etmesi, jeopolitik bölünmelerin gündeme gelmesi ve devlet-dışı silahlı aktörlerin çökmüş devlet yapıları ve toprakları üzerinde alan kazanması da bölgesel güvenlik mimarisini dönüştüren etkenler olarak öne çıkmıştır. Diğer yandan Ortadoğu'nun adeta uluslararası aktörlerin bir hesaplaşma alanına dönüşmesi ve yeni vekâlet savaşlarının patlak vermesiyle bölgesel ve küresel aktörlerin üzerindeki hamlelerinin yoğunlaştığı ve her bir aktörün kendi stratejik çıkarları doğrultusunda farklı bir şekil vermeye çalıştığı, dönüşmekte olan bir güvenlik mimarisi ortaya çıkarmıştır. Bu aktörlerden ABD'nin sürekli pozisyon değiştirmesi rejim değişikliğinin yaşandığı ülkelerdeki siyasi sürecin yeniden konsolide edilmesi için gereken kapasiteyi eksik bırakmıştır. Bölgede yeni iktidarlar kurulurken ihtiyaç duyulan uluslararası desteğin sağlanamaması devrimlerin başarısını etkileyen önemli bir faktör olarak belirmiştir.[193]

Devrim hareketlerinin bölgenin güvenlik mimarisini tümüyle değiştiren etkileri hakkında değerlendirme yapacak olursak; öncelikle 2013'teki Sisi darbesiyle göreceğimiz gibi bölgede yeni otoriterliğin yükseldiğini belirtebiliriz. Devrim hareketlerinin bastırılması neticesinde ortaya çıkan vekâlet savaşları, terör örgütleri, devlet-dışı aktörler ve selefî aşırılıkçılar bölgedeki güvenlik mimarisi üzerinde belirgin bir şekilde etkili olmuştur. Arap isyanlarıyla birlikte bölgesel güçler arasındaki rekabetin doğurduğu kutuplaşmalar veya statükocu bloklaşmalar da bölgesel güvenlik yapısı üzerinde önemli rol oynamıştır. Bunun yanında hegemon güç ABD'nin bölgeye yönelik angajmanını azaltması ve geleneksel bölgesel güç merkezlerinin değişmeye başlaması da bu kapsamdaki diğer

[192] ABD'nin stratejik dikkatinin başka bölgelere kayması (Çin, Asya-Pasifik vb.) yanında 2010'da Obama'nın Irak'tan askerlerini çekmesi bölgesel güçler ile muhalif hareketleri karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca ABD'nin 2003'ten itibaren bölgede neoliberal ekonomik programlar ile demokratik siyasal hareketleri destekleme politikası Irak ve diğer ülkelerle birlikte bölgesel düzeyde muhalefetin cesaretlenmesine yol açmış, organize olan devlet-altı ve devlet-dışı aktörler giderek etkinlik kazanmaya başlamıştır. Bu durum ise Ortadoğu güvenlik mimarisini derinden etkileyerek yıllardan beri devletler düzeyinde oluşan güvenlik tehditleri ve ittifakların yeni ortaya çıkan aktörlerin eylemleri bağlamında oluşmasına yol açmış, bölgesel güvenlik mimarisi, hem "bölgesel sistem" düzeyinde hem de "aktör" düzeyinde bir değişim göstermiştir. Kurt, "Ortadoğu'da Güvenliğin Dönüşümü", s. 33.

[193] Kurt, "Ortadoğu'da Güvenliğin Dönüşümü", s. 34.

karakteristik unsurlar olmuştur. Devrimlerin genel seyri ve bölgede oluşan istikrarsızlık çerçevesinde İsrail'in bölgesel nüfuzunu artırması ise bölgesel güvenlikle ilgili diğer bir önemli parametre olarak karşımıza çıkmaktadır.[194]

3.3.4.1. Bölgesel Kutuplaşma Dinamikleri, İttifaklar ve Güvenlik İkilemleri

Arap Devrimlerinin bölgesel güvenliği dönüştüren en önemli etkilerinden biri bölgedeki majör aktörler ya da "bölgesel güçler" diyebileceğimiz devletler arasında bir kutuplaşma ya da bloklaşmaya yol açarak değişik güç setleri ve/veya koalisyonları oluşturmasıdır. Ortadoğu'da yer alan devletlerin uzun süreden beri devam eden sosyo-ekonomik problemlerinin dışa vurumuyla vücut bulan Arap isyanları bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleriyle rayından çıkıp demokratik rejim güzergâhında gidemeyince devrimlerin seyri birçok aktörün nüfuz mücadelesine dönüşmüştür. Sözgelimi bölgenin iki önemli güçlü ve aynı zamanda hasım devleti olan İran ve Suudi Arabistan Ortadoğu'da başlayan protestoları ilk gününden itibaren kendi lehlerine kullanmak için büyük bir dikkatle takip etmiştir. Devrimlerin ilerlemesi ve uzamasıyla İran ve Suudi Arabistan yoğun bir biçimde bölgede birbirleri ile vekil aktörler, örgütler ve gruplar aracılığıyla mücadele etmiştir. Bu mücadelede kullanılan vekil aktörlerin sahaya sürülmesindeki en önemli unsurlar ise etnisite, din ve mezhepsel kimlikler olmuştur.[195]

Bu durum bölgedeki devletlerin farklı kutuplardan birini seçmek zorunda kalmalarına yol açarak tehdit olgusunu "kimlik", "mezhep" ve "ulusal çıkar" unsurları temelinde yeniden dönüştürmüştür. Ortadoğu coğrafyasında Arap devrimleri ile birlikte ortaya çıkan bölgesel kutuplaşma dinamiklerini doğru değerlendirebilmek için öncelikle bölgedeki majör aktörlerin veya bölgesel güçlerin tespitini yapmamız gerekmektedir. Genel olarak bakıldığında bölgede nüfuz mücadelesine girişerek etkili olmaya çalışan, nitel ve nicel güç kapasitesi bakımından "bölgesel güç" olarak adlandırabileceğimiz devletlerin İran, Mısır, İsrail, Suudi Arabistan ve Türkiye olarak belirdiği görülmektedir.[196]

Ancak Sarı'ya göre ise ırk, din, mezhep ve etnik yapı gibi bölge içi dinamiklerin önemli bir yer tuttuğu Ortadoğu'da kendini "öteki" olarak tanımlayan İsrail, bölgesel bir aktör

[194] Duran, "Arap Devrimlerinin On Yıllık Muhasebesi", s. 19.
[195] Engin Koç, *Ortadoğu Siyasetinde İran ve Suudi Arabistan İlişkileri: Devlet, Kimlik, Mezhep ve Rol,* Bursa: Dora Yayınları, 2020, s. 266-267.
[196] Mohammad Salim Al-Rawashdeh, "Middle East and the International Strategic Shifts", *International Research Journal of Human Resource and Social Sciences,* 6/8, (August-2019), s. 36.

olarak tanımlanmasına rağmen, kendine atfettiği bu kimlik algısı nedeni ile Türkiye, Mısır, İran ve Suudi Arabistan'a benzer biçimde bir liderlik iddiasına sahip değildir.[197]

Böyle olmakla birlikte Arap Devrimlerinin başladığı 2011 yılından itibaren İsrail'in yıllardır büyük bir tedirginlikle ve neredeyse bölgesel siyasetten soyutlanmış ve dışlanmış bir şekilde yaşadığı Arap coğrafyasında giderek büyük bir oranda istikrar elde ettiği görülmüştür. 1979'daki Camp David Antlaşmasıyla Mısır tarafından tanınan ve daha sonra 1994'te Ürdün tarafından siyasal ve diplomatik anlamda muhatap alınan İsrail, Arap Baharı ve sonrasında Suudi Arabistan başta olmak üzere körfez bölgesindeki monarşilerle aynı güvenlik endişelerini taşımaya başlamıştır. Bu güvenlik endişeleri devrimlerin başından beri revizyonist bir karakter taşıyan İran ve vekilleri tarafından yöneltilen Şii tehdidi olmuştur. Böylelikle Arap devrimlerinin ortaya çıkardığı istikrarsız bölge siyasetinde giderek belirginleşen bir kutuplaşma ortaya çıkmış, bir yanda geleneksel Batı müttefiki körfez monarşileri ile İsrail'in diğer tarafta ise İran ile Suriye, Lübnan ve Yemen gibi kriz ve çatışma bölgelerinde bulunan vekillerinin bulunduğu bölgesel bir bloklaşma söz konusu olmuştur.[198]

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi devrim sürecinde kimlik ve mezhep temelli çatışma ve güvenlik sorunlarının artmasından ötürü bu kutuplaşma "Şii-Sünni kutuplaşması" olarak adlandırılırken Sünni mezhepsel kimliğe sahip devletlerden oluşan Suud-BAE ekseni veya İsrail'in de eklemlenmesiyle oluşan İsrail-Suud-BAE ekseni karşısına İran ekseni konumlandırılmıştır. Devrim sürecinde Mısır'daki 3 Temmuz darbesiyle devrilen Mursi yönetiminin yanında olan Türkiye ve Katar ise bölgede bir bütün olarak İhvan hareketine olan desteğinden ötürü "rakip" ve "tehdit" olarak kodlanarak İran eksenine dahil edilmiştir. "Sünni blok" olarak isimlendirilen Suud-BAE ekseni Katar ve Türkiye'yi İran'la aynı kefeye koyarak tehdit algısını yanlış bir şekilde temellendirmiş ve İsrail'in yönlendirmesiyle hareket etmiştir.[199]

Mısır'daki Mursi yönetiminin düşmesini sağlayan İsrail, Suudi Arabistan ve BAE bölge genelinde terör örgütü olarak ilan ettikleri İhvan (Müslüman Kardeşler) hareketine yakın

[197] Buğra Sarı, "Bölgesel Güçler", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler*, ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019, s. 153.
[198] Curtis R. Ryan, "Alliances and the balance of power in the Middle East" *Routledge Handbook to the Middle East and North African State and States System*, London: Routledge, 2020, s. 349.
[199] Taha Kılınç, "Yeni Ortadoğu Çerçevesi Çizenler Katar, Türkiye ve İran'ı Aynı Safa Koydu", *Stratejik Ortak*, 1/1, (2021), s. 41.

olan bütün aktörlere karşı tavır alarak potansiyel düşman olarak kodlamışlardır. Bu perspektiften bakıldığında İhvan hareketine en çok desteği veren iki ülke olan Türkiye ve Katar ile Libya Krizinde de karşı karşıya gelen adı geçen ülkeler adeta bir set halinde karşı-devrim ve statükocu bir tavırla bölgedeki bütün kriz ve çatışma alanlarına müdahale etmeye çalışmıştır. "Küre ittifakı" veya "ABD-İsrail-Arap ittifakı" olarak da isimlendirilebilecek bu ittifak Arap devrimleri sürecinde Katar ve Türkiye karşıtı bütün girişimlerde yer almıştır. Ancak 2017'deki Katar Krizinde Türkiye'nin oyun bozucu hamleleri ve Türkiye-Katar arasındaki stratejik işbirliği "Katar'ı cezalandırma hareketini" boşa çıkarmıştır.[200]

Arap devrimleriyle dönüşen bölge güvenlik mimarisine atıfla Ortadoğu bölgesinin ikinci soğuk savaşı olarak nitelenen bu dönemde soğuk savaş dönemine benzer bir şekilde İran ve Suudi Arabistan arasında Yemen ve Suriye gibi kriz bölgelerinde vekil aktörler üzerinden rekabet ve müdahaleler yaşanmıştır. Keza Irak, Libya, Suriye ve Yemen aktörler-arası çekişmelerin ve vekâlet savaşlarının devam ettiği sıcak çatışma bölgeleri olarak varlığını korurken bölgedeki kutuplaşma ifade ettiğimiz gibi birçok devleti taraf seçmeye zorlamış ve bu tercihlerde güvenlik endişeleri büyük bir rol oynamıştır. Örneğin; Umman, üzerindeki baskılara rağmen İran'la da geliştirdiği yakın ilişkiler nedeniyle tarafsız kalmayı sürdürmüş ve bir süre nötr kalmayı tercih etmiştir. Körfez'deki monarşilerden Bahreyn, Suudi Arabistan eksenli bir dış politika izlerken Kuveyt her iki blok karşısında mesafesini korumuş ve ılımlı bir dış politika tercih etmiştir.[201]

Arap devrimlerinin dönüştürdüğü Ortadoğu bölgesinde etnisite ve mezhepsel kimlik eksenli kutuplaşma vekâlet savaşlarını ve nihayetinde "başarısız devletleri (*failed states*)" ortaya çıkarırken İsrail öncülüğünde bir araya gelen körfez ülkeleri önce Katar kriziyle bölünmüş ardından ise karşı kutup/blok olarak kodladığı İran, Türkiye gibi bölgesel aktörler yanında Rusya karşısında da zayıflamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'da bölgesel dizayna girişen bir ABD'nin varlığına karşın günümüzde bu yönde irade ve heves göstermeyen dış politikada öncelikleri değişmiş bir ABD bulunmaktadır. Böyle bir konjonktürde Rusya gibi küresel aktörlerin yanı sıra Türkiye, İran ve İsrail gibi

[200] Muhittin Ataman, "Arap İsyanları Sonrasında Türkiye'nin Arap Dünyasıyla İlişkileri: Yeni Bir Dönem, Yeni Bir Siyaset", *Arap Devrimleri: Değişim ve Süreklilik,* ed., Ramazan Yıldırım ve Mahmut Alrantisi, İstanbul: SETA Yayınları, 2021, s. 230-233.
[201] Curtis R. Ryan, "Alliances and the balance of power in the Middle East", s. 351.

bölgesel güçlerin vekil mücadeleleriyle yeni bir rekabet içerisinde olduğu, güvenlik ikilemlerinin ve meydan okumaların arttığı bir döneme girilmiştir.[202]

3.3.4.2. Yaygın Vekâlet Savaşları ve Vekil Aktörler

"Vekâlet savaşı" kavram ve içerik olarak Soğuk Savaş döneminde daha sık kullanılan bir uluslararası ilişkiler terimi olmakla birlikte Arap Baharı sonrasında Ortadoğu bölgesi için artan sayıda ve çeşitlenen unsurlarıyla yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Tarihsel olarak uzun bir geçmişe sahip olan "vekâlet savaşları" stratejik ve politik çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen aktörlerin ya da üçüncü tarafların yerel aktörler üzerinden herhangi bir çatışmaya veya mücadeleye dolaylı olarak müdahale etme yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Çatışmaya dolaylı olarak dahil olan üçüncü taraflar stratejik çıkarlarını gerçekleştirmek için askeri, siyasi veya finansal yöntemleri kullanabilmektedir.[203]

Soğuk Savaş döneminde uluslararası politikanın iki kutuplu/bloklu yapısından hareketle dünyanın değişik bölgelerinde birbirlerinin güç ve etkinliğini sınırlamak için yerel unsurlar üzerinden birçok vekâlet savaşına dahil olan global aktörler ABD ve SSCB, bu yöntemi hem doğrudan karşı karşıya gelerek ucu nükleer silahların kullanılmasına kadar gidecek sıcak bir çatışmadan kaçındıkları için hem de vekil güç stratejisinin politik açıdan daha az maliyetli olması nedeniyle tercih etmişlerdir.[204]

Arap Baharı kapsamındaki halk hareketlerinin otoriter rejimleri yıkarak demokratik rejimleri başa getirme çabasının akamete uğratılmasının ardından bölgesel düzlemde başarısız devletlerin sayıca çoğalması istikrarsızlık ve terörizmin artışıyla beraber vekil güçlerin ve devlet-dışı diğer aktörlerin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu süreçte bölgesel nüfuzunu genişletmek ve aynı oranda rakip aktörlerin etkinliğini sınırlandırmak isteyen küresel ve bölgesel aktörler vekil güçler üzerinden rekabete girişmiştir. Bölgedeki devletlerden İran, 1979 devriminden itibaren bölge geneline yayarak kurduğu direniş hattının kolu olan Şii milisleri bu rekabette birer vekil güç olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Arap isyanlarının iç savaşa dönüştüğü Irak, Suriye ve Yemen'de Şii milisler İran tarafından etkin bir şekilde kullanılmıştır.[205]

---

[202] Burhanettin Duran, "Arap İsyanlarında On Yılın Muhasebesi ve Türkiye'nin Yeri", s. 36.
[203] Andrew Mumford, *Proxy Warfare: War and Conflict in the Modern World*, Malden: Polity Press, 2013, s. 11.
[204] Mumford, *Proxy Warfare: War and Conflict in the Modern World*, s. 11.
[205] Duran, "Arap İsyanlarında On Yılın Muhasebesi ve Türkiye'nin Yeri", s. 20.

İran'ın vekillerine karşı Suudiler Yemen'de, Suriye'de ve diğer çatışma bölgelerinde Şii tehdidini dengelemeye çalışmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Abdurabbu Mansur el-Hadi'nin kuvvetlerinin desteklenerek İran destekli Husi hareketinin yenilgiye uğratılması amaçlanmıştır. İran'ın yayılmacı politikası dışında Yemen'deki vekâlet savaşının Riyad açısından bir diğer önemi Yemen'e müdahale ile bu ülkede demokratik bir sistemin kurulmasının engellenmesi olmuştur. Hatta Suudi Arabistan'daki vaizler, Selman El-Avde gibi din adamları, Suriye'deki müdahaleyi eleştirirken İran ve Şii yayılmacılığının önüne geçmek için Yemen'de yapılanları desteklemiş ve Suudileri bölgede Şiilerle uzlaşmaya değil adeta çatışmaya teşvik etmişlerdir.[206]

Suriye'de Esed rejiminin yıkılmasının önüne geçen Şii milisler, Lübnan Hizbullahı ve Rus kuvvetleri ile birlikte diğer aktörler tarafından desteklenen ılımlı muhalifler karşısında vekil güçler olarak sahaya sürülmüştür. DEAŞ ile mücadelede İran'ın seferber ettiği adı geçen milis kuvvetler dışında özellikle ABD'nin PKK'nın bir kolu olan YPG'yi vekil aktör olarak kullanması NATO müttefiki Türkiye'yi rahatsız etmiş, ABD tarafından hem eğitilen hem fonlanan ve hem de mühimmat yardımı yapılan terör örgütüne karşı Ankara Suriye topraklarına askeri müdahale yapmaktan çekinmemiştir.[207]

Arap Baharı dalgası sürerken Libya, Mısır, Suriye, Yemen ve öteden beri Irak gibi ülkelerde görülen vekâlet savaşları yukarıda anlattığımız bölgesel kutuplaşmanın yanında bölgesel güç mücadelesinin bir arenası olmakla kalmamış, özellikle Suriye ve Yemen'deki savaşın bir türlü bitmemesi ve Libya, Irak gibi ülkelerde ise istikrarın sağlanamaması çeşitli güvenlik problemlerini ortaya çıkarmıştır. Bu güvenlik problemlerinin en başta geleni anılan ülkelerde sıkça görülen devlet-dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkması olmuştur. Vekâlet savaşlarında öne sürülen vekil aktörler ise birbirleriyle nüfuz ve etkinlik yarışına giren ABD, Rusya, AB gibi küresel aktörler yanında İran, Suudi Arabistan gibi bölgesel aktörler tarafından melez savaş yöntemlerinin bir unsuru haline gelmişlerdir. Vekil güçler, üzerinde mücadeleye giriştikleri ülkeleri her geçen gün biraz daha istikrarsızlaştırırken bölgesel ölçekte mezhepçi radikalleşmeyi de yaygınlaştırmışlardır. Örneğin; Yemen iç savaşındaki çatışmanın vekil aktörleri olan

[206] Ewan Stein, *Ortadoğu'da Uluslararası İlişkiler: Hegemonya Stratejileri ve Bölgesel Düzen,* çev., Ercan Ertürk, Ankara: Fol Kitap, 2024, s. 273.
[207] Duran, "Arap İsyanlarında On Yılın Muhasebesi ve Türkiye'nin Yeri", s. 21.

Husiler, el-Kaide ve IŞİD aynı dinin farklı mezhepçi kimliklerini siyasi sahnede radikal söylemlerle temsil ederken sahada da silahlı aktörler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.[208]

3.3.4.3. Devlet-Dışı Silahlı Aktörlerin Artışı: Çatışma, Terörizm ve İstikrarsızlık

Bölgesel düzlemde statükocu bloklaşmanın ortaya çıkardığı karşı-devrimci tavır, otoriteryanizmi dönüştürerek devrimlere ve darbelere karşı daha dayanıklı kılarken bu süreçte kullanılan vekil güçler ve devlet-dışı silahlı aktörler sayıca artmış, bu durum bölgedeki güvenlik problemlerini gittikçe büyüyen bir küme haline dönüştürmüştür. Devlet-dışı silahlı aktörler; genel olarak herhangi bir coğrafyada dini, etnik veya siyasi amaçlarına ulaşmak için şiddet içeren melez taktiklere de başvuran, belli bir hiyerarşiye ve organizasyona sahip kendine özgü stratejileri bulunan silahlı gruplar olarak adlandırılabilir. Ortadoğu bölgesinde devlet-dışı aktörlerin ortaya çıkışı ve yükselişi özellikle Arap Baharı sonrasında devlet erkinin zayıflamasıyla birlikte kısmen siyasal kontrolün de zayıflamasıyla doğrudan ilişkili olmuştur. Bu aktörler kendi devletlerini kurmak, kendi ideolojik-siyasal sistemlerini inşa etmek için çok güçlü bir motivasyona sahip olsalar da her örgütün ayrı bir tarihsel, örgütsel ve jeopolitik arka planı bulunmaktadır.[209]

Bölgesel açıdan bakıldığında Ortadoğu'da devlet-dışı silahlı aktörleri doğuran faktörleri bir "tepki süreci" veya "tepki hareketi" olarak adlandırmak mümkün olmakla birlikte özellikle etnik ve mezhep temelli devlet-dışı silahlı aktörlerin doğuşu ve yükselişi 2001'deki Afganistan ve 2003'teki Irak işgaline kadar geriye götürülebilmektedir. Bunlardan özelllikel Irak'ın işgali ve ardından yaşanan insan hakları ihlalleri ile Ebu Gureyb hapishanesi skandalları DEAŞ ve diğer selefî örgütlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. 2014 yılında Musul'u ele geçirdiğinde bütün uluslararası toplumun dikkatini üzerine çeken DEAŞ, Irak ve Suriye'nin ardından Kuzey Afrika'ya uzanarak Libya ve Mısır'da da varlık göstermiş, anılan ülkelerde bombalamalar, kafa kesme eylemleri ve diğer infaz usulleriyle uluslararası toplum nezdinde gittikçe büyüyen bir güvenlik krizine dönüşmüştür.[210]

---

[208] François Burgat, "The Arab Spring: Some Lessons", *Arab Spring: Past, Present and Future,* ed., Şener Aktürk, Tarek Cherkaoui, İstanbul: TRT World Research Centre, 2024, s. 40.
[209] Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da DDSA'ların Yükselişi*", Ortadoğu'da Devlet-Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler,* 2. Baskı, ed., Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, İstanbul: SETA Yayınları, 2019, s. 16.
[210] Duran, "Arap İsyanlarında On Yılın Muhasebesi ve Türkiye'nin Yeri", s. 20.

Uluslararası bir koalisyonla tasfiye edilen DEAŞ'ın ardından ortaya çıkan Haşdi Şabi ve diğer radikal gruplar Ortadoğu bölgesinde etkinlik göstermeye devam etmiştir. Sözgelimi; bir şemsiye örgüt olan ve kırktan fazla grubu kapsayan Haşdi Şabi ise kuruluş amacı olarak DEAŞ'la mücadele, DEAŞ'ın Irak topraklarından çıkarılması, ülkenin korunması ve Irak halkının şiddetten kurtarılmasını göstermiştir.[211]

Devlet mekanizmasının güvenliği ve toplumsal refahı sağlama noktasında yetersiz kaldığı durumlarda ortaya çıkan devlet-dışı aktörler nüfuzlarını artırmak için önemli bir fırsat ele geçirmiş olmakta ve devlet benzeri bir mekanizma kurmaya çalışmaktadır. Ortadoğu'da yükselişe geçen devlet-dışı silahlı aktörlerin yoğun olarak Irak ve Suriye'de yapmaya çalıştığı ise tam da bu şekilde özetlenebilmektedir. Özellikle Irak topraklarında faaliyet gösteren terör örgütlerinin çokluğu yanında belirli aşiretler, etnik yapılar ve mezhepler etrafında örgütlenen gruplar bağlamında bu ülke devlet-dışı silahlı aktörlerin etkisine Arap devrimleri süresince daha fazla açık olmuştur.[212]

Arap devrimleri sonrasında ortaya çıkan çatışmalar bölgesel boyutları yanında uluslararası boyutlar da kazanarak bölgesel ve uluslararası aktörlerin farklı tehdit algılarını aktif hale getirmiştir. Bölgesel aktörlerin rekabet içinde olduğu bir ortamda devlet-dışı silahlı aktörler de güçlerini konsolide etmek için harekete geçmekte ve örgütsel tabanlarını genişletmektedirler. Devrim dalgasıyla çoğalan çökmüş devlet yapıları veya zayıflayan siyasal erk üzerine kimliklerini inşa ederek teritoryal (topraksal) taleplerde bulunan devlet-dışı silahlı aktörler bölgede daha fazla güvensizliğe ve güvenlik krizine yol açmaktadır. Devletler tarafından birer "vekil güç" olarak da kullanılan, hatta bazen birbirlerine karşı savaştırılan, devlet-dışı silahlı örgütler devlet otoritesi açısından güvensizliğin bizatihi kaynağı haline gelmiş bulunmaktadırlar.[213] Ortaya çıkan bu güvenlik krizi ise çatışmaları, terörizmi ve istikrarsız yapıyı daha da artırak bölge güvenlik mimarisi üzerinde etkili olmaktadır.

[211] Bilgay Duman ve Göktuğ Sönmez, "Haşdi Şabi'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü", *Ortadoğu'da Devlet-Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler,* 2. Baskı, ed., Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, İstanbul: SETA Yayınları, 2019, s. 245.
[212] Bilgay Duman ve Göktuğ Sönmez, "Haşdi Şabi'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü", s. 237.
[213] Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da DDSA'ların Yükselişi*",* s. 29.

3.3.4.4. Artan Savunma Harcamaları

Ortadoğu'da Arap devrimleriyle tavan yapan güvenlik sorunları, bölgesel güç mücadelesi, rekabet ve güvenlik ikilemleri doğal olarak devletlerin ulusal savunma harcamalarına da yansımıştır. Aslına bakılırsa 1973-Ekim Savaşı sonrasında ABD'nin girişimleriyle ortaya çıkan Camp David Antlaşmasından itibaren bölge ülkeleri Filistin sorununu merkeze alan bölgesel siyaset düzleminde İsrail ile büyük bir savaş yaşamamıştır. Ancak ABD'nin 2003'te Irak'ı işgali ile birlikte bölgedeki güç dengesi alt üst olmuş, tehdit ve güvenlik algıları da büyük ölçüde değişmiştir.

Bu tarihten itibaren giderek bölge geneline yayılan istikrarsız yapı, vekâlet savaşları ve çatışma ortamı Arap Baharı sürecine girilmesiyle birlikte daha da yoğunlaşmıştır. Arap Baharında Ortadoğu'yu bir bütün olarak etkileyen ve bölge ülkelerinin silahlanma ve savunma harcamaları üzerinde rol oynayan faktörlerin büyük kısmı çalışmanın yukarıdaki başlıkları altında da incelenen "bölgedeki etnik ve mezhep temelli kutuplaşma/bloklaşma", "devlet-dışı aktörlerin silahlanması", "bölgedeki çatışmalara bölgesel ve bölge-dışı güçlerin müdahale ederek angaje olması", "konvansiyonel ve nükleer diğer tehditlerin devam etmesi" gibi unsurlardır. Özellikle bölgesel güçlerin bölgedeki krizlere angaje olması krizlerdeki gerilimlerin tırmanmasına neden olarak diğer devletlerin tehdit algılarının değişmesine ve tehdidi dengelemeye yönelmesine neden olmaktadır. Tehdidin dengelenmesi ise bölge ülkelerinin söz konusu çatışmaya taraf olması veya yeni silah alımları şeklinde gerçekleşmektedir. Eğer ikinci seçenek öne çıkarsa yani yeni silah alımları gerçekleşirse bu kaçınılmaz olarak güvenlik ikilemini ve yeni bir silahlanma yarışı dalgasını ortaya çıkarmaktadır.[214]

Arap Baharı adı verilen halk hareketlerinin ortaya çıkmasıyla Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin mevcut geleneksel güvenlik tehditlerine yeni tehditler eklenmiş, bölgedeki ülkelerin silahlanma ve savunma harcamalarında nitelik ve nicelik açısından belirgin bir artış görülmüştür. Örneğin; dünya genelinde ilk 40 silah alıcısı konumunda olan bölge ülkelerinin 2007-2011 yılları arasında dünya silah ithalatındaki payı % 12.6 iken 2012-2016 yılları arasında bu oran neredeyse iki katına çıkarak % 24.5 seviyesine ulaşmıştır.[215]

---

[214] Ferhat Pirinççi, "Ortadoğu'da Silahlanmayı Etkileyen Dinamikler: Arap Baharında Alıcılar ve Tedarikçiler" *International Journal of Social Inquiry*, 11/2, (2018), s. 298.

[215] Pirinççi, "Ortadoğu'da Silahlanmayı Etkileyen Dinamikler: Arap Baharında Alıcılar ve Tedarikçiler", s. 305.

Yine bölgesel düzeyde Arap devrimlerinin etkisi devam ederken 2014-2018 yılları arasında küresel düzeydeki büyük silah ithalatçılarının bölgesel dağılımına yönelik yapılan bir araştırmada, aşağıdaki tablodan da (*Tablo-3*) görülebileceği üzere Ortadoğu bölgesindeki devletlerin küresel silah ithalatının % 35'ini oluşturduğu tespit edilmiştir.[216]

Bölge	Küresel silah ithalatındaki payı/oranı (2014-2018)
Afrika	%7.8
Amerika (Kuzey ve Güney Amerika)	%6.2
Asya ve Okyanusya	%40
Avrupa	%11
Ortadoğu	%35

Tablo-3: 2014-2018 yılları arasında küresel silah ithalatının bölgelere göre oransal dağılımı

(Kaynak: "SIPRI Yearbook-2019 Armaments, Disarmament and International Security", *SIPRI,* s. 9 https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-08/yb19_summary_eng_1.pdf Erişim: 20.04.2023)

Öte yandan özellikle Arap devrimlerinin başlamasıyla bölgesel düzeyde asimetrik güvenlik tehditlerinin çoğalması, vekil savaşlarının ve devlet-dışı silahlı aktörlerin giderek geniş bir alana yayılması bölgedeki devletlerin güvenlik ve savunma politikalarına hakim olan saldırı-savunma dengesinin saldırı stratejisine kayarak bozulmasına yol açmıştır. Arap Baharı'nın bölgesel güvenlik mimarisi üzerinde yaratmış olduğu askeri seçenekleri öne çıkaran saldırı stratejisinin ağırlık kazanması durumunun bölgesel aktörlerin çatışma ve kriz alanlarındaki politika ve hamleleri üzerinden de pratize edilmesi mümkün olmuştur.

Bu kapsamda İsrail'in Suriye'deki gelişmeler ekseninde ulusal savunma stratejisini güncelleyerek kendini yeniden konumlandırması, İran'ın vekil aktörleri aracılığıyla dış ve güvenlik politikasındaki revizyonist karakterin daha da belirginleşmesi ya da Türkiye'nin Katar krizi bağlamında körfez'deki güç projeksiyonu bölgedeki jeopolitik dönüşümün saldırı eğilimli olduğunu göstermiştir. Bölgesel aktörlerin böyle bir dış ve güvenlik siyaseti üretmesi haliyle bölgedeki silahlanma trendlerini de artırarak hem ulusal

[216] "SIPRI Yearbook-2019 Armaments, Disarmament and International Security", *SIPRI,* s. 9 https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-08/yb19_summary_eng_1.pdf (Erişim: 20.04.2023)

güvenlik ve savunma amaçlı hem de güvenlik ikilemi ve bölgedeki güvenlik tehditlerinden ileri gelen sebeplerden ötürü silahlanma harcamalarını artırmıştır. Nitekim aşağıdaki tablo (*Tablo-4*) yardımıyla 1990-2020 yılları arasını kapsayan ve Arap devrimlerini de içine alan süreçte Arap Baharının dönüştürücü etkisi altında devletlerin silahlanma eğilimlerini artıran saldırı-savunma dengesinin değişimi bariz bir biçimde okunabilmektedir.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI	1990-2003	2003-2011	2011-2015	2015-2020
Türkiye	Savunma-Caydırma	Aktif siyasi angajman	Aktif jeopolitik angajman	Saldırgan askeri angajman
İran	Savunma-Caydırma	Aktif jeopolitik angajman	Aktif askeri angajman	Saldırgan askeri angajman
Suudi Arabistan	Savunma	Savunmacı-Yatıştırıcı angajman	Aktif jeopolitik angajman	Saldırgan askeri angajman
İsrail	Saldırgan	Saldırgan	Saldırgan	Saldırgan

Tablo-4: Ortadoğu'da Büyük Güçlerin Savunma-Saldırı Dengesi (1990-2020)

(Kaynak: Murat Yeşiltaş, Rıfat Öncel (ed.), *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma*, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 33.)

Bölgesel güvenlik mimarisi üzerinde önemli etkisi bulunan savunma ve silahlanma harcamalarının Ortadoğu'daki devletlerin güvenlik algısını göstermesi bakımından önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim 2018-2019 yılları arasındaki veriler baz alınarak oluşturulan bölgesel savunma harcamalarına dair analizlerde de bölgedeki birçok devletin savunma bütçesinin bir önceki yıla göre yaklaşık %20 ilâ %10 oranında artış yönünde değişim gösterdiği belirtilmiştir (*bkz: Harita-3*). Bahse konu harcamaların artması bölgedeki güvenlik ikilemlerinin yoğun olarak yaşandığını ve istikrarsız, kaotik nitelikteki bölgesel yapının da tehdit algılarını büyük ölçüde çeşitlendirerek artırdığını göstermektedir.

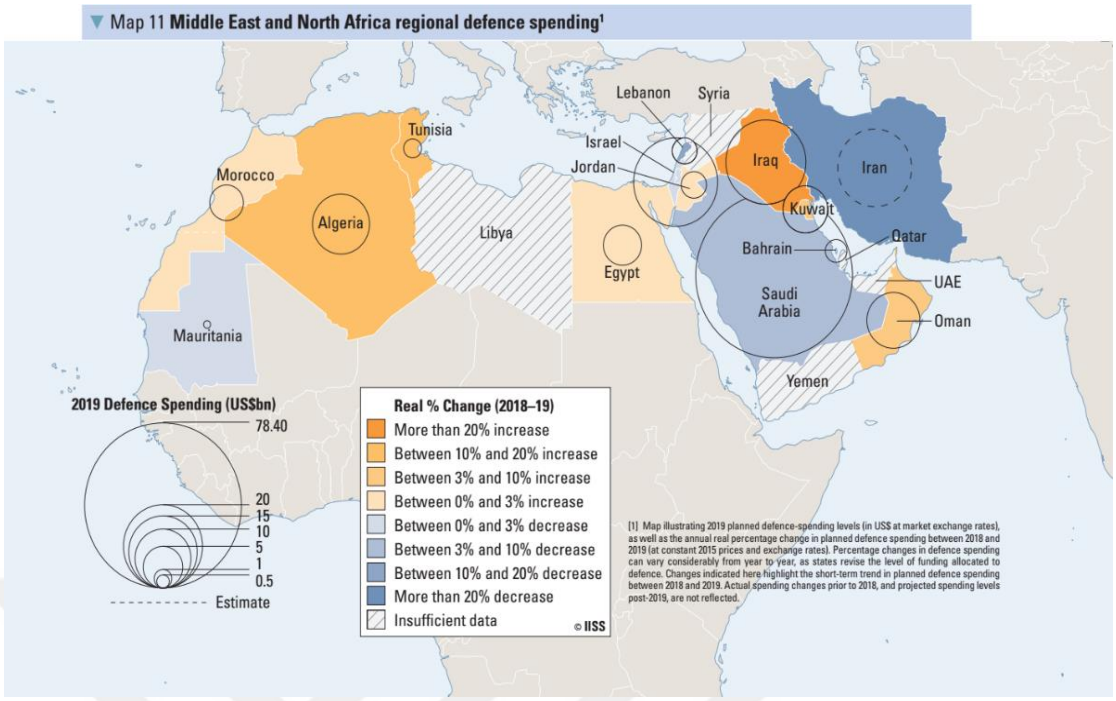

Harita-3: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesindeki ülkelerin savunma harcamalarındaki değişim (2018-2019 yılları arası)

Kaynak: *The Military Balance-2020*, IISS (The International Institute For Strategic Studies), 2020, s. 334 https://dokumen.pub/qdownload/the-military-balance-2020-first-edition-0367466392-9780367466398.html Erişim: 18.03.2023)

3.3.4.5. Azalan Amerikan Angajmanının Bölgesel Güvenlik ve İttifak Yapılarına Etkisi

Ortadoğu güvenlik mimarisi üzerinde yadsınamaz derecede etkisi bulunan ve tek-yanlı hamleleriyle Soğuk Savaş döneminden günümüze bölgedeki güvenlik ve güç dengesinin şekillenmesinde başrolü oynayan ABD'nin, 2011 yılından itibaren bölgeye yönelik poitikalarında belirgin bir değişim göze çarpmıştır. Amerikan dış politikasının odak noktasının dünyanın başka coğrafyalarına kayması, Arap Baharı hareketlerinin geleneksel Ortadoğu politikası unsurlarını değişime zorlaması ve yönetimdeki değişimler bu farklılığın nedenleri arasında gösterilmiştir. ABD'nin geleneksel Ortadoğu politikasının temel unsurları arasında sayılan enerji kaynaklarının sabit fiyatlarla ve güvenli bir şekilde Batı piyasalarına transferinin sağlanması, bölgedeki dost ve müttefik yönetimlerin güvenliklerinin sağlanması, bölgedeki potanisyel rakiplerin bertaraf edilmesi gibi öğeler "Arap Devrimleri" esnasında güçlü bir sınamaya tabi tutulmuş ve Obama, Trump ve Biden yönetimlerinin birbirinden farklı dış politika stratejileri izlemeleri bölgedeki Amerikan angajmanını tartışmaya açmıştır. Keza Afganistan ve

Irak'taki askeri birliklerin kademeli olarak azaltılması bölgede uzun yıllar devam eden hegemonik varlığın sona ermesi olarak yorumlanmış bu durum bölgedeki bazı rejimleri de derin güvenlik endişeleri ile başbaşa bırakmıştır.[217]

Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'ya yoğun bir şekilde angaje olan ABD, Ortadoğu barış sürecinin aktif olarak içerisinde yer almış ve devam etmesine öncelik vermiş, İran ve Irak'ı bölgesel ve uluslararası güvenliği tehdit ettikleri için çifte çevrelemeye almış ve SSCB tehdidinin ortadan kalktığı bir dönemde bölgede daha rahat hareket etmeye başlamıştır. 1990'lardan itibaren ABD'nin aynı zamanda kendisine global bir strateji arayışı içerisinde olduğu bu dönemde sistemdeki rakip olarak değerlendirilen diğer küresel aktörlere ve Ortadoğu özelinde bölgesel aktörlere belirlenecek bu global strateji içerisinde belirli bir rol çizilerek sınırlı bir eylem alanı yaratılmış ve sistemdeki tüm aktörlerin Amerikan hegemonyasını tehdit edecek bir düzeye erişmesine izin verilmemiştir.

Ancak ABD'nin tüm dünyada yayılmasına öncülük ettiği liberalizm ve kapitalizmin deyim yerindeyse kendi "antitezini" oluşturması, uluslararası sistemdeki tehditlerin çeşitlenerek çoğalması ve ABD'nin 2000'ler ve sonrasında "hegemon rolü" oynamaktan imtina ederek uluslararası sistemi "küresel lidersizlik krizi" ile karşı karşıya bırakması "çok-merkezlilik" tartışmalarını gündeme oturtmuştur. ABD'nin küresel hegemonyasındaki aşınmanın bir modeli olarak da görülebilecek Ortadoğu bölgesindeki deangajmanı ise bu coğrafyadaki güvenlik siyasetinde geçerli olacak yeni parametreler üretmeye başlamıştır. Bu parametreler değişen ittifak yapıları ile güç ve güvenlik dengesinin değişmesi biçiminde olmuştur.

Öncelikle ABD'nin Ortadoğu bölgesine olan angajmanını azaltması bu bölgede özellikle körfez coğrafî alt-sisteminde yer alan geleneksel Arap monarşilerinde giderek büyüyen bir güvenlik kaygısı doğurmuştur. Başta Suudi Arabistan olmak üzere Kuveyt, Bahreyn ve BAE gibi Arap monarşileri ülke topraklarında bulunan Amerikan üslerinin varlığı ile birlikte uzun yıllar istihbarat, savunma ve dış güvenlik sektörlerinde Batılı aktörlere özellkle de ABD'ye bağımlı bir hale gelmiştir. Esasen her ne kadar Soğuk Savaş sonrası dönemde ve özellikle de Arap Devrimlerinin ardından günümüze kadarki süreç içerisinde

[217] Aslam Khan, "US Withdrawal from Afghanistan and Its Impact on War on Terror and Peace and Stability in South Asia", *Dynamics of Changing Global Security Order,* ed., Senthan Selvarajah, Nesrin Kenar and Lorenzo Fiorito, London: Lexington Books, 2024, s. 334.

ABD'nin bölgeye olan ilgisinin ve askeri angajmanının azaldığı ifade edilse de aşağıdaki tablodan da *(Tablo-5)* okunabileceği gibi bölge ülkelerinin Amerikan askeri yardımlarına olan bağımlılığının devam ettiği de bir gerçektir.

ÜLKE	2018	2019
İsrail	3.100	3.300
Mısır	1.300	1.300
Ürdün	425	350
Lübnan	105	50
Tunus	65	40
Irak	250	0
Fas	10	0

Tablo-5: Bazı Ortadoğu ülkelerine olan Amerikan Askeri yardımları (2018-2019, Milyon $)

(Kaynak: Murat Yeşiltaş ve Rıfat Öncel, "Ortadoğu'da Savunma, Güvenlik ve Silahlanma: Temel Kavramlar, Stratejik Eğilimler ve Oyuncular", Ortadoğu'da Savunma, Güvenlik ve Silahlanma, ed. Murat Yeşiltaş ve Rıfat Öncel, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 23.)

2011'den itibaren Arap devrimleri ile dönüşen bölgesel güvenlik mimarisinin yeni koşulları altında Ortadoğu'ya olan Amerikan angajmanının azalması İran'ın bölgesel düzeydeki etkniliğinin yükselmesiyle birleşince Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkeleri güvenliklerinin temini için yeni ittifak arayışı içerisine girmiştir.[218] Amerikan güvenlik garantilerinin yavaş yavaş geçerliliğini yitirmeye başlaması Kuzey Afrika'dan Merkezî Ortadoğu'ya kadar uzanan bir jeopolitik düzlemde İhvan Hareketi gibi karşıt-İslamcı ideolojik hareket ve rejimlerin yaygınlaşması bölgesel aktörlerden Türkiye, Katar ve İran

[218] Arap devrimleri sürerken Tahran yönetiminin ulusal güç kapasitesini ve bölgesel etkinliğini artırması karşısında özellikle ABD'nin bölgedeki en büyük geleneksel müttefiklerinden Suudi Arabistan'ın alternatif arayışlar içerisine girdiği görülmüştür. ABD'nin bölgeye olan ilgisini azaltması nedeniyle diğer körfez ükeleri ve İsrail gibi bölgesel aktörlerle ittifak kuran Riyad, savunma harcamalarında da ciddi bir artış göstermiştir. Silah tedarikini çeşitlendiren Suud Krallığı bu dönemde ABD yerine ona alternatif Batılı aktörler olan İngiltere, Fransa ve Almanya ile bir dizi silah anlaşması imzalamıştır. Ancak 2016 sonrasında varlığını sürdüren İran tehdidi karşısında yeniden ABD ile *"savunmacı peşine takılma stratejisi"* bağlamında iş birliği yapan Riyad tıpkı 1990'larda olduğu gibi Washington ile tekrar *"güvenlik iş birliğine"* yönelecektir. İsmail Akdoğan, "Suudi Arabistan: Süreklilik İçinde Dönüşüm", *Ortadoğu'da Savunma, Güvenlik ve Silahlanma,* ed., Murat Yeşiltaş ve Rıfat Öncel, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 216-217.

gibi ülkelerin etkinliğinin artması güç ve güvenlik dengesinin Arap devletleri aleyhine değişmesini doğurmuştur. Dahası 2019 Eylül'ünde Suudi Arabistan topraklarındaki ARAMCO tesislerine yönelik İran saldırısı karşısında ABD'nin pasif bir tutum içerisine girerek Riyad'ın savunmasına yönelik bir adım atmaması Suudi Arabistan'ın güvenlik kaygılarını had safhaya ulaştırmıştır.[219]

Ayrıca ABD'nin çoğu Suudi Arabistan'da olmak üzere Irak, Kuveyt, Ürdün gibi bir dizi Arap ülkesindeki hava savunma kapasitesini geri çekmesi bölgede bulunan ülkelerin güvenlik endişelerini artırırken bu silahların nereye transfer edileceği veya nereye konuşlandırılacağı da önemli bir soru işareti olarak belirmiştir. ABD'nin müttefiklerini endişeye düşüren ve yıllardır sağladığı güvenlik garantilerinde çatlağa sebep olan bu durum aynı zamanda nükleer bir İran tehdidine karşı bahse konu ülkeleri savunmasız bırakmaktadır. ABD'nin özellikle Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lardan günümüze Ortadoğu bölgesinde güçlü bir şekilde etkisini artırdığı ve aşağıdaki haritadan da (*Harita-4*) okunabileceği gibi bölgedeki ülkelerde yoğun bir askeri angajmana sahip olduğu düşünülürse bu geri-çekilme veya deangajmanın İran gibi bölgesel ve Rusya, Çin gibi küresel ölçekli aktörlerin politikalarında da önemli izdüşümleri olacağı açıktır.[220]

[219] "Attacks on Saudi Oil Facilities: Effects and Responses", *CRSR Reports: Insight,* 01.10.2019 https://crsreports.congress.gov/product/pdf/in/in11173 (Erişim: 12.11.2023)

[220] George Friedman, "US Withdrawal From the Middle East", *Geopolitical Futures,* 22.06.2021 https://geopoliticalfutures.com/withdrawal-from-the-middle-east/ (Erişim: 12.11.2023)

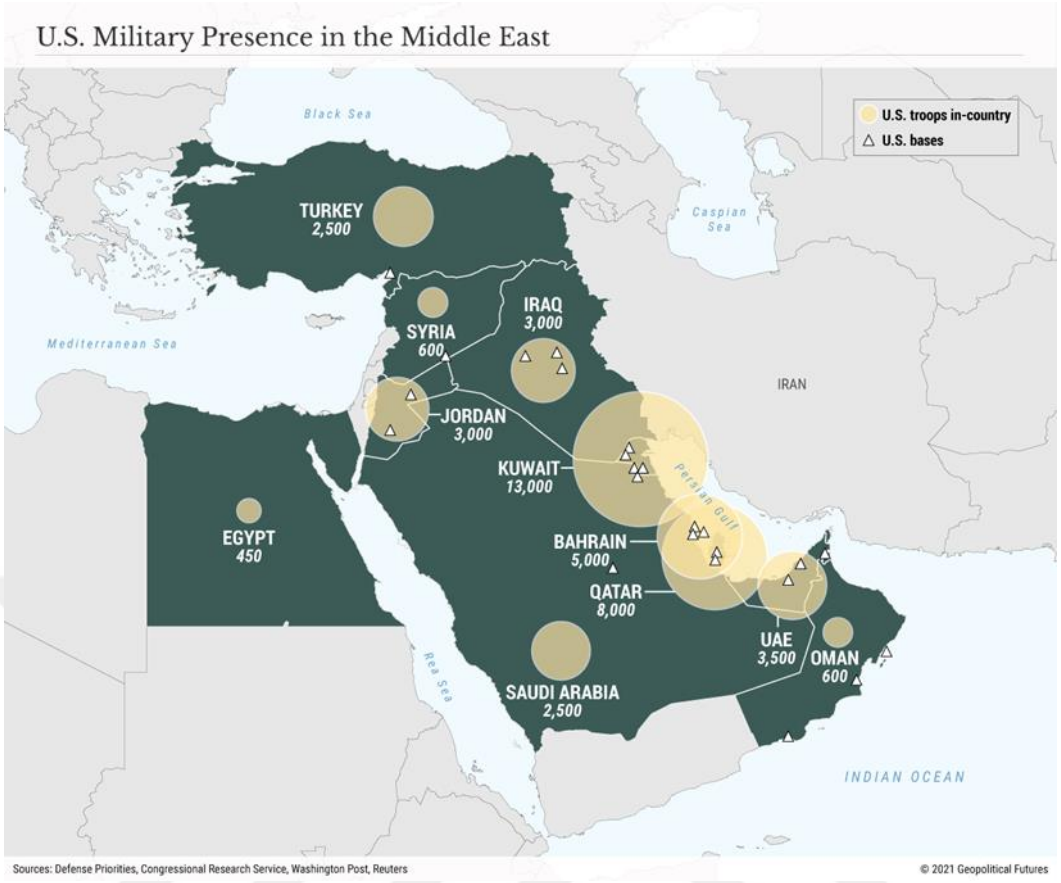

Harita-4: ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki askerî varlığı-2021 (Üsler ve Askerî Kuvvetlerinin sayısı)

Kaynak: *Geopolitical Futures*, 2021 https://geopoliticalfutures.com/withdrawal-from-the-middle-east/ (Erişim: 12. 11.2023)

ABD'nin Ortadoğu'daki angajmanını azaltması her ne kadar bölgesel majör aktörlerle beraber küresel aktörlere belli oranda alan açmış olsa dahi bazı çevreler ABD için yaşamsal öneme sahip bu bölgeden tamamen çekilmenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Bu yorumlara göre Ortadoğu'dan bir çekilme değil ancak "yeniden konuşlanma (*redeployment*)" söz konusu olabilir.[221] Keza bölgede yıllardır etkin olan ve bölge ülkelerinin dış ve güvenlik siyasetine yön vererek dolaylı olarak bölgesel güvenlik mimarisi üzerinde de kritik etkileri olan "ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı (*CENTCOM*)" bölge ülkelerinin topraklarında bulunan üsleri ve askeri kuvvetleri ile

[221] Paul K. MacDonald and Joseph M. Parent, "The Dynamics of US Retrenchment in the Middle East", *US Army War College Publications*, 29.05.2024 https://publications.armywarcollege.edu/News/Display/Article/3789938/the-dynamics-of-us-retrenchment-in-the-middle-east/ (Erişim: 15.06.2024)

bölgedeki angajmanını devam ettirmektedir. Irak ve Afganistan'dan askeri çekilmeyle beraber bu askeri kapasitede oransal bir düşüş yaşansa da aşağıdaki haritadan da (*Harita-5*) görülebileceği gibi ABD Savunma Bakanlığı'nın (Pentagon) 11 Müşterek Muharip Komutanlığından biri olan *CENTCOM*, Ortadoğu genelinde etkin olmaya ve kendisine belirlemiş olduğu "görev öncelikleri" bağlamında bölge güvenlik siyasetinde belirleyici bir rol oynamaya devam etmektedir.[222]

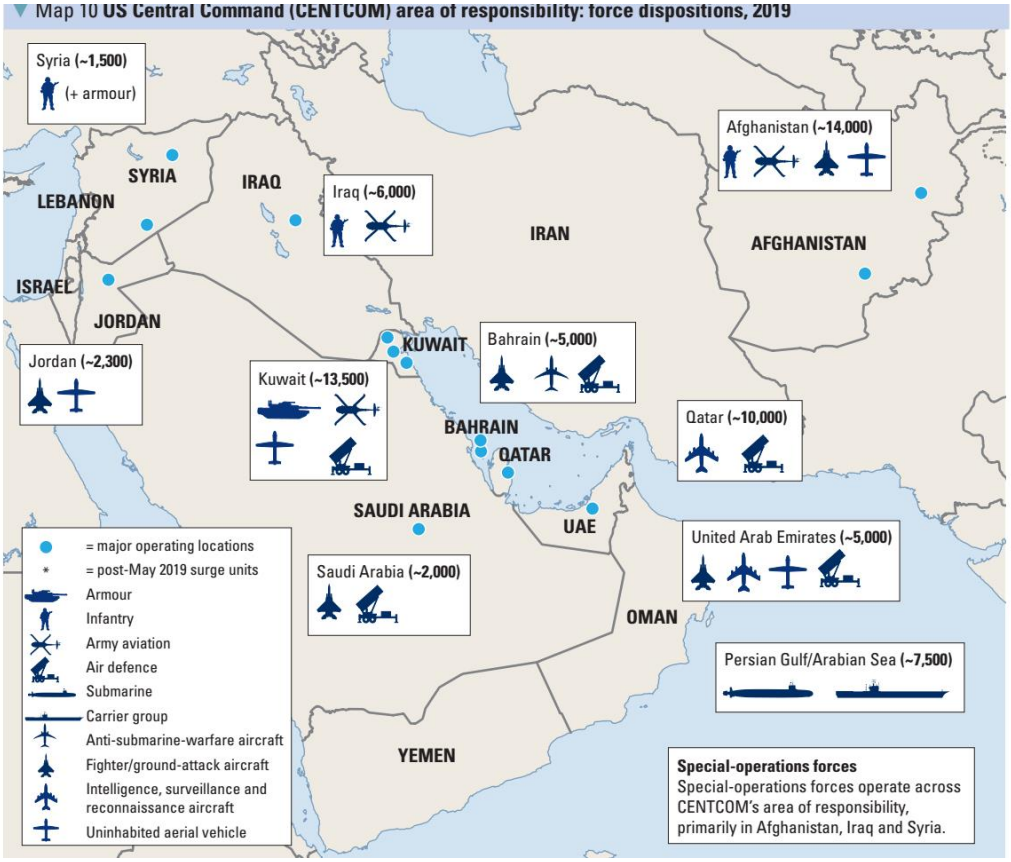

Harita-5: ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nın (CENTCOM) sorumluluk bölgesindeki kuvvetleri ve konuşlanması (2019)

Kaynak: The Military Balance-2020, *IISS (The International Institute For Strategic Studies)*, 2020, s. 327. https://dokumen.pub/qdownload/the-military-balance-2020-first-edition-0367466392-9780367466398.html (Erişim: 19.03.2023)

ABD'nin özellikle Başkan Donald Trump döneminde öne çıkan *"Önce Amerika!"* ve *"Amerikan askerlerinin hayatını uzak coğrafyalarda girişilecek maceralarda tehlikeye*

[222] "U.S. Central Command Priorities", *CENTCOM*, 03.08.2022 https://www.centcom.mil/ABOUT-US/COMMAND-PRIORITIES/ (Erişim: 18.03.2023)

atmama" gibi söylemleri Arap Devrimleri ile artan bölgesel istikrarsızlık hali ile birleşince ABD'nin eyleme geçmeyen, pasif karakterdeki "geriden liderlik" ve "vekil güç stratejileri" bağlamında yeni bir konjonktür ortaya çıkarmıştır. Amerikan ulusal güvenlik önceliklerine önem veren ve daha az maliyetli olan bu politikalar belirtildiği gibi geleneksel Amerikan müttefiki olan Körfez'deki Arap monarşilerini yıllardır ABD'ye bağımlı olan güvenlik politikalarının sarsılması bağlamında giderek büyüyüen bir endişeye bırakmış ve yeni ittifak arayışlara yöneltmiştir.

Böyle bir ortamda 2020 yılı içerisinde İsrail ile Arap ülkelerini normalleştirme girişimleri çerçevesinde pratiğe dökülen "İbrahim Anlaşmaları" ekseninde Bahreyn, BAE, Fas ve Sudan gibi ülkelerin ardından gözlerin Riyad'a çevrilmesi ve Suudi Arabistan'ın da İsrail ile resmi ve diplomatik ilişkiler kurması yönünde baskıların artması bölgedeki ittifak yapılarının gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır.[223] Giderek nükleer bir tehdide dönüşen İran karşısında konumlanan Körfez ve İsrail seti aynı zamanda kendisini giderek etkinliğini kaybeden İhvan hareketi ile Türkiye-Katar ekseni karşısında konumlandırmaya başlamıştır. Bölgeye olan ilgisini azaltan ABD yerine desteklediği İsrail ile bir koalsiyon oluşturmak Körfez ülkelerine aynı zamanda ticari, diplomatik, teknik ve istihbari bazı avantajlar da sunmuştur.[224]

Dolayısıyla Amerikan hegemon gücündeki aşınma ile beraber Ortadoğu ölçeğinde Rusya, Çin gibi küresel alternatif güç merkezlerinin yeni siyasi, ekonomik ve ticari partnerler olarak benimsenmeye başlaması, İsrail ve Körfez ülkelerinin bir tarafta, İran ve vekilleri ile Türkiye ve Katar'ın diğer tarafta olduğu yeni ittifak setlerinin oluşması bölgedeki güç ve güvenlik dengelerini de değiştirirken yeni bölgesel güvenlik mimarisinin de temel niteliklerinden birini meydana getirmiştir.

---

[223] Necmettin Acar, "Suudi Arabistan ve İsrail: Normalleşme Müzakereleri", *Türkiye Araştırmaları Vakfı (TAV),* 07.05.2024. https://turkiyearastirmalari.org/2024/05/07/fokus/fokus-suudi-arabistan-ve-israil-normallesme-muzakereleri/ (Erişim: 13.11.2024)

[224] Salih Kaya, "İbrahim Anlaşmalarının Gölgesinde İsrail Sorunu", *Türkiye Araştırmaları Vakfı (TAV),* 06.06.2024. https://turkiyearastirmalari.org/2024/06/06/yayinlar/analiz/analiz-ibrahim-anlasmalarinin-golgesinde-israil-sorunu/ (Erişim: 15.11.2024)

3.3.4.6. Bölgesel Güç Dengesinin ve Geleneksel Güç Merkezlerinin Değişimi

Ortadoğu bölgesinin geleneksel güvenlik mimarisi I. Dünya Savaşı sonrasında oluşmaya başlamış ancak esas şeklini "Soğuk Savaş" döneminde kazanarak günümüze kadar gelmiştir. Ancak yine belirtmek gerekir ki II. Dünya Savaşından günümüze bu geleneksel yapıyı etkileyen birçok tarihsel gelişme meydana gelmiş; savaşlar, toplumsal hareketler, devrimler, işgal girişimleri, göç, isyan vb. gibi kitlesel/toplumsal hareketler bölgedeki ittifak yapılarını ve güç dengesini bariz bir biçimde değiştirmiştir. Sözgelimi; 1979'deki İran Devrimi, 1948'den 1970'lere kadar devam eden Arap-İsrail Savaşları, Afganistan'ın işgali, Saddam'ın 1990'da Kuveyt'i işgale girişmesi, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali gibi bölgedeki müttefiklik ilişkilerini, dost-düşman algısını derinden etkileyen kronolojik gelişmelerin hepsi kendi çapında önemli birer dönüşüm noktası olarak bölgedeki güvenlik yapısına damga vurmuştur.

Arap Devrimleri Soğuk Savaş döneminden beri devam etmekte olan konvansiyonel güç dengelerini radikal bir biçimde değişikliğe uğratarak bölgedeki güvenlik politikalarına yön veren majör aktörlerin statüsünü ve güç merkezlerini de dönüştürmüştür. Ortadoğu'da 1948'den itibaren Arap-İsrail savaşları bağlamında bariz bir biçimde ortaya çıkan geleneksel Arap koalisyonunun özellikle 1950'ler ve 1960'lar boyunca hakim unsuru olan Mısır ve Suriye Soğuk Savaş dönemi boyunca bölgedeki belli başlı güç merkezleri olarak konumlanmıştır.[225] Özellikle Mısır, Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır döneminde ortaya çıkan "Nasırizm" ve "pan-Arabizm" ideolojileriyle Arap dünyasınn lokomotifi olmuş, Ürdün'den Filistin'e, Suriye'den Irak'a Arap toplumlarına yeni bir ruh ve ilham aşılamıştır. Suriye, özellikle Hafız Esad döneminde Arap dünyasında giderek önemli bir aktör haline gelmiş ve İsrail karşısında Filistinli grupları desteklemeyi sürdürmüştür. Irak ise Saddam Hüseyin'in Baas Partisi öncülüğünde ülkedeki tüm yetkileri kendinde toplamasıyla 1980'li yıllar boyunca Ortadoğu'da gücün temerküz ettiği diğer bir önemli aktör haline gelmiştir. Saddam rejimi altındaki Irak'ın 1980'de

[225] Ortadoğu'da birer güç merkezi olarak beliren bu aktörler arasındaki ideolojik, askeri ve diğer alanlardaki yakınlaşma siyasal alanda da güçlü bir biçimde ortaya çıkmış ve bilindiği üzere iki devlet (Mısır ve Suriye) 1958'de tek bir sistem altında birleşerek "Birleşik Arap Cumhuriyetini (BAC)" oluşturmuştur. Ancak daha sonra Nasır'ın artan etkisi beklenen ekonomik kalkınma ve bağımsızlığı sağlama amaçlarının gerçekleşememesi, diğer Arap ülkelerinin bu oluşuma katılmaması, uluslararası politikadaki kutuplaşma hareketleri gibi nedenlerle birlik 1961'de dağılmıştır. Kenan Şahin, Çağla Mavruk Cavlak, "Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* 5 (16), (2018), s. 170.

İran'a savaş ilan etmesi, 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi ve 1991'de İsrail'e füze saldırılarında bulunması gibi eylemler bölgedeki güvenlik siyasetini belirleyen hamleler haline gelmiştir.

Mısır'ın İsrail ile barış anlaşmasını imzalaması ve Arap-İsrail çatışmasının görece bir istikrara kavuşması, bölgesel tehdit seviyesini azaltsa da 1979'da İran'da meydana gelen İslam Devrimi ve teokratik yönetimin "devrim ihracı politikasına" yönelmesi bölgesel güvenlik mimarisinin dönüşümüne yol açmıştır. Öte yandan Kuveyt'in işgaline girişmek suretiyle Ortadoğu'daki petrol kaynakları üzerinde denetim kurmak ve bölgesel bir hegemonya gerçekleştirmek amacında olduğu anlaşılan Saddam Hüseyin'in revizyonist hareketlerinin 1991'de kısmen ve 2003'te tamamen engellenerek iktidardan devrilmesi ABD'nin Ortadoğu bölgesine güçlü bir şekilde yeniden angajmanını doğurmuştur. Keza Saddam rejminden algıladığı tehdit karşısında giderek daha fazla oranda Washington eksenine yakınlaşan Suudi Arabistan Körfez Savaşı bağlamında Amerikan askerlerine topraklarını açmış ve üsler vermiştir. Irak'ın zayıflatılması İran tehdidine karşı kullanılabilecek büyük bir denge unsurunun kaybına yol açarken aynı zamanda 2003-Irak Savaşı akabinde Riyad önderliğindeki körfez ülkeleri geleneksel bölgesel güç merkezleri olan Mısır, Irak ve Suriye'nin yerini almaya başlamıştır.[226]

Körfez'deki Arap ülkelerinin savunma harcamalarını artırmaları ve ABD öncülüğünde dış ve güvenlik politikasında değişime gitmesi Ortadoğu politikalarındaki güç merkezlerini (Mısır, Suriye ve Irak) değiştirerek İran'a ve Körfez ülkelerine kaydırmıştır. Şii eksenini temsil eden İran ile Sünni bloğu oluşturan Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkeleri bölgede ortaya çıkan yeni güç merkezlerini temsil etmiştir. Bu nedenle bölgedeki güç dengesi Mısır-Suriye-Irak hattından yani Merkezi Ortadoğu'dan Körfez'e (Körfez monarşileri ve İran) kaymıştır. Bölgesel güç dağılımının jeopolitik olarak eksen değiştirmesi Arap Devrimlerinin başlaması ile İsrail'in körfez (Sünni bloğu) ülkelerini İran tehdidi ile biraraya toplaması ve "tehdidin dengelenmesi yaklaşımı" bağlamında daha belirgin bir seviyede gerçekleşirken güç dengesindeki bu değişimin neticeleri ise

[226] 2003-Irak Savaşının ardından Saddam rejiminin bölgesel bir hegemon olma potansiyelinin ortadan kaldırılması İran'a akrşı bir dengeleme unsurunun kaybı anlamına gelirken özellikle 2010 yılının sonuna doğru başlayan Arap devrimleri ile de devletlerarası çatışmaların bölgesel ölçekte yoğunlaşması yeni güç setlerini ortaya çıkarmıştır. Yeşiltaş ve Öncel, "Ortadoğu'da Savunma, Güvenlik ve Silahlanma: Temel Kavramlar, Stratejik Eğilimler ve Oyuncular", s. 22.

Yemen, Suriye, Libya, Doğu Akdeniz gibi kriz ve çatışma alanlarında yeni bölgesel gerginliklerin ve yakınlaşmaların ortaya çıkması şeklinde olmuştur.[227]

3.3.4.7. Bölgesel Politikalarda İsrail'in Yükselişi

Arap Devrimlerinin başından itibaren "temkinlilik politikası" izleyen ve kendine yönelik bir güvenlik tehdidi hissetmedikçe doğrudan bölgesel çatışma ve krizlere dahil olmaktan kaçınan İsrail 2011 yılından itibaren bölge geneline yayılan halk hareketlerini "Arapların iç-işi" olarak değerlendirmiştir. Ancak rejimlerin değişmesine neden olan devrim hareketlerinin yanı başındaki ülkelere de (Suriye, Mısır vb.) sıçraması ve sınırlarına dayanan iç-savaş ve çatışma ortamı Tel Aviv Hükümeti'nin zaman kaybetmeden harekete geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bunlardan özellikle Mısır'da gerçekleşen siyasal devrim İsrail'in "meşruiyet arayışında" önemli bir yer tutan geleneksel "Camp David Düzeni"ni ciddi bir tehditle karşı karşıya bırakmıştır. Camp David düzeninin tehlikeye girmesi aynı zamanda İsrail'in 1979'dan beri elde ettiği bölgesel meşruiyetin temelinden sarsılması anlamına gelmiştir. Arap Devrimlerine kendi ulusal güvenlik kaygıları ekseninde yön vermek üzere harekete geçen İsrail güvenlik ve istihbarat birimleri özellikle Suriye ve Mısır'daki olaylar üzerinde etkili olmak istemiştir.[228] İsrail, tehdit olarak kodladığı aktör ve hareketlerin yükselişe geçmesini engelleyerek bölgedeki gelişmelere yön vermek üzere Körfez ittifakının hayata geçmesini sağlamıştır.

2011 yılından itibaren bölgede yeni kriz ve çatışma bölgelerinin doğması bölge ülkelerinin yukarıda da belirtildiği gibi saldırgan ve aktif savunma politikalarına ağırlık vererek silahlanma harcamalarını artırmalarıyla sonuçlanırken bu durum bölgesel güvenlik mimarisinin de daha çatışmacı ve riskli bir eksene doğru kaymasını getirmiştir. Bölgedeki Arap devletlerinin sistemdeki yeni değişim ve şartlar kapsamında silahlanma harcamalarını artırması ve askeri yeteneklerini geliştirme eğilimi Tel Aviv hükümetinin de aynı tercihlere yönelmesine neden olmuştur. Orduya yönelik yatırımlarında Arap

[227] Ron Tira and Yoel Guzansky, "The Competition between Middle East Powers: Expeditionary Bases and Non-State Proxies", *Strategic Assessment,* Vol. 21, No. 1 (April-2018), s. 45.

[228] İsrail'in taraf tutmama ve tepkisiz kalma gibi stratejilere dayalı Arap Baharı politikası bölgede İslamcı grupların yükselmesiyle değişmeye başlamıştır. Mısır'da Mursi'nin iktidara gelmesi, IŞİD'in Suriye topraklarını ele geçirerek ilerlemeye başlaması ve Hizbullah'ın da Suriye iç savaşında önemli bir aktör olarak pozisyon alması İsrail'in güvenlik kaygılarını derinleştirmiştir. Neticede sahada ortaya çıkan gelişmeler ve güç dengesinin değişmeye başlaması İsrail'i Arap Baharı politikasını gözden geçirmeye ve aksiyon almaya zorlamıştır. Pınar Özden Cankara, "İsrail'in Arap Baharı'na Yaklaşımı ve Suriye İç Savaşı'na Yönelik Pozisyonu", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* 17 (38), (2021), s. 5665.

devrimleri sürecinde büyük artış görülen İsrail'in 2015 yılındaki askeri harcaması GSYH'sinin %5,9'unu meydan getirmiştir.[229]

Bölgedeki İran yayılmacılığı başta olmak üzere rakip ve düşman devletlerin politikaları üzerinden kurguladığı "güvenlik tehditleri" kapsamında silahlanma ve savunma harcamalarını artırması yanında çalışmanın diğer kısımlarında da geniş bir şekilde işlendiği gibi aynı tehdit algısına sahip körfez ülkeleri ile bir güvenlik seti meydana getiren İsrail Ortadoğu güvenlik siyasetinde giderek yükselen bir aktör olmuştur. Bölgedeki dış ve güvenlik politikalarını etkileyen kutuplaşmalar ile yeni ittifak ve karşı-ittifakların formasyonunu sağlayarak Bahreyn, Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt gibi Arap devletlerinin dış politikaları üzerinde belli bir hegemonya kuran İsrail, Arap devrimleriyle dönüşen bölgede yeni bir "güç dengesi" tesis etme amacında olmuştur.[230]

ABD tarafından desteklenen İsrail'in bölgesel politikaları çoğu kez İran, Katar ve Türkiye gibi aktörlerin meydan okumasıyla karşılaşmış; Mısır, Doğu Akdeniz, Suriye, Libya, Yemen ve Filistin gibi kriz ve çatışma alanları gerek vekiller aracılığıyla gerekse doğrudan yürütülen bölgesel çatışma, nüfuz mücadelesi ve güç rekabetinin sahası olmuştur.[231]

İsrail'in bölgedeki devrimsel hareketlerinin konjonktürel etkilerinden faydalanarak rakipleri üzerinde tahakküm kurma amacında olması, "karşı-devrimci" olarak nitelenen Körfez ülkeleriyle bir güvenlik koalisyonu oluşturması ve bölgedeki ülkelerle bir silahlanma yarışı içerisine girmesi 2011 ve sonrasında değişmeye başlayan bölgesel güvenlik mimarisinin niteliklerinden birini oluşurmuştur. Yine 2014-2018 yılları arasındaki küresel silah ihracatında en fazla pay sahibi ülkeler arasında sekizinci sırada yer alan İsrail'in demografik ve coğrafik açılardan küçük bir ülke olmasına rağmen bahse konu dönemde savunma sanayiinde bu kadar büyük ve dikkat çekici bir ilerleme

---

[229] Merve Seren ve Yusuf Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye*", Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma,* ed., Murat Yeşiltaş, Rıfat Öncel, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 130.

[230] Arap Devrimleriyle birlikte İsrail'in "düşman" olarak nitelediği rakip devletlerin İsrail'i askeri alanda dengeleme kapasitelerinin ve kabiliyetlerinin önemli ölçüde zayıflaması ve Filistin konusunda İsrail'i önemli bir taviz vermek durumunda bırakacak devletlerin/aktörlerin azalması Tel Aviv lehine yeni bir güç dengesi ortaya çıkarmıştır. Acar, "Orta Doğu Güvenlik Mimarisinde Yaşanan Değişimin İsrail Siyasetine Etkileri", s. 13.

[231] Helle Malmvig and Christina Markus Lassen, "The Arab Uprisings: Regional Implications and International Responses", *IEMed European Institute of the Mediterranean,* https://www.iemed.org/publication/the-arab-uprisings-regional-implications-and-international-responses/ (Erişim: 12.08.2024)

kaydetmesi de tepki çekmiştir.[232] Bu durum aynı zamanda açıklanmaya çalışıldığı gibi İsrail'in Soğuk Savaş sonrası dönemin başlangıcından (1990) bu yana Ortadoğu bölgesindeki politikalarının "savunma-saldırı" dengesi bağlamında daha çok "saldırgan (*offensive*)" bir özellik taşıdığının göstergelerinden biri olmuştur.

Neticede Tel Aviv'in iç politikasıyla beraber dış politikasında da büyük dönüşümlere yol açan Arap Baharı çerçevesindeki gelişmeler İsrail'in özellikle komşusu olan Lübnan, Suriye gibi Arap devletlerine yönelik olmak üzere bölgesel düzlemde daha saldırgan ve revizyonist politikasında artışa neden olmuştur.[233] İsrail bu süreçte askeri yöntemler başta olmak üzere izlediği politikalarla bölgedeki güç ve güvenlik dengesi üzerinde değişiklik yaratacak önemli hamlelerde bulunmuş ve Camp David düzeninin restorasyonuna önem verirken diğer yandan yeni bölgesel güvenlik mimarisindeki dönüşümün aleyhine olacak unsurlar içermesini engellemeye çalışmıştır. Savunma sanayii kapasitesini ve askeri kabiliyetlerini artıran İsrail bunun yanında siyasi ve diplomatik özellikler içeren hamlelerde bulunmuş daha sonra Mısır'ın da katılmasıyla genişleyen İhvan ve İran karşıtı bir karaktere sahip Körfez ittifakını inşa etmiştir. Tüm bu eylemleri tehdit olarak kodladığı İran yanında kendisinin de revizyonist ve saldırgan politikalar izlemesini doğururuken aynı zamanda İsrail'in bölge siyasetindeki güvenlik ve askeri boyutları öne çıkan bölgesel aktör profilinin yükselmesiyle sonuçlanmıştır.[234]

3.3. Ortadoğu Güvenliğinde Filistin'in Merkezî Konumu

Filistin Meselesi/Sorunu sadece Ortadoğu bölgesinin bir sorunu değildir. Geçmişten günümüze "Filistin" olarak adlandırılan kadim topraklar, İbrahimî gelenekte bütünleşmiş semavî dinlerin ortak kutsal alanlarını içerisinde barındıran içkin bir mekân idrakini de karşılamaktadır. Bugün Müslümanlar ve Yahudiler kadar Hristiyanlar için de aynı derecede önemli ve kutsal sayılan Kudüs şehrinin her köşesi mensubu olduğu dinin ibadet ve ritüellerini gerçekleştirmek isteyen mensuplar için birbirinden önemli hatıralar ve kutsiyet barındırmaktadır. Mescid-i Aksa (El-Aksa) bir müslüman için ne kadar

[232] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", s. 159.
[233] Acar, "Orta Doğu Güvenlik Mimarisinde Yaşanan Değişimin İsrail Siyasetine Etkileri", s. 3.
[234] Arap devrimleri sürerken Tel Aviv yönetimi neredeyse "hiçbir şey yapmadan" karşısında duracak güçte bir Arap devletinin kalmaması fırsatını yakalamıştır. Ayrıca bu dönemde Başkan Trump yönetimindeki Washington'un İran'a karşı "maksimum baskı politikası" izlemesi İsrail'i bahsettiğimiz İran-karşıtı/anti-İrancı Körfez bloğuna liderlik yapacak düzeye eriştirmiştir. Duran, "Arap Devrimlerinin On Yıllık Muhasebesi", s. 28.

önemliyse Süleyman Mabedi, Sion dağı ve Ağlama Duvarı bir Yahudi için, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği Kudüs'e yukarıdan bakan tepe, Bethlehem, Nazareth, Carmel dağı da Hristiyanlar için bir o kadar önemli ve değerlidir. Din ve inanç temelinde vazgeçilemeyecek derecede öneme sahip kutsal mekânlara ev sahipliği yapan Kudüs şehrinin dünyanın önde gelen üç büyük semavi dininin mensupları olan toplumlar, uluslar ve devletler tarafından paylaşılamamasının ve mücadeleye konu olmasının en temel sebebi burada yatmaktadır.

Bölgenin bir mücadele merkezi olacağı daha Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında belirginleşmeye başlamış, bölgedeki misyonerler aracılığıyla kışkırtılan inanç gruplarını gözlemleyen Kudüs Mutasarrıfı Kemal Bey, İstanbul'a yazdığı durumu özetleyen raporunda dünyanın dikkatinin bu bölgeye yoğunlaştığını belirtmiştir. Mutasarrıf Kemal Bey bu durumun sebebini ise Kudüs ve etrafındaki coğrafyanın (Ortadoğu) sahip olduğu *"Cevalangâh-i Musa", "Mehd-i İsa"* ve *"Mirac-i Muhammedi"* özelliklere bağlamıştır. Kısacası Hz. Musa'nın dolaştığı toprakları, Hz. İsa'nın doğduğu ve yaşadığı yerleri, Hz. Muhammed'in miraca çıktığı yeri kapsayan bu bölgeye olan ilgi hiçbir zaman azalmayacak, Dünya'nın her tarafında ve her zaman diliminde bu bölge konuşulmaya devam edecektir.[235]

Osmanlı'nın son Kudüs Mutasarrıfı Kemal Bey'in Kudüs ve çevresinin önemine dikkat çeken bu raporunun ardından özellikle de 1. Dünya Savaşı ve sonrasındaki süreçte Osmanlı Devleti ve Hilafeti'nin bölgeden çekilmesiyle Ortadoğu siyasi tarihinde belirgin bir kırılma yaşanmış, tarihsel çerçeveyi açıklarken de belirttiğimiz gibi bölgenin kaderi mandater devletler olan İngiltere ve Fransa tarafından çizilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devletinin etkisinin ve gücünün çözülmeye başlamasıyla o zamana dek sınırlı kalan bölge-dışı güçlerin Ortadoğu üzerindeki hesapları ve mücadeleleri en yüksek noktaya ulaşmıştır. Sömürgeci devletler nezdinde özellikle 19. yüzyılda petrolün bulunması ve sanayileşmiş ülkeler bakımından bunun özel bir önem taşıması nedeniyle hegemonya mücadelesinin merkezi olan Ortadoğu bölgesi Osmanlı Devleti'nin tasfiyesiyle İngiltere

[235] Zekeriya Kurşun, "Görüş: Türkiye'nin Ortadoğu ve Afrika'ya Bakışı", *ORDAF,* 12.08.2014 https://ordaf.org/turkiyenin-ortadogu-afrikaya-bakisi/ (Erişim: 18.05.2023)

ve Fransa arasında nüfuz bölgelerine pay edilirken aynı zamanda modern çağda bölgenin yeni siyasal ve güvenlik yapısı da oluşturulmuştur.[236]

Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Soğuk Savaş döneminde başlayan sömürgeci güçlerin tasfiyesi ve millî bağımsızlık hareketleri çerçevesinde mandater devletler olarak kendilerini konumlandıran İngiltere ve Fransa'nın bölgeden çekilmesiyle Ortadoğu bugünkü çehresini kazanmıştır. Bölgenin siyasi coğrafyasının şekillenmesi sömürgeci güçlerin etkisi altında olurken bölgesel güvenlik sorunları da keza bu aktörler tarafından miras bırakılmıştır. Özellikle de İngiltere'nin bölgedeki sorunların üstesinden gelemeyince BM'ye taşıdığı Filistin mandasının durumu zaman içerisinde giderek büyüyen bölgesel ve küresel bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. BM'nin 1947'de "Taksim Planı" gereğince Filistin'in Yahudiler ile Araplar arasında "taksim" edilmesini öngören kararı sonrasında Arap koalisyonunun İsrail'e karşı silahlı bir mücadele başlatması günümüze kadar henüz sonuçlanmamış bölgesel ve uluslararası bir sorunu meydana getirmiştir. Filistin Sorunu, 20. yüzyıldan günümüze intikal eden en önemli uluslararası güvenlik sorunlarından biri olarak varlığını korurken sorunun çatışmacı ve sürdülebilir bir barışa evrilemeyen yapısı Ortadoğu'daki devletlerin dış ve güvenlik siyasetini de büyük ölçüde etkilemeye devam etmektedir.[237]

Siyonizmin bir ideoloji olarak gelişmesi ve bu ideolojinin önce İngiltere tarafından "Balfour Deklârasyonuyla" (1917) daha sonra da ABD tarafından desteklenmesi gibi tarihsel gelişmeler yanında ifade ettiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle oluşan güç boşluğunun mandater devletlerce doldurulmaya çalışması ve bölgeye olan yoğun Yahudi göçünün engellenememesi gibi birçok etken ve unsurun ortaya çıkmasında rol oynadığı Filistin Sorununun fitilini ateşleyen esas gelişme ise BM'nin "Taksim Kararı" ardından İsrail Devletinin kurulması olmuştur (1948).

[236] Davut Dursun, "Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar", *Ortadoğu Yıllığı-2005,* ed., Kemal İnat ve Ali Balcı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2006, s. 313.
[237] Dursun, "Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar", s. 315.

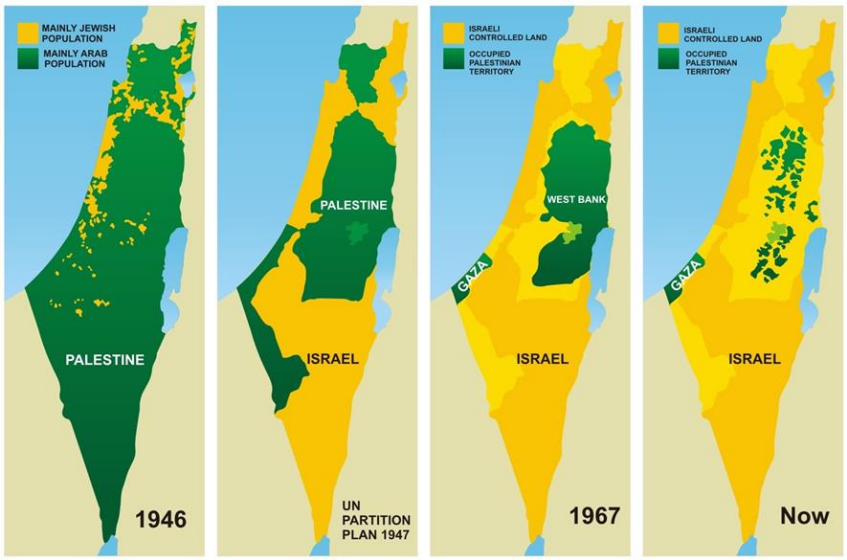

Harita-6: 1946'dan günümüze İsrail ve Filistin sınırları

Keza o tarihten itibaren bölgede İsrail'in varlığını kesin olarak kabullenmeyen Arap devletleriyle İsrail arasındaki savaşlar (1948-1949 Savaşı, 1952-Süveyş Savaşı, 1967-Altı Gün Savaşı ve 1973-Ekim Savaşı) hem bölgede bir savaşlar dizisine yol açarak bölgesel güvenliğin odak noktasını oluşturmuş hem de bu savaşların oluşturduğu neticeler Filistin Sorununa yeni parametreler kazandırarak sorunun kendisini ve bölgesel güvenliği dönüştürmüştür. Günümüzde bir kısmı anılan savaşlar dizisi sonucunda ortaya çıkmış bu parametrelere kalıcı çözüm bulunmadıkça sorunun da çözüleceği güç görünmektedir; "Mülteciler sorunu", "Kudüs'ün statüsü" ve "Yahudi yerleşimciler sorunu".[238]

Ortadoğu güvenlik mimarisinin "asli" oyuncusu sayılan ABD'nin dış politikasının lobiler aracılığıyla şekillenmesi, Yahudi lobisinin bu kapsamda Amerikan dış politikasına etkin müdahale edebilmesi ve uluslararası medyadaki etkinliği ile *Holocaust* (Nazi Soykırımı) geçmişini manipüle etmesine karşın Filistin tarafına uluslararası toplumun tamamına yakını tarafından "pozitif ayrımcılık" uygulanması da sorunun kalıcı çözümünü güçleştiren nedenler arasında yer almaktadır. Her ne kadar 1979'dan itibaren yine ABD öncülüğünde ve girişiminde bölgedeki birkaç devlet (Mısır, Ürdün vb.) ile İsrail arasında diplomatik ve siyasi ilişkiler kurulsa da Kudüs'ün statüsü ve iki devletli çözüm konularında Filistin yönetimi ve bölgesel güçlerle uzlaşmaya varılamaması Ortadoğu

[238] Ali Balcı, "İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü", *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları,* Cilt I, ed., Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s. 131.

güvenliğini etkilemeye devam etmektedir. Ayrıca bölgesel güçlerin aksine küresel güçlerin sorundaki belirleyici rolü hem daha kritiktir ve hem de küresel güçlerin tavırları sorunun dünü, bugünü ve geleceği üzerinde bölgesel aktörlere oranla daha etkilidir. Hatta ABD'li muhalif yazar Noam Chomsky sorunun "İsrail-Filistin çatışması" şeklinde kavramsallaştırılmasına dahi karşıdır, ona göre doğru ifade ve tanımlama "ABD/İsrail-Filistin çatışması" dır.[239]

İsrail-Filistin çatışmasını Ortadoğu bölgesinin merkezî önemdeki sorunu ve dolayısıyla da uluslararası sistemde çözümü zor kompleks/karmaşık bir mesele haline getiren unsurların en önemlisi tarafların ve sorunu doğuran nedenlerin iç içe geçmiş katmanlı yapısıdır. Çatışmanın görünürdeki ya da birincil tarafları İsrail (Yahudiler) ve Filistin (Araplar) iken ikincil tarafları bu tarafların arkasında konumlanan Müslüman dünyası ve Hristiyan alemi olarak öne çıkmaktadır. Başta ABD olmak üzere bölgede stratejik çıkarları bulunan AB, Rusya gibi küresel aktörler ile bir "direniş ekseni" oluşturmaya çalışan İran ile Türkiye, Mısır, Suudi Arabistan, Katar gibi bölgesel aktörler çatışmanın ikinci katmanında bulunan taraflardır.[240]

İsrail'in tarihsel süreçte Arap koalisyonu ile olan savaşları neticesinde BM tarafından alınan ve işgal ettiği topraklardan çekilmesini isteyen 242 ve 338 sayılı kararlara uymamakta direnmesi, dahası ilhak ettiği Kudüs'ü işgal ederek başkent ilan etmesi, Filistin topraklarındaki işgalini genişletmesi ve bunun karşılığında Filistinli devlet-dışı aktörler olan Hamas ve El-Fetih'in silahlı kanatlarının İsrail'e yönelik saldırılarda ve güvenlik tehditlerinde bulunması sorunu Ortadoğu için önemli ve merkezi bir güvenlik problemi olarak sürekli gündemde tutmaya devam etmektedir.[241]

İsrail-Filistin çatışmasının sürekli gündemde olması ve sürdürülebilir bir barışa evrilememesi eskisi kadar güçlü ve geçerli bir argüman olmasa da ABD'nin "teröre karşı savaş" retoriğinin de gerekçesini oluşturmakta, diğer radikal selefî örgütler (IŞİD vb.) yanında İran ve vekillerinin oluşturduğu direniş ekseni bağlamında Hizbullah, Hamas ve diğer aktörler Ortadoğu bölgesine olan doğrudan ve örtük müdahalelerine zemin hazırlamaktadır. Bu müdahaleler ise diğer küresel ve bölgesel aktörlerin bölgede ABD'yi

[239] Balcı, "İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü", s. 140.
[240] Walnshak Danfulani, Jesse James Leavat, Luka Dinshak, "Israeli/Palestinian Conflict: A Review of the Past and the Present", *Journal of Business and Social Science Review,* 2/9, (September-2021), s. 29.
[241] Danfulani, Leavat, Dinshak, "Israeli/Palestinian Conflict: A Review of the Past and the Present", s. 30.

dengelemeye yönelmesine yol açarak meydan okumaları ve vekalet savaşlarını ortaya çıkarmakta, neticede ise bölgedeki güvenlik yapısını ve siyasetini birinci derecede etkileyen bir denklem söz konusu olmaktadır. Aynı zamanda bu durum yukarıda da ifade edilen küresel aktörlerin Filistin sorunundaki konumlarına ve sorumluluklarına açıklık getirmektedir.

Keza Filistin sorununu çözümsüzlüğe sürükleyen en önemli nedenlerden biri de sorunun sadece Filistinli Arap halkı ile Yahudi toplumu arasında kalmaması belirtildiği gibi bölgesel ve küresel aktörlerin bu konuda belirleyici roller oynamasıdır. Ayrıca İsrail karşısında Filistin toplumunun bir temsiliyet sorununun bulunması, Filistin siyasetinin bölünmüş ve iki-başlı bir görünüm arz ederek tarafların sürekli bir anlaşmazlık içinde bulunması da sorunu çözümsüzlüğe sürüklemektedir.[242]

Çatışmanın/sorunun ikinci katmanındaki taraflar olarak sıralanan ya da konumlanan bölgesel ve küresel aktörler ulusal ve stratejik çıkarlarına uygun buldukları ve bölgeye olan doğrudan ve dolaylı müdahalelerine zemin ve gerekçe oluşturduğu müddetçe çatışmanın devam etmesini arzulamışlardır. Buraya kadar açıklanmaya çalışılan etkenlerden dolayı Filistin meselesi, Ortadoğu güvenliğinin kilidi ve merkezi olmaya devam etmektedir.[243]

3.4. Bölgesel Güvenlikteki Dönüşümün Filistin'e Yansımaları

Küresel ölçekte ve bölgesel düzeyde çözümü zor kompleks çatışmaların ve en önemli güvenlik sorunlarının biri olmaya devam eden İsrail-Filistin çatışması Arap devrimleri sürecinde meydana gelen gelişmelerden ve bu gelişmelerin bölgesel güvenlik mimarisini dönüştürmesinden etkilenerek yeni parametreler üretmiştir. Arap devrimleri boyunca bölgeye yönelik müdahalelerin artması ve İran'ın yanında İsrail'in de nüfuz alanını genişletmesi Filistin sorununa yönelik yaklaşımların da değişmesine yol açmıştır. Meşal'e göre; Arap Baharı'na katılan birçok Arap siyasetçi ve aktivistin Filistinlilerin yıllardır gösterdiği cesaret ve yiğitlikten etkilenmeleri gözlemlenmişse de kısa ve orta vadede Arap Baharı'nın başlamasıyla Filistin meselesine olan ilgi düzeyi azalmıştır.

---

[242] Ayşe Ataş, "Tarihsel Perspektiften Filistin-İsrail Meselesi: Çözül(e)meyen Bir Sorun", *TYB Akademi*, Filistin özel Sayısı, Yıl: 14, (Mayıs-2024), s. 37.

[243] Ibrahim Frahiat, "Palestine: Still key to stability in the Middle East", *Aljazeera*, 28.01.2016 https://www.aljazeera.com/opinions/2016/1/28/palestine-still-key-to-stability-in-the-middle-east/ (Erişim: 16.06.2023)

Bunun birçok nedeni bulunmakla birlikte öne çıkan en önemli etken; devrim hareketleriyle birlikte bölgede birçok sıcak gündemin doğması, bölgesel güvenliği doğrudan etkileyen yeni çatışma bölgelerinin ortaya çıkması ve dolayısıyla Filistin meselesinin merkezi önemini, kutsallığını, stratejik konumunu kaybederek arka planda kalması olmuştur. Fakat Arap Baharı kapsamındaki bölgesel krizlerin güvenlik siyasetini meşgul etmesine rağmen Filistin meselesi, Arap sokaklarındaki hareketlere dinamizm vermeye devam etmiş, slogan ve tezahüratlarda görülebileceği gibi Arap halkları nezdinde varlığını korumuştur.[244]

Arap devrimlerinin beklendiği gibi demokratik rejimlerle sonuçlanamaması neticesinde Arap Baharı sonrasında bir bütün olarak Ortadoğu bölgesi demokratikleşme sürecinden/*democratization* (ya da demokratikleşememe sürecinden) güvenlikleşmeye/*securitization* geçiş yapmıştır.[245]

Bu durum ise Filistin meselesini etkileyerek hem İsrail'i hem de Filistinli aktörleri daha güvenlikçi bir eksene doğru yakınlaştırarak politika ve stratejilerini farklılaştırmıştır. İsrail, İran yayılmacılığı karşısında rejim güvenliğiyle ilgili endişelerini karşılamak için güvenlik merkezli politikalar izlerken Filistinli aktörleri bölgesel güvenlik siyasetinde tedirgin eden gelişmeler ise "Kudüs'ün başkent ilanı", "Normalleşme Anlaşmaları" ve "Yüzyılın Anlaşması" olmuştur.

3.4.1. ABD'nin Kudüs Kararı

Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana dünya politikasında sahip olduğu "hegemon güç" rolü nedeniyle İsrail-Filistin çatışmasındaki yönlendirici niteliği ve müdahaleleri her zaman çok hassas ve önemli olan ABD'nin 1991'den bu yana soruna kalıcı bir çözüm bulma girişimleri yönetimde olan Başkanlara bağlı olarak farklılık göstermiştir. 1994'te Oslo Barış Anlaşmaları[246] Clinton yönetiminin kararlı bir çabasının sonuçları iken ilerleyen yıllarda Ortadoğu bölgesine yönelik radikal girişimler ve işgal eylemleri Filistin meselesini geri planda bırakmıştır. Gerçekten de Irak'ın ve Afganistan'ın işgali, bölgede

[244] Halid Meşal, "Filistin Meselesi ve Arap Baharı", *Arap Devrimleri: Değişim ve Süreklilik,* ed., Ramazan Yıldırım ve Mahmut Alrantisi, İstanbul: SETA Yayınları, 2021, s. 55-58.
[245] Cihat Battaloğlu, Fadi Farasin, "From Democratization to Securitization: Post-Arab Spring Political Order in the Middle East, *Diges of Middle East Studies,* 26/2, (2017), s. 307.
[246] Öncelikle İsrail ve FKÖ'nün karşılıklı birbirini tanımalarını, FKÖ'nün şiddet kullanmaktan vazgeçmesinin ve Gazze ile Eriha'da özerk bir yönetimin kurulmasını öngören ve ilki 1993'te, ikinci aşaması 1994'te imzalanan "Oslo Anlaşmaları" bölgede "Ortadoğu barış süreci" adı verilen bir sürecin doğmasına yol açmıştır. Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,* Cilt I, s. 311.

ortaya çıkan terör örgütleriyle mücadele konsepti ve Arap Baharı devrimleri Filistin gündeminin önüne geçen gelişmeler olmuştur. ABD'nin öteden beri İsrail'in uluslararası hukuka uygun olmayan "işgal" ve "Yahudi yerleşimciler" politikasını görmezden gelen ve bariz bir biçimde İsrail'i kollayan bölgesel dış politikası Başkan Obama döneminde bir nebze değişime uğramış gibi görünse de Başkan Trump döneminde İsrail Lobisinin muazzam etkisi altındaki yanlı politika artarak devam etmiştir.[247]

Açıklandığında büyük çaplı tartışmalara neden olan ve Arap dünyasında tepkiye yol açan Trump yönetiminin Kudüs'ü İsrail'in başkenti kabul eden ve ABD Büyükelçiliği'ni Kudüs'e taşıyan kararı Filistinli aktörlerden de büyük tepki toplamıştır. Bölgede büyük bir infiale yol açan bu karar Türkiye'nin girişimleriyle BM Genel Kurulu'na taşınmış ve Genel Kurul'da alınan 21 Aralık 2017 tarih ve 10/22 sayılı kararla ABD'nin bu kararı geçersiz kılınarak BM üyesi tüm devletlere Kudüs'te diplomatik misyon kurmaktan kaçınma çağrısı yapılmıştır.[248]

ABD'nin 45. Başkanı Donald Trump'un 6 Aralık 2017'de vermiş olduğu bu karar tüm Arap devletlerince kınanırken ABD'nin Avrupalı müttefiklerini de derin bir endişeye sevk etmiştir. Kudüs'ü İsrail'in başkenti sayan ve ABD Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyan bu karar günümüze kadar yıllarca çeşitli aksaklıklara, kesintilere ve aldığı yaralara rağmen yoluna devam eden ve ABD öncülüğünde yürütülen İsrail-Filistin barış sürecini resmen ortadan kaldırarak bölgedeki istikrarı bozmuştur. Hatta Washington yönetiminin İsrail Lobisinin etkisi ile aldığı bu karar sır olmayan bir gerçekliği, ABD Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Aaron David Miller'in de ifade ettiği gibi, "ABD'nin İsrail'in sadece avukatı olmadığını aynı zamanda onun emlâkçısı olduğunu" ortaya koymuştur.[249]

İsrail'in 1967 Savaşında ele geçirdiği Doğu Kudüs'ü 1980'de başkent ilan etmesinin ardından BMGK'nın aynı yıl aldığı 478 sayılı kararla bu eylemin hükümsüz olduğu belirtilse de on yıllardır İsrail Kudüs'ün doğu kesiminin demografik ve fiziksel

---

[247] ABD'nin İsrail'le arasındaki, başka hiçbir devletle olmayan, çok sıkı ve yakın ilişkileri 1948'de İsrail'in kuruluşuna kadar geriye giden tarihsel ve güçlü bir arka plana sahip olmakla birlikte ilişkilerin siyasal, askeri ve ekonomik boyutlarıyla birlikte karmaşık ve iç-içe geçmiş bir yapısı bulunmaktadır. Chas W. Freeman, "The Fadeout of the Pax Americana in the Middle East", *Middle East Policy,* 28/2, (2021), s. 25.

[248] "Jeruselam: UN resolution rejects Trump's declaration", *BBC,* 22.12.2017, Erişim: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-42446027 (Erişim: 19.06.2023)

[249] Mark Perry, "Ma Journee Chez Arafat: Trump's Jeruselam Decision and The Wages of Pain in the Israeli-Palestinian Conflict", *Trump's Jeruselam Move: Making Sense of U.S. Policy on the Israeli-Palestinian Conflict,* ed., Kadir Üstün, Kılıç B. Kanat, İstanbul: SETA Publishing, 2020, s. 203.

özelliklerini değiştirmeye çalışmıştır. 1993'te imzalanan Oslo İlkeler Bildirgesi'ne göre Filistinlilere özerklik verilirken mültecilerin geri dönüşü yanında yasa-dışı Yahudi yerleşimcilerle beraber kilit konular arasında yer alan Kudüs'ün statüsü ertelenerek günümüze kadar gelmiştir. ABD Başkanı Trump'un 2017'de almış olduğu bu karar BM kararlarına ve uluslararası hukuk hükümlerine aykırı olması yanında güç kullanımı yoluyla bölgesel bir değişim örneğini destekleyerek "özel" ilişkiler içerisinde olduğu bir ülkeye herhangi bir norm tanımadan istediklerini yapma serbestisi vermektedir.[250]

Trump'un çeşitli küresel ve bölgesel aktörlerin yanında uluslararası örgütler tarafından da kınanan ve protesto edilen bu kararı, Doğu Kudüs'ün kendisine verilmesini bekleyen ve bağımsız bir devlet olmayı arzulayan Filistin yönetiminde büyük bir hayâlkırıklığı yaratarak mevcut durumunu dezavantajlı hale getirmiştir. Ortadoğu barış sürecinin temelden sekteye uğramasıyla bu sürecin temel aktörleri olan ve "dörtlü" olarak tanımlanan ABD, AB, BM ve Rusya gibi aktörlerden ABD hariç tutulursa diğerlerinin ABD olmadan görüşmeleri devam ettirmesi ve süreci ilerletmesi riske girmiştir. Washington yönetimi uluslararası toplumun baskılarına rağmen büyükelçiliğini Kudüs'e taşımış, tek-taraflı bir eylemle barış sürecine zarar vererek Filistin yönetimini zor durumda bırakmıştır. Ayrıca ABD, UNRWA'ya yaptığı yardımın miktarını azaltmış, BM Genel Kurul'unda Filistin'i kınayan kararın kabul edilmesini sağlamış ve Filistinlileri baskı altına almaya çalışmıştır.[251]

ABD'nin "Kudüs Kararı" sonrasında Filistin Özerk Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas ve danışmanları büyük şaşkınlık ve hayalkırıklığına uğrayarak karara karşı uluslararası bir kampanya başlatacak siyasi iradeyi gösterememişlerdir. Abbas yönetiminin acziyeti hem ezici İsrail yanlısı Amerikan politikasının ağırlığından hem de bölgedeki Batı eksenli politikalar izleyen Amerikan müttefiki Arap ülkelerinin hışmına uğrama endişesinden kaynaklanmıştır. Abbas ve yardımcıları güçlü ve etkin bir tepki yerine barış sürecine bağlı kalmaya yönelik cılız bir çağrı yapmakla yetinmiştir.[252]

---

[250] Berdal Aral, "Kudüs'ün Uluslararası Yasal Statüsü Üzerine Bir Analiz", *Kudüs: Tarih, Din, Siyaset,* ed., Abd Al-Fattah El-Awaisi, Muhittin Ataman, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 100.
[251] Hüsam Şakir, "Trump Yönetiminin Kudüs Kararına İlişkin Resmi Arap Tutumları", *Kudüs: Tarih, Din, Siyaset,* ed., Abd Al-Fattah El-Awaisi, Muhittin Ataman, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 148.
[252] Mark Perry, "Ma Journee Chez Arafat: Trump's Jeruselam Decision and The Wages of Pain in the Israeli-Palestinian Conflict", s. 205.

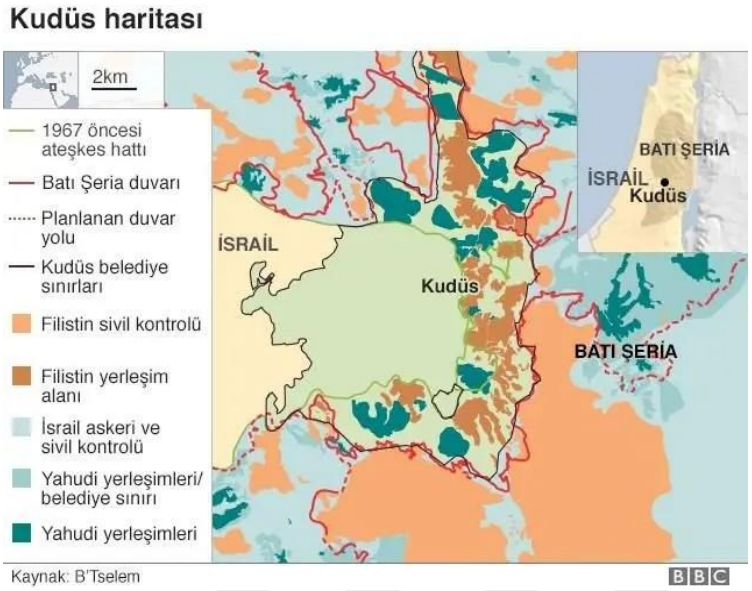

Harita-7: Kudüs Haritası

(Kaynak: BBC News Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/articles/ckg24m8m3yxo)

Yüzyılın Anlaşmasıyla paralel bir biçimde verilen "Kudüs Kararı" karşısında İslamî Direniş Hareketi (Hamas) ise bu kararı Filistin'e karşı yeni bir "savaş" ilanı olarak nitelemiş ve yeni bir "intifada" çağrısı yapmıştır.[253]

3.4.2. Yüzyılın Anlaşması

ABD'nin keza Başkan Trump döneminde Ortadoğu'yu ve Filistin Sorununu etkileyen en önemli girişimlerinden birisi de "Yüzyılın Anlaşması (*Deal of Century*)" olmuştur. İsrail-Filistin sorununu çözmeyi ve sözde barış getirmeyi amaçlayan ve Washington yönetimi tarafından eksiksiz ve adil bir düzenleme (-imiş) gibi resmedilen bu anlaşma İsrail odaklı bir girişim olmasıyla beraber arka planına ve hazırlanış sürecine bakıldığında daha ilk aşamada kuşkuları beraberinde getirmiştir. ABD'deki Yahudi lobisinin ve ABD Başkanı Donald Trump'un yine Yahudi asıllı olan damadı Jared Kushner tarafından hazırlanan bu metin kapsamlı bir barış anlaşması olarak sunulmuştur. Ancak anlaşma metninin yazımı ve hazırlanışı sırasında Filistin Özerk Yönetiminin görüşü alınmamış, bu nedenle bir konsensüsten öte bir dayatma üslubuyla kaleme alınan anlaşma tamamen İsrail tarafının talep ve öncelikleri çerçevesinde oluşturulmuştur.

[253] "Hamas: US decision on Jerusalem is a war declaration", *Aljazeera*, 7.12.2017 https://www.aljazeera.com/news/2017/12/7/hamas-us-decision-on-jerusalem-is-a-war-declaration (Erişim: 21.06.2023)

Anlaşmaya göre, yine uluslararası hukuka aykırı olarak, Kudüs üzerindeki işgali meşrulaştırılarak kadim kent üzerinde İsrail egemenliği tanınmakta, Batı Şeria ve Ürdün Vadisi İsrail topraklarına dahil edilmekteydi. Yine anlaşma 5 yıllık bir geçiş dönemi öngörmüş ve bu geçiş süreci sonunda ordu ve güvenlik kuvvetleri olmayan İsrail denetimine açık bir Filistin devletinin varlığı şarta bağlanmıştır. Buradaki "devlet" tanımı modern "ulus-devlet" kavramından çok uzak olup her an İsrail işgaline açık, kendini savunamayan, asker ve polis kuvvetleri gibi güvenlik güçleri bulunmayan bir "kukla devlet" tanımını ortaya koymaktadır.[254]

Yahudi yerleşimcilerin işgal ettiği tüm toprakları İsrail'e veren 181 sayfalık anlaşma metnini imzalamaya hazır olduklarını belirten Netanyahu yönetimi karşısında Filistin tarafı birlik göstererek anlaşmaya karşı olduğunu belirtmiş hatta mevzu bahis metni "yüzyılın şamarı" olarak nitelemiştir. Gerçekten de ender görülen bir şekilde Trump yönetiminin bu hamlesi karşısında Abbas yönetimi Gazze'yi idare eden Hamas grubuyla acil bir toplantı gerçekleştirmiş ve akabinde yapılan açıklamada "müşterek cephe" ifadesi vurgulanarak Trump yönetiminin planına karşı tüm seçeneklerin "açık" olduğu vurgulanmıştır.[255]

Başkan Trump'un Ortadoğu politikasında önemli bir yer tutan İsrail'i önceleyen tavrı Kudüs kararının ardından Yüzyılın Anlaşması girişiminde de belirgin bir şekilde görülmüş, öyle ki Trump bu anlaşmayı Arap kamuoyuna kabul ettirebilmek için "Ortadoğu'da yeni bir şafak" ifadesini kullanmış ve Filistin tarafına ekonomik yatırımlar, istihdam ve diğer imkânlar sunulduğunu belirtmiştir. Trump'un İsrail odaklı Ortadoğu politikası Obama döneminin mirası olan "nükleer anlaşma" dan çekilme ve İran'ı baskı altına alma girişimlerinde de öne çıkmıştır.[256]

Filistinli devlet-dışı aktörlerin Trump döneminin baskın İsrail politikası karşısında özellikle de "Yüzyılın Anlaşması" örneğinde müşterek ve güçlü bir tepki vermesi

---

[254] Berdal Aral, "Yüzyılın Anlaşması mı, Yüzyılın İhaneti mi?", *Anadolu Ajansı*, 21.02.2020 https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yuzyilin-anlasmasi-mi-yuzyilin-ihaneti-mi/1720064 (Erişim: 29.06.2023)

[255] "Filistinli liderler Trump'ın uzun süredir beklenen Ortadoğu barış planını şiddetle reddetti: Yüzyılın Şamarı", *Independent Türkçe,* 29.01.2020, https://www.indyturk.com/node/124866/d%C3%BCnya/filistinli-liderler-trump%C4%B1n-uzun-s%C3%BCredir-beklenen-ortado%C4%9Fu-bar%C4%B1%C5%9F-plan%C4%B1n%C4%B1-%C5%9Fiddetle (Erişim: 29.06.2023)

[256] Kılıç Buğra Kanat, "The Role of Israel in US Middle East strategy", *SETA*, 14.10.2023, https://www.setav.org/en/the-role-of-israel-in-us-middle-east-strategy/ (Erişim: 01.07.2023)

neticesinde Trump yönetiminin Filistin tarafına maddi yardımları kesmesi söz konusu olmuştur. Yüzyılın Anlaşmasını Filistin ve Filistinliler için gerçek bir "varoluşsal tehlike" olarak niteleyerek Filistin halkına yönelik "1948 – Büyük felaketiyle (*Nekbe*)" eşdeğer tutan İsrailli akademisyen ve yazar Ilan Pappe'ye göre; bu düzenleme potansiyel bir yıkım tehdidinden başka bir şey değildir. Bu açıdan Yüzyılın Anlaşmasını 21. yüzyılda Patrick Wolfe tarafından "yerlilerin ortadan kaldırılması" olarak tanımlanan bir düşünce ile motive edilen kolonyal/sömürgeci hareketin Siyonizm tarafından günümüze uyarlanmasına hegemon güç ABD'nin verdiği bir "onay belgesi" olarak değerlendirilmek mümkündür.[257]

Oslo Barış Anlaşmalarının iki taraf arasında karşılıklı görüşme yoluyla çözülmesini öngördüğü tüm nihai önemli meselelerde kesin ve mutlak bir biçimde İsrail çıkarlarını, politikalarını üstün tutan bir tavır sergileyen "Yüzyılın Anlaşması" bu yönüyle Filistinli taraflarca kesin bir biçimde reddedilmiştir. Filistin aktörlerinin bu tavrı ise Trump yönetimini ılımlı Arap devletleriyle İsrail'i normalleştirme çabalarına yani "İbrahim Anlaşmaları" na yöneltmiştir.[258]

3.4.3. İbrahim Anlaşmaları

Arap Devrimlerinin etkileriyle sarsılan Ortadoğu bölgesinde İsrail nüfuzunun genişlemesine imkân tanıyan ve keza ABD'nin başrolde olduğu en önemli gelişmelerden biri de Arap devletleriyle İsrail'i normalleştirmeye çalışan "İbrahim Anlaşmaları (*Abraham Accords*)" nın imzalanması olmuştur. İsrail ile normalleşmeye başlayan ılımlı Arap devletleri Arap Baharı kapsamında bölgede ortaya çıkan statükocu bloklaşmanın/kutuplaşmanın içerisinde yer alan körfez ülkeleri olmuştur. Neticede körfezden Akdeniz'e kadar uzanan bir hat boyunca yıllarca tedirginlik içerisinde yaşadığı Arap coğrafyasında İsrail'e bir nüfuz alanı ve jeopolitik manevra imkânı verilmiştir. 2020 yılı içerisinde Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri ile imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde diplomatik ve siyasal ilişkilere muhatap alınan İsrail ayrıca bu devletlerle savunma, denizcilik, istihbarat, lojistik ve havacılık gibi teknik ve stratejik konularda da iş birliği yapmıştır. Üç semavi dinin atası sayılan Hz. İbrahim'e referansla isimlendirilen

[257] Ibrahim Frahiat, Basem Ezbidi, "The Lasting Impact of Trump's 'Deal of Century' on the Question of Palestine", *Middle East Critique,* 33/1, (2024), s. 124.
[258] Fraihat, Ezbidi, "The Lasting Impact of Trump's 'Deal of Century' on the Question of Palestine", s. 124.

ve katılan ülkeler arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını öngören bu anlaşmalar ile aynı zamanda İsrail-Körfez seti/koalisyonu açık bir biçimde ortaya çıkmıştır.[259]

İbrahim Anlaşmaları Ortadoğu siyasetinde İsrail'in giderek daha fazla bölgesel aktör tarafından tanınarak meşruiyetini ve bölgesel politikadaki ağırlığını artıran ancak Filistinli aktörleri de bir o kadar yalnızlaştıran ve şaşırtan sonuçlar doğurmuştur. Bölgedeki devletlerin birer birer İsrail'e kucak açtığı, Türkiye, Katar ve İran gibi birkaç ülke dışında "Filistin davasını" savunan hemen hiçbir Ortadoğu ülkesinin kalmadığı bir ortamda mevcut durum Filistin yönetimi tarafından "davaya ihanet" ve "arkadan bıçaklanma" olarak nitelendirilmiştir.[260] İlerleyen süreçte Fas ve Sudan'ın da bu anlaşmalara dahil olarak İsrail'i tanımasıyla Trump yönetiminin bölgedeki temel sorunlara odaklanmadan imzacı devletlere tanınan birtakım avantajlar karşılığında İsrail'e siyasi nüfuz kazandırma projesi bir adım daha ileriye gitmiştir. Ortadoğu güvenlik siyaseti bakımından ve Filistinli aktörler açısından İbrahim Anlaşmalarının imza edilerek bölgede İsrail eksenli politikanın geniş bir çevreye yayılması birçok sorunu beraberinde getirmiştir.

Bu anlaşmalarla İsrail körfez seti ile birlikte İran'ın dengelenmesine çalışarak bölgesel güç dengesine müdahalede bulunmuştur. Filistinli aktörler açısından ise gündemde tutulmaya çalışılan, 1967 sınırlarına dönülmesi ve başkenti Kudüs olan bir Filistin devletinin tanınması halinde Arap devletlerinin İsrail'i resmen tanıyacağını hükme bağlayan, 2002 tarihli "Arap Barış Planı" böylelikle geçerliliğini yitirmiş ve Arap Birliğindeki devletler arasındaki fikir ayrılığı, kararsızlık ve eşgüdüm eksikliği bariz bir biçimde ortaya çıkmıştır.[261]

Bölgedeki güvenlik ve güç siyasetini etkilemeye matuf, ABD tarafından desteklenen İbrahim Anlaşmaları daha önce sadece Mısır ve Ürdün ile yürütülen normalleşme çabalarına Bahreyn, BAE, Fas ve Sudan'ı da katarak İsrail'in bölgedeki yalnızlığını gidermiş, tesis edilen diplomatik, siyasi ve teknik anlaşmalar bağlamında İsrail'in Ortadoğu coğrafyasındaki nüfuzu ve itibarı artmıştır. BAE ve Bahreyn ile ayrıca askeri anlaşmalar da imzalayan İsrail, bölgedeki güç dengesini lehine olacak şekilde değiştirerek

[259] İsmail Numan Telci, "İsrail-Körfez Normalleşmesinin Stratejik Boyutu: Denizcilik, Havayolları ve Askeri İşbirliği", *Ortadoğu Analiz,* 11/96, (2020), s. 12-17.
[260] Kemal Başak, "İbrahim Anlaşmaları'nın Ortadoğu Bölgesel Barışına Etkileri," *Ortadoğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 3/2, (2023), s. 8.
[261] Başak, "İbrahim Anlaşmaları'nın Ortadoğu Bölgesel Barışına Etkileri,", s. 9.

Arap Baharı kapsamında revizyonist politikalar izleyen İran'ı sınırlandırmış ve Arap dünyasından kendisine yönelik geleneksel boykot ve itirazları asgari seviyeye indirmeyi başarmıştır.[262]

ABD Başkanı Trump'un hamleleriyle şekil alan dört Arap ülkesinin Tel Aviv ile diplomatik ilişkiler inşa etmesi durumu İsrail açısından bölgesel avantajlar da sağlamıştır. İsrail bu sayede bölgede bir "düşman" ya da "tehdit" olarak kodlanmaktan kurtulmuş hatta bölgesel nüfuz ve etkinliğini giderek artıran İran ve Türkiye karşısında destek alınacak bir "müttefik" konumuna gelmiştir. Mısır, Suriye gibi geleneksel düşman ve tehditlerden de Arap devrimleri eksenindeki gelişmeler bağlamında kurtulan İsrail kendisiyle normalleşen devletlerin İran ve Türkiye ile olan rekabetlerinde yardımını isteyeceği bölgesel bir aktör olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.[263]

İbrahim Anlaşmaları ile "ortak dinsel köken" ve "ortak ata" paydasında birleştirilmeye çalışılan İsrail ile Arap dünyasının normalleşme çabaları sıfır toplamlı bir oyun olarak değerlendirilse de geleneksel diplomasinin yanında kamu diplomasisinin de yürütüldüğü bu normalleşme çabalarına Filistinli aktörlerin nasıl angaje edileceği ve "Ortadoğu barış süreci" nin nasıl sürdürüleceği bir soru işareti olarak kalmaya devam etmiştir. Ayrıca Trump sonrası süreçte Joe Biden ve iş başına gelecek diğer ABD Başkanlarının anlaşmaları gündemde tutarak İsrail'le Arap dünyasını normalleştirme çabalarına destek verip vermeyeceği bu anlaşmaların ivmesi bakımından belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.[264]

3.4.4. İsrail-Karşıtı Bloğun Zayıflaması ve Filistin Davasındaki Güç Kaybı

Esasen Arap devrimleri Ortadoğu bölgesini radikal bir biçimde dönüştürürken uluslararası medya organlarında ve bölgeye yönelik akademik yayınlarda bu süreçte öne çıkarılan en önemli olgulardan biri de "İran yayılmacılığının/revizyonizminin" ve "saldırganlığının" artması olmuştur. Keza realist ve mezhepsel unsurlara dayanan İran dış politikasının özellikle Suriye ve Yemen Krizleri bağlamında "devrim ihracı politikası", "Şii Hilâli" gibi karakteristik özellikleri öne çıkan yayılmacı stratejilerle nüfuz alanını genişletmesi belli bir düzeyde geçerli bir argüman olsa da bu süreçte İsrail'in bölgede

[262] Başak, "İbrahim Anlaşmaları'nın Ortadoğu Bölgesel Barışına Etkileri," s. 12.
[263] Duran, "Arap Devrimlerinin On Yıllık Muhasebesi", s. 29.
[264] Hae Won Jeong, "The Abraham Accords and Religious Tolerance: Three Tales of Faith-Based Foreign-Policy Agenda Setting", *Middle East Policy,* 28/1, (2021), s. 49.

artan etkisi ve saldırgan politikaları ise aynı ölçüde öne çıkarılarak işlenmemiştir. Hâlbuki çalışma kapsamında belirtildiği üzere Arap devrimleriyle dönüşen bölge güvenlik mimarisinin en önemli karakteristik özelliklerinden biri İsrail'in bölgesel profilinin yükselmesi olmuştur.

Bu durumla ters orantılı bir şekilde Filistin halkını temsil eden ve İsrail ile aralarında senelerdir inşa edilmiş bir "güç asimetrisi" bulunan Filistinli (devlet-dışı) aktörler ise hem öteden beri siyasi, ekonomik, diplomatik ve diğer açılardan sahip oldukları dezavantajlı konum nedeniyle hem de ABD girişiminde ve öncülüğünde hayata geçirilen İsrail odaklı politikalardan ötürü bölgesel düzeyde önemli bir gerileme yaşamıştır. Dolaylı olarak bu durum diğer bölgesel ve konjonktürel gelişmelerle birlikte Filistin meselesine olan ilgiyi de azaltarak geri plana itmiş ve Filistin davasının güç kaybetmesine neden olmuştur. Tarihsel düzlemde Filistin sorununa ilgi gösteren ve İsrail ile savaşan geleneksel Arap koalisyonu ülkeleri olan Mısır, Suriye ve Irak gibi aktörlerin Arap devrimleri ekseninde giderek zayıflaması da Filistin toplumunun haklarını savunacak aktörlerin sayısını azaltmıştır. [265]

Arap Baharı ekseninde İsrail'i dengeleme kapasitesine sahip bölgesel aktörlerin zayıflatılması tarihsel olarak 2003 yılında başlamış olup bu süreç 2011 ile birlikte hız kazanmıştır. 2003'ten 2021'e kadar olan zaman zarfında geçmişte Ortadoğu'daki bölgesel güç dengesinde önemli bir konum işgal eden Irak, Suriye ve Mısır gibi Arap ülkelerinin İsrail karşısında gerileyerek birer "başarısız devlet (*failed state*)" konumuna geldikleri görülmüştür. Bunlardan Mısır, Sisi dönemi ile beraber tekrar İsrail ile olan gelenekesel ittifaka yönelerek ve Camp David düzenini restore ederek siyasal varlığını bölgede idam ettirmeye çalışmıştır. Ancak Saddam rejiminin hâkim olduğu ve bölgedeki devletler için bir tehdit unsuru haline gelen 1980 ve 1990'lardaki Irak ile federal bir yapıya sahip ve hele hele de 2014 yılında en büyük ikinci kenti Musul, IŞİD tarafından işgal edilen günümüzdeki zayıflatılmış Irak arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Aynı şekilde Esad yönetiminin giderek zayıflaması ve ülkedeki iç savaş ve terör ortamının Suriye'deki Baas rejiminin meşruiyetini bariz bir biçimde tartışmaya açması İsrail'in

[265] Acar, "Orta Doğu Güvenlik Mimarisinde Yaşanan Değişimin İsrail Siyasetine Etkileri", s. 7.

"tehdit" olarak kodladığı ve Filistinli aktörlere destek veren bölgesel bir aktörün daha bölgesel güç denkleminden tasfiyesi anlamına gelmiştir.[266]

Mısır'daki Mursi yönetiminin devrilmesi ve İhvan hareketinin temsil ettiği "reformist İslamcılık" karşısında Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerinin bayraktarlığını yaptığı "Statükocu İslamcılık" anlayışının yükselmesi ve bölge genelinde mevzi kazanması Filistin direnişinin beslendiği murabıt ruhuna ve mücadeleci anlayışa da büyük zarar vermiştir. Keza Filistin direnişinin başından beri ideolojik ve kültürel anlamda ayakta kalmasını sağlayan ve Hamas, İslâmî Cihad gibi örgütlerin kuruluşuna öncülük eden Müslüman Kardeşler hareketinin Mısır'da ve Suriye'de etkinliğini kaybetmesi dahası "kaşı-devrimci/satatükocu blok" olarak konumlanan ancak aynı zamanda İhvan'ın temsil ettiği Reformist İslamcılık hareketine nazaran ekonomik açılardan da büyük bir kapasite ve potansiyele sahip olan Körfez eksenli Statükocu İslamcılık anlayışının yükselişe geçmesi Filistinli aktörleri de fazlasıyla etkilemiştir.[267]

Dolayısıyla 2003'ten itibaren artan bir ivmeyle hareket eden Filistin davasını savunan ve bölgesel güç dengesinde önemli aktörler olarak konumlanan, İsrail'i dengeleme kapasite ve gücüne sahip Mısır, Irak ve Suriye gibi Arap coğrafyasında geleneksel güç merkezlerini temsil eden aktörlerin giderek zayıflatılması ve sistem-dışı kalmalarını sağlama çabaları 2011 ve sonrasında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu amaca yönelik olarak örtüşen politikalar izleyen ABD ve İsrail'in iş birliği ve Yahudi Lobisinin yoğun faaliyetleri neticesinde bölgedeki güç dengesi açıklamaya çalıştığımız gibi değişime uğrarken Filistin direnişi de "Nasır dönemindeki Mısır" ya da "Suriye" gibi siyasi, ekonomik, askeri, ideolojik ve diğer açılardan kendisini destekleyen bölgesel majör aktörlerden giderek yoksun kalmıştır. Türkiye, Katar ve İran gibi Filistinli aktörlerin safında yer alan diğer bölgesel aktörlerle rekabet eden Körfez koalisyonunu ise kendi önderliğinde birleştiren İsrail bölgedeki güvenlik mimarisinin yeniden şekil alma sürecinde önemli hamlelerde bulunmuştur. Irak, Suriye ve Mısır gibi ülkelerin denklem-dışı kalmasıyla Filistin meselesini bu kapsamda Suudi Arabistan gibi ülkelerin tekeline almaya çalışması ve Filistin davasını sahiplenecek Arap devletlerinin sayısının da giderek

[266] Cankara, "İsrail'in Arap Baharı'na Yaklaşımı ve Suriye İç Savaşı'na Yönelik Pozisyonu", s. 5668.
[267] Acar, "Orta Doğu Güvenlik Mimarisinde Yaşanan Değişimin İsrail Siyasetine Etkileri", s. 10.

azalması Filistin toplumu ve Filistinli devlet-dışı aktörler tarafından çoğu kez "yalnız bırakılmak", "ihanete uğramak" ve "arkadan hançerlenmek" olarak nitelenmiştir.[268]

[268] "Filistin Yönetimi'nden İsrail-BAE anlaşmasına tepki: Kudüs ve Mescid-i Aksa davasına ihanet", *Euronews,* 13.08.2020 https://tr.euronews.com/2020/08/13/filistin-yonetimi-nden-israil-bae-anlasmas-na-tepki-kudus-ve-mescid-i-aksa-davas-na-ihanet Erişim: 14.07.2024)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÖNÜŞEN BÖLGESEL GÜVENLİK MİMARİSİ KARŞISINDA FİLİSTİNLİ DEVLET-DIŞI AKTÖRLER

4.1. Filistinli Devlet-Dışı Aktörleri Konumlandırmak

Ortadoğu güvenlik mimarisinin Arap Devrimleri sürecinde dönüşerek yeni bir forma bürünmesinden devletler kadar devlet-dışı aktörler de etkilenerek bölgedeki dış ve güvenlik siyasetindeki dönüşüme cevap verecek stratejiler izlemişlerdir. Filistin siyasetindeki temel aktörler ve aynı zamanda devlet-dışı aktörler olan El-Fetih/FKÖ ile Hamas da bu süreçte değişik şekillerde dış politika çıktıları geliştirmişlerdir. Bu politikalara ve izlenen stratejilere etki eden birçok bağımsız değişken bulunmakla birlikte aktörlerin tepkilerinin ve politikalarının analizi çok boyutlu bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap devrimleri ekseninde bölgesel güvenlik siyaseti dönüşürken birçok aktörü de dönüştürerek yeni güvenlik mimarisine adapte olmak durumunda bırakmıştır. Devletler ve devlet-dışı aktörler düzeyinde yani kısaca "aktör" düzeyindeki bu sistemik bölgesel değişimi anlamlandırabilmek için öncelikle perpspektifini ele aldığımız aktörün kendisini tanımak gerekmektedir. Bu nedenle Filistinli devlet-dışı aktörleri birer aktör olarak konumlandırmak, tarihsel arka planı ile beraber organizasyonel yapısını, siyaset etme biçimini ve ideolojisini açıklamak gerekmektedir. Aşağıdaki başlıklar altında bu amaçlara yönelik değerlendirmeler yapılacaktır.

4.1.1. El-Fetih/ Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)

Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), içerisindeki en etkin örgüt olan "El-Fetih" ile de özdeşleştirilen ve tarihsel süreçte Filistin direnişinin sembolü olmuş bir "çatı" ya da "şemsiye" örgüttür. Özellikle 1967 savaşından sonra Gazze ve Eriha'da etkin olan Filistinli gerilla örgütleri içerisinde en önde gelen yapı olarak El-Fetih, Arafat'ın liderliğinde diğer örgütlerden farklı olarak ideolojik ve diğer anlamda herhangi bir devletin desteğine dayanmayan bağımsız bir örgüt olarak gelişmiştir.[269]

İdeolojik anlamda Filistin milliyetçiliğini en üstün değer olarak tutmaya çalışan ve bu nedenle Pan-Arabizm, Baasçılık ve Komünizm gibi ideolojilerin etkisi altında kalmamaya gayret eden El-Fetih, 1967 savaşının ortaya çıkardığı jeopolitik ve güvenlik

[269] Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 280.

eksenli sonuçlar karşısında ve Arap devletlerinin Filistinlilerin sorunlarını çözmekten uzaklaştıkları bir ortamda Filistinlilerin doğrudan ve bizzat kendi bağımsızlık mücadelelerini kendilerinin yürütmesi anlayışını temel alarak etkin olmaya başlamıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün[270] (FKÖ) de çekirdeğini oluşturan El-Fetih, İsrail'e karşı olan mücadelenin bir unsuru olarak 1959'da Yaser Arafat ile Ebu İyad, Ebu Cihad gibi yakın arkadaşları tarafından Kuveyt'te kurulmuş, Arafat 1965'te Kuveyt'ten ayrılarak Filistin mücadelesinin temelini oluşturan bir örgüt niteliğiyle tekrar El-Fetih'in kuruluşunu ilan etmiştir. Arafat'ın Kuveyt'ten ayrıldığı 1965 tarihi örgütün resmi kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.[271]

1964 yılında Kahire'de toplanan Arap Birliği Zirvesinde FKÖ'nün kurulmasına yönelik kararın arkasından Filistinliler aynı yıl FKÖ'nün kurulmasını kararlaştırarak 29 maddelik bir anayasa niteliğinde olan "Filistin Milli Misakı"nı kabul etmişlerdir. Misak, tarihi İngiliz mandası altındaki Filistin topraklarını "Arap Anavatanı" olarak nitelerken 1917-Balfour Deklârasyonu ve 1947-Taksim Kararını geçersiz olarak ilan etmiştir. Filistin'in kurtarılmasını meşru bir hareket olarak adlandıran bu Misak doğrultusunda FKÖ içerisinde etkinliğini giderek artıran El-Fetih'in lideri Arafat, 1967 yılında Genel Sekreter Şükeyri'nin istifasının ardından bu görevi üstlenmiştir. Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın da onayını ve desteğini alan Arafat, 1969'da FKÖ'nün liderliğine getirilmiştir. Arafat, İsrail'e karşı silahlı mücadeleyi savunan kanadın içerisinde yer alan ve 1965'te İsrail hedeflerine karşı ilk askeri saldırıyı gerçekleştiren birliğin komutanı olarak Filistin davasını temel alan El-Fetih'in kuruluşuna önderlik etmiş ve baş düşman İsrail'e yönelik mücadelenin belkemiğini oluşturmuştur. Arafat'ın Kuveyt'ten sonra yerleştiği Mısır'daki Müslüman Kardeşler (İhvan) örgütü ile kurduğu yakın ilişkiler Nasır yönetimine sorun oluşturmaya başlamış, Mısır'da bu örgütün 1957'de yasaklanmasıyla Arafat, Mısır hükümetince kara listeye alınarak 1968 yılına kadar ülkeye girmesi yasaklanmıştır. Nasır

[270] FKÖ, kuruluş anından itibaren hiçbir zaman monolitik bir yapıya sahip olmamış, kendi içerisinde sürekli gruplaşmalar, kopmalar ve mücadeler olmuştur. FKÖ içerisindeki gruplar genellikle 3 kısıma ayrılarak incelenmektedir. Bunlar: 1.Ana Gruplar; El-Fetih (en etkin örgüt), Arap Kurtuluş Cephesi ve Filistin Kurtuluş Cephesidir. 2. Demokratik İttifak (Marksist-Leninist bir örgüttür), 3.Millî Selâmet Cephesi; El-Fetih'i düzeltme hareketi, Filistin'in Kurtuluşu için Halk Cephesi, Filistin'in Kurtuluşu için Halk Cephesi-Genel Komutanlık, Saika (Yıldırım) ve Filistin Halkçı Mücadele Cephesi. Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988),* s. 79.

[271] Arı, s. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* 279.

daha önce cephe aldığı Arafat'ı 1968 Misakı'nın ilanından sonra FKÖ'nün başına gelmesi için desteklemiştir.

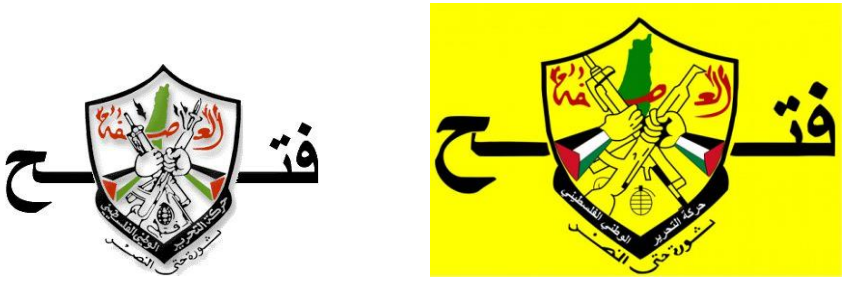

Resim-1: El-Fetih'in bayrak, simge ve işaretleri

Nasır liderliğindeki Mısır ve diğer Arap devletleri (General Kasım önderliğindeki Irak gibi) Filistin sorununu öteden beri bölgesel meselelerde kullanmaya çalışmış ve Filistin milliyetçiliğini Arap dünyasının liderliği için araçsallaştırmışlardır. Keza bu duruma bir tepki olarak ortaya çıkan El-Fetih hareketi ise zaman içerisinde bölgesel siyaset ekseninde çeşitli dönüşümlere uğramıştır. 1967 Savaşı sonrasında alınan 242 sayılı BM kararını kabul etmeyen FKÖ, kararın İsrail'in varlığını kabul etmesine rağmen Filistinlilerin var olma hakkından bahsetmemesine sadece mültecileri söz konusu etmesine tepki göstermiştir. Ne var ki İsrail işgalinin genişlemesi ve 1973-Ekim Savaşı'nın sonuçlanmasıyla FKÖ'nün ve Filistinlilerin amacı tüm Filistin topraklarını kurtarmak gayesinden Batı Şeria ve Gazze'de bağımsız bir devlet kurma amacına evirilmiştir.[272]

FKÖ'nün kuruluşundan itibaren El-Fetih'in faaliyetlerinde yoğun bir artış görülmüş, sadece 1965 yılı içerisinde Ürdün ve Gazze'den İsrail'deki sivil hedeflere yönelik 35 saldırı gerçekleştirilmiştir. El-Fetih'in bu eylemleri Mısır, Lübnan ve Ürdün tarafında hoşnutsuzluk yaratırken Suriye, El-Fetih'e destek sağlayarak İsrail'e yönelik sertlik politikasının bir unsuru olarak kullanmıştır. 1960'lı yıllarda El-Fetih'in "El-Asifa (Fırtına)" örgütü ile birlikte düzenlediği saldırılara İsrail'in etkin bir karşılık verememesi üzerine öteden beri El-Fetih'in fedayin hareketlerine karşı çıkan Mısır, Lübnan ve Ürdün'ü cesaretlendirerek El-Fetih'i desteklemelerine yol açmıştır.[273]

---

[272] Aslında bu amaç açıkça ifade edilmiş olmasa da İsrail'in varlığının tanınması anlamına gelmekteydi. 1986 yılına gelindiğinde FKÖ, açıkça 242 sayılı kararı ve 1967 öncesi sınırlarda bir İsrail Devleti'nin varlığını kabul ettiğini resmen açıklamıştır. İsrail'in tanınmasına rağmen FKÖ'nün 1968 Misakında yer alan İsrail'in ortadan kaldırılması hükmünün yer almaya devam etmesi, İsrail tarafından Filistin'e karşı yürütülen propagandanın bir malzemesi olmaya devam etmiştir. Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 281.

[273] Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988),* s. 225.

1970'li yıllardan itibaren özellikle de 1974 sonrasında El-Fetih radikal bir dönüşüm içerisine girerek bir hükümet gibi faaliyet göstermeye başlamış ve örgüte yönelik Arap devletleri nezdindeki siyasal destek artmıştır. 1974 yılında Rabat'ta gerçekleşen Arap Birliği zirvesinde FKÖ, Filistinlilerin tek resmi ve meşru temsilcisi olarak tanınmıştır. 1974 içerisinde BM, FKÖ'ye "gözlemci" sıfatıyla toplantılara katılma hakkı vermiş, 1975'te Fransa Paris'te bir FKÖ enformasyon bürosunun açılmasına izin vermiştir. 1980'de bu defa Avusturya FKÖ'yü bir devlet gibi tanıyarak diplomatik tam tanıma statüsü vermiştir. ABD'nin FKÖ'yü tanıması ise ancak 1988'de söz konusu olmuştur.[274]

1950'lerin sonuna doğru Yaser Arafat ve birkaç yakın mücahit arkadaşının kurduğu, 1960'lardan itibaren bölgesel politikada yükselmeye başlayan ve 1965'te FKÖ'ye entegre olduktan sonra onunla özdeşleşen El-Fetih hareketi Filistin milliyetçiliğini en üstün hareket olarak tutup bölgesel sistemde etkili olan diğer ideolojik akımlardan (Baasizm, Nasırizm, Pan-Arabizm, Komünizm vb.) kendini uzak tutmaya çalışsa da bizzat FKÖ içerisinde sol ve komünist ideolojiye sahip örgütlerle yan yana gelmiş ve onlarla mücadele etmiştir. FKÖ içerisinde Saika gibi Suriye Baası tarafından kurulmuş ya da Filistin Halkçı Mücadele Cephesi gibi Arafat karşıtı örgütler ya da oluşumlar bulunmasına rağmen El-Fetih ve lideri Arafat'ı ortadan kaldırma mücadeleleri başarılı olamamıştır. El-Fetih'in karargâh merkezi olarak kullandığı Ürdün'deki Karameh kasabasına İsrail birliklerince 21 Mart 1968 tarihinde düzenlenen operasyon (Karameh Operasyonu) büyük bir direnişle karşılaşmış ve İsrail ordusu ağır kayıplar vermiştir.[275] Ürdün'deki İsrail-El-Fetih çatışmaları yanında bölgede El-Fetih'in etkinliğini artırmasından ve Ürdün'deki Filistinlilerin varlığından rahatsız olmaya başlayan Ürdün Kralı Abdullah, El-Fetih'i ülke topraklarından çıkarmaya karar vermiş ve bu defa Ürdün ordusu ile Filistinli El-Fetih fedayinleri arasında çarpışmalar başlamıştır (1970). El-Fetih'in Ürdün topraklarından sürülmesiyle sonuçlanan ve tarihe "Kara Eylül (*Black September*)" olarak geçen bu olayın ardından El-Fetih 1971'den itibaren varlığını Lübnan'da sürdürmeye devam etmiştir.[276]

Bu süreçte FKÖ ile güçlü bir biçimde bütünleşemeye başlayan El-Fetih İsrail'in bu kez Lübnan'a yönelik saldırgan politikalar izlemesi ile yine zor koşullarda varlığını idame

[274] Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 282.
[275] Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988),* s. 276.
[276] Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988),* s. 290.

ettirmek durumunda kalmıştır. İsrail'in ülkedeki FKÖ varlığını ileri sürerek 1982'de Lübnan'ı işgal etmesi üzerine Tunus'a yerleşen Arafat, 15 Kasım 1988'de "Filistin Bağımsızlık Bildirgesi"ni yayımlayarak sürgünde bağımsız Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. 30 Mart 1989'da FKÖ Merkez Komitesi Arafat'ı bağımsız Filistin Devleti'nin "Başkanı" olarak ilân etmiştir.[277]

1993'te Filistinlilerin tek ve yasal temsilcisi olarak Oslo görüşmelerini gerçekleştiren FKÖ, anlaşma bağlamında İsrail tarafından tanınırken 2006 yılında yayımlanan "Ulusal Uzlaşma Metni"nde Hamas ve İslami Cihad Hareketi de FKÖ'nün yasal temsilci rolünü onaylayan ifadeler kullanmıştır. FKÖ, 1990'lardan sonra elde ettiği güçlü siyasi ve diplomatik rolü Oslo görüşmelerinden başka Oslo sonrası "Dörtlü" olarak tabir edilen aktörlerin (ABD, BM, AB ve Rusya) himayesinde yürütülen Ortadoğu barış süreci müzakerelerinde ve Annapolis sürecinde de devam ettirmiştir.[278]

Ancak barış sürecinde somut ve arzu edilebilir bir ilerleyişin olmamasıyla birlikte İsrail'in Batı Şeria'da giderek daha fazla yeri işgal etmesi ve Yahudi yerleşimcilerin artmasıyla El-Fetih, 8. Genel Konferansında barış sürecindeki ilerlemeye yasa-dışı yerleşim ve işgallerin durmasını bir ön-şart olarak ileri sürmeyi teklif etmiştir. Oslo sonrası Camp David barış görüşmelerinde de nihai statü konularında bir anlaşma sağlanamaması üzerine taraflar uzlaşamadan dağılmıştır. 2000 yılında İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un El-Aksa'yı provakatif ziyareti üzerine başlayan "İntifada"nın ardından FKÖ'nün yasal temsilci olarak devam ettirdiği barış görüşmeleri de kesilmiş ve barış umutları yerini yeniden şiddete bırakmıştır.

1996'dan beri Filistin Özerk Yönetimi Başkanı olarak görev yapan Arafat'ın 2004'te hayatını kaybetmesinin ardından 2005 yılında Mahmud Abbas El-Fetih adayı olarak girdiği seçimleri kazanarak Filistin Özerk Yönetimi Başkanı olmuştur. Abbas, 2011 yılında BM'den tam üye devlet statüsü almak için başvuruda bulunmuş ancak BM'ye tam üyelik yerine BM ihtisas kuruluşları olan WHO, UNICEF, UNESCO gibi örgütler nezdinde "daimi gözlemci üye misyonu" statüsü verilmiştir.[279]

---

[277] Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 276.
[278] Nigel Parsons, "The Palestine Liberation Organization", *Routledge Handbook on the Israeli-Palestinian Conflict*, ed., Joel Peters and David Newman, London: Routledge, 2012, s. 217.
[279] Parsons, "The Palestine Liberation Organization", s. 218.

Resim-2: Yaser Arafat

Resim-3: Mahmud Abbas

1990 ve 2000'lerde uluslararası sistemde meydana gelen büyük değişiklikler (SSCB'nin yıkılması, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, küreselleşmenin kız kazanması vb. gibi) ekseninde FKÖ içerisindeki Marksist ideolojiye sahip örgütlerle Irak'taki Saddam rejiminin yıkılması üzerine Baasçı ideolojiye sahip örgütler tasfiye olurken El-Fetih'in baskın ve belirleyici konumu devam etmiştir. El-Fetih ve/veya FKÖ karşısına yeni dönemde ideolojik arka plana sahip örgütler yerine daha çok İslâmî kimliğe sahip örgütler çıkmış ve Filistin davasının sahiplenilmesinde önemli rol oynamaya başlamışlardır. Hamas, Hizbullah, İslâmî Cihad ve bunların silahlı kanatları yeni dönemde El-Fetih'e/FKÖ'ye nazaran Ortadoğu güvenlik siyasetinde yükselişe geçen devlet-dışı aktörler olmuştur.[280]

Ancak Ribhi Halloum'a göre; FKÖ, Filistin halkının dünyaya açılan penceresi ve dış dünyayla tek bağlantısıdır. FKÖ, Filistin halkına çok değişik alanlarda hizmet verebilmek için hastane ve klinikler inşa eden, burada görev yapacak sağlık personellerini yetiştiren, fabrikalar, atölyeler, çiftlikler kuran, Filistinlilere mesleki eğitim veren, araştırma ve yayın merkezleri kurarak öğrencilere burs veren ve Filistin toplumunun çeşitli kesimlerini temsil eden bütün örgütlenmeleri içinde barındıran Filistin halkının tek meşru temsilcisidir. Hatta İsrail Haziran-1982'de Lübnan'ı işgal ettiğinde FKÖ ilk Filistin Halk Üniversitesinin kurulması için hazırlık yapmakta olan bir örgüttür.[281]

Arap Baharı ve sonrasındaki gelişmelerin de etkisiyle El-Fetih/FKÖ ile Hamas arasında yakın ilişkilerin kurulması mümkün olmuş, İsrail'in değişen güvenlik konsepti bu

[280] Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (Cilt I),* s. 284.
[281] Ribhi Halloum (Abu Firas), *Belgelerle Filistin: Dün, Bugün, Yarın,* İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988, s. 170.

aktörlerin yeni pozisyon almalarını gerektirmiştir. Bu süreçte El-Fetih ve Hamas'ın diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi kendilerine karşı bir halk ayaklanmasının gerçekleşmesi ihtimaline karşı birbirleriyle yakınlaşarak iş birliği yaptıkları yorumları da çeşitli çalışmalar bağlamında ortaya atılmıştır.[282]

4.1.2. Hamas/İslami Direniş Hareketi

Filistin İslami Direniş Hareketi (حركة المقاومة الاسلامية Harakat al-Muqawama al-İslamiya/Hamas), Mısır merkezli Müslüman kardeşler Cemaati'nin /Hareketi'nin Filistin kanadını teşkil etmekte olup, bağlı olduğu Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) Hareketini evrensel bir hareket olarak tanımlamaktadır.[283] Hasan el-Benna tarafından 1928 yılında Mısır'ın İsmailiye kentinde kurulan Müslüman Kardeşler Davası/Hareketi ise İslam kanunlarının uygulandığı, İslami iktidarın kurulup Hilafetin yeniden tesis edildiği bir dünya düzeninin kurulmasını hedefleyen çeşitli esasları ve yöntemleri bulunan bir teşkilatlanmadır.[284]

Ortadoğu coğrafyasında kullandığı Batı karşıtı ideolojik ve İslam dininin esaslarını öne çıkaran söylemle kitleleri harekete geçirme gücüne sahip olan Müslüman Kardeşler, İslam'ın "sosyal adalet" kavramını sıklıkla ifade ederek bu yöndeki uygulamaları başarı ile pratiğe aktarma ilkesine dayanmıştır. Hareket'in genel amacı İslam ülkelerinde işbaşındaki yönetimler yerine dini referans alan yönetimleri işbaşına getirmek, bu yönde kitleleri eyleme geçirmek ve nihayetinde İslami siyasal yönetimlerin iş birliği ile hilafetin tesisini sağlamaktır. 1948 yılında kurulan İsrail devletinin varlığını yadsıyan hareket, Yahudi karşıtlığı ile beraber Yahudilerin ABD, Rusya gibi devletleri ve politikalarını yönlendirdiği görüşünü ileri sürmektedir.[285]

1948-1949, 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları ekseninde bölgede süregiden kaotik şiddet ortamında Şeyh Ahmed Yasin tarafından kurulan Hamas, İhvan Hareketi'nin genel

[282] Bilal Altıner, "From Organisation to State: Palestine Liberation Organisation and Its Effect on Middle East", *Elixir Social Sciences,* 84, (2015), s. 34028.
[283] Filistin İslami Direniş Hareketi Tüzüğü Madde 1 ve Madde 2'de bu şekilde ifade edilmektedir. Abdullah Azam, *Filistin İslâmi Direniş Hareketi: Hamas,* İstanbul: Ravza Yayınları, 2009, s. 129.
[284] Faruk Köse, *Ortadoğu'da İslamcı Siyasetin Rolmodeli: İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler),* İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2014, s. 95.
[285] İrfan Kaya Ülger, "Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın İdeolojisi", *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı,* ed., Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayınları, 2014, s. 157.

esaslarına dayanmakla birlikte kuruluşundan itibaren militer karakteri daha ağır basmış ve 14 Aralık 1987'de başlatılan "İntifada" hareketiyle adını duyurmuştur.[286]

Batılı kaynaklar tarafından İslami fundemantalist/radikal bir örgüt olarak tanımlanan Hamas, ortaya çıktığı şiddet ortamı ve intifada şartları altında bütün kapasitesini ve enerjisini toplumdaki temel ihtiyaçların karşılanması ve temel sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi için harcamıştır. Hamas, Filistin toplumuyla derinden ilişkili, onun içinden çıkmış ve bu nedenle Batı Şeria ve Gazze'deki Filistin halkının ihtiyaçlarını, endişelerini, temel kaygıları ile problemlerini bilen, sorunlarını doğru teşhis eden, toplumsal tabanı oldukça geniş bir İslâmî harekettir. FKÖ içerisinde toplumsal ve siyasal açıdan Hamas'a muhalif kesimler bulunmasına rağmen Hamas, tarihsel süreç içerisinde Filistinli Hristiyanların dahi desteğini kazanmıştır. Hamas, kendisini Doğu Kudüs'ü de içeren 1967 sınırlarına dayalı, İsrail tarafından tanımlanmış, bağımsız ve güvenlikli bir Filistin Devleti'nin var edilmesi anlayışına adamış bir örgüt olarak tanımlarken FKÖ'nün seküler ulusalcılığı ve Filistin politikası karşısında kendisini konumlandırmaktadır.

Tarihi Filistin toprakları üzerinde İsrail işgalini kabul etmeyen, İslamcı yönetim anlayışıyla toplumsal mukavemet ve mücadeleyi siyasal programının başına koyan Hamas güncel sorunları dini doktrinle ilişkilendirip açıklamayı başarmış, bu yönüyle Filistin halkında karşılık bulmuştur. Hamas; Filistin halkının ulusal çıkarları çerçevesinde ve İsrail saldırganlığı karşısında baskın bir kitlesel duruş sergilemek için çaba harcarken Filistinlilerin güvenliğiyle beraber eğitim, sağlık ve diğer ihtiyaçlarının karşılandığı toplumsal mekanizmaları İslami bir anlayışla inşa etme hedefi gütmektedir.[287]

I. İntifada sürecinde genişleyerek örgütlenen Hamas, 1993'e kadar süren intifada çerçevesinde İsrail'e yönelik çeşitli saldırılar gerçekleştirmiş, İsrail işgaline karşı halkı direnişe çağırmıştır. 1988 yılı Ocağında ilk siyasi bildirisini yayımlayan Hamas aynı tarihlerde Şeyh Ahmed Yasin'in atadığı Batı Şeria sorumlusuyla kurumsallaşmasını da tamamlamıştır. Yine 1988 yılı içerisinde Müslüman Kardeşlerle organik bağını açık bir şekilde ifade eden örgüt yayımladığı Misak'ta FKÖ ile olan yakınlığına da yer vererek (onu "baba", "kardeş", "akraba" gibi kelimelerle tanımlayarak) "Müslümanlılık",

[286] Altıner, "From Organisation to State: Palestine Liberation Organisation and Its Effect on Middle East", s. 34025.
[287] Shaul Mishal, Avraham Sela, *The Palestinian Hamas: Vision, Violence and Coexistence*, New York: Columbia University Press, 2000, s. 13-26.

"Filistinlilik" ve "Araplılık" öğelerine vurgu yapmıştır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Filistin siyasetinde giderek yükselen bir aktör haline gelen ve El-Fetih'in otoritesini sarsan Hamas, İsrail-Filistin çatışmasındaki askeri karşı koyma stratejisi nedeni ile ABD, İngiltere, Kanada ve AB tarafından kısa sürede terörist örgüt listelerine dahil edilmiş hatta Ürdün örgütün tüm faaliyetlerini yasaklamıştır.[288]

İslami açıdan Yahudi karşıtlığı ile öne çıkan ve İsrail Devleti'ni tanımayan Hamas, El-Fetih'in kuruluş amacından uzaklaşarak ve tarihsel süreçte İsrail'in yok edilmesi yerine onunla uzlaşarak bağımsız Filistin Devleti'ni kurmaya yönelmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti ısrarında olmuştur. Keza Oslo Anlaşmaları'nın imzalamasından sonra barış sürecinin ilerlememesi ve nihai statü konularında uzlaşı elde edilememesi gibi nedenlerle İsrail-Filistin meselesi çözümsüzlüğe sürüklenmiş ve 1996'da barış sürecinin kesintiye uğramasıyla El-Fetih ve FKÖ daha da zayıflamıştır. Böyle bir ortamda intihar saldırıları gerçekleştirerek ve İntifada sürecinde halkı örgütleyerek daha kuruluş aşamasında büyük bir adım atan Hamas, Filistinliler üzerindeki etkisini artırmıştır. Ayrıca II. İntifada'nın ardından 2004 yılında Arafat'ın ölümüyle güçlü ve karizmatik bir lider ortaya çıkaramayan FKÖ liderlik kavgasına sürüklenmiş, El-Fetih yolsuzluklarla anılmaya başlanmış ve tüm bunlar Filistin siyasetinin geniş bir toplumsal tabanla Hamas eksenine kaymasına yol açmıştır.[289]

Resim-4: Hamas'a ait bayrak, işaret ve semboller

Hamas'ın mücadele tarzını ve İsrail'e karşı olan stratejisini değiştirmesi, özellikle 2000'lerden sonra legal siyasete geçişini hızlandırmış, örgüt 2005 yılında yapılan yerel

[288] Veysel Ayhan, "Hamas: Filistin Direnişinde Politik İslam", *Ortadoğu Etütleri,* 1/1, (Temmuz 2009), s. 113.
[289] Ayhan, "Hamas: Filistin Direnişinde Politik İslam", s. 114.

ve genel seçimlere katılma kararı almıştır. Ortadoğu dörtlüsünün (ABD, AB, BM, Rusya) karşı çıkmadığı ve demokratik gerekçelerle desteklediği bu kararla birlikte Hamas seçimlere gitmeden önce kuruluş tüzüğünde yer alan ve İsrail'in yok edilmesi amacından bahseden maddeyi bildirgeden çıkarmıştır. Neticede parlamento seçimlerini kazanan ve 132 sandalyeli Filistin meclisinin 74 sandalyesini alan Hamas'ın bu büyük başarısı Batı başkentlerinde büyük bir şok etkisi yaratırken İsrail, kurulacak olan hükümeti tanımayacağını açıklamıştır.[290]

Hamas'ın seçimleri kazanmasının ardında Filistin'deki ekonomik ve sosyal problemler, El-Fetih'in karıştığı yolsuzluklar, FKÖ'nün giderek zayıflaması, ABD ve İsrail politikalarının işlevsiz kalması ile tüm bölgede yükselişe geçen İslami hareketlerin etkinliği gibi birçok neden bulunmaktaydı. Hamas'ın bölgede İsrail ve ABD taleplerine uygun adımlar atmaması ve real-politik gelişmeler nedeniyle başlayan çatışmalar kısa sürede genişlerken İsrail'in Hamas'ın seçim zaferini kabullenmemesinin ardından başlayan savaş neticesinde 2007 Haziranında Hamas'ın Gazze'yi, El-Fetih'in Batı Şeria'yı ele geçirdiği parçalı bir görünüm ortaya çıkmıştır. İsrail ise bu süreçte Gazze'ye yoğun hava saldırısı düzenlemiş, birçok sivil katledilirken uluslararası hukuk tarafından yasaklanmış silahlar da kullanılmıştır. "Gazze Savaşı" 2009'da İsrail'in Mısır tarafından önerilen ateşkes koşullarını ve Hamas'ın da ateşkesi kabul ettiğini açıklamasıyla sona ermiştir.[291]

İsrail, Arap devletleri, ABD ve diğer Batılı devletler tarafından istenmeyen Hamas'ın Gazze'yi kontrol altına alması ve ileride Batı Şeria'yı da ele geçirebilme ihtimali İsrail'i endişeye sevk ederek harekete geçirmiştir. İsrail, Hamas'ın Gazze'deki etkinliğini ve Filistin halkı nezdindeki popülaritesini kırmak, El-Fetih'i tekrar Gazze'ye hakim kılmak ve bölgedeki caydırıcılığını perçinlemek için Gazze'ye abluka uygulamıştır. 2009-Gazze Savaşı neticesinde Hamas'ı ve füze atma kabiliyetini yok etmede, 2006 Hizbullah'a karşı düzenlediği saldırıda olduğu gibi, başarısız olan İsrail; 22 gün süreyle Gazze şeridine sürdürdüğü saldırılarda toplam 1.300 Filistinliyi öldürmüş, 5.500 Filistinliyi de yaralamıştır.[292]

---

[290] Ayhan, "Hamas: Filistin Direnişinde Politik İslam", s. 118.
[291] Sami Zariç, "Filistin'in Özgürlük Mücadelesinde Hareket'ül Mukavemet-ul İslamiyye (İslami Direniş Hareketi-Hamas)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6/84, (2018), s. 289.
[292] Mehmet Dalar, *Gazze Savaşı: Filistin Direnişi, İsrail Yayılmacılığı ve Uluslararası Hukuk,* Bursa: Dora Yayınları, 2009, s. 118.

İsrail'in Gazze saldırıları karşısında tepki göstermeyen ABD, AB gibi Batılı aktörler Hamas'a yönelik "terörist örgüt" yaftalamasından vazgeçmemişlerdir. Hamas'ın ilk kuruluş yıllarında olduğu gibi İsrail işgaline karşı mücadele ederken de şiddet eylemlerinin öne çıktığı bilinmektedir. Ancak silahlı kanadı bulunan örgütün tüm organizasyonel yapısı silahlı kanada dahil değildir.[293]

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hamas, Filistinlilerin toplumsal yaşamında çok önemli bir yer tutan, altyapı hizmetlerinin yerine getirilmesinden sosyal yardım faaliyetlerine ve eğitim, sağlık hizmetlerine kadar kamusal birçok hizmetin verilmesine etkin olarak katılan, sosyal doku ve tabanı daha geniş bir örgütlenmedir. Bunun yanında Filistin seçimlerini büyük bir başarı oranı ile kazanması toplumsal taban yanında ona siyasal meşruiyet kazandırmıştır. Toplumsal, sosyal ve ekonomik katmanları mevcutken sadece askeri katmanları/boyutları ile bir örgütü değerlendirmek ve adlandırmak doğru bir netice olarak görülememektedir.

Resim-5: Hamaslı bir mücahid (Kassam Tugayları)

Hamas, 1993'teki Oslo Anlaşmasının en büyük muhalifi haline geldiğinde İsrail'in müzakerelerde verdiği neredeyse tüm sözlerden dönmeye başlaması Hamas'a olan toplumsal desteği yeniden artırmıştır. Kuşkusuz Hamas'ın Filistin siyasetindeki yükselişini Oslo Anlaşması'nın başarısızlığı dışında birçok unsur da etkilemiştir. Hamas'ın kendisini "seküler modern" olarak ilan eden El-Fetih'in işgal altındaki yaşamın

[293] Hamas'ın örgütsel yapısı basit bir sınıflandırmayla şu şekilde ifade edilebilir;
1. Siyasi Yapısı: Örgütün en üst düzey organı olarak faaliyet gösterir. Yetkileri geniştir.
2. İstihbarat Yapısı: Örgütün istihbaratını toplamakla görevlidir.
3. Askeri hareket Bölümü: "İzzeddin el-Kassam Tugayları" adı altında örgütlenmiştir. İsrail tarafından saptanmasını zorlaştırmak için dağınık ve hücresel bir yapıyı benimsemiştir.
4. İslami Direniş Hareketi: Hamas'ı asıl yönlendiren kurumdur ve "Şura Meclisi" adıyla bilinir. Hamas, bu meclisin aldığı kararlara göre şekillenmektedir. Zariç, "Filistin'in Özgürlük Mücadelesinde Hareket'ül Mukavemet-ul İslamiyye (İslami Direniş Hareketi-Hamas)", s. 290.

günlük zorluklarına çare bulamaması karşısında güçlü bir alternatif olarak belirmesi, istihdam, refah ve iktisadi güvenliği sağlamadaki başarısı, hayırseverlik ve dayanışma ağlarını kurumsallaştırarak Filistin toplumunun acılarına ve sıkıntılarına teselli olma özelliği Filistinlilerin kalplerini ve zihinlerini fethederek kendisine çekmiştir.[294]

Hamas'ın kuruluş döneminde İsrail'e yönelik olarak çok yoğun bir şekilde intihar saldırıları ile şiddet eylemleri gerçekleştirmesi ve silahlı kanadının bulunmasını "terör örgütü" olarak isimlendirmelerine gerekçe gösteren Batılı ülkeler bu meyanda taraflı bir değerlendirme yaptıklarının farkında olmamaktadır. Keza ileride İsrail ordusunun (*IDF*) çekirdeğini oluşturacak olan "Haganah", "Irgun" ve "Stern" gibi örgütlenmeler daha 1947 öncesinde Filistinlileri topraklarından korkutup kaçırmak ve yeni kurulacak devlete alan açmak için birçok Filistinliyi terör ve şiddet eylemleriyle sindirmeye çalışmıştır. Terörist eylem ve yöntemleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de yoğun bir şekilde kullanılan İsrail ordusu uluslararası hukuka uymayayan işgal eylemlerini de bariz bir biçimde yürütmeye devam etmektedir. Öyleyse bu bakış açısıyla baktığımızda en başta İsrail askeri kuvvetlerini (*IDF*) ve onun temelini oluşturan Haganah, Irgun ve Stern gibi örgütleri terörist örgüt olarak ilan etmek gerekecektir.

Hamas'ın Ortadoğu güvenlik siyasetinde İsrail'le olan ilişkileri yanında Ürdün, Mısır, Suriye ve Lübnan gibi bölgedeki devletlerle olan ilişkisi de onun Ortadoğu güç dengesindeki özgül ağırlığını belirleyen unsurlar olmuştur. Arap devletleriyle kurulan ilişki biçimleri İsrail-Filistin çatışmasını belirleyen denklemler ortaya çıkarırken Hüsnü Mübarek dönemindeki Mısır'ın anti-İhvancı ya da Hafız Esad yönetimi altındaki Suriye'nin Sünni İslam karşıtı politikaları ile Esad'ın 1982'de gerçekleştirdiği "Hama Katliamı", Hamas'ın bağlı olduğu Müslüman Kardeşler kimliği çerçevesinde bölgesel politikalarda zorlu sınamalarla karşılaştığı dönemler olarak yer almıştır.[295]

Hamas'ın bölgesel politikadaki yalnızlığını kırmasında körfez bölgesindeki Katar'dan başka Türkiye ve İran gibi ülkeler etkili olmaktadır. Fakat Hamas'ın intisap ettiği Müslüman Kardeşler ideolojisinde İran'ın Şii inancına karşı belli bir mesafe bulunmaktadır. Bununla birlikte Müslüman Kardeşler'in bazı üyeleri tarafından

[294] Ilan Pappe, *İsrail Hakkında On Mit,* çev., S. Erdem Türközü, Ankara: Nika Yayınevi, 2018, s. 153.
[295] Jennifer Jeveris, *Hamas: Terrorism, Governance and Its Future in Middle East Politics,* California: Praeger Security International, 2016, s. 135.

"direnişin kalesi" olarak nitelendirilen İran, Arap Baharı sürecinde izlediği politikalar ve Suriye rejimine verdiği destek bağlamında eleştirilmiştir.[296]

İsrail istihbaratının yaptığı araştırmalara göre ise İran'dan finansal destek alan Hamas'ın bu ülkeyle olan ilişkileri onu real-politik çerçevede ele vermektedir. Paul McGeough adındaki bir gazeteci 2010 yılında çıkardığı ve İsrail İstihbarat Servisinde (MOSSAD) görev almış bir yetkili ile yaptığı özel röportajları içeren "Kill Khalid: The Failed Mossad Assassination of Khalid Mishal and the Rise of Hamas" adlı eserde Hamas ve İslami Cihad'ın tamamen İran kontrolünde olduğu, Hamas'ın Tahran ve Şam'a ihtiyaç duyduğu ve Meşal'in bunu bir denge mekanizması olarak gördüğü ifadelerine yer vermiştir. Yine McGeough bahse konu kaynakta İran'ın Hamas'a olan yardımlarının günümüze kadar 15 milyar Dolar seviyesine ulaştığını da aktarmıştır.[297]

Hamas; İran, Suriye ve Lübnan Hizbullahı gibi aktörlerden oluşan direniş eksenine eklemlenirken özellikle Arap Baharı kapsamındaki gelişmeler ve bölgesel güvenlik mimarisinin dönüşümü bu konvansiyonel ittifaktan Hamas adına radikal bir kopuşu simgelemiştir.

4.1.3. Filistin İslâmî Cihadı

Filistin İslâmî Cihadı ya da İslâmî Cihad Hareketi/Örgütü (Harakat al-Jihād al-Islāmi fi Filastīn) Filistin direnişinin önemli hareketlerinden biri olarak tıpkı Hamas gibi İhvan/Müslüman Kardeşler Hareketi ile organik bağ ve yakınlığı bulunan militan yönü öne çıkan bir aktördür. 1970'li yılların sonuna doğru eğitimlerine devam etmek üzere Mısır'a giden Abdül Aziz Avda, Fethi Şikaki gibi Filistinli üniversite öğrencisi bir grup genç tarafından kurulan Hareketin ilk Genel Sekreteri Dr. Fethi Şikaki olmuştur. Silahlı direnişi Filistin'in kurtuluşu için tek çare olarak gören ve "Filistin Sorununu" İslam ümmeti ile İsrail arasındaki bir mücadele olarak değerlendiren Cihad Hareketi "Kudüs Tugayları" ya da "Kudüs Seriyyeleri" adıyla bilinen silahlı kanadı ile pek çok kez İsrail hedeflerine karşı operasyon gerçekleştirmiştir.298

1993'te başlayan Oslo Sürecini ve bu sürece dayalı olarak ortaya çıkan yapıları kabul etmeyen örgüt, barışı baltalamakla suçlanmış ve bu süreçte FKÖ ve El-Fetih ile karşı

[296] Ülger, "Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın İdeolojisi", s. 168.
[297] Jeveris, *Hamas: Terrorism, Governance and Its Future in Middle East Politics,* s. 140.
[298] Selin M. Bölme, Ufuk Ulutaş (ed.), *Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler: Kim Kimdir?,* Ankara: SETA Yayınları, 2012, s. 82.

karşıya gelmiştir. İsrailli sivil ve askeri hedeflere düzenlediği fedain eylemleriyle adını duyuran örgüt, "nehirden denize kadar Filistin" sloganını bayraklaştırırken İsrail'i tanımayı kesinlikle reddetmekte ve tanımayı da "haram" olarak nitelendirmektedir. Filistin toplumsal ve siyasal hayatında Hamas'tan sonraki en etkili İslami Hareket olarak öne çıkan İslami Cihad'ın yönetici kadrosu Mısır kökenli Müslüman Kardeşler Hareketi'nin yanı sıra 1979-İran İslâm Devriminden büyük ölçüde etkilenmiştir. İsrail'i bir "sömürge projesi" olarak niteleyen örgüt yaşananları ise kapsamlı bir "medeniyet çatışması" olarak değerlendirmektedir. ABD, 11 Eylül (2001) saldırıları sonrasında İslâmî Cihad Hareketi'ni terörist örgütler listesine eklemiş ve müttefiklerinden de aynı tavrı göstermelerini beklemiştir.[299]

2009 sonrasında Hamas'ın Gazze'yi ele geçirmesinin ardından bu örgütle çeşitli sorunlar yaşayan İslâmî Cihad, Filistinli diğer gruplarla iletişim ve koordinasyon halinde olmadan İsrail'e düzenlediği saldırılar bağlamında da çeşitli gerginliklere yol açmış ve eleştirilmiştir. Hamas gibi FKÖ'ye dahil olmayan Filistinli gruplar arasında yer alan ve bazı çevrelerce Hamas'tan daha radikal olarak yorumlanan İslâmî Cihad Hareketi ABD yanında AB, İngiltere ve İsrail tarafından da "terör örgütü" olarak tanımlanmıştır.

Resim-6: Filistin İslâmî Cihad Örgütüne ait bayrak ve semboller

İslami bir Filistin Devleti'nin ancak cihad yoluyla ve İsrail'in yok edilmesiyle kurulacağına inanan örgüt başlangıçta yakınlık duyduğu Müslüman Kardeşlerden grubun çok ılımlı olduğunu ve Filistin davasına yeterince odaklanmadığını ileri sürerek uzaklaşmış ve giderek İran'a yaklaşmıştır. İran'daki Ayetullah Humeyni'nin İslam devriminden ilham alan Şikaki ve Avda, İslâmî Cihadı giderek Humeyni'nin savunduğu ilkeler üzerinde inşa etmeye başlamıştır. Kendisini cihada adadığını ifade eden örgüt,

[299] Bölme ve Ulutaş, *Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler: Kim Kimdir?,* s. 83.

Hamas'ın tutuklu değişimi, ateşkes vb. görüşmeler için İsrail ile dolaylı olarak temasa geçmesini dahi kabul etmeyerek İsrail'le her türlü (doğrudan ve dolaylı) müzakere ve görüşmeyi reddetmektedir. Ayrıca Hamas gibi sosyal hizmetler sağlamaması ve toplumsal etkinliğini geniş bir tabana yayamaması Cihad Hareketi'nin Filistin toplumunda Hamas kadar yaygın ve popüler olmaması sonucunu doğurmuştur. 2013'te Suriye'de gerçekleşen olaylar ve iç savaş bağlamında Hamas'ın Esad yönetiminden uzaklaşması neticesinde İran daha çok İslami Cihad üzerinden etkili olmaya çalışarak bu örgüte Gazze'de 2 milyon dolarlık gıda yardımı dağıtma görevi vermiştir. Bu durum ise İran'ın Hamas'ı zayıflatma ve rakip olarak İslami Cihad Hareketi'ni güçlendirme girişimi olarak okunmuştur.[300]

Örgüt, Lübnan'ın ardından 1989'da taşındığı Suriye'de faaliyet göstermektedir ve 2012'de İran'a taşındığı söylentilerine rağmen yönetici kadrosu tarafından bu ifade yalanlanmıştır. Kurucu Genel Sekreter Dr. Fethi Şikaki'nin Malta'da MOSSAD tarafından öldürülmesinin ardından yerine geçen Ramazan Şallah 1998'den 2018'e kadar görev yapmıştır. 2018 Eylül ayından itibaren ise örgüte Ziyad el-Nakhalah yöneticilik yapmaktadır. Bir kısmı oylamayla seçilen ve bir kısmı ise Konsey ve Genel Sekreter tarafından atanan 15 üyeden oluşan Siyasi Konsey tarafından yönetilen İslami Cihad Hareketi öncelikle Gazze Şeridinde olmak üzere Suriye, Lübnan ve Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde de faaliyet göstermektedir.[301]

Resim-7: Dr. Fethi Şikaki

Resim-8: Ramazan Şallah

İslâmî Cihad Hareketi de Hamas gibi İsrail-Filistin ihtilafını sadece bir toprak anlaşmazlığı olarak değil dinî bir çatışma olarak görmekte ve bağımsız Filistin Devleti'nin kurulması amacı ile hareket etmektedir. Cihad anlayışını öne çıkaran örgüt

[300] "Palestinian İslamic Jihad", *Counter Extremism Project,* Report https://www.counterextremism.com/threat/palestinian-islamic-jihad/report (Erişim: 12.02.2024)
[301] "Palestinian İslamic Jihad", *Counter Extremism Project.*

İsrail'in varlığının Tanrı'ya bir hakaret olduğunu belirtirken İsrail'in yokedilmesini ve Filistin'in yeniden fethedilmesini dinî/İslâmî bir yükümlülük olarak görmektedir.

Filistin İslâmî Cihadı'nın yöneticileri hakkında 2003 yılında uluslararası ceza otoriteleri tarafından dava açılarak 50 ayrı suçlama yöneltilmiştir. Özellikle örgütün yöneticilerinden Sami al-Aryan tutuklanan tek isim olarak öne çıkarken mahkemede hiçbir suçu kabul etmemiştir. Aryan da dahil olmak üzere hareketin yönetici ve mensupları hakkında "intihar eylemleri düzenleme", "saldırıları ve intihar eylemlerini teşvik etme" gibi birçok ceza dosyası hazırlanmıştır. Örgütün komuta kademesi uzun bir süre Suriye'de (Şam) ikamet ederken İran'dan askeri ve mali destek aldığı da bilinmektedir.[302] İslâmî Cihad Hareketi, uzun bir süre Gazze Şeridinden İsrail hedeflerine karşı hafif silahlar ve roketler kullanarak mukabelede bulunmuş, 1990'lardan 2000'lerin sonuna kadar ise intihar saldırıları ve intihar bombalamaları gerçekleştirmiştir. Taşınabilir hava savunma sistemlerine, havan toplarına, silahlı insansız hava aracı sistemlerine (İHA) ve tanksavar güdümlü füzelere sahip olan hareketin birçok kaynakta yaklaşık 1000 üyesinin bulunduğu belirtilmektedir.[303]

Filistin siyasetinde etkili olan "Filistin Ulusal İnisiyatifi", "Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC)", "Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi (FDHKC)" gibi önemli bir kısmı sonradan FKÖ bünyesine dahil olmuş toplumsal tabanları daha kısıtlı olan ve çeşitli ideolojik ve sol akımların fraksiyonlarını temsil eden diğer aktörler de bulunmaktadır.[304] Ancak bu çalışma kapsamında Filistin İslâmî Cihadı da dışarıda bırakılarak uluslararası ve bölgesel aktörlerce muhatap alınan, Gazze Şeridi ve Batı Şeria'daki iki ayrı siyasi entiteyi temsil eden FKÖ/El-Fetih ve Hamas üzerinden bir analiz yürütülecektir.

4.1.4. El-Fetih ve Hamas'ın Aktörlük Yeteneği ve Kapasitesi

Bölgesel siyasette ve Filistin siyasetinde birbirinin rakibi ya da potansiyel düşmanı gibi resmedilen El-Fetih ve Hamas Filistinlilerin siyasal temsilinde rol oynayan en önemli aktörlerdir. Bu aktörlerin çoğu kez iç ve dış politikaya dair görüşleri ve stratejileri

---

[302] "Gaza attack: What is the Palestinian Islamic Jihad?", *AlJazeera,* 06.08.2022 https://www.aljazeera.com/news/2022/8/6/gaza-attack-what-is-the-palestinian-islamic-jihad (Erişim: 12.02.2024)

[303] "Mapping Palestinian Politics: Islamic Jihad (PIJ)", *EFCR,* https://ecfr.eu/special/mapping_palestinian_politics/palestinian_islamic_jihad/ (Erişim: 17.08.2024)

[304] Filistinli örgütler ve aralarındaki farklar: El Fetih, Hamas, İslami Cihad, FHKC ve diğer gruplar hakkında neler biliniyor?", *BBC News Türkçe,* 30.10.2023 https://www.bbc.com/turkce/articles/c0x63nql1wyo (Erişim: 17.02.2024)

ideolojik ve kimliksel diğer unsurlardan kaynaklanan sebeplerle çatışsa da Filistin davasının vazgeçilmez tarihsel aktörleri olarak ön plana çıkmaktadırlar. Ortadoğu güvenlik siyasetinde etkin birer aktör olarak değerlendirmek üzere El-Fetih ve Hamas'ın çeşitli kıstaslar bakımından incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sayede Filistinli devlet-dışı aktörlerin yetenek ve kapasite bakımından boyutları ölçülmüş olacaktır.

Öncelikle bu devlet-dışı aktörleri, devlet aktörüyle kıyaslayarak eğer bu aktörler birer "devlet" olsaydı uluslararası ve bölgesel sistemdeki kapasite ve yeteneklerinin nasıl ölçüleceğine odaklanmak gerekmektedir. Bilindiği üzere devleterin güç ve kapasite bakımından incelenmeleri "nitel" ve "nicel" güç unsurları bağlamında söz konusu olmaktadır. Bunlardan nitel güç unsurları; ulusal karakter, ulusal moral, diplomasinin ve hükümetin niteliği iken nicel güç unsurları; coğrafya, doğal kaynaklar, ekonomik kapasite, askeri kapasite ve nüfus olarak sıralanmaktadır. Nitel ve nicel güç unsurları arasında siyasal, sosyo-ekonomik, demografik, askeri, jeopolitik ve tarihsel birçok unsur bulunmakla birlikte ulusal aktörlerin güç ve kapasitelerinin ölçülmesinde çoğu kez bu unsurlar birer gösterge olarak kullanılmaktadır.[305]

El-Fetih açısından aktörlük yetenek ve kapasitesinin ölçülmesine bakıldığında nitel güç unsurları bakımından özellikle Batı Şeria'daki Filistin halkının Doğu Kudüs'ü sahiplenerek ve oradaki ibadet etme hürriyetinden vazgeçmeyerek direnç gösterdiğini söyleyebiliriz. Bunun yanında yıllarca işgal ve şiddet eylemlerine direnerek ulusal karakter ve ulusal moral bakımından Ortadoğu'daki halklar içerisinde eşsiz bir örnek sergileyerek tüm dünyaya model olduklarını da ifade edebiliriz. FKÖ'nün bir siyasi aktör olarak kurumsal bir yapısı, hierarşisi ve sistematik kurallar bütünü bulunmaktadır (bkz: *Resim-9*). Diplomatik ve siyasal bakımından FKÖ'nün Oslo sürecinde ve Oslo sonrası süreçte, Madrid sürecinde, bir bütün olarak Ortadoğu barış sürecinde ve Annapolis Süreci ile Arap Barış Planı çerçevesinde özellikle Yaser Arafat liderliğinde başarılı bir diplomatik rol ile yüksek temsil kabiliyeti gösterdiği ifade edilebilir. Nicel unsurlar bakımından ise; oldukça dar bir coğrafyada, oldukça kıt doğal kaynaklar ile varlığını idame ettirmeye çalışan Filistin Özerk Yönetimi'nin 5.860 km^2'lik Batı Şeria'da 3.2 milyonluk nüfusa egemen olduğu düşünülürse bölgesel ve uluslararası sistemde bir dezavantaja sahip olduğu değerlendirilebilir. Askeri kapasite açısından ise "El-Asifa"

[305] Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,* s. 138.

isimli asıl askeri kanadının yanı sıra "Güç 17", "Kara Eylül Organizasyonu", "Fetih şahinleri", "Tanzim" ve "El-Aksa Şehitleri Tugayı" isminde silahlı fraksiyonları bulunan örgüt "Karameh çatışması" ve "Kara Eylül" olaylarıyla adını duyursa da 1988'de terörü lanetleyerek ABD ve diğer Batılı ülkelerin terör listesinden çıkarılmıştır. El-Fetih'in askeri kanadı eskisi kadar etkin olmamakla birlikte "El-Aksa Şehitleri Tugayı" olmak üzere birçok askeri kolunda disiplinsizlik sorunları bulunmaktadır.

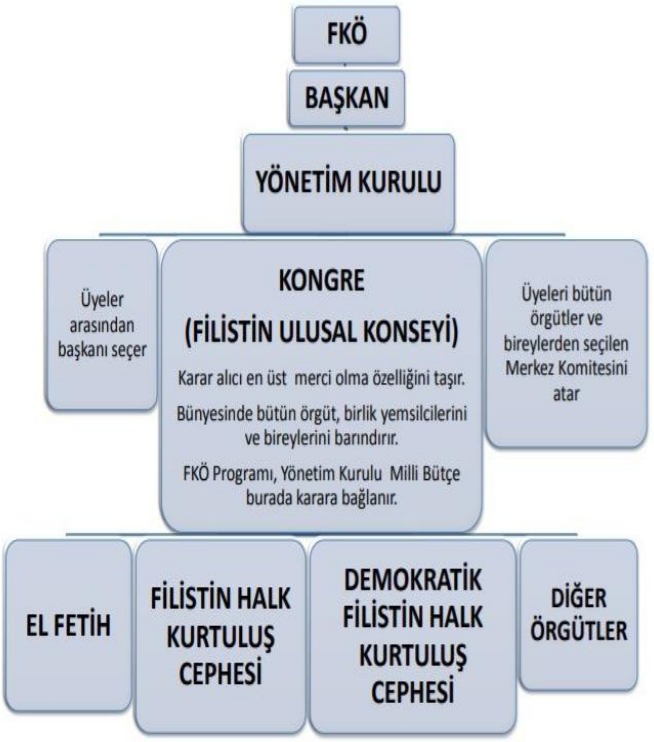

Resim-9 : FKÖ'nün Genel Organizasyon Yapısı

Kaynak: Balkan Salih Talu, *Filistin Sorunu ve El-Fetih'in Dönüşümü, Yayımlanmamış* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 44.

Bir diğer aktör olan Hamas'ın aktörlük yetenek ve kapasitesine baktığımızda öncelikle nitel güç bakımlarından Gazze'de kara ve deniz ablukasına rağmen yıllardır yaşamlarını sürdürebilme yeteneğiyle ulusal karakter ve ulusal morali yüksek bir insan kaynağına (Gazze'deki Filistin halkı) sahiptir. Diplomatik ve politik nitelik açısından Hamas'ın FKÖ kadar olmasa da belli düzeyde diplomasi tecrübesinin ve 2006 seçimleriyle elde ettiği demokratik zafer bağlamında meşru ve güçlü bir siyasal niteliğinin olduğundan bahsedebiliriz. 363 km^{2}'lik Gazze şeridinde yaklaşık 2 milyonluk bir halka hükmeden Hamas, doğal kaynakları yok denecek kadar sınırlı bir coğrafya üzerinde siyasal açıdan

egemenliğini idame ettirmeye çalışmaktadır. Diplomasi konusunda FKÖ kadar tecrübe sahibi olmasa da "hükümetin niteliği" bakımından Hamas'ın ileri bir noktada olduğunu söyleyebiliriz. Hamas'ın tıpkı bir "devlet aktörü" gibi işleyen siyasal bir hükümet yapısı bulunmaktadır ve bu nedenle etkin işlevi dolayısıyla hükümetin niteliği noktasında yeterli seviyede bir siyasal aktör olarak öne çıkmaktadır. Nitekim *Şekil-11*'den de görülebileceği gibi Hamas'ın kendine özgü bir örgütsel yapısı ve hiyerarşisi bulunmaktadır.

Ekonomik kapasitesi de dar ve sınırlı olan Hamas askeri kapasite bakımından El-Fetih'e kıyasla daha güçlü ve baskın bir konumdadır. Örgütün silahlı kanadını oluşturan "İzzeddin El-Kassam Tugayları"[306] konvansiyonel silah, füze, roket ve diğer mühimmat bakımından son yıllarda kapasitesini artırmıştır.[307]

Sonuç olarak; El-Fetih'in nitel güç kaynakları açısından aktörlük yetenek ve kapasitesinin yeterli seviyede olduğu, nicel güç unsurları bakımından ise Ortadoğu bölgesinde ortalamanın altında bir kapasitesinin olduğunu ifade edebiliriz. Bir diğer Filistinli devlet-dışı aktör olan Hamas ise keza nitel güç kaynakları açısından yeterli bir kapasite ve hükümet yeteneğine sahipse de özellikle ekonomik kapasite, coğrafya, nüfus gibi unsurlar açısından ortalamanın son derece altında bir kapasiteye sahipken bu unsurlardan askeri kapasite bakımından yer yer İsrail ordusuna zarar verecek bir düzeye sahip olmuştur. Bu nedenle nicel güç kapasitesinin yetersiz olduğu söylenemeyen ancak çok iyi bir seviyeyi de yakalayaman Hamas'ın neticede Ortadoğu siyasetinde belli düzeyde bir aktörlük yetenek ve kapasitesinin bulunduğu belirtilebilir.

---

[306] 1882'de Suriye'de dünyaya gelen İzzeddin El-Kassam, dini eğitimini tamamlayarak Filistin'e gelmiş ve burada kendi cemaatini oluşturarak "Kasımiler" olarak bilinen cemaatin önderliğini yapmıştır. Kasımiler dönemin İngiliz kontrolüne karşı direniş gerçekleştirmiş, bu direniş hareketi İngiltere tarafından bastırılarak El-Kassam ve hareketinin üyeleri 1935'te öldürülmüştür. Bu olay Filistinliler üzerinde derin bir etki bırakarak Filistin direnişinin kilometre taşlarından biri olmuş ve on yıllar boyunca varlığını sürdürmüştür. Mustafa Yetim, Rıdvan Kalaycı ve Tamer Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* Ankara: Orion Kitabevi, 2020, s. 152.

[307] "İsrail'in "Demir Kubbesi" yoğun roket atışına karşı koymakta zorlandı", *Anadolu Ajansı,* 11. 10. 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-demir-kubbesi-yogun-roket-atisina-karsi-koymakta-zorlandi/3014326 (Erişim: 22.10.2023)

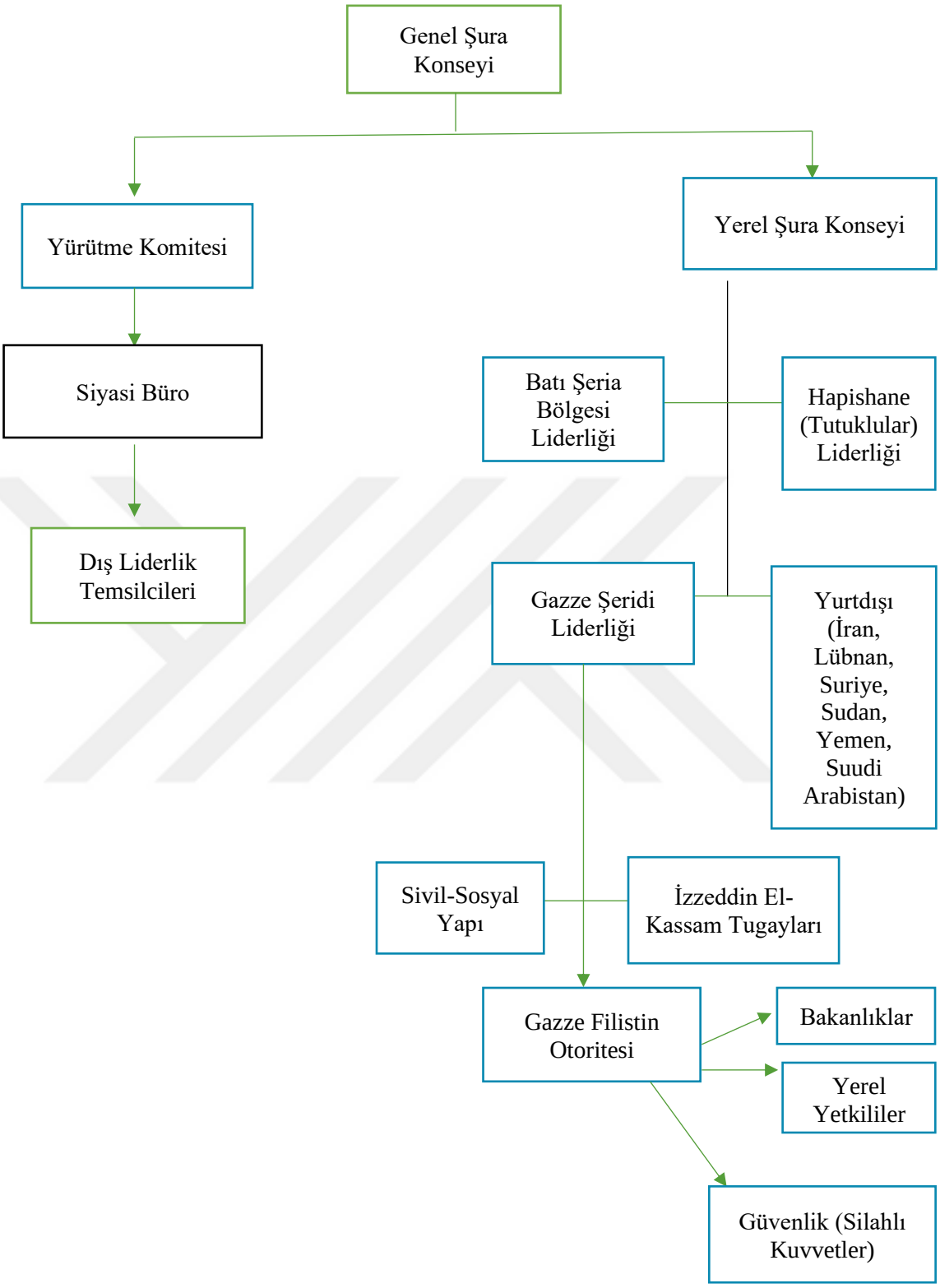

Şekil-11: Hamas'ın Genel Organizasyonel Yapısı

(Kaynak: Mustafa Yetim, Rıdvan Kalaycı ve Tamer Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* Ankara: Orion Kitabevi, 2020, s. 149.)

4.2. Yeni Bölgesel Güvenlik Mimarisinde El-Fetih ve Hamas'ın Dezavantajlı Durumu

Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da ortaya çıkan bölgesel türbülans halinin uzaması ve bölgedeki dış ve güvenlik politikasının yaygın vekil savaşlar ve yükselişe geçen devlet-dışı silahlı aktörler bağlamında daha militer ve istikrarsız bir görünüm alması, bölgesel güçleri ve bu coğrafyadaki diğer aktörleri radikal bir biçimde etkilerken Filistinli devlet-dışı aktörlerin mevcut konum ve pozisyonlarını da dönüşüme uğratmıştır. Ancak aktörlerin durumuna daha yakından baktığımızda bu dış ve güvenlik politikasına dair yeniden pozisyon alma durumunun çeşitli değişkenler tarafından etki altına alınmış olduğunu görmekteyiz. Hamas ve El-Fetih için mevcut politikalarda değişikliğe giderek yeniden pozisyon alma tavrı zorlayıcı ve güç bölgesel şartlarda gerçekleşmiştir. Ekonomik, diplomatik, toplumsal ve askeri birçok güçlükle karşılaşan Filistinli devlet-dışı aktörler 2011-2021 yılları arasındaki süreçte birçok meydan okumayla da baş etmek durumunda kalmışlardır. Bu aktörlerin ekonomik zorluklar yanında İsrail yanlısı Amerikan politikasıyla, İsrail'in askeri ve siyasi kuşatmasıyla, kendi aralarındaki yıpratıcı çekişme ve iletişim (diyalog) eksikliğinden kaynaklanan birçok etmenle uğraşmak zorunda kalması belirledikleri bölgesel siyasete dair stratejilerini ve Filistin siyasetine dair politikalarını uygulamalarını da zorlaştırmıştır. Aşağıdaki bölümlerde aktörleri mevzubahis "zorlayıcı bariyerler" içerisine hapseden bu etkenler başlıklar halinde açıklanmaya çalışılmıştır.

4.2.1. İsrail Lobisi Etkisindeki ABD Dış Politikası

ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'ya olan etkin müdahil rolünü Arap Baharı ve sonrası süreçte belirgin bir biçimde değiştirerek "geriden liderlik (*lead from behind*)", "azalan angajman" ve "vekil güç" stratejilerinden oluşan bir Ortadoğu politikası belirlemiştir. Özellikle Başkan Obama ile başlayan dönemde Amerikan dış politikasının "yeniden dengeleme (*omni-balancing*)" yaklaşımı bağlamında Asya-Pasifik bölgesine yönelmesi ve Ortadoğu'ya olan ilginin azalması Obama sonrası süreçte Trump ile devam etse de Trump'un Ortadoğu'ya yönelik radikal hamleleri ve kararları bölgede adeta bir "şok" etkisi yaratarak çeşitli tepkilere neden olmuştur. Özellikle İsrail-Filistin çatışması ekseninde Trump yönetiminin aldığı kararlar Filistinli devlet-dışı aktörler üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Kudüs'ün İsrail başkenti sayılması ve ABD Büyükelçiliğinin

buraya taşınması, dahası Arap devletleriyle İsrail'i normalleştirme çabalarına girişerek "İbrahim Anlaşmaları"na öncülük etmesi ve "Yüzyılın Anlaşması" adında sözde İsrail-Filistin çatışmasını sona erdirecek bir düzenleme ortaya atması Filistin siyasal aktörlerini "zorlayıcı diplomasi" bağlamında adeta kıskaca almış ve baskılamıştır. Adı geçen bütün bu düzenleme ve kararların arkasında ABD'deki İsrail/Yahudi Lobisinin muazzam bir etkisi ve yönlendirmesi olmuştur.

Esasen Amerikan siyasal sisteminde çok büyük rolü bulunan lobiler, hükümeti, Kongreyi etkilemeye dönük olarak son derece sofistike, zor, dinamik ve takdir edilebilir teknikler kullanarak karar alıcıları belli politikaların benimsenmesi ve belli kararların alınması noktasında etkilemek üzere faaliyet göstermektedirler.[308] Bu konuda yasal düzenlemelerin de (Yabancı Temsilci Yasası, Federal Lobi Yasası vb.) bulunduğu ABD'de en etkin lobilerden biri olan İsrail Lobisi; en iyi organize olmuş, finansal bakımdan oldukça iyi durumda olan, karar alma süreçlerinin ve kamuoyunu etkileme bakımından son derece başarılı tekniklere sahip lobiler arasında sayılmaktadır.[309]

İsrail Lobisinin etkinliği hakkında eski ABD Temsilciler Meclisi üyesi Paul Findley 1985'te yayımladığı ve 1994'te Türkçe'ye çevirilen "Amerika'da İsrail Lobisi (*They Dare To Speak Out: People and Institutions Confront Israel's Lobby*)" adlı eserinde şu ifadeleri kullanmıştır; "İsrail Başbakanı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu ile ilgili dış politikasında, kendi ülkesinde sahip olduğundan çok daha fazla nüfuza sahiptir."[310]

İsrail Lobisi, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesinde büyük rol oynamış, savaş kararı alınmadan önce Bush yönetimine ve Amerikan kamuoyuna savaş fikrinin aşılanması için "yeni-muhafazakârlarla (*neo-conservatism*)" birlikte çalışmıştır.[311] Irak Savaşı yanında ABD'nin Suriye ve İran'a yönelik politikalarının yönlendirilmesinde ve Ortadoğu'yu dönüştürme fikrinin ortaya atılmasında Lobi hep başrolde olmuştur. Ortadoğu'ya yönelik Amerikan politikasının tamamında olduğu gibi Filistin'e ve Filistinlilere yönelik ABD

[308] Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal yapı, Lobiler ve Dış Politika,* 5. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2015, s. 170.
[309] Arı, *Amerika'da Siyasal yapı, Lobiler ve Dış Politika,* s. 273.
[310] Paul Findley, *They Dare To Speak Out: People and Institutions Confront Israel's Lobby,* Chicago: Hill Books-Chicago Review Books, 1985, s. 92.
[311] John J. Mearsheimer, Stephen M. Walt, *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası,* çev., Hasan Kösebalaban, 2. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, s. 303.

politikasını da manipüle eden ve etkileyen İsrail Lobisi, Filistinlilere toprak verilmesine karşı çıkarak barış sürecinin bozulmasına yol açmıştır.[312]

Arap Baharı sonrası süreçte İsrail Lobisi birer Amerikan girişimi olarak sunulan Anlaşma ve kararların hazırlanmasında yine başrol oynamış, özellikle Başkan Trump'un Yahudi asıllı olan damadı Jared Kushner bu süreçte ön plana çıkan isim olmuştur. Lobinin etkisiyle hazırlanan ve kapsamlı bir barış planı gibi sunulan Yüzyılın Anlaşması ve diğer girişimler (Kudüs Kararı, İbrahim Anlaşmaları) İsrail'in hedeflerinin gerçekleştirilmesinden ibaret olup Filistinli devlet-dışı aktörlerin hedef ve politikalarının çok uzağında kalmıştır. Neticede İsrail Lobisinin etkisi altındaki Washington yönetimi tarafından Filistinli aktörler barışa yanaşmayan ve barış düzenlemelerini beğenmeyen taraf gibi lanse edilip ekonomik, siyasi, diplomatik ve diğer araçlarla cezalandırılmaya çalışılmıştır.

4.2.2. Bölgesel Aktörlerle Değişen İttifak Yapısı

Çalışma kapsamında daha önce de ifade edildiği şekliyle Arap Baharı devrim hareketlerinin başlamasıyla Ortadoğu güvenlik siyasetine yön veren yeni kriz ve çatışma alanlarının ortaya çıkması, vekâlet savaşlarının ve devlet-dışı silahlı aktörlerin sayıca çoğalması bölgeye militer bir karakter kazandırarak istikrarsız bir görünüm arz etmesine yol açmış, bu bağlamda Filistin Meselesine olan ilgi düzeyi de azalmıştır. Bu azalmaya bağlı olarak Filistinli devlet-dışı aktörler de Filistin Davasını sahiplenecek herhangi bir bölgesel gücün kalmayacağı yönünde endişeler taşıyarak Arap devrimlerinin dönüştürdüğü bölgesel sistem karşısında artan güvenlik kaygıları göstermiştir. Ancak Arap devrimlerinin başındaki bu durum geçici bir özellik göstermiş, devrimlerin seyri Hamas ve El-Fetih için yeni ittifak yapılarıyla birtakım fırsatlar ortaya çıkarmıştır.

Devrimler kapsamında Mısır başta olmak üzere İslamcı kimliğe sahip örgütlerin başa gelmesi bölge dinamiklerini Hamas lehine çevirmeye başlamıştır. Tunus ve Mısır'daki seküler rejimlerin yıkılarak yerlerini İslamcı partilere bırakması Hamas'ın diplomatik izolasyonunu kaldırırken, El-Fetih'i dezavantajlı bir pozisyona doğru sürüklemiştir. Özellikle Gazze Başbakanı İsmail Heniyye'nin 2007'den beri ilk defa Gazze'den ayrılarak 2011 yılı sonlarına doğru bölge turuna çıkması ve bu kapsamda Tunus, Mısır,

[312] Mearsheimer, Walt, *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*, s. 285.

Sudan, Türkiye, Bahreyn, Katar, BAE ve İran'ı ziyaret ederek bu ülkelerde "Hamas lideri" yerine "Başbakan" ifadeleriyle ağırlanmasına El-Fetih itiraz etmiştir.[313]

Hamas, Tunus ve Mısır'daki devrim ve halk hareketlerinin zirvede olduğu dönemde bölgesel düzeyde etkinliğini artırmak için çeşitli fırsatlarla karşılaşırken 2013'te Mısır'daki askerî darbe ve Tunus'ta halk hareketlerinin yeniden başlamasıyla müttefikleri olan İslâmî partilerle zor bir dönem içerisine girmiş, Suriye'deki ayaklanmaların büyümesi ise bu ülkedeki faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Uzun yıllardır Suriye'de siyasî bürosu bulunan Hamas, Suriye krizi bağlamında Tahran, Şam ve Hizbullah ile olan ilişkileri bağlamında ciddi çelişkiler içerisine düşmüştür. Bu süreçte iç problemlerle de kaşılaşan Hamas, kendi içindeki ayrılık ve farklılıklarla da baş etmek durumunda kalmıştır.[314]

Suriye'deki ayaklanmalar karşısında bir süre sessizliğini koruyan Hamas'ın daha sonra bizzat Heniyye'nin ağzından Suriye halkının yanında olunduğunun açıklanmasıyla Suriye ve İran'la olan ilişkileri tehlikeye düşmüştür. Esasen İran-Suriye-Hizbullah'tan oluşan Şii karakterli direniş ekseninin bir parçası olan Hamas'ın Arap Baharı ile birlikte bölgede güçlenen Müslüman Kardeşler hareketine yakın durması onu Mısır'a yakınlaştırmıştır. Ancak Mursi yönetimindeki Mısır'ın Filistin davasına ve Hamas'a verdiği destek sembolik düzeyde olmuş, somut ve güçlü bir karakter taşımamıştır. Buna rağmen yeni bölgesel düzende Suriye ve İran'ın yerine giderek Mısır ve Katar'la yakınlaşan Hamas, Sisi'nin 3 Temmuz 2013'teki darbesinin ardından Mısır'la olan ilişkilerinin de eskisi gibi olmayacağını fark etmiştir. Gerçekten de Sisi, Hamas'ı Müslüman Kardeşlerle ittifak yapmakla suçlayarak örgüte karşı sert politikaları uygulamaya koymuş, Refah sınır kapısını da kapatmıştır. Katar ise özellikle ekonomik destek bağlamında Filistin halkının sempatisini kazanmış, Katar Emiri Şeyh Hamad bin Halife es-Sani Suriye'deki Hamas bürosunun Doha'ya yerleşmesine ve örgütün tüm işlerinin buradan yürütülmesine izin vermiştir.[315]

Arap Baharı kapsamındaki gelişmeleri iç ve dış politikadaki konumunu güçlendirmek ve diplomatik izolasyonu aşmak için kullanmaya çalışan Hamas, öteden beri Hizbullah-

[313] Mehmet Salih Gün, "Filistin'de Arap Baharı", *Yasama* Dergisi, 23, (2013), s. 123.
[314] Gün, "Filistin'de Arap Baharı", s. 124.
[315] Yetim, Kalaycı ve Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* s. 179.

Suriye-İran gibi aktörlerden oluşan direniş ekseninin tek Sünni karakterli aktörü olarak, Suriye'deki ayaklanmalar ve Mısır'da iktidara gelen Müslüman Kardeşler hareketi bağlamında bu aktörlerle arasına mesafe koyarak özellikle Suriye gibi uzun yıllar faaliyette bulunduğu bir ülkeyi kaybederken, yakınlaştığı Mısır'ı da Mursi yönetiminin devrilmesi ile 2013'te kaybetmiştir. Katar ve Türkiye ile olan tarihsel yakınlığı devam etse de Hamas, İran'la arasına koyduğu mesafeyi aşmaya çalışmış ancak ilişkiler eski görünümüne kavuşamamıştır. Sisi darbesinin ardından Müslüman Kardeşler Hareketi ile de arasına mesafe koymaya çalıştığı görülen Hamas, yayınladığı 2017 tarihli bildirgesinde bu örgütle bağlılığına olan vurguyu sınırlamış ve bağımsız bir aktör profili çizmeye çalışmıştır. Hamas bunun yanında ifade ettiğimiz gibi Arap Baharı sürecinde İran ve Suriye gibi iki önemli destekçisinin baskılarına karşı koyarak kendi bağımsız iradesini ve politikalarını öne çıkarmış, böylelikle bölgenin güçlü devlet-dışı aktörlerinden biri olduğunu tekrar göstermiştir.[316]

El-Fetih ise Mübarek dönemindeki kazanımlarını Arap Baharı'nın ilk yıllarında kaybetmeye başlamış, Gazze'de Hamas'ı izole ederek askeri, siyasi ve diplomatik açıdan sınırlandıran Mübarek rejiminin yerine İhvan ideolojisine sahip Mursi yönetiminin gelmesi Abbas yönetimini endişeye sevk etmiştir. Çünkü Mübarek rejiminin devrilmesi Abbas'ın Hamas ve İsrail ile ilişkilerini yönetme kabiliyetini riske atmıştır. Abbas yönetimi bu gelişmeler olurken 2011'de BM'ye başvurarak *"de jure"* egemenlik taleplerini yinelemiş, Filistin'in ve Filistinlilerin meşru temsilcisi sıfatıyla önemini artırmak istemiştir. El-Fetih kanadının bu hareketi bölgede gittikçe yükselen İslamcı hareketlerle güç ve özgüven kazanan Hamas otoritesi karşısında alternatif bir hamle yapma stratejisi olarak da gelişmiştir. BM tarafından bu talep kabul görmese de "gözlemci" statüsü kazanılmıştır.[317]

Mısır'da Mursi yönetiminin askeri darbe ile devrilerek Sisi'nin başa gelmesi Abbas'ın tekrar geleneksel Mısır ittifakına yönelmesiyle sonuçlanmış ve Mübarek döneminde sahip olunan avantajlar tekrar söz konusu olmuştur.[318]

---

[316] Yetim, Kalaycı ve Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* s. 182.
[317] "General Assembly Votes Overwhelmingly to Accord Palestine 'Non-Member Observer State' Status in United Nations", *UN Meeting Coverage and Press Releases,* 29.11.2012 https://press.un.org/en/2012/ga11317.doc.htm (Erişim: 24.12.2023)
[318] Gün, "Filistin'de Arap Baharı", s. 124.

Abbas idaresindeki FKÖ ve El-Fetih'in bu dönemde Filistin Otoritesi olarak Hamas karşısında baskın olma stratejisi hem devrimlerin genel seyri hem de küresel ve bölgesel aktörlerin bölgeye olan müdahaleleri ekseninde şekillenmiştir. Aktörlerin ittifak yapılarının bölgedeki güvenlik siyasetinin dönüşümünden ileri gelen sebeplerle sürekli değişikliğe uğraması, ittifak seçeneklerinin sınırlı ve maliyetli olması yeni bölgesel güvenlik yapısı karşısında Filistinli devlet-dışı aktörlerin aktörlük yeteneğini sınırlayan ve zorlayan bir süreci beraberinde getirmiş, aktörler İsrail kuşatılmışlığı ve Yahudi lobisi etkisi altındaki Amerikan Ortadoğu politikası karşısında dış politika tercihlerini yansıtacak alternatiflere yönelirken birçok zorlukla karşılaşmıştır. Ancak bölgedeki bazı girişimler karşısında El-Fetih ve Hamas'ın bu defa kendi arasında ittifak yaparak ve birlik olarak ortak politikalar izlediği de görülmüştür.

Hamas ve El-Fetih arasındaki görüş ayrılıkları ile ittifak girişimleri aşağıda bu konuyu işleyen başlık altında daha geniş bir şekilde tartışılmıştır.

4.2.3. Arap Dünyasından İzole Edilmişlik ve İsrail Ablukası

Filistinli devlet-dışı aktörler üzerinde, özellikle Hamas üzerinde daha belirgin olmak üzere, var olan siyasi ve diplomatik izolasyon ile abluka Arap Baharı öncesinden beri bu aktörlerin eylemlerini engelleyerek aktörlük kapasite ve yeteneklerini sınırlayan en önemli unsur olarak öne çıkmıştır. El-Fetih ve Hamas için bölgede adeta İsrail'in izin vermediği hiçbir politikanın öne çık(a)madığı, Filistin siyasetinin geliştirme gösteremediği bir tablo oluşmuştur. Özellikle Hamas'ın 2006 yılındaki seçimlerden zaferle çıkması, dahası Hamas liderlerinden Mahmud Zahar'ın, Filistin Özerk Yönetiminin 10 yıldan fazla bir süredir İsrail'le müzakere ettiğini, kendilerinin ise sadece oturup taviz vermekle yetinmeyeceklerini ve İsrail'i tanımayı reddettiklerini belirtmesi üzerine İsrail, ABD, AB gibi aktörlerin yanı sıra birçok Batılı devlet, Filistin'e yaptırım kararı alarak, bölgeye olan yardımları da durdurmuştur. Filistin halkının demokratik seçimine saygı duymak yerine Hamas'ı seçtikleri için adeta Filistinlileri cezalandıran Batılı aktörler, ekonomik ve siyasal yaptırımların yanı sıra Hamas'ı terörist örgütler listesine almış, örgütün Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve BM ile mali anlaşmalar imzalamasını engellemiştir. Neticede Filistin'de yoksulluk artarken

Hamas maaşları dahi ödeyemeyecek bir duruma gelmiş, ekonomik kriz güvenlik krizine dönüşmüştür.[319]

Ekonomik yardımların kesilmesiyle seçim öncesinde Hamas halka verdiği sözleri tutmakta zorlanırken Filistinliler gıda, akaryakıt, ilaç gibi temel yaşam malzemelerine ulaşmakta sıkıntı çekmeye başlamıştır. Gazze'de sosyal ve ekonomik düzen çöküntüye uğrarken İsrail'in kısıtlama ve abluka politikası Hamas hükümetinin verimli çalışmasını engellemiş, uluslararası toplum tarafından da izole edilen örgüt varlığını idame ettirebilmek açısından zor bir duruma düşmüştür. Tam da bu noktada uluslararası yaptırımların devreye sokulduğu ve üzerindeki izolasyonun arttığı bir dönemde İran Hamas'a yardım elini uzatarak hem Filistin sorununda ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmuş hem de Hamas üzerindeki etkinliğini artırmıştır.[320]

Gerçekten de El-Fetih'e oranla İsrail ablukası yanında Arap devletlerince de yalnız bırakılan ve bölgede siyasi ve diplomatik açılardan izole edilen Hamas, Tahran'ın ekonomik ve askeri yardımları sayesinde karşılaştığı sorunları aşabilmiştir. Mısır'ın Hamas'a karşı sert bir politika izleyerek Batılı ülkelerin taleplerini yerine getirmesini isteyen tavrı yanında Suud rejiminin de ABD ile olan geleneksel ilişkilerini tehlikeye atmamak adına benzer bir politika izlemesi ve diğer Arap ülkelerinin de Hamas'la etkin bir iş birliğine girişmemesi üzerine Filistin denklemine dahil olan Tahran, bu örgüte verdiği yardımları bölgedeki Şii-Sünni gerilimine rağmen artırmıştır. Ancak bu durum, yani Hamas ile İran arasındaki ilişkilerin artması başta ABD olmak üzere Batılı aktörlerin Hamas'la aralarına daha fazla mesafe koymalarına yol açarak Filistin sorununda Hamas'a karşı El-Fetih'e sempati duyulmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca Hamas'ın Ahmedinejad yönetimi ile olan yakın işbirliği bölgesel düzeyde de dengeleri değiştirerek körfez ülkelerinin yanı sıra Mısır'ın ve Suudi Arabistan'ın da Hamas'la olan ilişkilerinin gerilemesine sebep olmuştur.[321]

Hamas Arap Baharının başlangıcından yani 2011'den önce İsrail ablukası ve Arap dünyasının izolasyonu altında zor ve kuşatılmış bir durumda adeta dezavantajlı bir aktör konumunda bulunurken Tahran'la olan ilişkileri bu yanlızlığı aşmak için kullanmıştır.

[319] Barış Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, İstanbul: Der Yayınları, 2019, s. 140.
[320] Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, s. 141.
[321] Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, s. 142.

Hamas yönetimine karşı uygulanan abluka ve izolasyon onun daha da radikalleşmesini doğuruken İran ve Suriye gibi aktörlerin temel rol oynadığı direniş ekseni ittifakına dahil olmasını sağlamıştır. El-Fetih ise bu dönemde Hamas'a uygulanan yaptırımlar bağlamında ortaya çıkan ekonomik krizden etkilense de alternatif aktör olarak öne çıkmış ve Hamas'ın uluslararası toplum tarafından dışlanması bir anlamda El-Fetih'e katkı sağlamıştır. Hamas'a karşı cephe alan ABD, AB gibi Batılı aktörler giderek El-Fetih'le yakınlaşmış, özellikle 2006 ve sonrasında El-Fetih'e olan askeri ve ekonomik yardımlar artış göstermiştir. Sözgelimi; 2007'de Ramallah'ta Filistin Özerk Yönetimi lideri Mahmud Abbas ile görüşen ABD Dışişleri Bakanı Condolezza Rice, Hamas'a karşı Abbas'a 86 milyon Dolar hibe etmiştir.[322]

Ancak aynı zamanda bu yardımlar Filistin siyasetinin iki temel aktörü arasındaki ayrışmayı daha da derinleştirirken "birlik" ve "diyalog" temalarına darbe vurmuştur.[323] El-Fetih ile Hamas arasında başta ideolojik farklılık olmak üzere, siyaset etme biçimleri, İsrail'le mücadele yöntemleri, ittifak ilişkileri ve politika farklılıkları diğer aktörlerle ve kendileriyle olan ilişkilerini belirleyen değişkenler olarak öne çıkmıştır.

4.2.4. İsrail ve Filistin Arasındaki Asimetrik Güç İlişkisi

İsrail ile Filistin arasındaki "asimetrik güç ilişkisi" yeni bir durum veya gelişme olmayıp uzun süreden beri var olan bir dengeyi yansıtmaktadır. "Güç" uluslararası ilişkiler çalışmalarında farklı yaklaşımlar ekseninde çeşitli boyutlara sahip karmaşık bir kavramsal çerçeve ile tanımlanmasına karşın bir aktörün diğer aktör ya da aktörler üzerinde belli bir yönde ve kendi çıkarı doğrultusunda davranma gücünü temsil etmektedir. Klasik realizmde güç kavramı caydırıcılık yeteneği olarak yorumlanırken örneğin konstrüktivistler gücü maddi çıkarla özdeşleştiren realistlerin aksine fikir ve kanılarla ilişkilendirerek açıklayan bir güç perspektifi sunmaktadırlar.[324]

Güç kavramına ilişkin teorik çerçevede farklı yaklaşımlar ve açıklamalar bulunmasının yanında son yıllarda Joseph Nye gibi yazarlar tarafından "yumuşak güç", "akıllı güç" gibi yeni kavramlar ortaya atılmış, güce dair bu yeni bu kavramsal yorumlamalar

---

[322] "Special Briefing by Secretary of State Condolezza Rice", *US Department of State,* 18.06.2007 https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2007/06/86750.htm (Erişim: 18.04.2024)
[323] Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, s. 143.
[324]Haluk Özdemir, "Uluslararası ilişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 63/3, (2008), s. 134.

devletlerarası ilişkilerin açıklanmasında ve değerlendirilmesinde kullanılmaya başlanmıştır. "Asimetrik güç" ya da "Güç asimetrisi" ise taraflar ya da aktörler arasında gücün eşit olmayan yani asimetrik bir şekilde dağılmasıyla ve varolan güçler arasında yoğun bir dengesizlik olduğunda ortaya çıkan bir durumdur.[325]

Herhangi bir çatışmanın ya da anlaşmazlığın taraflarını oluşturan aktörler arasında var olan güç eşitsizliği barışa yönelik müzakerlerle ilişkilerin genel seyrini etkileyen en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta asimetrik güç ilişkisi anlaşmazlığın çözülmesi için "arabulucu (*mediator*)" ya da "kolaylaştırıcı (*facilitator*)" rolünü oynayan devletleri/aktörleri dahi etkilemekte çoğu zaman bu aktörlerin güç asimetrisinin hakim olduğu uyuşmazlık çözümlerinde genellikle daha güçlü olan tarafların tezlerine ağırlık verdikleri görülmektedir. Ortadoğu barış sürecinin birçok kısmında "Ortadoğu Dörtlüsü" olarak tabir edilen temel aktörlerden ABD'nin İsrail'in tezlerine ağırlık ve öncelik veren tavrı uluslararası toplumun tümünün malûmudur. Sorun ve çatışma yaşayan iki devlet/aktör (ler) arasında askeri kapasite başta olmak üzere bir denkliğin söz konusu olmadığı bir durumda en azından karşılıklı bağımlılığın bulunması halinde dahi barışa dair güçlü bir umut var olmaktadır.[326]

Nitekim bağımsız bir devlet olarak tanınmayan ve BM üyeliği kabul edilmeyen Filistin Devleti/Filistin Özerk Yönetimi karşısında 1948 yılında bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan İsrail Devleti, bugün yasa-dışı işgal girişimlerine, gerçekleştirdiği sivil katliamlara rağmen tüm Batı'nın desteğini alarak uluslararası hukuk karşısında adeta "dokunulmaz" olmuştur.[327]

Dolayısıyla askeri, ekonomik, siyasi açılardan olduğu gibi hukuki, diplomatik ve normatif açılardan da İsrail ile Filistin ve Filistinli devlet-dışı aktörler arasında tabakalaşan/katmanlaşan bir güç asimetrisi ortaya çıkmıştır. İsrail-Filistin çatışmasında güçlü taraf olarak öne çıkan İsrail, kendi var olma hakkını tanımadığı gerekçesiyle ve ayrıca bir terör örgütü olduğu iddiasıyla Hamas'la aynı masaya oturmak istememekte asimetrik güç ilişkisini diplomatik rol ve mekanizmalara da yansıtmaktadır. Filistin

---

[325] Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, s. 143.

[326] Muhammet Mağat, İlknur Şebnem Öztemel, "Kıbrıs, Karabağ ve Kudüs'teki Çatışma Çözümlerine Dair Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Uluslararası Çatışma Çözümü: Hukuksal Yöntemlerden Alternatif Çatışma Çözümüne,* ed., Muzaffer Ercan Yılmaz, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022, s. 124.

[327] Mağat ve Öztemel, "Kıbrıs, Karabağ ve Kudüs'teki Çatışma Çözümlerine Dair Karşılaştırmalı Bir Analiz", s. 125.

tarafından İsrail'e asimetrik güç ilişkisi bağlamında yönelen argüman ise tarihi Filistin (Arap) topraklarını gasp eden İsrail'i Nekbe'den (1948) beri tanımamış olmaları ve üstün ya da güçlü olan taraf olsa bile tanımayacakları yönündedir. İsrail açısından sorun; bir Filistin devleti sorunu ya da müzakeresi değil Filistinlilerin İsrail devletini ya da daha spesifik olarak İsrail/Yahudi devlet kimliğini tanımamalarıdır.[328]

Burada aslında kavramsal olarak "güç" tanımına ilişkin farklı paradigmaların ya da kuramsal yaklaşımların açıklamaları temelinde denkleme özellikle konstrüktivist öğeler dahil olmakta bu kapsamda İsrail ile Filistin arasındaki ilişkilerde çokça gündeme gelen "kimlik" konusu tekrar tartışmaya açılmaktadır. Keza, Bayraktar'a göre; İsrail-Filistin sorunu ifade edildiği gibi bir toprak ya da kaynak paylaşımı meselesi değil aynı zamanda bir kimlik çatışmasıdır ve İsrail-Filistin meselesini yine ifade edildiği gibi çözümü karmaşık/kompleks çatışma kategorisine koyan da çoğunlukla bu kimlik meselesi ya da çatışmasıdır.[329]

Barış süreci ile ortaya çıkan "kimlik sorunu" tarafların birbirleriyle girdiği kimlik mücadelesini de kapsamaktadır. Bu yönüyle iki tarafın kimlik algısından kaynaklanan söylem ve yorum farkı sürecin tamamına yansımakta her iki taraf için de silahlı eylem yapan kişiler meşru görülürken, karşı tarafta hayatını kaybedenler, siviller dahi olsa, bu meşru müdafaa kavramı içinde değerlendirilmektedir. Bahse konu durum her iki taraf için de geçerli olmaktadır.[330]

İsrail'in Filistin tarafı karşısındaki asimetrik konumu sadece Filistinli aktörlere karşı değil kuruluşundan itibaren geleneksel Arap koalisyonuna karşı da söz konusu olmuş ve güç asimetrisi bölgedeki çatışma dinamiklerini şekillendirmiştir. İsrail'in tarihsel süreçte Arap dünyası içindeki ayrılıkları derinleştirmeye çalışırken Mısır, Suriye, Irak ve 1979'dan sonra da İran'ın ABD destekli İsrail hegemonyasına karşı direnç ve mücadele göstermesi Ortadoğu'daki bölgesel ana çatışma eksenlerini belirlemiştir.[331]

Bu hegemonyaya karşı olan meydan okuma bağlamında Mısır, 1979'da Camp David barışıyla saf değiştirip denklemden çıkarken Saddam rejimi altındaki Irak 2003'te sistem

[328] Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, s. 38.
[329] Bora Bayraktar, "Barış", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler*, ed. Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019, s. 139.
[330] Bayraktar, "Barış", s. 141.
[331] Bayraktar, "Barış", s. 118.

dışına itilmiştir. Yine Mısır kazanılırken başka bir majör aktör olan İran aynı tarihte (1979) İslam devrimiyle Humeyni idaresi altında bölgede İsrail ve Amerikan karşıtı bir politika izlemeye başlamasıyla kesin bir biçimde kaybedilmiştir. Suriye'nin gelinen noktadaki siyasal durumunu ve parçalanmış halini de bu noktada belirtmemiz gerekmektedir.

Ortadoğu'daki bölgesel güç dengesinde 1948'den itibaren kendine yer açarak hem konvansiyonel Arap koalisyonuna (Suriye, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan gibi devletler) ve hem de Filistinli devlet-dışı aktörlere karşı başta ABD olmak üzere Batı ittifakından aldığı askeri, ekonomik ve diğer teknik açılardan üstünlüğe dayalı bir güç asimetrisi inşa eden İsrail bunu bir avantaj olarak kullanmayı sürdürmektedir. İsrail günümüzde ABD'den en fazla askeri ve mali yardım (her yıl yaklaşık 3,8 milyar dolar ve ayrıca 8 milyar dolar kredi garantisi) alan ülkedir.[332]

Üstelik bu yardımlar her yıl yenilenmekte, başka ülkelere verilen ekonomik ve askeri yardımlar peyderpey ödenirken İsrail'e bir defada, toplu ve kesintisiz bir şekilde ödenmektedir. Filistinli devlet-dışı aktörlere başka herhangi bir aktörden bu miktarda bir askeri ve/veya ekonomik/mali ödeme ve yardımdan bahsetmek söz konusu bile değildir.

Her ne kadar İsrail'in askeri ve teknolojik alanlardaki üstünlüğü ve başarısı kendi çabası gibi görünse de aynı coğrafyada yer alan İran ve Türkiye gibi ülkeler güvenlik kaygıları nedeniyle askeri kapsitelerini artırmaya çalıştıklarında kara propagandaya maruz kalmaktadır. İsrail'in özellikle Filistinli devlet-dışı aktörlere karşı inşa ettiği güç asimetrisinde Filistinli aktörlerin "karşılıklı bağımlılık" ve "kazan-kazan" ilkelerine dayalı bir avantaj elde ederek durumu simetriye çevirmeye çalışması oldukça zor görünmektedir. İsrail, Filistin'in sahip olduğu doğalgaz gibi yeraltı kaynaklarının yanı sıra su kaynakları gibi yerüstü kaynaklarını gasp etmiştir. 1967'deki Altı Gün Savaşı ertesinde su ihtiyacının neredeyse 2/3'ünü karşılayan Golan Tepeleri ve Lübnan'a ait pek çok su kaynağı da İsrail'in eline geçmiştir.[333]

İşgali altındaki topraklarda yaşayan Arap vatandaşlara kimlik vermek suretiyle İsrail vatandaşlığına geçme formülünü hayata geçiren İsrail böylelikle sağlık, yönetim, ticaret

[332] "U.S. Foreign Assistance By Country", *ForiegnAssistance.gov,* 31.05.2024 https://www.foreignassistance.gov/cd/israel/ (Erişim: 31.05.2024)
[333] Mağat ve Öztemel, "Kıbrıs, Karabağ ve Kudüs'teki Çatışma Çözümlerine Dair Karşılaştırmalı Bir Analiz", s. 126.

ve sanayi sektörlerinin tümünü kendine bağlamıştır. Hamas'ın Gazze'de idareyi eline aldığı Mart 2006'dan itibaren Filistin Yönetimi'ne ticari işlemlerle ilgili olarak ödemesi gereken aylık 50-60 milyon dolar seviyesindeki vergi gelirini ödemekten kaçınan İsrail Filistin'de ciddi ekonomik sıkıntılara yol açmıştır.[334]

İsrail izlediği benzer politikalarla Filsitinli aktörlerle arasındaki güç asimetrisinin derinleşerek devamını sağlamıştır. Filistinli devlet-dışı aktörler ise 2011 öncesinde ve sonrasında da var olmaya devam eden bu güç asimetrisi şartlarında Arap devrimlerini karşılarken Arap Baharı sürecinde bölgesel aktörler Türkiye ve Katar'ın destekleriyle bu güç asimetrisini simetrik hale getirmeye yönelik girişimlerine devam etmiştir.

4.2.5. Aktörler-arası Çekişme ve Ulusal Birliğin Sağlanamaması

Özellikle 2009 Gazze Savaşından sonra ortaya çıkan fillî (*de facto)* duruma bağlı olarak Filistin'in Gazze şeridi ve Batı Şeria merkezinde ikiye bölünmesi toplumsal, siyasal ve kültürel boyutlarıyla bölgede yeni gerçeklikler inşa etmiştir. Filistin siyasal ve toplumsal hayatında ortaya çıkan bu realite; Hamas'ın Gazze'de, FKÖ'nün ise Batı Şeria'da hüküm sürdüğü Filistinlilerin temsili ve yönetimi alanında iki başlılığın ortaya çıktığı zaman zaman rekabet zaman da uzlaşma ve diyalog süreçlerinin hakim olduğu bir durumu betimlemiştir. Her iki aktör de İsrail'e karşı farklı politikaları uygulamaya koymuş ve onunla farklı düzeyde ilişkiler kurmuştur. El-Fetih/FKÖ tarihten gelen faktörlerin de etkisiyle İsrail ile olan ilişkiler bağlamında daha etkin ve deneyimli sayılsa da Hamas, Filistin halkının içinden kopup gelen ve onu hakkıyla temsil eden bir aktör profili çizmiştir. Aslında Hamas'ın böylesine güçlü bir aktör olarak varlığını koruması ve ve El-Fetih ile Filistin Meselesinde yarattığı çift başlılık İsrail'in çıkarlarına uygun düşmekte, İsrail Hamas'ın büyük bir tehdit haline gelmesini önleyerek saldırılar düzenlerken onun kendisine karşı zayıf ama El-Fetih'e karşı güçlü bir örgüt olarak kalmasını sağlamaya çalışmaktadır.[335]

Filistin'deki toplumsal, siyasal ve coğrafik temelleri bulunan bölünmüşlük tarihsel bir arka plana dayanmaktadır. 1960'lardan itibaren Filistin davasını sahiplenen gruplar arasında ortaya çıkan ideoloji ve yöntem farklılığı ayrıştırmayı derinleştirirken 1967

[334] Çağlar Özer, "Uluslararası Politika Açısından Filistin Sorunu", *Külliye,* (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı), (2023), s. 600.
[335] Yetim, Kalaycı ve Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* s. 143.

sonrasında Filistinliler arasındaki bölünme daha da belirginleşmiştir. Özellikle El-Fetih ile Hamas arasında iki devletli çözüm konusunda görüş farklılıkları bulunurken bu gruplar arasında geçmişte Mısır veya Ürdün hakimiyetine girilmesini savunanlar yanında İsrail'in tamamen yok edilerek Filistin'in özgürleştirilmesini destekleyenler de bulunmuştur. Tarihsel ve toplumsal açıdan Filistinlilerin birlik düşüncesinden uzak kalmaları İsrail etkisine daha açık olmayı beraberinde getirirken iç siyasette ortaya çıkan bu bölünme ve ayrışma zaman zaman diğer Arap devletleri tarafından da kullanılmıştır. Bağımsız bir devlete sahip olun(a)maması Filistin siyasetini dış etki ve baskılara açık hale getirmiş, bölge devletleri kendi siyasal ve ekonomik çıkarları için Filistin meselesini yönlendirmeye çalışmıştır. Kalıcı yerleşikliğe sahip ve daha fazla siyasal ve sosyal haklara sahip olan Doğu Kudüs'teki Filistinliler İsrail'in işgal ettiği topraklarda yaşayan Filistinlilerle net bir biçimde ayrışmış, bu bölünmüşlük ve ayrışma toplumsal, kültürel ve siyasal yönetim gibi alanlara da yansımıştır.[336]

Hamas'ın 2006 seçimlerini kazanmasının ardından El-Fetih ve Hamas arasındaki ilişkiler farklı bir yöne doğru evrilmiş, Filistin Özerk Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas, güvenlik kuvvetlerinin bağlı olduğu ve Hamas'ın yönettiği İçişleri Bakanlığı'na bu kuvvetlerin devrini reddetmiş, Hamas'ın kendi güvenlik güçlerini kurması kararını da veto etmiştir. Siyasi alanda başlayan bu kriz kısa sürede toplumsal bir kriz halini almış ve sokaklardaki şiddetin yanı sıra Hamas ve El-Fetih üyeleri Gazze'de çatışarak bir kaos ortamı meydana getirmişlerdir. Hamas'ın 2007'de El-Fetih'in Gazze'deki karargâhını ve tüm Gazze'yi ele geçirmesinin ardından sönümlenen çatışma, Filistin halkı ve siyaseti içindeki kutuplaşmanın da zirveye ulaştığı bir noktayı temsil etmiştir. Esasen Hamas ile El-Fetih arasında Filisitn iç politikasında öne çıkan çekişme ve ayrılık 3 temel noktada düğümlenmektedir. Bu düğüm noktaları; "ideolojik farklılık", "İsrail ile mücadelede kullanılacak yöntemler" ve "Filistin halkının temsiliyeti" gibi unsurlar olarak öne çıkmaktadır.[337]

Filistin halkının temsiliyeti noktasında her iki taraf da birbirinin otoritesinin tanımak istememiş, bu da Filistin siyasetinde ciddi sorunlara yol açmıştır. 2007 sonrasında birbirlerini tanımayan Gazze'deki Hamas hükümetiyle Batı Şeria'daki Filistin

[336] Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, s. 79-81.
[337] Yetim, Kalaycı ve Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* s. 155.

Yönetiminin atadığı El-Fetih hükümeti ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte Hamaslı siyasetçilere yönelik tutuklama ve gözaltı işlemleri başlarken başta ABD olmak üzere Batı'nın aktif müdahil olduğu bu ayrışma ve bölünme İsrail tarafından kolaylıkla istismar edilmiştir. Hamas'la arasındaki gerginlik artarken İsrail, Gazze'ye uyguladığı ablukayı daha da ağırlaştırmıştır. Esasen El-Fetih ile Hamas arasındaki ayrılık ve çatışmayı Filistin'i daha güçsüz ve istikrarsız hale getirmek için kulllanan İsrail, Filistin'deki bölünmüşlüğü müzakerelere ve politikalarına da yansıtmış, Mahmud Abbas 2007'deki Annapolis sürecine sadece Batı Şeria'daki Filistinlileri temsilen katılmıştır. Karşı tarafın bölünmüşlükten fayda sağladığı Annapolis görüşmelerinin başarısızlığa uğramasının ardından 2008'de "Gazze Dökme Kurşun Operasyonu"nu başlatan İsrail, şiddeti yeniden sahneye çıkarırken güç asimetrisini bir kez daha lehine kullanmıştır.[338]

İsrail, 2005'te Gazze'den askerlerini çekmesine rağmen 2007'de başlattığı ablukayı sürdürerek jeopolitik ve ekonomik olarak Batı Şeria'dan tamamen ayrıştırdığı Gazze'ye gönderilen her türlü malzeme ve girdinin kontrolünü elinde tutmaktadır. Bu şartlada kendi kontrolü altında Gazze'de Hamas yönetim kurarken, Mahmud Abbas, Selam Feyyad liderliğinde sadece Batı Şeria'yı kontrol edebilen bir hükümetin başı olarak kalmıştır. Filistin'deki coğrafi ve toplumsal tabanlı bölünme bu şekliyle tam bir siyasi bölünmeye dönüşürken iki başbakan, iki hükümet ve iki ayrı yönetimin oluştuğu bir durum ortaya çıkmıştır. Hamas, siyasi ve ekonomik olarak izole edilen, İsrail tarafından hiçbir yardımın ulaştırılmasına izin verilmeyen sadece BM'ye bağlı UNRWA'nın yardımlarını alabilen bir hükümet durumuna düşerken UNRWA uzun süre İsrail'in eleştirilerine hedef olmuştur.[339]

Hamas'a nazaran El-Fetih ise entegre olduğu Filistin Yönetimi altında Batı'dan alınan maddi ve siyasi destek bağlamında daha rahat bir dönem geçirmiştir.[340] Filistin siyasetindeki bölünmeyi destekleyen, tahrik ve teşvik eden İsrail yaşanan iç karışıklık ve çatışmayı çoğu zaman çıkarları lehine kullanmayı denemiştir. Hamas karşısında El-Fetih'in yanında yer alan İsrail, seçilmiş Hamas milletvekillerini tutuklamak, siyasi bölünmeyi körüklemek gibi yöntemlerle Hamas hükümetini çökertmeye çalışırken El-

[338] Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, s. 144.
[339] Amnon Aran, "Containment and territorial transnational actors: Israel, Hezbollah and Hamas", *International Affairs,* 88/4, (2012), s. 846.
[340] Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, s. 146.

Fetih'e olan desteğini de "birlik hükümeti" olmaması şartına bağlamıştır. Kısacası "böl ve yönet" politikası uygulayan ve bu çerçevede merkezi ve istikrarlı bir yönetimden yoksun bıraktığı Filistin'i ancak kendisinin istediği şartlarda bir barışa mahkûm etmeye çalışan İsrail politikası Filistinli siyasal aktörleri ayrışmış/bölünmüş tutmayı da araçsallaştırmaktadır. Nihayetinde bu durumu siyaset bilimci George Friedman kendi ifadeleriyle şu şekilde özetlemiştir: "Müslümanlar birbirleri ile savaştıkça ABD kazanacaktır, keza Filistinliler birbiri ile savaştıkça da İsrail kazanacaktır."[341]

Hamas ve El-Fetih aktörleri arasında devam eden çatışma ve rekabet İsrail'in çıkarlarına uygun bir konjonktür yaratırken aktörler arasında arabuluculuk yürüten Mısır'ın çabaları sonucunda 4 Mayıs 2011'de Kahire ve 6 Şubat 2012'de Doha Anlaşması imzalanmıştır.[342] Arap Baharı devrim hareketlerinin başladığı bir ortamda ulusal birliğin sağlanamadığı ve aktörler arasında diyalog eksikliğinin bulunduğu zayıf bir Filistin Yönetimi görmek istemeyen komşu devletler (özellikle Suriye ve Mısır) El-Fetih ve Hamas'ı uzlaşmaya zorlayarak birlik hükümeti çabalarına destek vermiştir. Mısır'daki Mübarek yönetiminin dağılması El-Fetih'i içeride uzlaşma ve barışa mecbur kılarken Suriye'de ortaya çıkan çatışmalar ise Hamas'ı birlik fikrine yaklaştırmıştır.[343] Ayrıca her iki aktörün arkasındaki ülkelerde yaşanan istikrarsızlık ve ayaklanmalar bağımsız ve ayrı politikalar izlemek konusundaki güçlerinin azalmasını doğurarak, birbiriyle iletişime ve diyaloğa zorlamıştır.[344]

Bununla birlikte iç siyasetteki bazı gelişmeler ve olaylar da tarafların birbiriyle diyalog kurmasını zorunlu kılarken uzlaşmaya yöneltmiştir. Arap Baharı kapsamında diğer ülkelerdeki kadar büyük ölçekli olmasa da Gazze ve Batı Şeria'da demokratikleşme taleplerini içeren gösteriler yapılmış, bu kısıtlı gösterilerde Filistinliler otoritelerin birleşerek ulusal bir bütünlük oluşturmasını istemiştir. Bölgesel düzeyde yaşanan rejim

[341] George Friedman, *Gelecek Yüzyıl: 21. Yüzyıl İçin Öngörüler*, 7. Baskı, çev., İbrahim Şener, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2015, s. 77.
[342] Mısır arabuluculuğunda 2011'de imzalanan Kahire Anlaşmasıyla taraflar Filistin Hükümeti'nin kurulmasını ve Ulusal Konsey seçimlerinin yapılmasını öngören bir anlaşma imzalamışlardır. Uzun süren bölünmüşlük ve çekişmenin ardından imzalanan bu anlaşma taraflar arasında bir mutabakat sağlamış olsa da iki aktör arasında yıllardan beri devam eden güvensizlik nedeniyle yeterince uygulanamamıştır. Yetim, Kalaycı ve Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas*, s. 160.
[343] Dag Tuastad, "Hamas-PLO Relations Before and After the Arab Spring", *Middle East Policy*, 20/3, (2013), s. 92.
[344] Esen, *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail*, s. 148.

değişiklikleri, darbe ve devrimler bağlamında halkın bu taleplerini yönetimlerine karşı bir tehdit olarak okuyan Hamas ve El-Fetih aktörleri rekabet ve çatışmayı bir kenara bırakarak gösterilerin büyümesini önleyecek adımlar atmıştır. 2011 Kahire Anlaşması biraz da böyle bir sürecin ürünü olmuştur. Hamas-El-Fetih rekabetini/çekişmesini sona erdirmeye yönelik en somut gelişme ise 2014 yılında imzalanan "Gazze Anlaşması" olmuştur.[345] 2011-Kahire Anlaşmasıyla harekete geçirilemeyen geçiş hükümetinin kurulması Gazze Anlaşmasıyla mümkün olmuş ve taraflar 2017'de Kahire Anlaşmasını işlevselleştirmek için yeniden bir araya gelmişlerdir. Ancak Hamas'ın anlaşmalar bağlamında Gazze'nin idaresini devretmemesi, aktörler arasındaki güvensizliğin devam etmesi gibi sebeplerle Filistin siyasetinde iki-başlılığı ortadan kaldırmak mümkün olmamış ve günümüze kadar yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştır.[346]

4.3. İsrail'in Değişen Ulusal Güvenlik Stratejisinin Filistinli Devlet-Dışı Aktörlere Etkileri

İsrail, Ortadoğu'da yer alan bir devlet olarak devrim hareketlerinin başlamasından itibaren çevresindeki Arap ülkelerinde cereyan eden protestoları ve ayaklanmaları büyük bir dikkatle takip etmiş, kendi rejim güvenliğine ve devlet meşruiyetine zarar verecek her türlü durum ve olay karşısında önceden tedbir alabilmek için bütün istihbarat kaynaklarını devreye koymuştur. Keza İsrail devlet yapılanmasında erken uyarı, istihbarat gibi ilkeler yaşamsal bir öneme sahip olup güvenlik birimlerinin bir nevi anayasasını oluşturmuştur.[347]

2011'den sonraki süreçte Mısır, Tunus, Libya, Cezayir, Suriye, Suudi Arabistan, Irak, Bahreyn gibi ülkelerde ve bir bütün olarak bölge genelinde mevcut rejimlere yönelik gerçekleşen devrim hareketleri ve darbeler ekseninde birtakım yönetimlerin değişmesi, bazı ülkelerde ise iş başındaki rejimlerin halk hareketlerine direnerek şiddeti tercih etmesi ve iç savaşların çıkması gibi nedenlerle Ortadoğu'nun adeta bir yangın yerine dönmesinin

---

[345] "The Hamas-Fatah Reconciliation Agreement: Too Early to Judge", *The Washington Institute for Near East Policy,* 24.04.2014 https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hamas-fatah-reconciliation-agreement-too-early-judge (Erişim: 13.04.2024)

[346] Yetim, Kalaycı ve Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* s. 161.

[347] İsrail devlet ve toplum yapısında "Gurion Doktrini" olarak da bilinen teoriye göre ulusal güvenlik öncelikleri birtakım ilkeler şeklinde somutlaşarak bunlar iç siyasetin temel dayanakları haline gelmiştir. Gurion'un belirlediği bu temel güvenlik ilkeleri *; 1. Caydırıcılık, 2. Erken Uyarı, 3. Savunma, 4. Kararlılık ve Başarı* şeklinde sıralanmaktadır. Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", s. 130.

İsrail'e de etkileri olmuş ancak İsrail bu süreçte deyim yerindeyse "krizi fırsata çevirmeye" çalışmıştır. Hatta İsrail Askeri İstihbarat Servisi Başkanı General Herzl Halevy, yapmış olduğu açıklamalar bağlamında 2011'de başlayan Arap Baharı sürecinin İsrail'i "daha güvenli" hale getirdiğini itiraf etmiştir.[348]

Suriye ve Mısır'da gerçekleşen devrim ve halk hareketlerinin kendisi üzerinde de etki ve sonuçları bakımından önemli rolü bulunması nedeniyle İsrail bu ülkedeki olayları büyük bir tedbir ve dikkatle izlerken bu ülkelerdeki gelişmelere kendi lehine olacak şekilde müdahaleler gerçekleştirmiştir. İsrail için bu süreçte en büyük güvenlik tehdidi direniş ekseninden gelmiş, Arap Baharı sürecinde İran yayılmacılığı ile mücadele etmek durumunda kalmıştır.

Bölgesel ölçekteki değişim unsurlarının artması ve bölgesel güvenlik mimarisinin değişmesi üzerine hamle yapabilmek için İsrail ilk planda kendi içinde bir değişime giderek Ulusal Güvenlik Stratejisini (UGS) güncellemiş ve ardından bölgedeki geleneksel Amerikan müttefiki ülkelerle bir bloklaşma inşa ederek İran eksenini dengelemeye çalışmıştır. Bu bağlamda "tehdidin dengelenmesi (*balancing of threat*)" ve Arap devletleri açısından "peşine takılma (*bandwagoning*)" stratejileri öne çıkarken, İsrail'in rejim güvenliği ve beka endişesi bakımından attığı birtakım adımlar ise Filistinli devlet-dışı aktörleri doğrudan etkilemiştir.

4.3.1. İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinde Güncelleme: Meşruiyetin Kaybı Endişesi

İsrail kuruluşundan itibaren "güvenlik" kavramı merkezinde oluşturulan temel ilkelerle yönetilmiş, etrafını çevreleyen Arap devletlerine karşı güçlü ve caydırıcı olmayı temel hedef olarak benimsemiş bir devlettir. İsrail'in devlet kimliğinin bu kadar güvenlik yoğunluklu olması kendisine atfettiği kimlik yapısının bileşenlerinden (tarih, coğrafya, Yahudi inancı, jeopolitik konum, demografi) ileri gelmekle birlikte iç siyasetteki bu kimlik vurgusu dış politika yapımına da bütünüyle yansımaktadır. Hatta 1970'lerde İsrail ile Mısır arasında mekik diplomasisi gerçekleştiren ve bu kapsamda çeşitli güçlüklerle

[348] Levent Yiğittepe, "Arap Baharı ve Sonrasında İsrail ve Filistin'de Yaşanan Gelişmeler ve Bölgeye Yansımaları", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu: Bölgesel Dönüşüm ve Reaksiyonlar,* ed., M. Cüneyt Özşahin-Orhan Battır, İstanbul: Hiper Yayın, 2019, s. 219.

karşılaşan Henry Kissinger; "İsrail'in dış politikası yoktur, sadece iç politikası vardır" ifadelerini kullanmıştır.[349]

Bununla birlikte İsrail dış politikasının temel hedeflerini oluşturan dört ana unsur ("meşruiyet arayışı", "barış arayışı", "güvenlik arayışı" ve "diasporanın gözetilmesi") aynı zamanda bu devletin Arap Baharındaki güvenlik siyasetine de yön vermiştir. İsrail için 1948'den itibaren uluslararası alanda temel problemi meşruiyetinin Ortadoğu coğrafyasındaki Arap devletleri, müslüman dünyası, müttefikleri ve sistemin diğer üyeleri tarafından sorgulanması, hatta kimi zaman reddedilmesi olmuştur.[350]

1967 Savaşı sonrasında Doğu Bloku ülkelerinin ve onların baskısıyla diğer pek çok ülkenin İsrail'le diplomatik ilişkileri kesmesinin ardından bir meşruiyet krizine giren İsrail, BM Genel Kurulu'nun 1975'te kabul ettiği 3379 Nolu karar ile Siyonizmi ırkçılığın bir türü ilan etmesi karşısında şok olmuştur. Dahası 1970'lerde FKÖ ile diplomatik ilişki kuran ülkelerin sayıca çoğalması ve İsrail'le eşit hale gelmesi uluslararası alanda İsrail'in konumunu sarsmıştır. Filistinli milisleri bahane ederek 1982'de Lübnan'ı işgal eden ve Sabra ve Şatilla katliamlarını gerçekleştiren İsrail ordu kuvvetlerinin 1987'de bu defa I. İntifada kapsamında uluslararası basına yansıyan görüntüleri İsrail'in 1967'de başlayan meşruiyet krizini iyiden iyiye derinleştirmiştir. 1993'te başlayan barış süreci ile pek çok ülke yeniden İsrail'le diplomatik ilişki kurarken 1990'lı yıllarda Arap Ligi'nin ilan etmiş olduğu boykotun gevşemesinin de İsrail'in aktör profilini düzeltmesinde etkisi olmuştur.[351]

2000'li ve 2010'lu yıllarda bölgesel düzeyde İran etkisinin ve Müslüman Kardeşler'in nüfuzunun artışına bağlı olarak körfez ülkeleri, Suudi Arabistan gibi Arap devletleri İsrail'le güvenlik iş birliğini derinleştirmeye başlamışlardır. Ancak 1967 Savaşı sonrasında içine düştüğü meşruiyet krizinin benzerini Arap devrimleri ve özellikle de Mısır ve Suriye'deki olaylar bağlamında yeniden hissederek bu krizi aşmak için güvenlik

[349] İbrahim Aytürk, "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail,* der., Meliha Benli Altunışık, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022, s. 229.
[350] Aytürk, "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", s. 222.
[351] Aytürk, "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", s. 224.

stratejisini değiştiren ve hamleler yapan İsrail dış ve güvenlik politikasına dair yeni öncelikler belirlemiştir.

Aslında İsrail Arap Baharı'nın ilk yıllarında bölgedeki hareketleri temkinlilikle karşılamış ve bu hareketleri bir "demokratikleşme hareketi" olarak değerlendirerek sürece destek veren açıklamalarda dahi bulunmuştur. "Arapların iç işleri" olarak değerlendirdiği Arap Baharı sürecini mümkün olduğunca dışardan izlemek isteyen İsrail gelişmeler kendi ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit içermeye başlayınca algıladığı tehditler kapsamında doğrudan ya da örtük operasyonlara girmekten kaçınmamıştır. Bu doğrultuda Mısır'daki karşı-devrim birtakım bölgesel güçlerce İsrail'in bir "istihbarat operasyonu" olarak değerlendirilirken Suriye üzerinden Güney Lübnan'da bulunan Hizbullah'a silah transferi yapan konvoylar da İsrail jetleri tarafından vurulmuştur. Suriye'deki İran varlığı İsrail'in açık hedefleri olarak belirirken İsrail devlet yönetiminde bulunanlar Suriye'de Esad'ın yerini alabilecek radikal alternatifleri değerlendirerek bir süre sonra Esad rejiminin devamına razı olmuştur.[352]

Arap Baharının uzayarak bölgede iç savaşlara ve jeopolitik mücadelelere dönüşmesi sonucunda gelişmelere doğrudan müdahale etme yöntemini benimseyen İsrail bu süreçte en çok gittikçe genişleyen İran yayılmacılığı ile baş etmek durumunda kalmıştır. İsrail ile aynı tehdit algısına (Şii tehdidi) sahip olan Körfez'deki Arap monarşileri ise İsrail'le ittifaka yönelerek bölgede bir kutuplaşma dinamiği ortaya çıkarmıştır.[353]

Arap Devrimlerinin başında Mısır'da Müslüman Kardeşler yönetiminin iş başına gelmesi İsrail açısından Camp David düzeninin sorgulanmasını da beraberinde getirmekteydi. Müslüman Kardeşlerin ideolojik olarak İsrail-karşıtı bir tavırda olması, Hamas'ın bölgesel düzeydeki yükselişi ve Sina yarımadasında ortaya çıkan radikal unsurlar İsrail açısından güvenlik riskleri olarak belirmiştir. En uzun sınırı paylaştığı Mısır'ın geleneksel Batı yörüngesindeki konumundan kopuşu İsrail açısından Camp David düzeninin ve dolayısıyla meşruiyetinin riske girmesi anlamına gelerek yaşamsal önemde bir güvenlik problemi doğurmuştur. Gerçekten de Mısır'la olan sınırının doğal engellerden yoksun olması, İsrail'in sınır güvenliğini ve teritoryal bütünlüğünü de riske atıyordu. Mursi

[352] Ceyhun Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", *Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası,* 2. Basım, ed., Tarık Oğuzlu-Ceyhun Çiçekçi, Ankara: Nobel Yayınları, 2021, s. 215.
[353] Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", s. 216.

yönetimi bu açılardan İsrail için bir varoluş problemini ve meşruiyet krizini tekrar gündeme getirirken bu durum ülkenin ulusal güvenlik stratejilerine de (UGS) yansımış, daha sonra 2015'te açıklanan "Eisenkot (Ayzenkot) Strateji Belgesi"nde İsrail Devleti'nin varlığının güvence altına alınması ve toprak bütünlüğünün sağlanması ilkesi ilk sırada yer almıştır.[354]

Mursi yönetiminin varlığı İsrail'de 1979-Camp David Anlaşmasına dayanan meşruiyet zeminini kaybetme endişesine yol açarken İsrail'in güvenliği ve ABD'nin bölgedeki çıkarları noktasında da Ortadoğu'da önemli bir müttefikin kaybedilmesine yol açmıştır. Camp David ile bölgede kendi meşruiyetinin tanındığı bir alan ve düzen açan İsrail bu düzeni oluşturan temel aktör Mısır'daki eksen değişikliği nedeniyle varlığına yönelik yoğun bir şekilde tehdit algılamıştır. Ancak kısa sürede Suudi Arabistan'ın başını çektiği körfez monarşilerinin finanse ettiği bir sürecin sonucunda Mısır'daki Müslüman Kardeşler yönetimi son bulmuş, İsrail'in de desteklediği bir askeri darbe ile İhvan yönetimi devrilmiştir. Darbeyi gerçekleştiren General Abdulfettah el-Sisi şüpheye yer bırakmayacak derecede Camp David'in restorasyonunu ve konsolidasyonunu öncelemiştir.[355]

2013'teki İhvan rejimine yönelik darbenin ardından Mursi'nin yönetimden indirilmesi ile İsrail-Mısır ilişkileri hiç olmadığı kadar ileri seviyelere taşınırken daha sonra Devlet Başkanı/Cumhurbaşkanı seçilen Sisi, Mısır'ı Arap dünyası liderliği imajından uzaklaştırarak İsrail'in bölgedeki hâkimiyet alanının genişlemesine imkân sağlamıştır. Bu yöndeki ifadeleri destekleyecek bir biçimde Sisi bir açıklamasında Sina yarımadası başta olmak üzere birçok bölgede, Filistin sorununun çözümünde, terör örgütleri ile mücadelede ve diğer bir çok konuda İsrail ile yakın iş birliği kurduklarını belirtmiştir.[356]

Mısır'daki bu kısa süren ve Camp David düzeni ile beraber İsrail'in meşruiyet zeminini tehlikeye atan siyasi iktidar değişikliği göstermiştir ki; İsrail bölgede kendisini beka ve güvenlik endişesine sevk edecek her türlü gelişmeyi hayati derecede bir tehdit olarak görmektedir. Tehdit algılarının büyük boyutlara ulaşması İsrail'de ulusal güvenliğe dair önceliklerin ve metinlerin de değişmesi veya güncellenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.

---

[354] M. Mustafa Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinin Temel İlkeleri", *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri,* 2. Baskı, ed., Veysel Kurt, İstanbul: SETA Yayınları, 2020, s. 64.
[355] Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", s. 231.
[356] Yiğittepe, "Arap Baharı ve Sonrasında İsrail ve Filistin'de Yaşanan Gelişmeler ve Bölgeye Yansımaları", s. 219.

Pratikte ise İsrail, Arap Baharının ilk yıllarında yaşadığı tedirginliğin bir yansıması olarak askeri kapasitesini artırma yoluna gitmiştir. Başbakan Netanyahu, İsrail Parlamentosunda (*Knesset*) yaptığı konuşmada bölgedeki kaos ve belirsizliğin uzun süre devam etme ihitmaline karşı ülkesinin savunma gücünü artıracak güvenlik tedbirleri alınması gerektiğini ifade etmiştir. Arap Devrimleri sürerken İsrail, ABD'den hava savunma füze sistemleri yanında F-35 savaş uçakları da tedarik ederek bölgedeki en güçlü ülke konumuna ulaşmaya çalışmıştır.[357]

Tarihsel olarak 1953'te ülkenin kurucu Başbakanı David ben Gurion tarafından oluşturulan "ulusal kurucu metin" temelinde "caydırıcılık", "erken uyarı", "savunma" ve "kararlılık ve başarı" gibi kavramları ön plana çıkaran "strateji dökümanı" uzun yıllar güncellenmeden varlığını korumuştur. 2015'te ilk kez Genelkurmay Başkanı Korgeneral Gadi Eizenkont'un kamuoyuyla paylaştığı İsrail'in savunma stratejisine ilişkin "IDF Stratejisi" başlığıyla yayınlanan doküman ülkenin tehdit algısına ilişkin birçok veriyi göz önüne sermiştir. Bahse konu strateji dokümanında İsrail'e yönelik temel tehditler şu şekilde sınıflandırılmıştır;

a) Devletler: (Uzak-İran), (Yakın-Lübnan), (Başarısız-Suriye)

b) Devlet-altı aktörler: Hizbullah, Hamas

c) Belli bir devlet veya toplulukla bağlantısı olmayan terör örgütleri: İslâmî Cihad, Filistin İslâmî Cihadı, DEAŞ vb.[358]

Strateji dokümanında İran, Lübnan, Suriye gibi devletlerin yanı sıra terör örgütlerinin de devletin bekasına yönelik tehdit olarak gösterilmesinin yanında IDF (*Israeli Defence Forces:* İsrail Savunma Kuvvetleri) tarafından kuvvet kullanılmasının temel ilkeleri "caydırıcılık", düşmanın niyet ve kabiliyetlerini anlamaya yönelik "istihbarat", "erken ihbar", "savunma ve koruma" ve "kesin zafer" olarak belirlenmiştir. Kuruluş anından itibaren savaş ve çatışma ortamı içerisinde olan İsrail etrafındaki güvensizliğin oluşturduğu bir "güvenlik devleti" haline gelirken düşmanın zayıflatılarak potansiyel

[357] Yiğittepe, "Arap Baharı ve Sonrasında İsrail ve Filistin'de Yaşanan Gelişmeler ve Bölgeye Yansımaları", s. 213.
[358] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", s. 30.

eylemlerinden vazgeçirme yani caydırıcılık ile etkin istihbarat bölgedeki devletlere karşı üstünlüğün sürdürülmesinde rol oynayan temel prensipler olarak değerlendirilmiştir.[359]

Temmuz 2015'te İbranice yayımlanan "İsrail Savunma Kuvvetleri Strateji Belgesi" Arap Baharı sürecindeki güvenlik eksenli gelişmelere dikkat çekerek İsrail'in ulusal hedeflerini şu dört maddede belirtmiştir:

- İsrail Devletinin varlığının güvence altına alınması, toprak bütünlüğü, vatandaşları ve sakinlerinin güvenliğinin sağlanması,
- İsrail Devletinin demokratik ve Yahudi karakteri ile Yahudi halkının evi olma özelliğini koruması,
- İsrail Devletinin sosyal ve ekonomik gücünün güvence altına alınması,
- İsrail Devletinin uluslararası ve bölgesel statüsünün güçlendirilmesi, komşularıyla barış girişimlerine gayret gösterilmesi.[360]

Bu ulusal hedefler kapsamında etrafındaki Arap ülkeleri ve örgütlerden kendisine yönelik saldırıya karşı caydırıcılık prensibini temel güvenlik kavramı olarak benimseyen İsrail, Filistinli devlet-dışı aktörlerden özellikle Hamas'a karşı caydırıcı olmaya önem göstermiş bu amaçla konvansiyonel silah sistemlerine dayalı genel caydırıcılık noktasında eksiksiz bir düzeye ulaşmıştır. 2014 yılında Hamas tarafından Gazze'den gelen hava atışları neticesinde Ben Gurion Havalimanı geçici olarak kapatılırken, Hamas'ın saldırılarına karşı %90 başarı gösteren "Demir Kubbe (*Iron Dome*)" hava savunma sistemi caydırıcılık yanında savunmanın da kesin zafer ve başarı ile olan ilişkisini göstermiştir.[361]

İsrail'in caydırıcılık stratejisi devletlerden çok konvansiyonel tehdit kapsamında devlet-dışı oluşumlara yönelmiş durumdadır. Özellikle Lübnan Hizbullah'ı, Hamas, Filistinli direniş örgütleri (Filistin İslâmî Cihadı vb.) İsrailli karar vericiler açısından öncelikle değerlendirilmesi gereken "potansiyel tehditler" olarak ele alınmaktadır. 1987'de ortaya çıkan ilk İntifada esnasında İsrail ordusunun saldırıları engelleyememesi ve yeterli başarıyı gösterememesi İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinin devlet-dışı oluşumlara yönelik kurgulanmak üzere revize edilmesini gerektirmiştir. Filistinli devlet-dışı aktörler

[359] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", s. 131.
[360] Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinin Temel İlkeleri", s. 65.
[361] Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinin Temel İlkeleri", s. 77.

ve Hamas başta olmak üzere devletler-arası caydırıcılığa ek olmak üzere İsrail için bir de devlet-dışı aktörlere karşı bir "asimetrik caydırıcılık atmosferi" ortaya çıkmıştır.[362]

Hamas'ın yanında İsrail'in El-Fetih ile olan ilişkileri de bu dönemde İsrail'in güncellenen ulusal güvenlik yaklaşımları ekseninde şekillenmiştir. Keza 2013'te İsrail-El-Fetih arasında müzakereler tekrar başlatılmış ancak Filistin iç siyasetinde Hamas'la olan siyasi ayrışmanın devam etmesi nedeniyle görüşmelerden olumlu sonuçlar alınamamıştır.[363]

Hamas'a yönelik politikadaki kadar sert bir ton taşımamakla birlikte İsrail bu dönemde El-Fetih ile olan ilişkilerinde de revize ettiği ve 2015'te paylaştığı strateji belgesi kapsamında "caydırıcılık" ve "erken uyarı-istihbarat" ilkesine önem veren adımlar atmıştır. Erken Uyarı ve Kontrol Gözetleme Uçağı (AWACS), F-35 gibi teknolojik üstünlüğe sahip araçları/mekanizmaları kullanmasının yanı sıra Batı Şeria gibi işgal ettiği yerlere erken uyarı sistemleri ve gözetleme sistemleri kurarak aynı zamanda "çevreleme doktrini" bağlamında Suriye, Lübnan gibi devletleri ve bölgeyi hem gözetlemekte hem de Filistin'deki aktörlerin yanı sıra bölgedeki devletlerin erken uyarı sistemlerini de takip ederek karşı-istihbarat ve karşı-önlem faaliyeti yapmaktadır.[364]

4.3.2. İran Yayılmacılığı ve Hizbullah Karşısında Tehdidin Dengelenmesi

Arap Baharı sürecinde gerçekleşen olaylar Ortadoğu'daki bölgesel güvenlik siyasetini dönüştürürken, İsrail'in varoluş travmalarını körükleyen "beka" endişelerini yeniden toplumsal ve siyasal kurumların gündemine güçlü bir şekilde getiren bir özelliğe sahip olmuştur. 1979 Camp David ile Mısır üzerinden kazandığı bölgesel meşruiyetin Mübarek rejiminin devrilmesiyle tehlikeye gireceğini düşünen İsrail, 1979'dan beri tehdit algıladığı İran'ın Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte revizyonist politikaları uygulamaya koymasıyla güvenlik kaygılarının yoğunlaştığı ve tehdit algılamalarının tavan yaptığı bir dönem içerisine girmiştir. Tahran'dan Beyrut'a ve Şam'a ya da Basra Körfezinden Doğu Akdeniz'e uzanan hat boyunca kurulacak Şii ekseninden tehdit algılayan İsrail, Suudi Arabistan, diğer körfez ülkeleri (BAE vb.), Mısır ve Ürdün gibi

[362] Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", s. 212.
[363] Yiğittepe, "Arap Baharı ve Sonrasında İsrail ve Filistin'de Yaşanan Gelişmeler ve Bölgeye Yansımaları", s. 225.
[364] Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinin Temel İlkeleri", s. 73.

kendisine komşu ılımlı pragmatik Sünni devletlerle birlikte hareket ederek bu tehdit eksenini engellemeye çalışmıştır.[365]

"Güvenlik" algısını dış politikasının merkezine koyan İsrail için rejim güvenliği açısından en büyük tehdit İran'dan gelmektedir. Arap Baharı sürecinde İran'ın Hizbullah, Hamas gibi aktörlerin yanında DEAŞ vb. radikal terör örgütlerine destek vererek İsrail'i hedef tahtasına koyması iki ülke arasındaki gerilimin tırmanmasına neden olmuştur. Özellikle Hamas üzerinde etkili olmak suretiyle İran'ın Filistin meselesinde etkin olmaya çalışması İsrail'i tedirgin eden gelişmelerin başında gelmektedir. Aynı şekilde Suriye'de Esad rejminine karşı başlayan protestolar ve ayaklanma çerçevesinde bu rejime hem diplomatik olarak hem de Şii milislerin sahaya sürülmesi anlamında askeri destek veren İran, İsrail'i gittikçe kuşatmaya almıştır. Keza Mısır ve Suriye, İsrail dış ve güvenlik politikasının merkezine oturan ülkelerdir. Bu hususta Arap-İsrail çatışmaları ekseninde ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger; "Ortadoğu'da Mısır'sız savaş, Suriye'siz barış olmaz" savını ileri sürmüştür.[366] Mısır, aynı zamanda en uzun kara sınırına sahip güneydeki komşusu olurken kuzey'den yani Suriye'den gelebilecek güvenlik tehditleri İsrail ulusal güvenliğinin önemli tehdit bileşenlerini oluşturmaktadır.[367]

1990 öncesinde İsrail için önemli bir tehdit oluşturan Irak'ın Kuveyti işgali akabinde giderek istikrarsızlaştırılması ve sistem-dışı kalması ile 1990'lardan sonra İsrail ulusal güvenliği açısından tehdit oluşturan birincil devlet olarak İran ortaya çıkmıştır. İran her ne kadar 1979 devrimiyle bölgede İsrail ve ABD'yi hedef alan söylem ve politikalarını gündeme koymuşsa da 1980-1988 yılları arasında devam eden İran-Irak Savaşı bölgede İran'ın uzun bir süre dikkatini ve enerjisini bu savaşa harcamasına yol açmıştır. Ancak 1990'lardan sonra bölgede nükleer faaliyetleri ve Güney Lübnan'da Hizbullah bağlamında İsrail işgaline karşı direnişi örgütlemesi İran'ın İsrail ulusal güvenlik siyaseti açısından öncelikli tehdit olarak yükselmesine yol açmıştır.

2003'te Irak'ın işgalinin ardından bu ülkedeki Şii toplulukların çoğunluğu nedeniyle bu ülke üzerinde de etkinliğini artıran İran'ın Şii mezhebi temelindeki revizyonizmi Arap

[365] Muhammed Mustafa Kulu, "İsrail Milli Güvenlik Algısında Suriye İç Savaşı", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri,* ed., Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran, 3. Baskı, İstanbul: SETA Yayınları, 2018, s. 260.
[366] Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", s. 235.
[367] Yiğittepe, "Arap Baharı ve Sonrasında İsrail ve Filistin'de Yaşanan Gelişmeler ve Bölgeye Yansımaları", s. 216-217.

Baharı sürecinde en üst noktaya ulaşmıştır. Bu süreçte uygulanan yaptırımlar İran'ın etkinliğini artırmasını engelleyemezken 2015 yılında yapılan nükleer anlaşma İran yayılmacılığını daha da tetiklemiş ve ona meşru bir zemin hazırlamıştır.[368]

ABD'nin küresel ve bölgesel hegemonyasını kırmaya çalışan Rusya'nın Ortadoğu'da stratejik bir partner olarak benimsediğ İran'a yönelik ekonomik, askeri, teknik ve diğer alanlardaki yardımları İran'ın bölgede etkinliğini artırmasına yardımcı olurken tıpkı İsrail gibi Arap monarşileri de bir süre sonra İran yayılmacılığından rahatsız olmaya başlamıştır. Arap Baharı'nın doğurduğu sonuçlardan biri olarak okunabilecek İran'ın bölgesel etkinliğinin ve Şii mezhebini temel alan fiilî yayılmacılığının giderek artması İsrail ve Arap devletlerini ortak bir tehdit algısına sahip olmalarını doğurmuş ve "İran karşıtlığı" ortak paydasında buluşturmuştur. Bu çerçevede Suudi Arabistan'da 2015'te rakiplerini saf-dışı bırakarak iktidarı büyük ölçüde ele geçiren Prens Selman'ın katkılarıyla şekillenen, Suud hanedanının ikna ve finanse ettiği körfez monarşileri ile birlikte Ürdün, Mısır ve İsrail ortak bir yapılanmaya gitmiştir. Bu bloklaşmanın teorik ve istihbari açıdan destekleyicisi olan İsrail bir anlamda Arap monarşilerini ve Mısır'ı ürkütücü İran yayılmacılığı karşısında birleştirerek temel yönlendiricisi olmaya çalıştığı bir set meydana getirmiş ve söz konusu devletlerin peşine takılmasına yol açmıştır. Böylelikle realist yaklaşımda önemli bir yer tutan "tehdidin dengelenmesi" kavramı bağlamında geleneksel körfez monarşilerinin İsrail'in peşinden sürüklendiği ve teoride "peşine takılma stratejisi" olarak anılan bir durum ortaya çıkmıştır.

Hatta İran karşıtı blok olarak konumlanan devletler, askeri bir ittifak hedefleyerek Arap Baharı sürecinde tercihlerini sahada da yansıtacak ve "Arap NATO'su", "Ortadoğu Stratejik İttifakı" gibi isimlerle anılmaya başlayan bir birlik teklifi de ortaya atmıştır. Bu girişim bir sonuç vermese de İsrail öncülüğünde oluşan blok, Katar'ı diplomatik ve siyasi açılardan dışlamaya çalışmış, Müslüman Kardeşler'in Gazze'deki uzantısı olan Hamas'ı ve ayrıca Hizbullah'ı "terörist" olarak nitelendirmiş ve giderek Türkiye'ye karşı da cephe almaya başlamıştır. İran tehdidin dengelenmesi bakımından İsrail ve Arap devletlerinin oluşturduğu güvenlik koalisyonu "İran yayılmacılığının yansımaları" olarak kabul ettikleri Suriye ve Yemen gibi ülkelerde etkin olmaya çalışmıştır.[369]

[368] Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", s. 225.
[369] Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", s. 227-229.

Bunlardan Suriye'de İsrail öncülüğünde Şii tehdidinin dengelenmesine çalışılmış Hizbullah ve Hamas başta İsrail ulusal güvenliğini tehlikeye atan aktörler olarak öne çıkmıştır. İsrail, Suriye iç savaşında Suriye'nin komşuları arasında en az zarar gören devlet olmasına rağmen en fazla tehdit algılaması hisseden ülke olmuştur. Özellikle Golan'da meydana gelen hareketlilik, Gazze (Hamas) ve Lübnan (Hizbullah) dan sonra İsrail'e karşı üçüncü cephenin açılması şeklinde yorumlanmış ve İsrail Golan sınırında Suriye ordusu gruplarının veya Hizbullah gibi vekillerin ateş açtığını ileri sürerek misillemede bulunmuştur.[370]

Hizbullah ve Hamas gibi konvansiyonel tehditlerin yanında İsrail açısından Arap devrimleri sürecinde DEAŞ ve Nusra gibi yeni devlet-dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkması ve bunların İsrail'in kuzeyden komşusu haline gelmesi İsrail'in bu süreçte güvenlik endişelerini giderek derinleştirmiştir. Hatta İsrail, Hamas ile DEAŞ arasındaki farkı "strateji farklılığı" olarak algılamış ve ikisini de "aynı zehirli ağacın farklı dalları" olarak nitelendirmiştir. İsrail böyle bir söylemi DEAŞ tehlikesi bağlamında Hamas'ı ve Filistinli militanları "gayrı-meşru" olarak ilân etmek için kullanmıştır. Arap Baharı sürecini güvenlikleştiren ve bu kapsamda Hamas ve İslami cihadi selefîleri birbiriyle eş tutan İsrail, Suriye iç savaşı sürecinde Şii ekseninden uzaklaşmasına rağmen Hamas'tan tehdit algılamaya devam etmektedir.

Oslo süreci sonrasında Filistin otoritesiyle gerçekleştirdiği güvenlik koordinasyonu nedeniyle El-Fetih'ten (FKÖ) yüksek bir tehdit algılaması olmayan İsrail, Hamas'ı ötekileştirmekte ve İhvan'a yakın bu aktöre yönelik izolasyonu da sürdürmektedir. Ortadoğu bölgesinde Şiilerin yönettiği başkentlerin (İran, Irak, Suriye, Yemen) çoğalması yanında Hamas ve DEAŞ'dan gelen tehditler İsrail'in bölgede kutuplaşma eksenleri dizayn etmesini hızlandırmıştır. Bölgesel güvenlik politikasında İsrail karşıtı cephenin İran-Hamas-Cihadi selefîler ekseninde yükselişe geçmesi karşısında bu kamplardan korkan Mısır, Suud Hanedanı ve diğer körfez monarşileriyle güç birliğine girişen İsrail, Ortadoğu'da tehdit olarak kodladığı "Şii ekseninin" diğer kamplarla birlikte bölgeyi dönüştürmesinin önüne geçmek istemiştir.[371]

[370] Kulu, "İsrail Milli Güvenlik Algısında Suriye İç Savaşı", s. 260.
[371] Kulu, "İsrail Milli Güvenlik Algısında Suriye İç Savaşı", s. 255.

Suriye'de Rusya'nın denkleme dahil olmasıyla birlikte bu ülkeye yönelik politikasını değiştiren İsrail, Rusya'nın bölgede yer almasını etkinliği artan İran yayılmacılığının dengelenmesi için bir fırsat olarak görmeye başlamıştır. Rusya'nın kendisine karşı tarafsız davranması ve hava sahasında etkili olması karşısında Esad rejiminin güçlenmesine ve devam etmesine sessiz kalan İsrail, önceliğini sınır güvenliğiyle devlet-dışı aktörler ve terör örgütlerinden kendisine yönelik saldırıları püskürtmeye vermiştir.[372] İran yayılmacılığı ve Şii tehdidinin dengelenmesi bağlamında oluşturulan İsrail-Suud-BAE ekseni Suriye'de etkin olmak ve Şii milisleri dengelemek adına bu ülkedeki iç savaşa kendi milislerini göndererek etkin olmaya başlamış, gerek Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) içinde gerekse de diğer muhalifler arasında Sünni milisler de yer almıştır.[373]

İsrail'in öncülük ettiği bu karşı-devrimci bloklaşma Mısır'da Sisi rejiminin iş başına getirilmesinde de önemli rol oynamıştır. Keza Mursi döneminde İran'la kurulan yakın ilişkiler geleneksel Batı-eksenli politikalardan kopuşun yanında İran'ın bu ülkede de etkin olması anlamına gelmekteydi ki bu İhvan ve İran karşıtı söz konusu koalisyonun yüksek oranda tehdit algılamasına yol açmıştır. Mısır'da gerçekleşen askeri darbe ile yönetime gelen Sisi'nin İsrail ve körfez eksenli ittifaka dahil olmasının ardından Libya, Yemen gibi ülkelerde İran tehdidini engellemeye çalışan koalisyon, aynı zamanda Türkiye ve Katar'ı da ötekileştirerek İran ile aynı kefeye koymuştur.

İran ile Suriye'nin yanında Irak ve Yemen gibi ülkelerde de karşı karşıya gelen statükocu blok, Türkiye ve Katar ile Mısır, Libya gibi çatışma alanlarının yanı sıra 2017'deki Katar Krizi bağlamında da karşılaşarak jeopolitik bir mücadeleye girişmiştir. Ortadoğu'nun Arap Baharı sürecinde istikrarsızlaşan yapısı önce vekâlet savaşları ve para-militer gruplar ekseninde bir bölünmeye giderken ilerleyen süreçte jeopolitik bir güç mücadelesine dönüşmüş ve bahse konu bu kutuplaşmaları ortaya çıkarmıştır. Suudi Arabistan'ın liderliğini yaptığı körfez ülkeleri ile birlikte Mursi-sonrası dönemde Mısır'ın da dahil olduğu İsrail'le geliştirilen yakın ilişkiler çerçevesinde İran tehdidi üzerinden kurumsallaştırılmaya çalışılan bu ortak paydada buluşma/paydaşlık durumu ortak bir tehdit temeline dayanmasının yanında İsrail açısında olumlu ve verimli bir süreci işaret etmektedir.

---

[372] Kulu, "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinin Temel İlkeleri", s. 98.

[373] Ayman Cevad El Tamimi, "Suriye'de savaşan yabancı milisler", *BBC News Türkçe,* 25.12.2023 https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2013/12/131225_suriye_milis (Erişim: 09.04.2024)

Doğu Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar uzanan bu jeopolitik statükocu kutuplaşma İran tehdidi merkezinde körfezdeki Arap devletlerinin ortak hareket etme kabiliyetlerini geliştirirken İsrail açısından kilit bir öneme sahip olmuştur. İfade edildiği üzere İsrail "İran tehdidini" gerekçe göstererek Sünni Arap devletlerini peşine takmış, bu suretle oluşturduğu bloğun imkânlarıyla onu hem Suriye, Irak, Yemen, Mısır gibi ülkelerde dengelemeye çalışırken hem de Arap Baharı sürecini güvenlikleştirmiştir. İran tehdidi üzerinden söylemsel olarak inşa ettiği bölgesel hegemonyayı yine bölgesel bir ittifak ilişkisi ile pratiğe çevirmiş, neticede ise hem devlet aktörü düzeyinde İran tehdidini devlet-dışı aktör düzeyinde ise Hizbullah'ı dengeleyerek Ortadoğu coğrafyasındaki konumunu tahkim etmiştir.[374]

Nitekim İsrail Askeri İstihbarat Servisi Başkanı General Herzl Halevy'in, özellikle Suudi Arabistan öncülüğünde Sünni ülkelerin İran'a karşı İsrail'le birlikte hareket etmelerinin kendileri açısından çok önemli bir gelişme olduğunu ifade etmesi İsrail'in Arap Baharı kapsamındaki bölgesel politikaları noktasında dikkat edilmeye değer bir açıklama olarak öne çıkmıştır.[375]

4.3.3. Kudüs Kararı, Yüzyılın Anlaşması ve İbrahim Anlaşmalarının Filistinli Aktörler Üzerindeki "Zorlayıcı Diplomasi" Etkisi

İsrail'in El-Fetih ve Hamas'a karşı Arap devrimleri nedeniyle güncelleyerek kamuoyuyla paylaştığı ulusal güvenlik stratejisi bağlamında inşa ettiği güçlendirilmiş caydırıcılık ve istihbarat kapsamında, daha güvenlikçi politikalar izlemesi ve bölgede oluşumuna öncelik ettiği statükocu bloklaşma ile İran tehdidi yanında devlet-altı aktörlerden gelecek tehditleri de dengelemeye yönelmesi Filistinli siyaset aktörlerini İsrail kuşatılmışlığı ile baş başa bırakmıştır. Arap devrimlerinin ilerleyen yıllarında çalışmanın yukarıdaki kısımlarında değinilen ABD tarafından ortaya konan ama İsrail odaklı olan sözde barış girişimleri Filistinli devlet-dışı aktörleri bu kez diplomatik açıdan zor bir durumda bırakmıştır. ABD'nin oldukça tepki çeken ve tartışma yaratan "Kudüs Kararı" nın üstüne İsrail-Filistin sorununa kalıcı bir çözüm bulma iddiasındaki "Yüzyılın Anlaşması" ve İsrail'in meşruiyet krizini sona erdirerek bölgesel düzeyde jeopolitik bir manevra alanı kazanmasını sağlayacak bölge devletleriyle normalleşma çabalarının genel bir ismi olarak

[374] Çiçekçi, "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", s. 243.
[375] Yiğittepe, "Arap Baharı ve Sonrasında İsrail ve Filistin'de Yaşanan Gelişmeler ve Bölgeye Yansımaları", s. 219.

benimsenen "İbrahim Anlaşmaları" Filistinli devlet-dışı aktörleri bu kez "zorlayıcı diplomasi" baskısı altında bırakmıştır.

Özellikle Başkan Trump'un damadı ve baş danışmanı olan Jared Kushner tarafından hazırlandığı için "Kushner Planı" olarak da adlandırılan "Yüzyılın Anlaşması" siyasi ve ekonomik ayaklarıyla Filistinlilere eşsiz bir fırsat olarak sunulmuş ve kabul etmeleri için baskı yapılmıştır. Planın/Anlaşmanın ekonomik ayağını oluşturan paketin içeriğinde Filistine ve komşu ülkelere harcanmak üzere 50 milyar dolardan fazla yatırım fonu sunuluyor, 179 ekonomik kalkınma projesinin (eğitim, sağlık, enerji, su, yüksek teknoloji, turizm ve tarım sektörleri) hayata geçirilmesi hedefleniyor ve paketin sağladığı imkânlarla Filistin ekonomisini iki katı hacme çıkarak bir milyonluk istihdam yaratacağı belirtiliyordu.[376]

Bugüne kadarki en kapsamlı ekonomik çözümleri içeren anlaşma "Barış için toprak" söylemi yerine "refah için barış" söylemini temel alırken birçoğu Ürdün, Lübnan ve Suriye'de yaşayan ve sayıları 5 milyonu aşan Filistinli mültecilere değinilmemiştir. Ayrıca Filsitinlilerin birçok hakkını elinden alan bu anlaşma 1967'den bu yana işgal altında olan Ürdün Vadisi'nin de İsrail'e verilmesini öngörmüştür. ABD, Filistin'e yaptığı maddi yardımların tamamını keserek "Yüzyılın Anlaşması" planını zorla da olsa Filistinlilere kabul ettirme çabasına girişmiştir. FKÖ'nün Washington'daki ofisini kapattırıp, Filistin tarafını anlaşmaya zorlayabilmek için doğrudan UNRWA aracılığıyla yapılan tüm yardımlar da ABD tarafından durdurulmuştur.[377]

Daha önce de bahsedildiği gibi Büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyarak ve Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyarak tüm İslam dünyasını karşısına alan ABD üstelik bu eylemini İsrail'in kuruluşunun 70. yıldönümüne denk getirerek bir kez daha Filistinlilerin ve Arap/İslam dünyasının tepkilerini toplamayı başarmıştır. 15 Eylül 2020'de Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve İsrail arasında Washington D.C.'de imzalanan "İbrahim Anlaşmaları" ise İsrail'in diplomatik olarak tanınmasını sağlamakla kalmamış aynı zamanda ekonomik, askeri, sosyal ve kültürel alanda iş birliğinin geliştirilmesini de öngörmüştür. İbrahim Anlaşmalarının Filistin açısından önemi bölge devletlerinin İsrail ile olan ilişkilerinde Filistin davasının bir öncelik olarak çıkarılması olmuştur. Nitekim

[376] Önal, "ABD'nin Filistin Politikası", s. 386.
[377] Önal, "ABD'nin Filistin Politikası", s. 394.

bunun en belirgin örneği 2021'de ortaya çıkmış, Mayıs 2021'de Hamas'ın saldırılarını bahane ederek İsrail, Gazze'ye yoğun bir bombardıman başlatmıştır. Batı Şeria'daki gayrı-hukuki işgal girişimlerini de artıran İsrail, tüm bu saldırıları sonucunda 260 Filistinlinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Bu olaylar karşısında İbrahim Anlaşmasına imza atan devletlerden BAE, İsrail'le diplomatik ilişkileri kesmeyip sadece kınamakla yetinirken Bahreyn ise İsrail'e sadece nota vermiştir. Bölgesel düzeyde imzacı devletler böylelikle İsrail ile ilişkilerinde Filistin'in ve Filistinli aktörlerin durumlarını görmezden geleceklerini bu tavırları çerçevesinde açıklamış olmaktadırlar.[378]

Kudüs Kararı, Yüzyılın Anlaşması (Kushner Planı) ve İbrahim Anlaşmalarının ortak noktası olan ABD girişimi ile İsrail yanlısı politika düşünüldüğünde Filistinli devlet-dışı aktörler özellikle bölge devletlerinden de beklediği desteği göremeyerek hayalkırıklığı yaşamıştır. Ortadoğu'daki bölgesel güvenlik mimarisinin asli oyuncusu ABD ise bu girişimler paralelinde bir kez daha "arabulucu" rolünde İsrail yanlısı politikalar izlemeye devam edeceğini göstermiştir.

4.4. BÖLGESEL GÜVENLİK MİMARİSİNİN FİLİSTİNLİ DEVLET-DIŞI AKTÖRLERİ DÖNÜŞTÜRÜCÜ ETKİSİ

4.4.1. Süreklilik ve Dönüşüm Karşısında El-Fetih ve Hamas

Ortadoğu güvenlik mimarisinin Arap Devrimlerinin güçlü dönüştürücü özelliği karşısında değişmesi bölgesel sistemdeki tüm birimleri (devletler ve devlet-dışı aktörler) olduğu gibi Filistin siyasetinin temel aktörleri olan El-Fetih ve Hamas yapılarını da etkilemiştir. Bölgesel güvenlik mimarisindeki dönüşümün Filistinli devlet-dışı aktörlere farklı açılardan etkileri olmuştur. Öncelikle aktörlerin güvenlik ve tehdit algıları bölgedeki diğer tüm aktörler gibi değişime uğramış, neticede bu durum ittifak ilişkilerinin, güvenlik önceliklerinin, dış politika yapım ve karar süreçlerinin baştan sona yeniden ele alınmasını gerektirmiştir. Ayrıca bölgesel düzeyde ortaya çıkan keskin kutuplaşmalar, savunma stratejilerinin ve askeri doktrinlerin değişmesi, İran ve İsrail yayılmacılığı yanında bölgede artan terörizm ve vekâlet savaşları El-Fetih ve Hamas'ın dış ve güvenlik politikasının yeni bir biçim almasına yol açmıştır.

[378] Kaya, "İbrahim Anlaşmalarının Gölgesinde İsrail Sorunu" (Erişim: 16.11.2024)

Bu durum bir devlet-dışı aktör olarak El-Fetih ve Hamas'ın aynı zamanda değişen şartlara uyum/adaptasyon kabiliyetini geliştirerek hayatta kalma becerisi kazandırmıştır. Böylelikle küresel güç mücadelesinin arenası haline gelen ve istikrarsızlılara çok sık sahne olan Ortadoğu coğrafyasında süreklilik ve değişim karşısında esneklik kazanan Filistinli aktörler değişen bölgesel şartlar altında siyaset yapmayı da öğrenmiştir. Bu yeni siyaset anlayışının pratikteki en önemli neticesi 2017 Ekim'in de El-Fetih ve Hamas'ın Kahire'deki müzakerelerde yapıcı bir tavır göstermesi olmuştur. Hamas özellikle Gazze yönetiminin Ramallah'taki Abbas yönetimine bırakılması konusunda taviz vermiştir. Aktörler özellikle ABD'nin "Kudüs Kararı" sonrasında ortak bir dil ve diyalog geliştirerek ve Hamas'ın başı çektiği "Dönüş Yürüyüşü (Mesiretü'l Avde)" organizasyonunda sivil direniş anlayışını benimseyerek uluslararası topluma önemli bir mesaj vermiştir.[379]

Özellikle Hamas'ın 2017'de yayımladığı "Yeni Siyaset Belgesi (Vesika el-Mebadi ve's Siyasat el-Amme)" önemli politika değişikliklerine işaret ederek aktörler-arası işbirliğinden İsrail'e yönelik politikaya kadar birçok kritik unsuru içermiştir. İsrail yanında Abbas yönetimindeki Filistin Özerk idaresince de sert politikalara maruz kalan Hamas, Arap devrimleri sürerken Mısır'daki gelişmeler ve Müslüman Kardeşler Hareketi'nin bölgesel düzeydeki etkisini yitirmesi üzerine siyaset etme biçimlerinde değişikliğe gitmiş, bunu da 2017'deki siyaset belgesine yansıtmıştır. Metinde demokrasi, hukuk ve çoğulculuk vurgusu yapılarak uluslararası toplumla işbirliğini arzulayan mesajlara yer verilmiş, Hamas'ın Batılı aktörlerce çoğu kez "terörist" olarak nitelenen militer karakteri baskın yapısının sivil-siyasal bir yapıya evrildiğini belirten ifadeler öne çıkarılmıştır.[380]

İsrail'in Filistinli ulusal siyaset aktörleri ile arasındaki inşa edilmiş güç asimetrisini giderek artırması ve bölgesel güvenlik tehditlerinin artarak çeşitlenmesi karşısında Hamas'a yönelik baskı politikası yumuşama emareleri gösteren Abbas yönetimindeki El-Fetih de Mısır arabuluculuğunda Hamas ile diyalog ve iş birliğine yönelmiştir. Bölgesel güvenlik mimarisinin değişmesi ile bu durumun neticeleri olan İsrail odaklı hamlelerin ve gelişmelerin yoğunlaşması, güvenlik tehditlerinin artması ve Filistinli devlet-dışı

[379] Muhammed Hüseyin Mercan, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt: 10, Sayı: 1, (Haziran-2018), s. 74.
[380] Mercan, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi", s. 73.

aktörlerin dezavantajlı konumlarının derinleşmesi mezkûr aktörlerin hem kendi aralarındaki ilişkilerini hem de ulusal ve bölgesel politikalarını dönüştürerek yeni stratejiler benimsemelerine yol açmıştır. Aşağıdaki bölümlerde aktörlerin bölgesel güvenlik mimarisinin etkisi altında geçirdikleri organizasyonel, materyal, ekonomik, ve hukukî değişime yönelik diğer durumları ele alınmaya çalışılacaktır.

4.4.2. Organizasyonel ve Hukuksal Yapılardaki Değişim

Kendilerine özgü hiyerarşik yapıları, hukuksal ve kurumsal birtakım özellikleri bulunan El-Fetih ve Hamas aktörleri zaman içerisinde iç ve dış etkenlere bağlı olarak bu özellik ve niteliklerinde değişiklik yapmış ve değişen şartlar çerçevesinde kendilerini güncellemişlerdir. Nitekim bölgesel ölçekte güvenlik mimarisini baştan aşağıya değiştiren sonuçlar doğururken uluslararası politikayı da etkileyen bir toplumsal ve siyasal dönüşüm hareketi olan "Arap Baharı" gibi devrimsel hareketler bağlamında Filistinli devlet-dışı aktörlerin bu değişime kayıtsız kalarak organizasyonel formlarını yenilememeleri ve bu dönüşümden etkilenmemeleri elbette düşünülemez.

Bu bakımdan bölgesel güvenlik siyaseti dönüşürken bu dönüşüme cevap verecek ve hayatta kalmayı sağlayacak düzenlemeler gerçekleştiren Filistinli devlet-dışı aktörler kendi bünyelerindeki değişimi çeşitli katmanlara yayarak uygulamaya çalışmıştır. El-Fetih bu süreçte Mahmud Abbas'ın kişiliğinde ortaya çıkan "temsil" ve "söylem" unsurlarını yoğun olarak kullanırken bölgesel ve uluslararası aktörlerle kurulacak ilişkiler ağının artırılarak güçlendirilmesi yanında diplomasiye de büyük önem vermiştir.

Bu bağlamda Abbas, 2011-2021 arası dönemde Mısır'dan Katar'a, Suudi Arabistan'dan Türkiye'ye bölgedeki birçok devlete resmi ziyarette bulunmuş ve kurumsal/organizasyonel yapısının tüm Filistinlileri temsil etme iddiasındaki yönetim ve otorite unsurunu ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Ayrıca Hamas'ın Arap devrimlerinin başlangıcında bölgesel düzeyde artan etkisinden rahatsız olan El-Fetih/FKÖ yönetimi, Hamas yöneticilerinin birçok ülkede "devlet başkanı" gibi karşılanmasından ve ağırlanmasından rahatsız olmuş, hatta bu duruma olan itirazını da pek çok kez dile getirmiştir.[381]

[381] Larbi Sadiki, "Hamas and The Arab Spring", *AlJazeera*, 29.12.2011 https://www.aljazeera.com/opinions/2011/12/29/hamas-and-the-arab-spring (Erişim: 15.11.2024)

Ancak Arap Devrimleri kapsamında Filistin sokaklarının da hareketlenmesi, El-Fetih'in Mısır'daki Mübarek rejimini Hamas'ın ise Suriye'yi kaybetmesi gibi trajik bir konjonktürle birleşince her iki aktörü de diyalog ve uzlaşmaya yöneltmiştir.[382]

Bununla birlikte 2011 ve 2021 arasındaki döneme baktığımızda Filistin siyaset sahnesinde her iki aktörün de ayrı ayrı kendi içerisinde hukuki ve yapısal düzenlemeler gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu yapısal düzenlemelerin büyük bir kısmı ulusal ve toplumsal şartlar yanında dış çevrede (bölgesel siyasal sistem) meydana gelen değişikliklere uyum sağlamak amacına yönelik olmuştur. Örneğin; El-Fetih, yukarıda da belirtildiği gibi devrim hareketlerinin başından itibaren kendi ulusal meşruiyetini koruma gayesinde olmuş, Abbas yönetimi bu amaçla otoritesini ve iktidarını tehlikeye atan bütün durumların ve kişilerin bertaraf edilmesine gayret göstermiştir. Bu kapsamda daha önce El-Fetih içerisinde etkin görevler yürüten, İsrail'e karşı savaşan ve Washington yönetimi tarafından Hamas'tan geri alınması planlanan Gazze Şeridi'nin yönetimi için öne çıkarılan Muhammed Dahlan, yakın çevresine komplolar düzenlediği suçlamalarının ardından Abbas tarafından 2011'de sürgüne gönderilmiştir.[383]

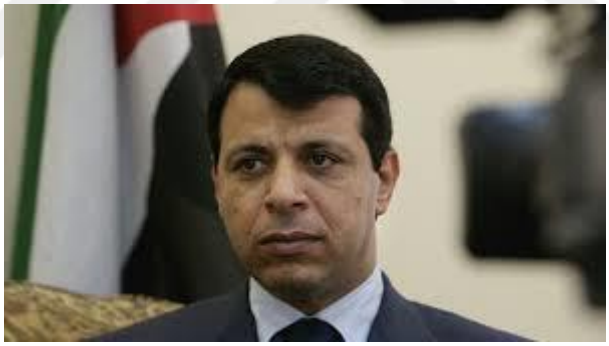

Resim-10: Muhammed Dahlan

2009'da 20 yıl gibi uzun bir aranın ardından 6. Genel Kurulu'nu toplayan El-Fetih, Merkezi Komite ve Devrimci Konseyin yeni üyelerini seçerken toplantıda İsrail ile yürütülen barış görüşmelerinin ön şartlar yerine getirilene kadar devam ettirilmemesi üzerine anlaşma sağlanmıştır. 2011 ve sonrası dönemde İsrail'in Arap devrimleri ekseninde ortaya çıkan güvenlik tehditleri karşısında Ulusal Güvenlik Stratejisini

[382] Nicola Pratt, "The Arab Spring" and the Israel-Palestine Conflict: Settler Colonialism and Resistance in the Midst of Geopolitical Upheavals", *Ortadoğu Etütleri,* Vol. 5, No. 1, (July-2013), s. 13.
[383] "Savaş sonrası Gazze'nin yönetimi için adı geçen Muhammed Dahlan kimdir?", *Euronews*, 13.11.2023 https://tr.euronews.com/2023/11/13/savas-sonrasi-gazzenin-yonetimi-icin-adi-gecen-muhammed-dahlan-kimdir (Erişim: 15.11.2024)

güncellemesi ve içerisinde Filistinli devlet-dışı aktörlerin de bulunduğu Hizbullah, Hamas, IŞİD vb. gibi aktörlere karşı "maksimum caydırıcılık politikasını" uygulamaya koyması Filistin siyasetinde de birçok değişikliğe sebep olmuştur. İsrail'in bu dönemde daha saldırgan ve yayılmacı bir politika izleyerek bölgede ABD girişimleriyle jeopolitik bir kırılmaya yol açması sayılan devlet-dışı aktörler yanında bölgesel majör aktörleri de harekete geçirmiştir. Ayrıca Tel Aviv hükümetinin 2011 sonrasında bölgedeki istikrarsızlıktan yararlanarak yasa-dışı işgalini genişletmesi ve Batı Şeria'da gerçekleştirdiği hukuksuz eylemler, El-Fetih'i yeni politika arayışlarına itmiştir. Arap Baharı yıllardır ulus-devlet inşası projesi üzerinde çalışan El-Fetih'i dönüşen şartlar altında bu projesinin geçerliliği ve işbaşındaki sağcı Tel Aviv hükümetiyle yürütülen barış sürecinin başarısızlığı göz önüne alındığında büyük bir baskı altında bırakmıştır. Dahası Mısır'daki Mübarek rejiminin kaybedilmesi, Batı Şeria'daki protestolar, parti-içi çekişmeler yanında İsrail ile barış görüşmesinin önündeki engeller ve bölgesel düzeyde stratejik dezavantaja sahip olma giderek FKÖ'yü 2011 ve sonrasında Arap Baharı'nın en büyük kaybedenlerinden biri konumuna getirmiştir.[384]

İç siyasette meydana gelen huzursuzluk, protestolar ve ulusal birliğin henüz sağlanamamış olması gibi nedenlerle gittikçe vahim bir görüntü almaya başlayan siyaset karşısında eyleme geçen El-Fetih, Hamas ile uzlaşmanın yollarını aramıştır. 18-19 Ekim 2014 tarihinde Ramallah'ta düzenlenen Devrimci Konsey toplantısında Hamas'la uzlaşmayı da içeren birçok konu gündeme gelmiştir.[385]

El-Fetih'in bölgesel güvenlik mimarisinde yaşanan dönüşüm ve asimetrik İsrail tehdidinin yoğunlaşarak artması karşısında deyim yerindeyse "iç cepheyi güçlendirme" ve "ulusal birliği" sağlama temalarını içeren diyalog ve uzlaşma çağrılarıyla bu yönde attığı adımları karşılıksız bırakmayan Hamas'ın itidalli politikası sayesinde 2012'de "Doha Uzlaşı Deklârasyonu" imzalanmış, 2014'te Rami Hamdallah'ın Başbakanlığında bir Geçici Hükümet kurulmuştur. Ancak bu hükümet Gazze'de hayatın normale

[384] Philipp O. Amour, "Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the Unfolding Regional Order in the Middle East since 2010: Neorealist and Neoclassical Realist Perspectives", *Anemon Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, 6 (5), (2018), s. 625.
[385] "Fatah's Revolutionary Council grapples with growing issues", *Al-Monitor*, 27.10.2014 https://www.al-monitor.com/originals/2014/10/fatah-revolutionary-council-meeting-hamas-dahlan.html (Erişim: 18.08.2024)

döndürülmesinde başarısız olurken İsrail'in saldırgan ve gerilimi artırıcı eylemleri de 2014'ten sonra artış göstermiştir.[386]

2017'de Hamas, Uzlaşı Antlaşması gereğince ve ilan etmiş olduğu "Yeni Siyaset Belgesi" paralelinde Gazze'deki "İdari Komiteyi" feshettiğini açıklamış ve Gazze'nin Filistin Otoritesine devri için uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Ancak İsrail'in Gazze'deki ablukayı sonlandırmaması ve bölgede İsrail'i önceleyen, Filistinli aktörleri ise dezavantajlı duruma sürükleyen "Kudüs Kararı" gibi girişimler karşısında süreç kesintilere uğramıştır. Dahası Mahmud Abbas böyle bir ortamda 9 Aralık 2018'te Ramallah'ta yapılan bir toplantıda çoğunluğunu Hamas üyelerinin oluşturduğu "Filistin Meclisi"ni feshedeceğini açıklamış, Meclis'in 2006'dan beri yaşanan istikrarsızlık ve kriz nedeniyle işlemez halde oluşunu da buna sebep olarak göstermiştir. Abbas'ın bu çıkışı Hamas'ın tepkisiyle karşılaşmış, ilerleyen süreçte Filistin Özerk Yönetimi bu kez de Yüksek Yargı Konseyini feshettiğini açıklayarak bir krize daha imza atmıştır. 26 Eylül 2019'da BM Güvenlik Konseyi'ne bir çağrı yapan Abbas, Filistin'de yeni bir genel seçimin yapılmasını istemiştir. Hamas ile El-Fetih'in arasına soğuk rüzgârlar girmesine sebep olan bu durum tarafların "Yüzyılın Anlaşması" ve "Normalleşme" girişimleri karşısında tarihî bir ortak duruş sergileyene kadar devam etmiştir.[387]

El-Fetih, 2011 sonrası sürece 2009'da düzenlenen 6. Genel Kurul toplantısında yeni seçilen Merkez Komitesi ve Devrimci Konsey üyeleriyle girmiş, bu seçimlerde Gazze Şeridinden Fetih'e 20 temsilci gönderilmiştir. Devrimci Konsey'de toplam yeni seçilen aday sayısı ise 70 olmuştur. Abbas, 2011 sonrasında Filistin Genel Meclisini lağvetmek istediğinde bu karara Fetih içerisinden karşı çıkanlar da olmuş, özellikle Gazze'den seçilen temsilciler Filistinli tarafların birlik olması gerekirken İsrail karşısında bölünmüş ve zayıf bir durumda kalmanın düşman tarafına avantaj sağlayacağını belirtmişlerdir. Abbas yönetiminin 2017 sonrasında İsrail'in saldırgan ve baskıcı politikalarıyla paralellik gösteren sair kararları Filistin siyasetinde büyük bir çoğunluk tarafından kınanmıştır. Abbas yönetimi Arap devriminin ilerleyen yıllarında değişen konjonktüre uyum sağlamaya ve daha realpolitik çerçevede davranmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Fetih

[386] Pınar Özden Cankara ve Yavuz Cankara, "2000'lerde Filistin'de Meşru Temsilcilik Tartışmaları: Hamas ile El-Fetih Arasındaki Rekabet", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 11 (21), (2020), s. 482.

[387] Cankara ve Cankara, "2000'lerde Filistin'de Meşru Temsilcilik Tartışmaları: Hamas ile El-Fetih Arasındaki Rekabet", s. 484-488.

Merkezi Komitesince ihraç edilen Demokratik Reform Akımı lideri Muhammed Dahlan'ı geri alma niyeti belirmiştir. Abbas yönetimi El-Fetih'i kendi iç tüzüğü çerçevesinde biraraya getirmek amacıyla Dahlan'ın temsilcileriyle görüştüklerini beyan etmiş ve böylelikle El-Fetih'in 13 yıl aradan sonra ihraç ettiği Dahlan'ı bünyesine katarak muhalif kesimlerle bütünleşme ve bölgedeki etkisini artırma girişimleri ortaya çıkmıştır. El-Fetih'in Dahlan'la yeniden temas kurması dahası "Nasır el-Kudva" ve İsrail hapishanelerinde tutulan "Mervan Bergusi" ile de yeniden iletişime geçmesi El-Fetih içerisindeki anlaşmazlıkların sona erdirilerek Filistin siyasetine daha güçlü bir biçimde entege olma hedefine yönelik bir strateji olarak okunmuştur.[388]

Hamas ise tıpkı El-Fetih aktörü gibi bu dönemde sistemik şartlar ekseninde bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün hukukî ve yapısal/organizasyonel boyutuna baktığımızda Hamas'ta El-Fetih'ten daha derin bir kurumsal ve hukuksal dönüşüm görülmektedir. Öncelikle Mısır'da İhvan idaresinin başa gelmesiyle bir aktör olarak hareketin bölgesel düzeyde etkisinin artacağı beklentisi içerisine giren Hamas yöneticileri 2013 darbesinden sonra siyasi ve diplomatik açıların yanı sıra ekonomik ve mali olarak da büyük bir sıkıntı içerisine girmiş hatta Gazze'deki altyapı hizmetlerini Batı Şeria Hükümetine devretmek istemiştir.[389]

Arap Devrimleri'nin en büyük bölgesel kriz olarak ortaya çıkardığı ve dolayısıyla küresel bir kriz konumuna da evrilen Suriye'deki iç savaş ve çatışma ortamı yıllardır Şam'da faaliyet gösteren Hamas'ın Suriye bürosunun faaliyetlerini kesintiye uğratmıştır. Bilindiği gibi Hamas, Gazze'deki yönetime ve Yerel Şura Konseyi'ne bağlı olacak şekilde uzun yıllar Ortadoğu'daki Suriye, Lübnan, Yemen, Sudan ve Suudi Arabistan gibi birçok ülkede teşkilatlanarak faaliyet göstermiştir. Ancak Suriye krizi bağlamında Esad rejimiyle aradaki görüş ve yöntem farklılığının belirgin bir biçimde ortaya çıkması Hamas'ın İran başta olmak üzere direniş ekseninden radikal bir biçimde kopuşunu gerçekleştirirken Örgütün Suriye kolunun varlığına da son vermiştir. Böylelikle 2013 sonrasında Sisi Mısır'ı yanında Hamas kurumsal olarak yurtdışı temsilciliklerinden

[388] "Abbas-Dahlan yakınlaşması Fetih Hareketi'nin birleşmesinin mi yoksa savaş sonrası Gazze için yapılan düzenlemelerin mi bir işareti?", *Şarkul Avsat*, 26.08.2024 https://turkish.aawsat.com/arap-d%C3%BCnyasi/5054520-abbas-dahlan-yak%C4%B1nla%C5%9Fmas%C4%B1-fetih-hareketi%E2%80%99nin-birle%C5%9Fmesinin-mi-yoksa-sava%C5%9F?page=2 (Erişim: 18.12.2024)

[389] Richard Davis, *Hamas, Popular Support and War in the Middle East: Insurgency in the Holy Land*, London: Routledge, 2016, s. 48-49.

önemli bir bürosunu daha (Suriye) kaybetmiştir. Bölgesel güvenliğin dönüşümü kapsamında yaşanan bu olumsuzluklar Hamas'ı iç ve bölgesel siyasette daha pragmatist adımlar atmaya zorlamıştır.

Filistin siyasetinde daha yapıcı bir rol üstlenen Hamas, kendi organizasyonel yapısı içerisinde kurmuş olduğu İdari Komiteyi kaldırarak Filistin Özerk Otoritesine devretmeyi geçici birlik hükümetinin kurulması ve uzlaşma anlaşması çerçevesinde kabul etmiş ancak gerek ulusal siyasette gerekse de bölgesel siyasette yaşanan gelişmeler Gazze'nin adım adım Abbas yönetimine bırakılmasını geciktirmiş ve engellemiştir. Bu durum karşısında yönetimi altındaki Gazze'de toplumsal ve idari sistemin sürdürülmesini sağlayan Hamas, İsrail ablukası karşısında çok zor durumda kalan ve temel ihtiyaç maddelerini dahi karşılayamayan halkın güvenlik başta olmak üzere diğer fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması için bölge ülkeleriyle sürekli iletişim halinde olmuş ve UNRWA'nın bölgeye olan yardımlarının ulaştırılmasına önem vermiştir.[390]

Hamas'ın bu dönemde attığı en büyük adım 2017'de Yeni Siyaset Belgesi'ni açıklayarak 1988'de ilan ettiği Misak'tan sonra ilk kez temel ilkelerinde ve kurucu belgesinde değişikliğe gitmesi olmuştur. İntifada sırasında ortaya çıkarılan ve 2000'lere kadar Filistin gençliği için bir motivasyon kaynağı olan "Misak", ilerleyen yıllarda Hamas'ın ve Filistin halkının taleplerini karşılayamadığı düzeydeki tartışmaların hedefi olmuştur. 5 Bölüm ve 36 maddeden oluşan içerisinde sık sık Kur'an'dan ayetlerin yer aldığı ve İslâm'a referansların yoğun olduğu Misak, Arap Baharı ekseninde bölgesel ve uluslararası siyasetteki dönüşüm olgusu karşısında Hamas yönetimince değişikliğe tabi tutulmuştur. Gazze Şeridi ve Batı Şeria'da düşük yoğunluklu da olsa halk hareketlerine destek veren protestolar, Filistin gençliğinin ve kuşaklar-arası sosyolojinin değişmiş olması gibi iç/ulusal nedenler yanında; Hamas'ın Esad rejimine aldığı tavır nedeniyle Suriye'deki irtibat bürosunun kapanması, Sisi yönetiminin Mısır'a (Refah) açılan tünelleri kapatması ve Suriye politikası nedeniyle İran desteğinden de mahrum kalınması gibi bölgesel siyasetteki etkenler dolayısıyla Hamas yeni bir strateji ve siyaset belgesi hazırlamak zorunda kalmıştır.[391]

---

[390] Ibrahim Natil, "Hamas: Between Militarism and Governance", *Peacebuilding and Reconciliation: Contemporary Themes and Challenges,* London: Pluto Press, 2012, s. 198.

[391] Ahmet Faruk Asa, "Misak'tan Yeni Belge'ye Hamas ve Değişim", *İNSAMER,* Araştırma- 115, (Nisan-2020), s. 5.

Neticede 1 Mayıs 2017'de Katar'ın başkenti Doha'da Hamas Siyasi Büro Başkanı Halid Meşal ve diğer Hamas yöneticilerinin katıldığı bir basın toplantısında uluslararası kamuoyu ile paylaşılan "Yeni Siyaset Belgesi (Vesika el-Mebadi ve's Siyasat el-Amme)" devrimler ekseninde Hamas'ta yaşanan kurumsal ve hukuksal değişikliği gözler önüne sermiştir. Öncelikle yeni belgenin Misak'ın yerini almadığı sadece onu tamamlayıcı bir özellik taşıdığı belirtilirken metinde yer alan ılımlı, pragmatist ve diplomatik dil ve üslûp dikkat çekmiştir. Yeni Siyaset Belgesi Hamas'ın aktör düzeyindeki duruşunu yeniden tanımlarken El-Fetih'in yanı sıra bölgesel ve küresel aktörlerle olan ilişkilere de yeni bir perspektif açmıştır. Yeni Siyaset Belgesi, Misak'tan daha spesifik bir biçimde kaleme alınarak "Filistin'de Siyasi Düzen", "Siyonist Proje", "Mültecilerin Geri Dönüş Hakları" ve "Kudüs" gibi başlıklara ayrılmıştır. Misak'tan farklı olarak El-Fetih ve FKÖ'ye karşı tenkit edici bir dil kullanan Yeni Belge'de mülteci meselesine büyük önem verilmiş ve Balfour Deklârasyonuyla başlatılan Siyonist Proje'nin, işgal sürecinin ve Siyonist rejimin (İsrail) varlığı bir kez daha reddedilerek tanınmamıştır.[392]

Ayrıca Misak'ta hareketin Müslüman Kardeşlerin bir kanadı olduğu belirtilirken yeni belge'de Müslüman Kardeşler Örgütü'nün adı hiç zikredilmemiş ve bir devlet veya örgütle bağlantının olmadığı belirtilmiştir. Dolayısıyla bunun Mısır'daki rejim değişikliğinin ardından Hamas adına İhvan hareketinden bir kopuş gerçekleştirdiği yorumları yapılmış ve sistemik şartlar bağlamında Hamas'ın dönüşüm geçirerek daha bağımsız bir aktör profili çizmeye çalıştığı hususu öne çıkmıştır. Her ne kadar Yeni Siyaset Belgesi'nin açıklanmasından sonra birçok eleştirinin hedefinde yer alsa da Hamas, dönüşen küresel ve bölgesel sistem karşısında dogmatist bir tavır göstermek yerine pragmatist davranmayı tercih etmiştir. Kuruluşundan bu yana 33 yıldır ilk kez hukukî bir düzenlemeye giden ve temel ilkelerinde güncelleme yapan Hamas, Ortadoğu bölgesindeki birçok ülkede faaliyet gösteren önemli bir aktör olarak ve değişen şartlara uyum sağlayarak varlığını idame ettirmek istemiştir. Bu bağlamda yapısal, ilkesel ve hukuksal birtakım düzenlemelere gitmesi ise neredeyse bir "zorunluluk" olarak belirmiş, Hamas bu düzenlemeler marifetiyle mücadelesini sürdürürken meşruiyetini de kabul ettirmek ve güçlendirmek amacında olmuştur.

[392] Asa, "Misak'tan Yeni Belge'ye Hamas ve Değişim", s. 6.

4.4.3. Değişen Tehdit Algısı ve Güvenlik Önceliklerinin Yeniden Sıralanması

2011 öncesinde Filistin siyasetine yön veren El-Fetih ve Hamas aktörlerinin güvenlik ve tehdit algıları İsrail'den yönelen asimetrik risklere ve bölgede 2003-Irak'ın işgali sonrası oluşan güç ve güvenlik dengesi gibi parametrelere bağlı bir seyir izlerken Arap Devrimlerin ortaya çıkardığı yeni güvenlik mimarisi bu aktörlerin tehdit algısını ve güvenlik önceliklerindeki sıralamayı da tamamen değiştirmiştir. Ortadoğu'da öteden beri var olan anarşi, rekabet ve istikrarsızlık unsurlarına tarihsel çerçeve içerisinde alışkın olan bu aktörler Arap devrimlerinin ortaya çıkardığı yeni güvenlik tehditleri ekseninde aslında bir ölçüde esneklik kazanarak yeni risklerle mücadele etme yetisi kazanmış ve hayatta kalma becerilerini de geliştirmiştir. Aktörlerdeki bu beceri ve yetkinlik artışı kurumsal ve organizasyonel yapılarını da değiştirerek politikalarını belli güvenlik kaygıları bağlamında güncelleştirmiştir.

Aktörlerin tehdit algısı konvansiyonel ve asimetrik tehdit olarak gördükleri *İsrail/IDF* saldırıları yanında Arap devrimleri bağlamında ortaya çıkan yeni devlet-dışı silahlı aktörler, milisler ve terör örgütleri bağlamında çeşitlenmiş, IŞİD vb. gibi Filistin topraklarında "Emirlik" kurmaktan bahseden devlet-dışı silahlı aktörler ciddi bir güvenlik tehdidi olarak yükselmiştir. Bu nedenle Arap devrimleri öncesinde aktörlerin her ikisinin de dış ve güvenlik politikaları üzerinde etkili olan siyasi, ekonomik ve diplomatik izolasyonun yanında özellikle Hamas için geçerli olan anti-İhvancı bölgesel blok devrimler esnasında İsrail-Suud-BAE ekseninde dönüşerek Katar Krizinde de görüldüğü üzere doğrudan Hamas'ı hedef alan cezalandırıcı eylem ve politikalar benimsemiştir. Keza her iki aktörün de itiraz ettiği ve büyük tepki gösterdiği Washington yönetiminin "Kudüs Kararı", "Yüzyılın Anlaşması" bağlamındaki zorlayıcı diplomasi ve "Normalleşme" girişimleri de bu süreçte ortaya çıkan yeni tehdit unsurları olmuştur. Gazze Şeridinde daha ağır olmak üzere İsrail tarafından uygulanan abluka yanında yasa-dışı işgal ve yerleşim politikalarının artması 2011 öncesine kıyasla siyasi, diplomatik ve ekonomik baskı ve izolasyonun Filistin toplumu ve siyaset aktörleri tarafından daha derinden hissedilmesine yol açmıştır.

2011 Öncesi Güvenlik Tehditleri	**2011 ve sonrasında Güvenlik Tehditleri**
İsrail/IDF tehdidi (Hamas, El-Fetih-asimetrik)	İsrail/IDF Tehdidi (Hamas, El-Fetih,-asimetrik)
anti-İhvancı Blok (Hamas-asimetrik)	DDSA'lar (IŞİD vb.) (Hamas, El-Fetih-asimetrik)
Ekonomik, diplomatik, siyasi izolasyon (H, F)	Ekonomik, diplomatik, siyasi izolasyon (H, F)
	İsrail-Suud-BAE ekseninin politikaları (H)
	ABD'nin İsrail odaklı politikaları (H, F);
	1.Kudüs Kararı,
	2. Yüzyılın Anlaşması Barışı,
	3.Normalleşme/İbrahim Anlaşmaları

Şekil-12: 2011 öncesi ve sonrasında Filistinli devlet-dışı aktörlerin değişen tehdit algısı

Aktörlerin tehdit algılarının değişmesinde ve güvenlik önceliklerinin yeniden sıralanmasında bölgesel güvenlik mimarisinin değişimi yanında İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinin güncellenmesi ve ABD'nin bölgeye yinelik politikaları da etkili olmuştur. Özellikle İsrail'in bu dönemdeki saldırılarının artış göstermesi ve Filistin topraklarındaki yerleşimci politikalarını meşrulaştırma ve güçlendirme çabaları hem El-Fetih ve hem de Hamas için öncelikli ve yaşamsal bir tehdit olarak belirtmiştir. Yine 2014'te Gazze Şeridi'ndeki hedeflere yönelik hava saldırısı gerçekleşirken Beyt Lahya, Beyt Hanun, Refah ve Han Yunus gibi yerleşim birimlerinin dış mahallelerinde yaşayan Gazzelilere muhtemel kara harekâtı nedeniyle bölgeyi boşaltmaları için tebligatlar gönderilmiştir.[393]

Konvansiyonel ve asimetrik bir tehdit olarak *IDF* saldırıları 2011 öncesinde ve sonrasında aynı (ilk) sırada yer alamaya devam ederken Filistinli devlet-dışı aktörlerin algıladığı güvenlik tehditleri arasına bölgede ABD girişimiyle başlatılan İsrail yanlısı politikaların sonuçları, Körfez ve İsrail setinin Hamas'ı bölgede dışlayıcı politikası gibi yeni unsurlar eklenmiştir. Öteden beri devam eden ekonomik, siyasal ve diplomatik baskılar ekseninde gündeme gelen zorluklar ve tehditler her iki aktör için bu dönemde de devam etmiştir.

[393] Veysel Babahanoğlu, "İsrail'in "Yerleşimci" Politikası ve Filistin'e Yansımaları: Gazze Saldırıları", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 20 (1), (2024), s. 188.

4.4.4. Güç ve Kapasite Asimetrisinin Büyümesi

İsrail'in 1948'de bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması ve gittikçe bölge siyasetindeki dengeler üzerinde önemli ölçüde etkileri olan bir aktör olarak öne çıkması Arap koalisyonu bağlamında devlet aktörlerinin yanı sıra 1960 ve 1980'lerden itibaren devlet-dışı aktörlerce de "asimetrik bir tehdit" olarak kodlanmasına yol açmıştır. Nitekim El-Fetih, Hamas ve Hizbullah yanında "direniş ekseninin" rakip ve hasım olarak nitelediği İsrail, 2003-Irak Savaşı sonrası elde ettiği bölgesel güç dengelerini değiştirilmesi imkânını 2011 ve sonrasında Arap Baharı çerçevesinde azamî derecede kullanmak istemiş ve bölgeyi dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda İran yayılmacılığının engellenmesinin yanında bölgedeki terör örgütleri ve devlet-dışı aktörleri de 2015'te açıklanan yeni ulusal güvenlik stratejisinde (UGS) kategorize ederek hedefe koyan İsrail, ABD'den aldığı yardımlar sayesinde askerî kapasitesini ve silah envanterini artırarak "düşman" ve "tehdit" olarak kodladığı aktörlerle arasındaki güç asimetrisini lehine olacak şekilde büyütmüştür.

İsrail'in Filistinli devlet-dışı aktörlerle hâlihazırda arasında var olan güç asimetrisi 2011 ve sonrasında giderek daha da büyürken bu asimetrik güç ilişkisinin askeri ve fiziksel boyutu da güçlenerek öne çıkmıştır. Arap devrimleri esnasında ABD başta olmak üzere diğer küresel ve bölgesel aktörlerle askeri ve savunma sanayii alanındaki ilişkilerini yoğunlaştıran İsrail savunmaya yönelik envanterini de ciddi bir biçimde genişletmiştir. İsrail belirtildiği gibi II. Dünya Savaşı sonrasından günümüze ABD'den en büyük askeri ve mali yardım alan ülke olarak bu konumunu Arap devrimlerinin başaldığı 2011'den itibaren de sürdürmüş ve tehdit olarak nitelediği gerek devlet düzeyindeki aktörlere karşı gerekse de devlet-dışı aktörlere karşı askeri anlamda üstün konumda olmaya özen göstermiştir. Washington yönetiminin Tel Aviv yönetimine sağladığı muazzam askeri yardımlar İsrail'in bulunduğu coğrafyadaki komşularına karşı "niteliksel askeri üstünlüğünü korumak ve sürdürmek" esasına dayalı olmuştur.[394]

Nitekim Arap devrimlerinin devam ettiği bir ortamda askeri harcamalarını artıran ve giderek daha ağır silahlara sahip olan İsrail 2016 yılında GMI (*Global Militarization Index*) verilerine göre ilk sırada yer almıştır (*bkz: Tablo-6*).

[394] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", s. 151.

Sıralama	Ülke	Askeri harcamalar (GSYH %)	Asker ve Paramiliter Personel	Ağır Silahlar	GMI Skoru
1	İsrail	5,9	6	3,5	892,9
2	Singapur	5,7	6,2	3.2	870,5
3	Ermenistan	5,9	5,9	2,9	842
4	Ürdün	5,7	5,4	3,2	808,9
5	Rusya	5,9	5,1	3,2	806,5
6	Güney Kore	5,4	5,8	2,9	795,7
7	GKRY	5,2	5,6	3,2	792,9
8	Yunanistan	5,4	5,3	3,2	792,9
9	Azerbaycan	5,8	5,3	2,8	790,7
10	Brunei	5,9	5,2	2,7	783,8

Tablo-6: GMI/Küresel Askerileşme Endeksinde İlk 10 Ülke-2016

Kaynak: Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", s. 139.

1948'den itibaren Ortadoğu'nun en güçlü ve en teknolojik askeri gücü olarak öne çıkmaya çalışan İsrail'in bu çabası 2011 ve sonrasında da devam etmiş, yıllık askeri bütçesi 20 milyar doları aşan ve ABD askeri donanımlarından bazılarına da erişim hakkı elde eden IDF ayrıca günümüzde siber yeteneklere de sahip olmuştur. IDF, 2007'den beri Hamas'ın yönetiminde olan Gazze'deki sınırların, insanların, ticaret mallarının ve güvenliğin üzerinde de tam bir kontrol sağlamaktadır.[395]

1948-2020 yılları arasında İsrail'e 146 milyar dolarlık askeri yardımda bulunan ABD, 1971'den itibaren ise önemli ekonomik destekler sağlamaya başlamıştır. Washington'un çeşitli tarihlerde İsrail füze sistemlerine yaptığı yardım günümüzde yaklaşık 6,5 milyar dolarlık bir seviyeye ulaşırken aşağıdaki resimden de (*Resim-11*) görülebileceği üzere İsrail Amerikan yardımlarının en büyük kümülatif (%52) alıcısı haline gelmiştir.[396]

[395] "What to know about Israel's military strength", *Axios,* 21.10.2023 https://www.axios.com/2023/10/21/israel-military-capabilities-explained (Erişim: 18.11.2024)

[396] "ABD her yıl İsrail'e ne kadar askeri yardımda bulunuyor?", *Euronews,* 18.05.2021 https://tr.euronews.com/2021/05/18/abd-her-y-l-israil-e-ne-kadar-askeri-yard-mda-bulunuyor (Erişim: 18.11.2024)

FIGURE 1
Top Foreign Military Financing Recipients Since FY2001

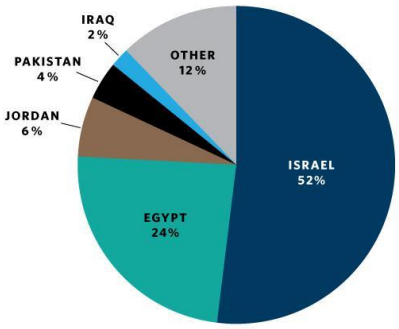

SOURCE: Data provided by the Security Assistance Monitor at the Center for International Policy; also available through their databases at https://securityassistance.org/databases-2/.

Resim-11: Ülkelerin ABD'nin yaptığı yardımlardan aldığı pay (%) 2001 sonrası

Kaynak: Josh Ruebner, Salih Booker, Zaha Hassan, "Bringing Assistance to Israel in Line With Rights and U.S. Laws", Carneige Endowment For International Peace, 12.05.2021 https://carnegieendowment.org/research/2021/05/bringing-assistance-to-israel-in-line-with-rights-and-us-laws?lang=en *(Erişim: 15.12.2024)*

İsrail'e sağlanan bahse konu muazzam miktarlardaki askeri ve ekonomik yardım paketleri karşısında Filistinli devlet-dışı aktörlerin askeri ve ekonomik olarak zaten son derece kısıtlı olan imkân ve kapasiteleri Arap devrimlerinin ortaya çıkardığı zor koşullar sebebiyle genişleme imkânı bulamamış ve Tel Aviv ile aradaki güç asimetrisi giderek büyümeye başlamıştır. "Güç" kavramının daha çok askeri gücü öne çıkaran doğası nedeniyle burada askeri ve savunma parametreleri öne çıkarılmış olsa da nitel ve nicel güç unsurları açısından baktığımızda da İsrail aktörü ile aradaki asimetrik güç ilişkisinin derinleştiği görülmüştür.

Ekonomik olarak Trump yönetiminin Filistin'e olan yardımları kesme girişiminde bulunması, aktörlerin İran, Katar ve Türkiye dışında bölgesel hiçbir güç tarafından ekonomik ve insani yardımlar açısından desteklenmemesi ve İsrail ablukası nedeniyle ticari bağlantıların son derece kısıtlı olması dezavantajlı bir durum ortaya çıkarmıştır.

Son olarak siyasal ve diplomatik açılardan da 2011 ve sonrasında gündeme konan "Normalleşme Anlaşmaları" bağlamında giderek İsrail'in öne çıkarıldığı ve Filistinli aktörlerin oldukça sıkışmış ve zor bir duruma itildiği bir konjonktür yaratılmıştır. Bu

durum Filistinli siyaset ve devlet-dışı aktörlerinin bölgesel siyasal ve diplomatik gücünü zayıflatmıştır. Keza Hamas'ın Batılı aktörler tarafından "terör örgütü" olarak nitelendirilmesinin yarattığı meşruiyet problemi yanında El-Fetih'in halihazırdaki sadece söylem düzeyinde varlık gösteren pasif siyaset anlayışı öteden beri aktörleri uluslararası politikada İsrail karşısında deyim yerindeyse "1-0 yenik" olarak siyaset sahnesine çıkarmaktaydı. Özellikle Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerinin Jared Kushner tarafından Filistin hakları aleyhinde hazırlanmış olan "Yüzyılın Anlaşması" ve "Kudüs Kararı" ekseninde İsrail politikaları ile tam bir uyum içerisinde olması Filistin meselesine yönelik radikal değişimlerin önündeki engelleri de kaldırmıştır.[397]

Körfez ekseninin İsrail ile normalleşme çabasına girmesi askeri, ekonomik ve diğer açıların yanında siyasi ve diplomatik olarak da İsrail ve Filistinli aktörler arasındaki güç asimetrisini büyüterek derinleştirmiştir. Bölgedeki birçok aktörün Tel Aviv ile ilişkilerini normalleştirmesi El-Fetih ve Hamas'ın bölgesel siyasette de yalnız bırakılması anlamına gelmiştir.

4.4.5. Siyasi, Diplomatik ve Ekonomik Baskılar

Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap Devrimleriyle "zorlayıcı diplomasiye" veya "diplomatik baskılar"a maruz kalması razı olmadıkları halde İsrail'in bölgesel politikalarına onay göstermeleri ve neticede Tel Aviv hükümetinin arzu ettiği bir çözümün gerçekleşmesi hedefine yönelik olmuştur. Özellikle Batılı aktörlerin (ABD ve AB üyesi ülkeler) Filistinli devlet-dışı aktörleri bu süreçte Yüzyılın Anlaşmasını imzalamaya zorlaması, ekonomik yardımları keserek zor durumda bırakması ve kutsal şehir Kudüs'ün statüsünde değişiklik yaratmaya çalışması gibi hassas sonuçlar doğuracak eylemlerde bulunması bu aktörlerin kuşatılmasını doğurmuştur.

Ekonomik, siyasal, diplomatik ve toplumsal boyutları bulunan bu baskılar Arap devrimleriyle güvenlik tehditlerinin çeşitlendiği bir ortamda aktörleri İsrail odaklı hamlelerin artmasıyla yüzleştirmiştir. Hatta Filistin Özerk Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas bir açıklamasında bu durumu özetleyen ifadeler kullanmıştır. Abbas, Afrika Birliği üyelerine yaptığı bir konuşmada ABD'nin İsrail'in hukuksuzluklarına destek verdiğini

[397] Esra Çavuşoğlu, "Körfez Ülkeleri ve Filistin: Güçlü Tarihsel Bağlar Temelinde Körfez Siyaseti", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi,* 8 (2), (Ağustos-2022), s. 29.

açıklarken uluslararası toplumun ABD'nin "Kudüs Kararı" karşısında Filistin tarafının yanında yer alması gerektiğini belirtmiştir.[398]

El-Fetih ve Hamas'a yönelik siyasal, ekonomik ve diplomatik baskıların artması genel olarak "Yüzyılın Anlaşması" bağlamında gördüğümüz gibi kapsamlı bir barış çeçrevesi gibi sunulan düzenlemelere aktörlerin razı edilmesi çabalarında yoğunlaşırken, "Kudüs Kararı" örneğindeki gibi bazen de tek-yanlı bir kararı veya "oldu-bittiyi" kabullenmeye zorlanmışlardır. Özellikle Gazze Şeridine hapsedilmiş Filistin halkının öteden beri yaşamakta olduğu ekonomik zor koşullar bu süreçte daha da ağırlaşmış, ABD'nin UNRWA çerçevesindeki yardımları kesmesi Filistin toplumunun hayatını idamesini güçleştirmiştir.

Filistinli devlet-dışı aktörlerin ulusal ve bölgesel ölçekte siyaset yapmalarını zorlaştıran siyasal, ekonomik ve diplomatik baskılar ifade ettiğimiz gibi özellikle aktörlerin ABD'nin İsrail odaklı girişim ve planlarına onay vermeleri noktasında yoğunlaşmış, Körfez ekseni/aksı diyebileceğimiz aktörler seti (Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır) Normalleşme Anlaşmalarının gündeme gelmesinin hemen ardından farklı bir Filistin politikası izlemeye başlamıştır. Tarihsel olarak güçlü Filistin-Körfez bağlarına rağmen, Suudi ve BAE veliaht prenslerinin ABD ve İsrail'le olan ilişkileri ve ittifakları doğrultusunda Suud Krallığındaki İsrail-karşıtı ve Filistin yanlısı ekolün pasifize edilmesi mümkün olmuş ve 2020 sonrasında farklı bir Filistin politikası gündeme gelmeye başlamıştır. Bu süreçte veliaht prens Muhammed bin Selman, Suudi Arabistan tarihinde ilk olarak Filistinliler aleyhine tavır sergileyen lider olmuştur. [399]

Siyasi ve diplomatik boyutun yanında büyük ölçüde dış yardımlara dayanan Filistin ekonomisinin bu zaman diliminde arz ettiği görünüm, Filistinli aktörlere yönelik baskı politikasının aynı zamanda "ekonomik/iktisadi" bir boyutu olduğunu da göstermektedir. 2014 yılında Filistin'e yapılan yoğun saldırı ülkenin altyapı ve ekonomisine büyük zararlar vermiş, tarım sektöründe %9,6, sanayi sektöründe %4,7 oranında küçülme yaşanmıştır. Yine 2014 yılında Filistin ekonomisi %0,4 daralmıştır. 2016 yılında ekonomik toparlanma yoluna giren Filistin ekonomisi %8,9 büyümüştür. Ancak bir sonraki yılda (2017) İsrail-Filistin arasındaki gerginliğin artması Filistin ekonomisinin

[398] "Abbas blasts US support for Israel's lawlessness", *AA*, 10.02.2019 https://www.aa.com.tr/en/middle-east/abbas-blasts-us-support-for-israels-lawlessness/1388774 (Erişim: 18.08.2024)
[399] Çavuşoğlu, "Körfez Ülkeleri ve Filistin: Güçlü Tarihsel Bağlar Temelinde Körfez Siyaseti", s. 31.

daralmasını doğurmuştur. İsrail'in Filistin'in ekonomik faaliyetleri üzerindeki kontrol ve kısıtlamaları bu daralmanın başlıca sebeplerinin oluştururken özellikle dış yardımlarda yaşanan ani düşüşle Filistin ekonomisinin büyüme oranı %1,4'e gerilemiştir.

2018 yılında ABD Başkanı Trump'un Filistinli aktörlerin "Yüzyılın Anlaşmasını" imzalamaya yanaşmamaları üzerine UNRWA çerçevesindeki ve diğer yardımları keseceğini açıklaması, Filistin ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Ancak tarım sektöründe %7,2 sanayi sektöründe %2,7 oranındaki ve diğer sektörlerde de yaşanan artış büyüme oranında ciddi bir küçülme yaşanmasını engellemiş bu yılda ekonomi %1,2 oranında büyümüştür. 2020 yılında ise dünya genelinde etkili olan Covid-19 salgını/pandemisi, ekonomik yavaşlamanın devam etmesi ve İsrail hükümetinin gümrükleme gelirlerini aksatması nedeniyle ekonomi %11,3 daralmıştır.[400]

Dış yardımlara bağlı olan ve yıllardır devam etmekte olan İsrail ablukası nedeniyle oldukça küçük ve mütevazı bir yapıya sahip olan Filistin ekonomisi (bkz: *Tablo-7*) 2020 yılında tarihindeki en büyük resesyonlardan birini yaşamış ancak 2021'de %6'lık bir büyüme oranı yakalamıştır. Bu artış durumu salgının ardından tedbirlerin gevşetilmesi akabinde Batı Şeria'da tüketimin artması ve çalışan Filistinlilerin sayısının yükselmesinden ileri gelmiştir.

Arap devrim hareketleri çerçevesinde dönüşen bölgesel güvenlik mimarisinin en önemli özelliklerinden biri İsrail'in bölgesel siyasette yükselişi olmuş, Filistinli aktörlere karşı daha saldırgan ve maksimum caydırıcılık temelinde bir politika izleyen Tel Aviv'in yanında yer alan küresel ve bölgesel aktörlerin tarafgir tutumu El-Fetih ve Hamas'ın siyasal, diplomatik ve ekonomik baskılarla karşılaşarak çeşitli açılardan dönüşmesine yol açmıştır.

[400] "Filistin Bilgi Notu", *DEİK,* (Eylül-2022), s. 2. https://www.deik.org.tr/uploads/filistin-bilgi-notu-eylul-22.pdf (Erişim: 19.08.2024)

Gösterge	Değer	2020	2021	2022 (tahmini)
GSYH (Cari)	Milyar $	15,5	17,7	19,6
Büyüme	%	-11,3	6	4
Nüfus	Milyon kişi	5,1	5,2	5,3
Kişi başı gelir	USD/$	3.044	3.400	3.681
Enflasyon	%	-0,7	1,2	2,8
İşsizlik	%	25,9	26,4	25,7
Cari denge/GSYH	%	-12,3	-12,7	-12,8
Bütçe Dengesi/GSYH	%	-7,7	-5,3	-4,5
İhracat	Milyar $	1,1	0,1	
İthalat	Milyar $	6,1	1,1	

Tablo-7: Filistin'in Temel Makroekonomik Göstergeleri

Kaynak: "Güncel Veriler, Temel Makroekonomik Göstergeler ve Tahminler", Filistin Bilgi Notu, *DEİK,* (Eylül-2022), s. 1 https://www.deik.org.tr/uploads/filistin-bilgi-notu-eylul-22.pdf (Erişim: 19.08.2024)

2011-2021 arası dönemde Arap devrimlerinin ortaya çıkardığı istikrarsız bölge siyaseti atmosferinde ABD girişimiyle gündeme getirilen İsrail odaklı gelişmelere adeta "onay vermesi" için küresel ve bölgesel aktörlerin siyasal ve diplomatik açılardan baskısına maruz kalan Filistinli devlet-dışı aktörler, bu dönemde ayrıca başta İsrail olmak üzere ABD gibi Batılı aktörlerin, dış yardımlarla ayakta durmaya çalışan, ekonomik yapıya yönelik büyük bir baskı politikasına da maruz kalmışlardır. Aktörler 2019'da pandemi ile birleşen konjonktürel zor şartlar altında varlıklarını idame ettirmeye çalışırken hayatta kalmak için farklı politika arayışlarına girmiştir.

4.4.6. Aktörlerin Dış ve Güvenlik Politikasındaki Dönüşüm

El-Fetih ve Hamas'ın dış politikalarının belirlenmesi daha önce de açıklamaya çalıştığımız gibi kendine özgü kuralları bulunan, hiyerarşik, kurumsal ve organizasyonel bir sürece işaret etmektedir. Arap Baharı sürecindeki gelişmelerin etkisiyle bu aktörlerin varlıklarını idame ettirdikleri Ortadoğu bölgesel sisteminin güvenliğe dair mimarisinin dönüşüme uğraması El-Fetih ve Hamas'ın dış ve güvenlik politikasının işleyişini ve kurallarını da değiştirmiştir. Filistinli devlet-dışı aktörlerin dış ve güvenlik politikasındaki dönüşüm kimi zaman ittifak arayışlarına yansırken kimi zaman da savunmaya yönelik

fizikî imkân ve kapasitelerini artırma gibi değişik boyutları bulunan çok-katmanlı bir süreci gündeme getirmiştir.

2011-2021 arası dönemde siyasal, diplomatik, ekonomik ve güvenlik açılardan baskı politikasına maruz kalan ve çeşitli zorluklarla karşılaşan Filistin siyasetinin temel aktörleri olan El-Fetih/FKÖ ve Hamas, bu zorlukları aşabilmek ve dezavantajlı durumlarından kurtulabilmek için dış politikalarını belirgin bir biçimde değiştirmek istemişlerdir. Aktörler siyasal ve ekonomik kapasitelerini artırabilmek, baskı ve saldırılara karşı daha dayanıklı hale gelebilmek ve güvenlik tehditleriyle mücadele edebilmek için "çok-boyutlu" bir dış ve güvenlik politikası anlayışı geliştirmişir. Bu amaçla ittifak arayışlarından bölgesel ve uluslararası örgüt ve kuruluşlarla ilişkilerini geliştirmeye kadar birçok alternatifi gündeme getiren Filistinli devlet-dışı aktörler devrimlerin genel seyrine bağlı olarak müttefiklik ilişkilerinde değişikliğe giderken dış politika yapım süreçlerini de yeniden dizayn etmişlerdir.

Öncelikle El-Fetih'i ele almak gerekirse, kuruluşundan itibaren demokratik söylemlere atıf yapan, seküler-milliyetçi aynı zamanda devrimci yapısıyla öne çıkan Fetih hareketi, 1968 tarihli Anayasasının 3. Maddesinde belirttiği üzere "başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti" kurma gayesiyle hareket etmiş, bu doğrultuda bir dış politika benimsemiş, 1968'de örgütün FKÖ'nün kontrolünü ele geçirmesiyle kendisine olan sempati daha da artmıştır.[401] Ancak Oslo Barış süreci sonrasında gerek Filistin toplumunda yükselişe geçen Hamas'ın eleştirileri gerekse de 2006'da Filistin siyasetinde ortaya çıkan tablo karşısında politika değişikliklerine giden Abbas yönetimindeki El-Fetih, Batılı aktörlere eklemlenen bir strateji izlemeye başlamıştır. Hatta Hamas'ın karşılaştığı ABD önderliğindeki "uluslararası tecrit" politikasına destek veren El-Fetih, bu durumu bir fırsat olarak görmüş ve Gazze'deki yönetimi Hamas'a bırakmak istememiştir.[402]

Arap Baharı çerçevesinde El-Fetih'in dış ve güvenlik politikasının çerçevesini bölgesel sistemdeki güvenlik yapısında meydana gelen dönüşüm ve riskler kadar iç siyasetteki

[401] Buğra Sarı, "Filistin Direnişinde Aşil-Tendonu: Hamas-Fetih Çatışması", *Yeni Fikir,* Yıl: 9, Sayı: 21, (Aralık-2018), s. 28.
[402] Sarı, "Filistin Direnişinde Aşil-Tendonu: Hamas-Fetih Çatışması", s. 34.

gelişmeler de eklemiştir. Filistin siyasetinin işgal altındaki Filistin topraklarında büyüyen hoşnutsuzluk ve gerginlikten beslenmesi yanında;

1. Ulusal Birlik Hükümeti kurulması çabalarının başarısız olması,
2. Filistin Özerk Yönetimi ve Hamas'ın siyasal, diplomatik ve ekonomik açılardan zayıf, kırılgan ve hassas bir idari sistem özelliği göstermesi,
3. Sosyo-ekonomik durumun giderek vahim bir tablo alması ve,
4. El-Fetih ile Hamas arasındaki görüş ayrılıkları

Filistin toplumundaki bölünme ve kırılganlıkları da giderek artırmıştır.[403]

Bu durum karşısında yıllarca süren militan anlayışından ılımlı ve barışçıl bir strateji lehine vazgeçmiş olan El-Fetih'in 2011'de İsrail'le gerçekleştirilen müzakere ve istişarelerde verdiği tavizkâr tutumdan uzaklaşması, bölgesel güvenlik tehditlerinin çoğalmasıyla dış politikasında yeni unsurlara ağırlık vermesini doğurmuştur.[404]

2011 yılında BM'ye yaptığı başvuru sonuçsuz kalan Mahmud Abbas, yeni dönemde içeride sıkıştırmaya ve izolasyonunu artırmaya çalıştığı Hamas'la işbirliğine önem verirken dışarıda da (dış politikada) otoritesinin tehdit altında bırakacak güvenlik risklerini bertaraf etmeye özen göstermiştir. Ayrıca Abbas BM'de tam üyelik yerine elde edilen "gözlemci üye statüsü" bağlamında Filisitin Özerk Yönetiminin uluslararası siyasette meşruiyetini güçlendirme arayışında olmuş ve bu kazanıma ek diğer diplomatik faydalar sağlamaya çalışmıştır. Abbas yönetimindeki El-Fetih ve FKÖ'nün burada ayrımına varması gereken tek şeyin Filistin siyasetindeki birlik ve ortak duruş stratejisinin daha güçlü bir yapı ortaya çıkararak Filistin halkının geleceğinde kritik bir rol oynaması olduğu ise çok açıktır.[405]

El-Fetih'in 2011-2021 arası dönemde dış ve güvenlik politikasına dair en önemli gelişme başlangıçta temkinlilik ve itidalle karşılaştığı Arap Devrimlerinin bölgesel güvenlik siyasetinde yeni tehditler oluşturması ve Mısır'da Mübarek rejiminin kaybı, Suriye'deki iç savaş ve artan İsrail yayılmacılığı ve saldırganlığının kendisi dezavantajlı bir duruma

[403] Philipp O. Amour, "Did A Plaestine Spring Take Place? The Lost Decade in Plaestine?", *Tarih Dergisi,* Sayı: 67, (2018/1), s. 159.
[404] Amour, "Did A Plaestine Spring Take Place? The Lost Decade in Plaestine?", s. 160.
[405] Sıttıka Ballı, "Filistin Sorununda El-Fetih ve Hamas Faktörü", *Route Educational and Social Science Journal,* Vol. 1 (3), (2014), s. 121.

sürüklemesi karşısında daha realist ve pragmatist bir dış politika çizgisine kaymasıdır. Bu bağlamda Mübarek sonrası iş başına gelen Mursi yönetiminin devrilmesi akabinde Sisi rejimi ile hızlı bir biçimde iletişimin kurulması, Esad rejimi ile ilişkilerin güçlendirilmeye çalışılması bu bağlamda örnek olarak verilebilir. Nitekim El-Fetih Hareketi Merkez Komitesi Sekreteri Cibril er-Recub, Suriye'ye yaptığı bir ziyarette bu ziyaretin El-Fetih'in Arap ve ulusal bir tutumun yansıması olduğunu belirterek; "Biz Arap Baharı'nın ilk kurbanlarıydık ve Arap Baharı'na ortak olmamız için bize baskı yapmaya çalıştılar ama biz bunu kabul etmedik. İrademiz hür ve bağımsızdır, bir davanın sahibiyiz ve kimsenin gündeminde yer almayız" ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca er-Recub, Suriye'nin Arap Birliği'ne dönmesi gerektiğini de ifade etmiştir.[406]

Dolayısıyla bölge güvenlik mimarisinin dönüşümü karşısında 2011 öncesine kıyasla dış çevreye yönelik politikasında belirgin bir dönüşüm göze çarpan El-Fetih, konjonktüre duyarlı ve daha realpolitik bir dış ve güvenlik politikası takip etmiştir.

Filistinli devlet-dışı aktörlerden Hamas ise bu dönemde daha revizyonist, değişim-odaklı ve bölgesel ittifakları önceleyen bir dış politika stratejisi geliştirmiştir. Bunun yanında tıpkı El-Fetih aktörü gibi iç siyasetteki gelişmelerin de dış politikasını büyük ölçüde belirlediğini ifade edebileceğimiz Hamas'ın dış ve güvenlik politikasında iç çevre ile dış çevreyi uyumlaştırmaya çalışan ve denge arayışına dayanan "adaptasyonel yaklaşım" daha öne çıkmıştır. Esasen Hamas, "Arap Baharı" olarak adlandırılan ve halk devrimlerinin egemen olduğu bir ortamda geri planda kalan Filistin Meselesini tekrar bölgenin ve Arap devletlerinin gündemine getirmek ve bu durumdan faydalanmak isteyerek işgal politikasını genişleten Tel Aviv yönetimi karşısında engelleyici bir bariyer oluşturabilmek amacıyla iç ve dış siyasetteki ilişkileri düzeltip daha istikrarlı bir ortam oluşturma gayreti içerisine girmiştir. İç ve dış çevrenin uyumlaştırılması ihtiyacı bu politikanın gereği olarak ortaya çıkmış, Filistin'in bölünmesini engellemek için El-Fetih'le barış imzalayan Hamas idarecileri Filistin'in BM tarafından tanınan bir ülke olmasını hedeflemişlerdir.[407]

---

[406] "el-Fetih'ten Dikkat Çeken Arap Baharı İtirafı", *Kudüs Haber*, 12.01.2022 https://kudushaber.com.tr/d/7825/el-fetih-ten-dikkat-ceken-arap-bahari-itirafi (Erişim: 19.12.2024)

[407] Atiya Sedda, *Arap Baharı ve Hamas'ın Siyasi Düşüncesindeki Değişimler,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2017, s. 78.

Hamas'ın Arap Devrimlerinin başladığı 2011'e kadar olan süreçteki dış politika stratejisi hem Gazze Şeridi üzerindeki gücünü ve kontrolünü uzun vadede garantiye almaya odaklanan hem de İsrail ile dolaylı yoldan müzakerelere girerek gerektiğinde bu toprakları terk etmeye hazır olduğunu belirten bir paradoks içermekteydi. Aynı zamanda Hamas, uluslararası politikada tanınmayı ve meşruiyetini güçlendirmeyi amaçlarken Filistin'deki iç dinamikleri de harekete geçirmiştir. Bu bakımdan Hamas'ın bu stratejisinin James Rosenau tarafından ortaya atılan "bağıntı (*linkage*) teorisi" ile ilişkilendirilebilecek bir biçimde iç politika ile dış politikayı tamamen birbirinden ayrı ve bağımsız alanlar olarak görmediğine de işaret etmektedir. 2006'daki Parlamento seçimleri zaferinin ardından uzun bir süre uluslararası boykota maruz kalan Hamas, Ramallah'ın sahip olduğu uluslararası tanınmadan yararlanmamasına rağmen Gazze sınırları içerisinde tıpkı bir devlet gibi hareket etmiş ve bir devletin gerekliliklerini yerine getirmiştir.[408]

2011 sonrası dönemde ise özellikle Müslüman Kardeşler Hareketi'nin bölgesel düzeyde etkinliğini yitirmesi karşısında dış politikasında da dönüşüme giderek bölgesel yanlızlığını kırmaya çalışan Hamas, diplomasiye ve ittifak ilişkilerine daha fazla önem vererek asimetrik İsrail tehdidi yanında yükselen diğer güvenlik risklerine karşı mücadele etmeye çalışmıştır. Dönüşen bölgesel ortamda Hamas uzun ve kısa vadeli hedeflerini tekrar değerlendirmiş ve özellikle "silahlı direniş", "1967 sınırları", "geçici" ve "nihai çözüm" konularındaki pozisyonları üzerine düşünmüş ve giderek Ortadoğu Dörtlüsü'nün taleplerine dolaylı da olsa yaklaşmaya başlamıştır.[409]

Hamas, devrimlerin rejimleri değiştirici doğası karşısında bölgedeki otoriter rejimlerin devrilmesini ve İslamcı hareketlerin başa gelmesini destekleyici bir jeostratejik ortamın gerçekleşmesi umuduyla ve "bekle-gör tavrı/politikası" içerisinde değerlendirirken, Mısır'daki son gelişmeler bu "ihtiyatlılık" politikasının sonu olmuştur. Mursi yönetiminin askeri darbeyle devrilmesi Hamas tarafından öngörülmemiş bir gelişme olmasına karşın örgütün stratejik durumunu kötüleştirmiş ve jeopolitik hareket kabiliyetini de kısıtlamıştır. Bu durumda proaktif olmaktan çok tepkisel, gelişmeleri şekillendirmektense

[408] Leila Seurat, *The Foreign Policy of Hamas: Ideology, Decision-Making and Political Supremacy*, London: I.B. Tauris, 2019, s. 2.
[409] Frode Lovlie and Are Knudsen, "Hamas and The Arab Spring", *Middle East Policy*, Vol. 20, No. 3, (Fall-2013), s. 57.

onlara uyum sağlamayı önceleyen bir politika benimseyen Hamas, devrimlerle şekillenen ve daha güvenlikçi bir çizgiye kayan bölge siyaseti ekseninde konjonktüre göre hareket etmeyi tercih etmiştir. Hamas'ın alternatif dış politika stratejileri hakkındaki tartışmalar, hareketin bölgesel, uluslararası ve yerel/ulusal dinamikler daha elverişli hale geldiğinde "*modus operandisi* (işleyişi biçimi/hareket tarzı)" ni değiştirmeye hazır olduğunu göstermiştir. Böylelikle Hamas; ideolojik ve siyasal olarak dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi karşısında bir değişim ve dönüşümün eşiğine gelmiştir.[410]

Arap Devrimleriyle değişen bölgesel siyaset bağlamında Hamas'ın bu dönüşümü ise çeşitli kronolojik dönemlere ayrılan mücadele ve siyaset hayatında 2020 ve sonrası için yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir (bkz: *Şekil-13*).

Şekil 13: Hamas'ın mücadele ve siyaset dönemleri

Kaynak: Richard Davis, *Hamas, Popular Support and War in the Middle East*, New York: Routledge, 2016, s. 15.

[410] Lovlie and Knudsen, "Hamas and The Arab Spring", s. 58.

BEŞİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİNLİ DEVLET-DIŞI AKTÖRLERİN BÖLGESEL GÜVENLİKTEKİ DÖNÜŞÜME TEPKİLERİ

Ortadoğu güvenlik mimarisindeki dönüşümün Filistin siyasetinin temel aktörleri olan ancak aynı zamanda birer devlet-dışı aktör olan El-Fetih ve Hamas üzerindeki etkilerini dış politika ve uluslararası ilişkiler bilimi açısından anlamlandırmanın en elverişli yolu aktörlerin bu süreçteki (2011-2021) dış politika kararlarının, uygulamalarının, eylem ve söylemlerinin yanı sıra çeşitli açılardan stratejilerini ortaya koyarak açıklamaktır. Burada aktörlerin dönüşüme verdikleri tepkinin analizi dış ve güvenlik siyaseti çerçevesinde; bölgesel ve uluslararası sistemdeki aktörlerle kurdukları veya kurmaya çalıştıkları ittifak politikalarının izlenmesi, ekonomik ve siyasal açıdan davranışlarının incelenmesi, bölgesel ve uluslararası örgütlerle olan ilişkilerinin tahlili, iletişim stratejilerinin irdelenmesi, söylemlerinin analizi ve savunma harcamalarına yönelik yaklaşımlarının belirlenmesi kıstasları bakımından ayrı ayrı değerlendirme yapmayı gerektirmiştir. Ancak bu değerlendirme öncesinde aktörlerin bölgesel güvenlik mimarisindeki dönüşüm karşısında gösterdikleri tepkisellik durumları "vaka (olay) analizleri" bağlamında incelenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede toplam 4 vaka analizi ile yukarıdaki bölümde açıklanmaya gayret edilen etkiler neticesinde ortaya çıkan tepkiler pratize edilecektir. Aşağıdaki kısımlarda bu amaca yönelik olarak bölgede meydana gelen büyük çaplı kriz, yönetim değişikliği, işgal ve savaş(lar) gibi örneklem olaylar üzerinden aktör davranışları anlamlandırılmaya çalışılmaktadır.

5.1. Arap Devrimlerinde El-Fetih ve Hamas'ın Sürece Yönelik Tepkilerinin Analizi

2011-2021 yılları arasındaki süreçte Arap devrimlerinin etkisiyle Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen ve özellikle güvenlikle ilgili boyutu öne çıkan bölgesel değişimin Filistinli devlet-dışı aktörler üzerinde oluşturduğu etkileri doğru tespit edebilmek ve bu aktörlerin sürece ve değişime yönelik tepkilerini doğru değerlendirebilmek için çalışmanın bu kısmının vaka analiz(ler)i ile desteklenmesine çalışılmıştır. Bu kapsamda örnek olay/vaka olarak seçilen bölgesel ölçekte önemli etkileri olan dış ve güvenlik politikasına dair gelişmeler çerçevesinde Filistinli devlet-dışı aktörlerin davranışları yorumlanacaktır.

Mısır'da 2013'te gerçekleşen askerî darbe, Ortadoğu'daki güvenlik siyaseti üzerinde etkileri uzun sürecek yeni bir denklem ortaya çıkaran Suriye Krizi, IŞİD'in bölgesel düzeyde yükselmesi ve Katar Krizi (2017) bir bütün olarak örnek vakalar olarak seçilmiş ve bu temel vaka analizleri bağlamında aktörlerin politikaları, söylemleri ve davranışları ekseninde tepkilerinin ve sürecin analiz edilmesi hedeflenmiştir.

5.1.1. Örnek Olay 1: 3 Temmuz 2013 Mısır'daki İhvan Rejimi 'ne Darbe

Mısır'daki İhvan rejimine karşı 2013'te gerçekleştirilen askerî darbe Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap Baharı sürecinde karşılaştığı en önemli sınamalardan birini oluşturmuş, Sisi darbesine yönelik söylemler ve politikalar aktörlerin bölgesel düzeydeki stratejileri hakkında da önemli veriler içermiştir. Hamas İhvan ideolojisine sahip Mursi yönetiminin Mısır'da işbaşına gelmesiyle Gazze Şeridine hapsolmuş siyasal etkisini artıracak bir fırsata kavuşmuşken bu avantajlı statünün kısa sürmesi aleyhine olmuş, El-Fetih düzeyinde ise tersi gelişmeler yaşanmıştır. İhvan'ın 3 Temmuz (2013) darbesiyle bölgesel düzeydeki güç ve etkinliğini kaybetmesi El-Fetih'i avantajlı duruma getirirken tıpkı Mübarek döneminde olduğu gibi Sisi yönetimiyle de etkin bir diyalog ve iş birliği fırsatı yakalayan FKÖ ve Filistin Özerk Yönetimi İsrail ile Mısır'ın başat unsurlar olduğu geleneksel denge siyasetini sürdürmeye devam etmiştir.

Arap Baharının başlamasıyla birlikte Fas, Tunus ve Mısır'da muhaliflerin giderek önemli başarılar elde etmesi Hamas adına umut verici gelişmeler olarak öne çıkmıştır. Hamas'ın sorunlar yaşadığı eski rejimler ve yönetimler yerine İslamcıların gelmesi Hamas'ı destekleme ihtimali yüksek olan yönetimlerin iktidar sahibi olması anlamına gelmekteydi ve bu durum Hamas yöneticileri nezdinde olumlu bir hava yaratarak İslami Direniş Hareketinin politikalarına istikrar kazandırmıştır. Yine de Tunus ve Mısır'daki gelişmeler sonuçlanıncaya kadar sessiz kalmayı tercih eden Hamas, bölgesel düzeyde Müslüman Kardeşlerin etkinlik kazanmasıyla Mısır'a daha çok yaklaşmıştır. Hamas Mursi yönetiminin işbaşına gelmesini Gazze'deki diplomatik ve siyasi izolasyonunun kalkmasına yardımcı olacak büyük bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte Hamas, Mursi yönetiminin gündeminde birçok konu bulunduğunun farkında olarak örgütle ilişkilerin hemen düzelmeyeceğinin de bilincinde olmuştur. Kendilerine verilecek desteğin kısıtlı olabileceğini değerlendiren Hamas yöneticileri nitekim bu görüşlerinde haklı çıkmıştır. Gerçekten de Mursi yönetimi Refah sınır kapısından geçişlerin

kolaylaştırılması ve 2012-Gazze Savaşında tarafların bir araya getirilmesi gibi Hamas'ın lehine olan ancak "küçük çaplı faydalar" olarak nitelendirilebilecek girişimlerde bulunmakla yetinmiştir.[411]

Mursi yönetiminin Hamas'a yönelik çok büyük desteklerde bulunmaması hem İsrail'le ilişkilerin birden bozulmasını önlemek hem de Mısır toplumu içerisinde Filistin karşıtlığının yeniden güçlenmesinin önüne geçmek için gerçekleşemezken Mursi hükümetinin askeri darbe ile devrilerek kısa süreli olması Hamas'ın heves ve beklentilerini boşa çıkarmıştır. Dolayısıyla Arap Baharı sonucunda bölgesel düzeyde iş başına gelen İhvan yönetimleriyle ittifak yapma planları bozulan Hamas, Sisi'nin darbe ile yönetime gelmesinin ardından eskisinden daha fazla Hamas karşıtı olan bir Mısır ile karşılaşmıştır.[412]

İhvan hareketinin bölgesel düzeyde gerilemesine ek olarak Suriye ve İran'la olan ittifakın zayıflaması da devlet-dışı bir aktör olarak Hamas'ı zor bir durumda bırakmıştır. Bölgesel siyasetin daha güvenlikçi bir eksene kayması ve İsrail şiddetinin her geçen gün artması Hamas'ı yeni dış politika stratejilerine yöneltmiştir. Bu stratejiler; askeri kapasitenin artırılması, yeni ittifak alternatiflerinin bulunması, ekonomik, siyasal ve diplomatik girişimlerin yoğunlaştırılması olarak öne çıkmıştır.

El-Fetih'in devrimler kapsamında Mısır'da yönetime gelen Mursi rejimine karşı yaklaşımı İsrail ve Batılı devletlerin yaklaşımıyla benzerlik gösterirken, El-Fetih'in bu noktada daha çok Mübarek yönetimiyle uzun yıllardan beri sürdürmüş olduğu istikrarlı ilişkilerin ve kazanımlarının riske edileceği endişesi taşıdığını belirtmek gerekmektedir. Ancak kısa süreli Mursi iktidarının Filistinlilere yönelik uzlaştırıcı politikası karşısında El-Fetih yeni yönetimle iletişim kurarak Mısır'ın arabuluculuk yaptığı görüşmelere katılmış ve olumlu geçen görüşmelerin ardından Mayıs 2011'de Hamas ve El-Fetih arasında "Milli Mutabakat Hükümeti"nin kurulması kararlaştırılmıştır. Mursi yönetiminin devrilmesinin ardından Cumhurbaşkanı olan Sisi dış politikada ABD, BAE, İsrail ve Suudi Arabistan ile yakın ilişkiler kurmuş, bu da Gazze'deki Hamas yönetimine

[411] Yetim, Kalaycı ve Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* s. 178.
[412] Yetim, Kalaycı ve Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* s. 181.

olumsuz olarak yansımıştır. Sisi yönetimi Hamas üzerindeki baskıyı artırarak onu bir terör örgütü olarak tanımış, Refah sınır kapısını kapatmış ve tünelleri de imha etmiştir.[413]

Gazze'deki Hamas yönetimine karşı sert politikalar izleyen Sisi yönetimi El-Fetih'e karşı ise aynı tonda bir sertlik göstermemiştir. Ayrıca El-Fetih kanadı Sisi'nin askeri darbeyle yönetime gelmesinin ardından ona yakınlık göstermeye başlamış, Filistin Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas, kendisiyle yapılan bir röportajda Sisi'ye övgülerde bulunarak Mısır'ın Filistin davasındaki geleneksel rolünün sürmesini arzuladıklarını belirtmiştir. Mursi yönetimiyle Hamas arasındaki bağlantıya dikkat çeken Abbas, yeni yönetime Refah'taki tünelleri yıkması için çağrıda bulunmuş ve bu tünellerin Hamas tarafından yasa-dışı işlemler ve kaçakçılık için kullanıldığını belirtmiştir.[414]

Mübarek döneminde El-Fetih için söz konusu olan avantajlar ile siyasal, ekonomik ve diplomatik açılardan verilen desteğin Sisi dönemi ile tekrar devam etmesi FKÖ-Mısır ilişkilerine eski görünümünü tekrar kazandırmıştır Mısır'ın izlediği bu politika yeniden Hamas'ın dışlanarak Gazze'de izole edildiği bir dönemin başlamasına yol açarken Abbas, çeşitli tarihlerde yayınladığı mesajlarda Sisi yönetimini tebrik etmeyi sürdürmüştür.[415]

Muhammed Mursi'nin her alanda Filistin'e açık destek verdiği İsrail karşıtı politikası General Sisi'nin 2013'teki darbe kapsamında yönetimden devrilmesiyle son bulmuş, İhvan rejiminin ardından kurulan askeri yönetim, Filistin konusunda ABD ve İsrail eksenli bir politika izlemeye başlamıştır. Hamas, Mısır'da Müslüman Kardeşler/İhvan rejiminin bir darbe ile yönetimden indirilmesini tepkiyle karşılarken ülkede iş başına gelen General Sisi ise Hamas'ı Müslüman Kardeşlerle ittifak yapmakla suçlamış ve Filistin politikası bağlamında onu dışlayarak baskı altına almaya çalışmıştır. Sisi hükümeti Mısır içerisindeki Hamas'ın tüm faaliyetlerini yasaklarken Gazze ekonomisinde önemli bir yer tutan tünelleri tespit ederek imha etmeye başlamıştır. Yanlızlaşan Hamas karşısında El-Fetih yeni Mısır yönetimiyle yakın ilişkiler kurmuş,

---

[413] Veysel Babahanoğlu, "Mısır'ın Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022, s. 180.

[414] "Abbas issues anti-Hamas statement on Egypt's Sinai", *Ahram Online,* 13.11.2013 https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/86325/Egypt/Politics-/Abbas-issues-antiHamas-statement-on-Sinai-tunnels.aspx (Erişim: 01.05.2024)

[415] Filistin Haber Ajansı "WAFA" ya göre, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, 23 Temmuz 2019 Salı günü Mısırlı mevkidaşı Abdülfettah el Sisi'yi Temmuz Devrimi'nin yıldönümünde tebrik etmiştir. "Palestinian President Abbas congratulates Sisi on July 23 Revolution", *Roya News,* 23.07.2019 https://dev-rnen.royanews.tv/news/18156 (Erişim: 01.05.2024)

Mübarek dönemindeki geleneksel FKÖ-Mısır yakınlaşmasına benzer bir biçimde ikili ilişkiler diplomatik açıdan gelişme göstermiştir. Bu kapsamda Hamas ve liderleriyle hiçbir şekilde iletişim kurmayan Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Filistin Devlet Başkanı Abbas ile gerek Filistin konusunda gerekse bölgesel politikalarla alakalı olarak birçok kez biraraya gelmiş ve çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir.[416]

Filistinli devlet-dışı aktörlerin Mısır'daki İhvan rejimine 2013 yılında gerçekleştirilen askerî darbe bağlamında verdiği tepkilerin ideolojileri, bağlı oldukları siyasi ittifakları, güvenlik ve tehdit algıları ile çıkarları gibi değişkenler ekseninde oluştuğunu, bu değişkenlerin aynı zamanda aktörlerin söylem, eylem, diplomatik ilişki ve siyasal rollerini belirlediğini de belirtebiliriz. Bu meyanda Hamas'ın Mursi dönemindeki Mısır politikasıyla Sisi yönetiminin iş başına geldiği dönemde Mısır'la olan ilişkileri belirgin bir şekilde birbirinden farklılaşırken El-Fetih'in Sisi öncesi (Mursi döneminde) ve Sisi sonrası dönemdeki söylem ve politikaları da gözle görülür bir şekilde birbirinden ayrıdır. Nitekim Filistin Yönetimi Başkanı Abbas'ın darbe sonrası Sisi yönetimi ile ilgili açıklamalarında görülen övgü ifadeleri bunun bir kanıtını oluşturmaktadır.

5.1.2. Örnek Olay 2: Suriye İç Savaşı/Krizi

2011 yılı içerisinde başlayan halk ayaklanmalarıyla bölgesel ve uluslararası siyasetin gündemine oturan Suriye'deki olaylar, rejimin göstericilere karşı kullandığı orantısız şiddet ve sert yöntemler üzerine giderek büyüyen bir krize dönüşmüş, ülkedeki anarşi durumunun bir iç savaş halini almasıyla da küresel ve bölgesel aktörlerin müdahaleleri bağlamında bir çatışma bölgesi ve vekâlet savaşı alanı haline gelmiştir. Dahası Suriye'de devlet erkinin ve otoritesinin çökmesi terör örgütlerinin barınması ve beslenmesi için elverişli bir ortam yaratmış, DEAŞ, PKK/PYD vb. gibi örgütler burada güç ve etkinlik kazanırken Türkiye ve diğer bölgesel güçler için Suriye bir numaralı güvenlik konusu haline gelmiştir.[417]

Mart 2011'de Dera'da başlayan Şam rejimi karşıtı gösteriler tüm ülkeye yayılan silahlı bir mücadeleye dönüşürken Suriye içindeki mücadele bölgedeki aktörleri de kendi içine

---

[416] "Sisi ve Abbas Filistin meselesini görüştü", *Anadolu Ajansı,* 03.11.2018 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sisi-ve-abbas-filistin-meselesini-gorustu-/1301969 (Erişim: 11.05.2024)

[417] Burhanettin Duran ve Hasan Basri Yalçın, "Giriş: 'Suriye'de İç Savaş, Vekalet ve Yıpratma' ", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri,* ed., Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran, 3. Baskı, İstanbul: SETA Yayınları, 2018, s. 11.

çekerek rekabetin bir parçası haline getirmiş ve Suriye'deki gruplar belli bölgesel müttefiklere bağlanarak Suriye siyasetinde ayakta kalabilmek için onların uzantısı ve vekili olarak belirmiştir.[418]

Filistinli devlet-dışı aktörler için de durum böyle olmuş, ülkede bulunan Müslüman Kardeşler hareketinin kolu ve Hamas bürosu varlığını idame ettirebilmek için Hamas liderliğinin söylem ve politikalarına göre hareket etmek zorunda kalmıştır. Keza Müslüman Kardeşler Hareketi uzun yıllar bu ülkedeki en güçlü muhalefet olma özelliği taşımıştır. 1973-Yom Kippur Savaşı sonrasında İsrail'e karşı uzun ve asimetrik bir savaş seçeneğini gündemine alan Hafız Esad rejimi, Ürdün'ün 1999'da sınır dışı ettiği Hamas'a topraklarını açarak grubun liderlerinin siyasi ve askeri operasyonlarını Şam'dan yürütmesine izin vermiştir. Suriye'nin Arap milliyetçiliği ideolojisi bağlamında Filistinliler'in Lübnan'a geçişlerinde önemli destekleri olmuş ve FKÖ ile irtibatlandırılan "Saika" örgütünü kurmuştur.

Ayrıca Hamas, 2006 seçimlerini kazanmasının ardından Suriye'den destek almaya başlamış ve bu destekler sayesinde İsrail'e saldırılar düzenlemiştir. 2006, 2008, 2012 ve 2014 yıllarında İsrail'le yaşanan savaş ve çatışmalarda Hamas Suriye topraklarını kullanmış ve Suriye'den ekonomik ve askeri destek almıştır. Ne var ki Arap Baharı olarak adlandırılan devrim hareketlerinin Suriye'de 2011 yılı içerisinde başlamasıyla konjonktür değişmiş ve Şam rejimi ile Hamas arasındaki ilişkiler eskisinden çok farklı bir döneme girmiştir. Hamas'ın bizzat lider düzeyinde yani ilk ağızdan Suriye'deki iç savaşta muhalifleri desteklediğini ve Suriye halkının yanında yer aldığını ifade etmesiyle Suriye'nin Hamas'la olan ilişkileri bozulmuştur. Ayrıca Suriye'deki bazı Hamas yöneticilerinin öldürülmesi neticesinde Hamas genel merkezi 2012'de Şam'dan Katar'a taşınmıştır.[419]

Hamas'ın Suriye'deki başarısızlığının çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte buradaki siyasal yapı içerisinde muhalefeti oluşturan ve Hafız Esad'ın 1980'deki operasyonuyla ortadan kaldırılan Müslüman Kardeşlerin Mısır'da olduğu gibi kitlelere siyasal bir yön verme konusundaki yapısal yetersizliğinin büyük payı bulunmaktadır. Türkiye gibi aktörlerin desteklediği Müslüman Kardeşler baskın olduğu Suriye Ulusal Konseyi (SUK)

[418] Özlem Tür, "Bölgesel ve Küresel Siyasetin Odağında Suriye Dış Politikası", s. 84.
[419] Selim Yeşiltaş, "Suriye'nin Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022, s. 195.

programında Filistin'in bağımsızlığından veya genel olarak Filistin davasından hiç söz etmemiş, sadece işgal altındaki Golan'ın uluslararası hukuka uygun olarak geri alınması çağrısında bulunmuştur. Ilımlı ve pragmatik bir strateji izleyen Müslüman Kardeşler Türkiye'nin desteğine rağmen, Batı'nın desteğinin alamamış ve sahada başarılı olamamıştır. Güçlü bir uluslararası desteğin yanında kitleler üzerinde etkili olacak bir altyapısı da bulunmayan Müslüman Kardeşler siyasî ve diplomatik zekâsını başarıya dönüştürerek Mısır benzeri bir siyasal zaferi Suriye'de elde edememiştir. 2014 yılına gelindiğinde ise Irak toprakları ile beraber Suriye topraklarının da bir kısmını ele geçiren ve halifelik ilan eden IŞİD terör örgütü uyguladığı vahşet ve şiddetle bölgedeki terörizmi daha da artırmıştır.[420]

Hamas perspektifinden Mısır'daki kısa ömürlü ve başarısız siyasal iktidar deneyiminin ardından Suriye'de de etkin ve güçlü bir varlık gösteremeyerek tutunamayan ayrıca SUK programında Filistin'den neredeyse hiç bahsetmeyen Müslüman Kardeşler Hareketinden ideolojik ve örgütsel temelde yavaş yavaş bir uzaklaşma gerçekleşmiştir. Mısır ve Suriye'deki gelişmelere bağlı olarak Hamas, Arap devrimleri kapsamında bağımsız bir aktör olarak kendi iradesini ortaya koyma sürecini hızlandırmıştır. Bir bütün olarak Arap Baharının ve özel olarak Suriye Krizi'nin Hamas'a olan etkisi Müslüman Kardeşler ile olan bağlarının gözel görülür bir şekilde zayıflaması olmuştur.[421]

El-Fetih ise tarihsel süreçte inişli-çıkışlı bir seyir izleyen Şam rejimiyle olan ilişkilerine Arap Baharı sürecinde bölgede değişen güvenlik siyaseti ekseninde yeni bir şekil vermek için uğraşmıştır. İlk kuruluş yıllarında Mısır ve Suriye'nin etkisi altında kalarak Arap milliyetçiliğini benimseyen FKÖ, 1969'da Yaser Arafat'ın başa gelmesiyle gelirlerini Mısır, Suriye ve diğer Arap devletlerinden elde etmiştir. Yaser Arafat yaptığı diplomatik girişimlerle öne çıkarken FKÖ'yü Filistinlilerin yasal temsilcisi haline getirmiş bu süreçte FKÖ'nün silahlı kanadı olan "Filistin Kurtuluş Ordusu (FKO)" oluşturulmuştur.

Ancak Suriye'deki Filistinli mültecilerden oluşan FKO hiçbir zaman FKÖ ile beraber hareket etmemiş ve Suriye etkisi altında kalmıştır. Şam yönetimi FKO'yu Filistin için ayrı bir askeri örgütlenmeye gitmek üzere kurdurmuş ve örgüt Lübnan iç savaşında, 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşında Suriye ile birlikte hareket etmiştir. FKÖ'nün 1993'te

[420] Stein, *Ortadoğu'da Uluslararası İlişkiler: Hegemonya Stratejileri ve Bölgesel Düzen,* s. 255.
[421] Yetim, Kalaycı ve Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas*, s. 181.

İsrail'le imzaladığı Oslo Anlaşmasını tanımadığını ilan eden Suriye, Filistin Meselesindeki girişimlerini daha çok direniş eksenine dahil olan Hamas üzerinden yürütmüştür. 2011 yılında Suriye'de gösterilerin başlamasıyla ortaya çıkan halk hareketleri ve iç savaş merkezli gelişmelerde FKO Suriyeli muhaliflerle çatışmaya başlamıştır.[422]

Suriye'de iç savaşın patlak vermesiyle FKÖ ve çatısı altındaki örgütlerle öteden beri iyi ilişkilere sahip olmayan Suriye'nin Hamas'la da ilişkileri bozulmuştur. Filistin iç siyasetindeki Arap milliyetçilere karşı İslamcılar kutuplaşması Suriye'de de benzer bir durum ortaya çıkarmış, Esad yanlısı Filistinli milislerin çoğunluğunu Arap milliyetçisi unsurlar oluşturmuştur. Bu unsurlar arasında Ebu Musa olarak bilinen Said Musa Maraga'nın başını çektiği bir grubun 1983'te El-Fetih'ten ayrılarak Şam'da kurduğu "Fetih el-İntifada" dışında "Kuvet el-Avde", "Liva el-Celil", "Kuvat el-Celil", "Filistin Halk Kurtuluş Cephesi" gibi orta ve küçük çaplı çok sayıda milis grubuna ek olarak "Filistin Kurtuluş Ordusu (FKO)" ve "Liva el-Kudüs" gibi büyük çaplı gruplar da göze çarpmıştır.[423]

Suriye'de Esad rejiminin halk ayaklanmalarına direnerek ve ortaya çıkan iç savaşta muhalifler karşısında iktidarı bırakmayı reddederek yönetimde kalması üzerine Şam rejimine yönelik bölgesel politikalarda belirgin değişiklikler öne çıkmıştır. Birçok aktör Esad rejimi ile yeniden ilişkilerini normalleştirmeye başlarken sürecin başından beri Hamas'ın Suriye ile ilgili söylem ve politikalarını dikkatle takip eden El-Fetih ise harekete geçerek Hamas'la ilişkileri bozulan Şam rejimiyle yakınlaşmayı denemiştir.

Bu kapsamda 2013 yılı içerisinde Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın özel temsilcisi Abbas Zeki Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad'ı ziyaret ederek bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme neticesinde El-Fetih'in Şam'da yeniden büro açması için anlaşma sağlanmıştır. Bu gelişme El-Fetih ile Suriye arasında yeni bir dönemin başladığı şeklinde yorumlanmış ve yaklaşık 32 yıllık bir soğukluğun ardından El-Fetih ve Şam ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır.[424]

---

[422] Yeşiltaş, "Suriye'nin Filistin Politikası", s. 190.

[423] Ömer Behram Özdemir, "Suriye'de Rejime Bağlı Filistinli Milisler", *ORSAM,* 02.08.2021 https://www.orsam.org.tr/tr/suriyede-rejime-bagli-filistinli-milisler/ (Erişim: 08.04.2024)

[424] Ahmad Melhem, "El Fetih ile Şam arasında buzlar eriyor", *Al-Monitor,* 23.06.2015 https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2015/06/palestine-fatah-syria-regime-relations-refugees-delegation.html (Erişim: 25.04.2024)

Suriye Krizindeki tepki ve stratejisini öncelikle devrimin seyrini ve Şam-Hamas ilişkilerini yakından takip ederek değerlendirmek üzere kuran El-Fetih, Batı Şeria'daki halk ayaklanmalarını bastırırken bunların Suriye ile olan bağlantısı üzerinde durmuştur. Çünkü 2012 yılında yapılan bir ankete göre Batı Şeria ve Gazze'deki katılımcıların %80'inin Suriyeli protestocuları ve muhalefeti desteklediği ortaya konmuştur.[425]

Batı Şeria'daki halk ayaklanmalarının bastırılmasının ardından Suriye'deki olaylar ekseninde Şam rejimi ile ilişkilerini gözden geçiren El-Fetih Esad rejiminin bir darbeyle iş başından uzaklaştırılamayacağı anlaşılınca bölgedeki yeni ittifak arayışları bağlamında Suriye'ye yönelmiştir. Yaklaşık 32 yıl aradan sonra Esad yönetimiyle diyalog kanallarının açılmasına uğraşan Filistin Yönetimi'nin bu çabası karşılıksız kalmamış ve kapatılan Hamas siyasi büroları yerine El-Fetih'in ülkede yeniden büro açmasına izin verilmiştir.

Hamas ve El-Fetih'in Arap Baharı sürecinde özellikle Suriye Krizi örneğindeki tepkileri yukarıdaki açıklamalar ekseninde bir "denge" arayışı olarak şekillenmiş ve ülkedeki genel duruma bağlı olarak konjonktürel bir nitelik göstermiştir. Keza aktörler bu kriz bağlamında güvenlik kaygıları, çıkarları ve ideolojileri temelinde hareket etmiştir.

5.1.3. Örnek Olay 3: IŞİD'in Musul İşgali

Arap Devrimlerinin ortaya çıkardığı istikrarsızlık ortamında sayıca çoğalan ve bölge siyasetinde yükselişe geçen devlet-dışı silahlı aktörler hareket tarzları ve eylemleriyle bir anda bölgesel ve uluslararası ölçekte etki yaratarak önemli bir güvenlik problemi haline gelmiştir. Özellikle IŞİD/DEAŞ'in, 2003'ten itibaren parçalanmış bir devlet yapısına doğru evrilen Irak'ta güç ve etkinlik kazanarak bu ülkenin ikinci büyük kenti olan Musul'u işgal etmesi bir anda uluslararası toplumun gündemine oturmuş ve bölgede bir şok etkisi yaratmıştır. 2010'dan sonra bölgesel düzeyde yayılma gösteren Arap ayaklanmaları neticesinde Suriye-Irak sınırının güvenlik boşluğu nedeniyle geçişken hale gelmesi, Irak İslam Devleti savaşçılarının Irak'a geçmesinin kolaylaşması gibi faktörlerin etkili olduğu IŞİD'in güçlenmesi süreci bölgesel güvenlik siyasetini de doğrudan etkilemiştir. 2014 yılı içerisinde Ramadi, Felluce, Musul ve Tikrit gibi Irak'ın önemli

[425] Yeşiltaş, "Suriye'nin Filistin Politikası", s. 197.

Sünni bölgelerini ele geçiren örgüt Irak ve Ortadoğu siyasetini değiştiren kritik bir aktör konumuna gelmiştir.[426]

Ortadoğu'daki bölgesel güvenlik siyasetini tehlikeye atan bu durum Arap devrimleri ile istikrarsızlığın hakim olduğu bir döneme giren bölgedeki güvenlik endişelerini daha da artırarak üst seviyeye taşırken aynı zamanda bölgede yer almayan diğer ülkelerin ve Batılı aktörlerin de dikkatini çekmiş, silahlı devlet-dışı aktörler ve terör örgütleri ile mücadele söylemleri yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Bu konuda çeşitli yorumlar geliştirilirken kimi çevrelerce IŞİD'in tıpkı Filistinli bir devlet-dışı aktör olan Hamas gibi terörist örgüt özelliği taşıdığı iddia edilmiştir.[427] Keza İsrail de Hamas, Hizbullah gibi devlet-dışı aktörlerle IŞİD arasında ayrım gözetmediğini belirtmiş ve bu hareketleri "aynı zehirli ağacın farklı dalları" olarak nitelendirmiştir.

IŞİD için ise Filistin teolojik siyasetinin doğal alanı olarak değerlendirilmiş; Filistin, Afganistan gibi barışçıl şartların sağlanamadığı aksine sistematik şiddetin hakim olduğu İslam beldelerinde şiddet bir "norm" olarak kabul edilmiş ve gayeye ulaşmak için "meşru bir araç" olarak görülmüştür.[428] Filistin toplumunun direnişini başarıya ulaştırmak ve bağımsız bir Filistin devleti kurmak amacında olan Filistinli devlet-dışı aktörler ise Irak ve Suriye gibi ülkelerde istikrarsızlığa yol açan IŞİD'in bölgedeki güvenliği tehlikeye atan eylemlerine karşı çıkmış ve Filistin siyasetine müdahalesini de onaylamamışlardır. Özellikle yayınladığı çeşitli belge ve videolarla Filistin topraklarını ele geçireceği, Gazze'yi emirliğe dönüştüreceği mesajlarını veren IŞİD, Gazze'yi yöneten Hamas'ı başarısız olmakla suçlamış ve İslami yönetim kurallarının gereklerinin yerine getirilmediğinden bahsetmiştir. IŞİD'in Musul işgalinden sonra Irak'ın yanı sıra Suriye, Filistin gibi toprakları da ele geçirme hedefine matuf olarak Suriye sınırındaki Yermük mülteci kampına kadar ilerlemesi karşısında Hamas harekete geçmiştir.[429] Suriye'nin

---

[426] Güler ve Özdemir, "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü", s. 476.

[427] "Hamas Equals ISIS", *Global Fight Against Terrorism Funding*, https://www.gfatf.org/archives/hamas-equals-isis/ (Erişim: 11.12.2024)

[428] Muammer Cengil, Ali Rıza Aydın, "IŞİD (Irak Şam İslam Devleti): Psikopolitik ve Teolojik Bir Değerlendirme", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 6, (Ekim-2014), s. 55.

[429] Hamas bu kapsamda IŞİD vb. gibi radikal örgütlerin bölgede güç kazanmaması için mücadele verirken İsrail İstihbarat Bakanı Israel Kantz ise her iki örgütün de beraber hareket ettiğini ve kaçakçılık, silah ticareti, saldırı planları gibi konularda iş birliği yaptığını belirtmiştir. "IŞİD'den Hamas'a: Gazze'yi emirliğe dönüştüreceğiz", *BBC News Türkçe,* 30.06.2015 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150630_gazze_hamas_isid (Erişim: 19.12.2024)

başkenti Şam yakınlarında yer alan Yermük mülteci kampında IŞİD militanları ile Filistinli direnişçiler arasında çatışmalar yaşanmıştır.[430]

Hamas gibi El-Fetih de IŞİD'in Musul işgali yanında Filistin siyasetine doğrudan müdahalesine karşı çıkarken bu radikal örgütün tıpkı Hamas ile olduğu gibi Filistinli aktörlerle benzeştirilmeye çalışılması çabalarının hedefinde olmuştur. Özellikle İsrail hükümeti çoğu zaman aktörlerin bazı eylemlerini IŞİD'i örnek göstererek veya doğrudan IŞİD üzerinden eleştirmiştir. İsrail Başbakanı Netanyahu bu kapsamda Mahmud Abbas'ın İsrail'in El-Aksa Camii'ne yönelik tehditlerini eleştirmesine Abbas'ı IŞİD ve Hamas'a katılmakla suçlayarak karşılık vermiştir.[431]

Kısacası IŞİD'in Musul'u işgal ederek Irak ve Suriye topraklarındaki ilerleyişi örneğinde net bir şekilde görülebileceği üzere bölgesel düzeyde silahlı devlet-dışı aktörlerin yükselişe geçmesi Filistinli devlet-dışı aktörleri de büyük bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıya bırakmış ve aktörler kendilerini doğrudan hedef alan bu tehdide karşı söylem düzeyinde ortak bir dil geliştirerek IŞİD'in ilerleyişine karşı çıkmıştır. Diğer taraftan İsrail'in Hamas'ı IŞİD'le bir tutan açıklamaları yanında Tel Aviv yönetiminin El-Fetih lideri Abbas'ı da IŞİD'e katılmakla itham etmesi aktörlerin tepkisini çekmiştir.

Bu doğrultuda hem Hamas hem de El-Fetih aktörü IŞİD'le farklı yanlarını gerek teorik düzeyde gerekse de pratik düzeyde (sahada) ortaya koyarak bağımsız birer aktör profili çizmişlerdir. Hamas Yermük'te IŞİD militanlarıyla savaşırken El-Fetih IŞİD'in topraklarında hak iddia ettiği Filistin'in düşmemesi ve bölgede cihadi radikal örgütlerin etkin olmaması için barış görüşmelerinin devam etmesi gerektiğini savunmuştur.[432]

Dolayısıyla IŞİD'in Ortadoğu'daki yükselişi Hamas ve El-Fetih'in kimlikleri ve değerleri bağlamında kendilerini tekrar tanımlamak ihtiyacı hissederek diğer aktörlerden özellikle de silahlı devlet-dışı aktörlerden ve terör örgütlerinden farklı olan yönlerini vurgulamalarını sağlamış, toplumsal taban ve meşruiyetlerini de güçlendirmiştir. Nitekim

---

[430] "Palestinian Refugee Camp Attacked by ISIS", *The Takeaway*, 06.04.2015 https://www.wnycstudios.org/podcasts/takeaway/segments/palestinian-refugee-camp-attacked-isis (Erişim: 19.12.2024)

[431] "Netanyahu: 'Abbas has joined Isis and Hamas' – video", *The Guardian*, 20.10.2015 https://www.theguardian.com/world/video/2015/oct/20/netanyahu-abbas-has-joined-isis-and-hamas-video (Erişim: 20.12.2024)

[432] "Palestinian President Warns Peace Failure Will 'Bring ISIS'' to Israel and West Bank", *Newsweek*, 18.05.2016 https://www.newsweek.com/palestinian-president-says-peace-failure-will-bring-isis-israel-and-west-bank-461027 (Erişim: 16.08.2024)

Hamas Yermük'te Filistinli mülteciler için çarpışırken ulusal, moral ve dini değerlerin tekrar yükselişe geçmesi ve Filistinlilerin Hamas'ın mücadelesine destek vermesi bu kanıyı doğrulamaktadır. IŞİD'e karşı gösterilen siyasi ve askeri karşı koyma iradesi aynı zamanda aktörlerin dönüşen bölgesel güvenlik mimarisinde ortaya çıkan tehditlerle mücadele ederek sistemde var olma ve hayatta kalma hedeflerinin de açık bir ispatını oluşturmuştur.

5.1.4. Örnek Olay 4: Katar Krizi (2017)

Katar Krizi, Ortadoğu güvenlik siyaseti açısından neden ve sonuçları ile önemli veriler ve çıktılar içeren bir vaka olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu kriz hem dahil olan aktörler ve taraflar/koalisyonlar açısından hem seyri ve gelişimi hem de neticeleri bakımından Ortadoğu güvenlik siyasetine yeni bir perspektif açmıştır. ABD'nin baskısıyla başta Suudi Arabistan olmak üzere Mısır, Bahreyn, BAE ve Yemen gibi çoğunluğunu körfez monarşilerinin oluşturduğu ülkelerin Katar'ı "mezhepçilik yapmak" ve sünni siyasal İslam'ın bölgede etkisini artırması için "terör örgütlerine destek vermek"le suçlayarak diplomatik ilişkilerini kesmesi Ortadoğu'da ciddi bir krize yol açmıştır. Bu kriz diğer bölgesel etkilerinin yanı sıra Filsitinli devlet-dışı aktörleri de birinci derece de etkilemiştir çünkü körfez ülkelerinin Katar Hükümetini destek vermekle suçladığı terör örgütlerinin içerisinde Taliban ve El-Kaide'nin yanı sıra Hamas ta sayılmıştır.[433]

Bilindiği üzere Şam'daki merkezinin ve yöneticilerinin Doha'ya taşınmasının ardından Katar'da faaliyet göstermeye başlayan Hamas aynı zamanda Katar hükümeti tarafından finansal açıdan da desteklenmiş ancak aynı zamanda Katar hükümeti Filistin toplumuna ve Gazze Şeridinde yaşayan Filistinlilere ulaştırılmak üzere Hamas üzerinden ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Dolayısıyla Hamas'ı himaye eden bölgesel bir aktörün ciddi bir diplomatik krizle yüz yüze gelmesi Hamas açısından kritik bir rol oynamıştır. Katar Krizindeki gelişmelere ve ortaya çıkan ittifak ilişkilerine baktığımızda bunun bölgesel düzeyde 2011'den itibaren ortaya çıkan ve bu çalışma kapsamında anlatmaya çalıştığımız bölgesel kutuplaşma ve ittifak ilişkilerinin gün yüzüne çıkmasını sağlayan önemli gelişmelerden biri olduğu görülmüştür. Şöyle ki; İsrail-Suud-BAE ekseni olarak

[433] "6 soruda Katar krizi", *BBC News Türkçe*, 05.06.2017 https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40159120#anchor4 (Erişim: 14.08.2024)

nitelendirdiğimiz set bu krizde Katar'ı diplomatik olarak yanlızlaştırmaya çalışan ittifak seti olarak ortaya çıkarken Katar'a siyasi, ekonomik ve diplomatik yardımlarda bulunan Türkiye ve İran ise karşı tarafta yani "anti-Körfez" güvenlik seti olarak konumlanmıştır.

ABD'nin Suudi Arabistan ile gerçekleştirdiği 460 milyar dolarlık silah satış anlaşmasının hemen akabinde gerçekleşen kriz, 22 Haziran 2017 tarihinde Katar karşısında yer alan ülkelerin Doha yönetimine sunduğu ve ağır koşullar içeren 13 maddelik talep listesinin Katar hükümetince kabul edilmemesiyle patlak vermiş ve Katar'a ambargo uygulanmıştır. Ayrıca terörizmin finansmanıyla da suçlanan Katar'ın etkin medya organı El-Cezire'nin diğer Arap rejimlerini eleştiren ve tepki toplayan yayınları da bu süreçte önemli bir faktör olmuştur. Önemli bir petrol ihracatçısı olan ve izediği pro-aktif dış politika bağlamında BAE ile bölgesel bir rekabet içerisine giren Katar'ın bölgede oynadığı önemli rolün önüne geçilmek istenmiştir. Ancak belirtildiği gibi Türkiye ve İran'ın yardımıyla ambargoyu aşmaya çalışan Katar'a krizin üzerinden 24 saat geçmeden Türk kargo uçakları ihracat gerçekleştirmiş, krizden sonra 300'den fazla uçak seferi ile Türkiye menşeli ürünler Katar'a ulaştırılmıştır.[434]

Krizin hemen öncesinde Katar topraklarında faaliyet gösteren Hamas'ın yayınladığı yeni siyaset belgesi, Katar'a diplomatik izolasyon uygulanmasına sebep olarak gösterilen Hamas'tan dikkat çekici bir hamle olarak yorumlanmıştır. Gerçekten de Mayıs 2017'de yayımladığı yeni siyaset belgesinde Müslüman Kardeşler Hareketi ile arasına belli bir mesafe koyan ve yeni bir siyaset anlayışı benimsediği görülen Hamas, Katar Krizi süresince söylem düzeyinde ortaya koyduğu tavırla da bölgesel ve küresel aktörlere önemli mesajlar göndermiştir. Hamas sözcüsü Fawzi Barhoom, CNN'e verdiği bir demeçte Katar Krizine atıfta bulunarak; "Körfez ülkeleri Katar'a direniş örgütleriyle ilişkilerini kesmesi için baskı yapıyor. Bu kabul edilemez ve biz bu baskıyı reddediyoruz, biz bir direniş hareketiyiz ve tüm dünya buna tanıklık ediyor." ifadelerini kullanmıştır.[435]

ABD başta olmak üzere İngiltere, Fransa, Almanya gibi birçok Batılı ülkenin "terör örgütü" olarak nitelediği Hamas'a verdiği destek kapsamında eleştirilerin hedefi olan Katar ise ısrarla bu nitelendirmeyi reddetmiş ve Filistin halkının yanında olduğunu

[434] Abdurrahman Arslan, "Basra'da Katar Açmazı", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi,* 1 (1), (Ekim-2018), s. 84.

[435] "What the Qatar crisis means for Hamas", *CNN World,* 13.07.2017 https://edition.cnn.com/2017/06/13/middleeast/qatar-crisis-hamas/index.html (Erişim: 18.08.2024)

belirtmiştir. Nitekim Katar Dışişleri Bakanı Şeyh Muhammed bin Abdurrahman el-Sani Rusya RT'sine verdiği bir röportajda şu ifadeleri kaydetmiştir; "ABD, Hamas'ı bir terör örgütü olarak görüyor. Ancak diğer Arap ülkeleri için bu meşru bir direniş hareketi. Biz Hamas'ı desteklemiyoruz, biz Filistin halkını destekliyoruz."[436]

Hamas'ın Doha'daki varlığının ABD ve bölgedeki ülkeler ile koordineli bir durum olduğunu ve Filistinli gruplar arasında arabuluculuk yapma çabasının bir parçası olduğunu belirten Katar Hükümeti bunun Abu Dabi ve Riyad ile ilişkileri tehlikeye atmasının "gerçekçi" bir neden olmadığını belirtmiştir. ABD'nin özellikle Donald Trump dönemi ile ortaya çıkan Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerini güçlü bir aktör olarak öne çıkarıp cesaretlendirme politikası Türkiye, Katar ve İran gibi bölgesel rakip ve aktörlere karşı daha saldırgan bir dış ve güvenlik siyasetine yöneltmiştir. Bu saldırgan ve güvenlikçi dış siyaset; Katar, Türkiye ve İran gibi devlet düzeyindeki aktörler yanında İsrail-Suud-BAE ekseni karşısında yer alan İran-Türkiye-Katar eksenine eklemlenen Hamas gibi devlet-dışı düzeyde örgütlenen aktörleri (devlet-dışı aktörleri) de etkilemiştir. Bölgesel aktörlerin savunmacı bir politikadan saldırgan ve müdahaleci bir politikaya yönelmeleri bölgesel düzeydeki restleşmeler ve ciddi krizlerle beraber çeşitl çatışma bölgelerinde doğrudan ve yüz-yüze karşı karşıya gelmeleri doğururken bölgesel nüfuz mücadelesini de yeni araç ve yöntemlerin kullanılmasını da içerecek şekilde dönüştürmüştür. Nitekim Katar Krizi (2017) bu bağlamdaki krizlerin en önemlilerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan bu süreçte (Katar Krizi) bir diğer Filistinli devlet-dışı aktör olan El-Fetih'in Katar Krizindeki gelişmelere Hamas kadar angaje olmamakla beraber krizi dışarıdan izlediğini ve temkinli bir politika takip ettiği belirtilebilir. Nitekim Krizin hemen öncesinde 2017'nin Mart ayında Doha'ya resmi bir ziyarette bulunan El-Fetih'in ve dolayısıyla FKÖ ve Filistin Özerk Yönetiminin de Başkanı olan Mahmud Abbas, Katar Emiri Şeyh Temim bin Hamad el-Sani ile istişarelerde bulunmuş, Katar'ın Filistin davasına verdiği desteği överek Doha'yı "ikinci evi" olarak gördüğünü belirtmiştir.[437] Abbas'ın Katar Krizindeki yaklaşımı bir "denge politikası" olarak isimlendirilse de Katar

[436] https://edition.cnn.com/2017/06/13/middleeast/qatar-crisis-hamas/index.html (Erişim: 18.08.2024)
[437] "Abbas praises Qatar's support for Palestinian cause", *The Peninsula,* 18.03.2017 https://thepeninsulaqatar.com/article/18/03/2017/Abbas-praises-Qatar-s-support-for-Palestinian-cause (Erişim: 24.09.2024)

Krizi'nin doğrudan Hamas'ı işaret etmesi ve öne çıkarması dolaylı olarak El-Fetih'i de ikinci planda bırakmıştır. Abbas yönetimi bu süreçte Katar hükümetinin Filistin halkına olan desteğini övmekle sınır kalmış ancak bölgedeki güç ve güvenlik dengelerinin krizler bağlamında yeni şekil almasıyla da temkinlilik politikasını elden bırakmamıştır. El-Fetih bu süreçte Trump yönetiminin İsrail'i öne çıkaran politikaları nedeniyle Washington ile gittikçe bozulan ilişkilere sahip olmuş, hatta Abbas Başkan Trump'un İsrail'i destekleyen tutumunu eleştirmiş ve Kudüs Kararının ABD kamuoyunun tutumuna aykırı olduğunu ifade etmiştir.[438]

Her ne kadar pratikteki gelişmeler ve bölgesel siyaset diğer unsurları öne çıkarsa da Katar Krizi'nin gerçek/merkezî nedeni ve üssü Filistin olmuştur. Katar-karşıtı koalisyon olarak da niteleyebileceğimiz Mısır ve BAE'nin Katar'a karşı politikası İsrail ile benzeşmekle beraber BAE'nin Filistin'i Mahmud Abbas'ın yerine konumlandırmak istediği eski güvenlik şefi Muhammed Dahlan'ın merceğinden okuması dış politikasının da farklılaşmasına neden olmuştur. Ayrıca Hamas'ın Suriye krizinde İran destekli Esad yönetimiyle yolları ayırmasından sonra Arap dünyasını İran'a karşı biraraya getirme projesine hız veren Riyad yönetimi 2015'te Hamas yetkilileriyle görüşmüş ancak bir uzlaşma sağlanamamıştır. 2011'den itibaren İran'ın hareketi destekleme girişimlerini de reddeden ve Doha'ya yerleşen Hamas'ın 2017'de ilân ettiği yeni vizyonu ve siyaset belgesi Körfez eksenini ikna etmeye yetmemiş, Hamas'ın yeni vizyonu BAE, Mısır ve Suud yönetimleri içerisinde etkili olan gruplarca itbarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Hamas her ne kadar Müslüman Kardeşler Hareketi ile olan organik bağını asgari seviyeye indirdiğini ilan etse de Körfez ekseni Hamas'ı topraklarından çıkarması için Katar'a baskı yapmayı sürdürmüştür. Böylelikle Hamas'ın bölgesel izolasyonunu sağlamaya çalışan Katar-karşıtı eksen, Arap dünyasının çıkarlarının Filistin'in birliği politikasında yattığını ve aksi bir durumun İsrail'den başka hiçbir aktörün işine yaramayacağını gözden çıkarmaktadır.[439]

Dolayısıyla Katar Krizi doğrudan Hamas'ı hedef alan doğası ve İsrail-Suud-BAE ekseninden oluşan anti-İran ve anti-İhvancı yapıdaki aktörleri ile Filistin siyasetinde etkin

[438] "Abbas praises Qatar's support for Palestinian cause", *The Peninsula,* 18.03.2017 https://thepeninsulaqatar.com/article/18/03/2017/Abbas-praises-Qatar-s-support-for-Palestinian-cause (Erişim: 24.09.2024)

[439] Talha Köse, Ufuk Ulutaş, "Regional Implications of the Qatar Crisis: Increasing Vulnerabilities", *SETA Perspective,* No: 31, (June-2017), s. 5.

bir rol oynayan Hamas'ı etkilemiş ve bu kriz süresince gerek pratik/eylem gerekse söylem düzeyinde El-Fetih pasif bir konum içerisine girmiştir. Krizin Türkiye başta olmak üzere diğer bölgesel aktörlerin aktif tutum ve politikalarıyla aşılması sonrasında Körfez ülkelerinin 13 maddelik talep listesinde yer alan Türk askeri üssünün kapatılması bir yana Türkiye-Katar ilişkileri savunma alanında daha güçlü bir iş birliğine doğru evrilmiştir. Ayrıca El-Cezire televizyonunun bölgedeki medya faaliyetleri kaldığı yerden devam ederken Hamas ise Katar topraklarında faaliyet göstermeyi sürdürmüştür. Filistinli devlet-dışı aktörlerin politikalarından ve çeşitli bağımsız değişkenlerin etkisi altında geliştirdikleri ittifak ilişkilerinden farklı bir seyir izlemeyen ve ittifak ilişkilerinin doğasına göre angajman geliştirdikleri "Katar Krizi" bölgede meydana gelen kutuplaşmaları da iyiden iyiye belirginleştirmiştir.

Ancak mezhep temelli bir soğuk savaş kurgusuna imkân veren ve Ortadoğu'yu net iki ayrı kutba ayıran böyle bir girişim her ne kadar İran'a yardım ettiği ve finansal destek verdiği gerekçesiyle Katar Krizinde belirgin bir biçimde ortaya çıkmışsa da İran'la beraber Türkiye ve Katar'ı "karşı kutup" olarak konumlandırmanın ideolojik ve teorik imkânsızlığı göz önüne alınmamıştır. Bölgedeki siyasal değişim dalgasına destek veren ve Hamas, Müslüman Kardeşler gibi İslamcı aktörlerin siyasal katılım süreçlerini teşvik eden Katar ve Türkiye'nin Suriye iç savaşında ve bölgesel diğer krizlerde karşı taraflarda yer alan İran ile aynı blok içerisinde değerlendirilmesi Washington'un politikalarına uygun düşse de bölgenin stratejik, kültürel ve ideolojik gerçeklerine ters düşmektedir. Washington'un ve Tel Aviv'in destek verdiği Ortadoğu'da "gri alanları" ortadan kaldırarak net iki ayrı kutup oluşturan ve bir daha Arap Baharı gibi süreçlerin yaşanmasını engellemeye çalışan bu bölgesel politika, "Katar'ı tecrit etme operasyonunun" Türkiye tarafından akamete uğratılmasıyla engellenemiş ve Körfez ekseninin de bir anlamda önü kesilmiştir.[440]

Bölgesel güvenlik mimarisindeki dönüşüm üzerinde de etkili olan "Katar Krizi" bölgedeki yeni güvenlik siyasetinin Körfez eksenine kaydığını bir kez daha doğrularken majör aktörleri karşı-karşıya getirmiş ve bu yönüyle bölgedeki dış ve güvenlik politikasının daha saldırgan ve müdahaleci bir çizgiye kaydığını göstermiştir. Bu kriz devlet aktörü yanında devlet-dışı aktörleri de (Hamas gibi) öne çıkarırken İran karşıtı

[440] Talha Köse, "Katar Krizi ve Ortadoğu'da İki Kutuplu Düzen Arayışı", *AA*, 30.06.2017 https://www.setav.org/yorum/katar-krizi-ve-ortadoguda-iki-kutuplu-duzen-arayisi (Erişim: 17.11.2024)

(anti-İran) güvenlik bloğunun aynı zamanda Katar ve Türkiye'yi de bir "tehdit" olarak kodladığını ifşa etmiştir.

5.2. II. GÜÇ, ULUSAL ÇIKAR VE İTTİFAKLAR BAĞLAMINDA EL-FETİH VE HAMAS

Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap devrimleri ekseninde dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi karşısında belirttiğimiz gibi değişen güvenlik ve tehdit algıları temelde güç, ve çıkar (ulusal çıkar) konularıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle aktörlerin değişen tehdit algılarını doğru değerlendirebilmek için bu aktörlerin güç ve çıkar kavramına yaklaşımlarını da doğru kavramak gerekmektedir. Hamas ve El-Fetih Filistin siyasetindeki güç ve ulusal çıkar algıları diğer bağımsız değişkenler olan ideoloji, kimlik, güvenlik ve tehdit algısı ve diğer unsurların biçimlenmesinde de rol oynayarak aktörlerin dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi karşısındaki en önemli dış politika reaksiyonları/tepkileri olan "ittifak" bağımlı değişkeni üzerinde de dolaylı olarak etkili olmaktadır.

5.2.1. Filistin Ulusal Siyasetinde "Güç", "Çıkar/Ulusal Çıkar" ve Aktörlerin Algısı

Realist teori geleneğinde büyük bir anlama ve öneme sahip olan "güç" kavramı uluslararası sistemdeki dengeleri etkileyebilen, değiştirebilen içeriğiyle üzerine yapılan araştırma ve incelemelerin epey fazla olduğu bir alan yaratmıştır. Bölgesel ve uluslararası sistemlerdeki güç ilişkileri, gücün dağılımı, güç politikaları her zaman devletlerin dış ve güvenlik siyaseti üzerinde etki doğurmuştur. Devletlerin dış politikalarında olduğu gibi iç politikalarında da güç ve gücün kullanımı toplumsal ve kamusal alanda kendine özgü kuralları olan bir ilişkiler ağı ortaya çıkarmış hatta devlet çoğu zaman gücün teşkilâtlanmış ve somutlaşmış hali olarak değerlendirilmiştir.

Filistin ulusunun henüz tam ve gerçek anlamda bir devlete sahip olamaması yanında "Filistin Özerk Yönetimi" ile temsil edilen toplumsal ve millî kimliği tarihsel süreçteki gelişmeler bağlamında "sürekli mücadele", "direniş" ve "dayanışma" olguları etrafında kenetlenmiş güçlü bir ulusal kimliğe tekabül etmektedir. Filistin Özerk Yönetimi yanında Gazze'deki Hamas idaresinin de temsil ettiği Filistin ulusal kimliği toplumsal, ekonomik, kültürel ve coğrafi özelliklerinin yanında aynı zamanda bahsettiğimiz devlet-dışı aktörler ekseninde siyasal bir boyuta ve niteliğe de sahiptir. Devletleşmiş her ulusal sistemin siyaset kurumunda görülen birtakım özellikler Filistin siyasetinin bünyesinde de

bulunmaktadır. Sözgelimi; siyasal partiler, temsilciler, seçimler, hiyerarşik ve bürokratik yapılar Filistin ulusal siyaset kurumunda da yer almaktadır. Filistin ulusal siyasetinde yer alan her aktör dışardan ve içerden gelen etkileşimlerle ortaya çıkan bir siyaset algısı ile hareket etmekte ve politikalarını ona göre belirlemektedir. El-Fetih ve Hamas gibi Filistin siyasetinde boy gösteren temel aktörler siyasa/siyaset yapma işlevlerini yerine getirirken kendi ideolojik, kültürel, tarihsel ve kimliksel arka planları yanında "güç", "çıkar" ve "ulusal hedefleri" ile ilgili algıları temelinde hareket etmektedirler.

Aktörlerin güç, ulusal çıkar ve ulusal hedeflerle ilgili farklılaşan algıları siyaset yapma işlevleri ile politikalarını da farklılaştırmakta ve değiştirmektedir. Bu nedenle "El-Fetih ile Hamas'ın farklı politikalara sahip olduğunu" ifade ettiğimizde aynı zamanda bu aktörlerin farklı güç, çıkar, hedef ve strateji algıları olduklarını da kabul ettiğimiz anlaşılmaktadır.

5.2.2. Filistinli Devlet-Dışı Aktörler Açısından Bir Dış Politika Aracı olarak "İttifaklar" ve "Bağımsız Değişkenleri"

El-Fetih ve Hamas birer devlet-dışı aktör olarak Arap devrimleri sürerken dış politika tercihlerini en iyi yansıtacak karar ve stratejilere yönelmiş bunun sonucunda da aktörlerin tercihleri ittifak kurma seçenekleri olarak somutlaşmıştır. İttifaklar çalışma bağlamında daha önce de açıklandığı haliyle güvenlik kaygıları temelinde aktörlerin bir araya gelerek potansiyel bir tehdidi beratarf etme amacına dayanmaktadır. 2011-2021 yılları arasında Filistinli devlet-dışı aktörler bölgedeki artan terörizm, para-militer grupların yükselişi ve savaş ve çatışmaların artması yanında İsrail'in nüfuzunu artırması tehlikesi karşısında küresel ve bölgesel aktörlerle ittifak yapmayı denemiş ve bölgedeki tehditlere mukabele ederken tek başlarına kalmak istememiştir.

Ancak gerek bölgedeki konjonktürün çok hızlı değişmesi gerekse de bölgede İsrail yanlısı Amerikan politikasının baskın bir konumda olması aktörlerin ittifak seçeneklerini azaltarak mevcut alternatifler arasında bir arayış yapmaya itmiştir. ABD'nin bölgeye olan ilgi ve angajmanının azalarak Asya-Pasifik bölgesine kayması neticesinde oluşan jeopolitik güç boşluklarını etkin bir şekilde dolduran Rusya ile Amerikan hegemonyasının giderek alternatifi olarak beliren ve Ortadoğu'ya özellikle ticari ve ekonomik ilişkiler bağlamında angaje olmaya başlayan Çin, ittifak arayışlarındaki küresel

aktörler olarak belirirken Türkiye, Katar, İran ve Mısır bölgesel aktörler olarak belirmiştir.

Aktörlerin ittifak ilişkilerini değerlendirmeden önce Filistinli devlet-dışı aktörlerin bir dış politika tercihi ve hayatta kalma stratejisi olarak beliren "ittifaklarına" etki eden bağımsız değişkenlerin belirlenmesi ve tanımlanması gerekmektedir. Öncelikle El-Fetih ve Hamas'ın birer devlet-dışı aktör olarak diğer aktörlerle ittifak yapıları kurmalarını etkileyen "kimlik" öğesi en başta gelen bir bağımsız değişkendir. El-Fetih'in kendine biçtiği laik/seküler toplumsal ve siyasal rol ile Hamas'ın kendini tanımlarken kullandığı "İslamcı kimlik" birbirinden farklıdır ve ittifak ilişkisi geliştirmek istedikleri aktörlerin yaklaşımını da etkilemektedir. Ayrıca yine "ideoloji" aktörlerin ittifaklarına yön veren bir diğer bağımsız değişkendir. Hamas'ın ideolojisi 1928'de Mısır'da Hasan el-Benna tarafından temelleri atılan "İhvan (Müslüman Kardeşler)" düşüncesine dayanırken, El-Fetih her ne kadar içerisinde Pan-Arabist, Marksist oluşum ve gruplar yer almışsa da kendisini herhangi bir ideolojik çerçeve içerisinde tanımlamaktan kaçınmaktadır.

Aktörlerin İsrail'le kurdukları ilişki düzeyleri ya da daha genel bir ifadeyle "İsrail'e yönelik politikaları" da ittifaklarına etki eden bağımsız değişkenler arasında yer almaktadır. El-Fetih'in belirli bir tarihten sonra askeri yöntemler yerine siyasal ve diplomatik girişimleri önceleyen bir İsrail politikası söz konusu olurken Hamas kuruluşundan itibaren militer karakteri daha baskın bir aktör olarak belirmiş ve askeri yöntemleri ön plana çıkaran bir İsrail politikası benimsemiştir. Keza aktörlerin farklı ulusal çıkarlarının bulunması farklı çıkar algılamalarına yol açtığından "çıkar" unsuru da ayrı bir bağımsız değişken olarak değerlendirilmektedir. İttifaka yol açan en temel unsur "tehdit algısı" olduğundan burada Filistinli aktörlerin temelde tek kaynaktan tehdit (İsrail) algıladıkları belirtilse de stratejik farklılıklar kapsamında ortaya çıkan farklı güvenlik ve tehdit algıları da başlı başına ayrı bir bağımsız değişken olmaktadır. Hamas için Gazze şeridindeki gittikçe ağırlaşan abluka şartları ile "can damarları" olarak nitelendirilen Refah sınırındaki tünellerin imha edilmesi önemli bir güvenlik kaygısı olup tehdit algısını doğururken Batı Şeria'da konuşlu El-Fetih için bu yaşamsal bir tehdit algısına dönüşmemektedir. Dolayısıyla aktörlerin farklı güvenlik ve tehdit algılarına sahip olmaları da ittifak kurmalarına etki eden diğer bir bağımsız değişken olarak belirmektedir. Aktörlerin bağımlı değişken olarak nitelendirilen "ittifaklarına" etki eden bahse konu bağımsız değişkenler *Şekil-14*'te gösterilmiştir.

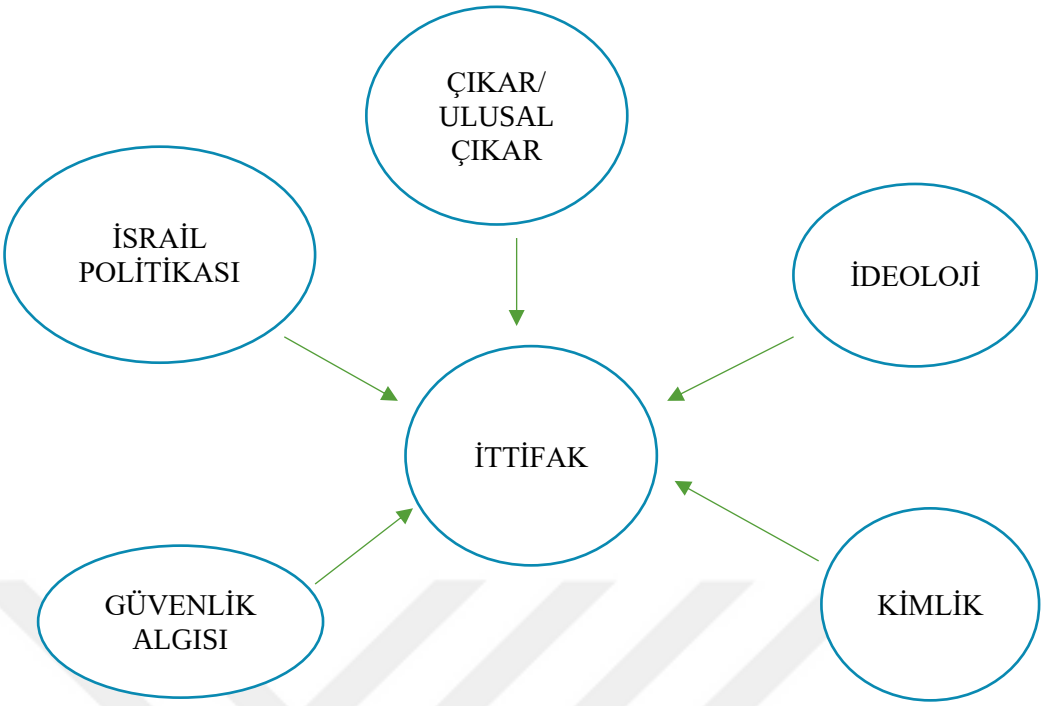

Şekil 14: Filistinli Devlet-Dışı Aktörlerin ittifak kararlarını etkileyen bağımsız değişkenler

5.2.3. Küresel ve Bölgesel Aktörlerle İttifak Stratejileri

Söz konusu bağımsız değişkenler altında Arap Baharı sürecinde bir dış politika çıktısı olarak ittifak yapmaya yönelen Filistinli devlet-dışı aktörlerin bu yöndeki dış politika kararlarını aktörlerin sistemdeki konumları açısından iki aşamada incelememiz olasıdır;

a) Küresel aktörler,

b) Bölgesel aktörler.

Küresel aktörler olarak; sistemdeki özgül ağırlıkları nedeniyle ilk planda ABD, Çin, Rusya, AB gibi aktörler akla gelse de bunlardan ABD'nin İsrail merkezli Ortadoğu politikasının varlığı ve AB'nin de Arap Baharı devrimlerinin başından beri sistematik, bütüncül ve kapsamlı bir Ortadoğu politikası ortaya koyamamasından ötürü burada küresel aktörler olarak sadece Rusya ve Çin ele alınacaktır.

AB, özellikle Arap Baharı sürecine hazırlıksız yakalanması ve devrim hareketlerinin etkisi altında kalan ülkelerdeki krizde etkin olma konusundaki başarısızlığı nedeniyle aktörlerin ittifak ilişkisi geliştirebileceği bir aktör olarak değerlendirilememiştir. Ancak AB'nin 2004'te uygulamaya başladığı "Avrupa Komşuluk Politikası (*The European*

Neighbourhood Policy)" çerçevesinde üye olmayan yakın coğrafyadaki ülkelere iyi ilişkiler kurma ve bu bağlamda siyasi ve ekonomik açılardan destek olma programları başlattığı bir gerçektir. Arap Baharı sürecinde aktif bir strateji geliştiremeyen AB, Filistin konusunda ise iki-devletli çözüme verdiği desteği devrim hareketlerinden önce olduğu gibi Arap Baharı ve sonrasında da sürdürmüştür. Bölgesel krizlerin tümünde olduğu gibi Filistin meselesinde de daha çok yumuşak güç enstrümanlarını öne çıkaran ve diplomatik kanalların önemine vurgu yapan AB tarafından hayata geçirilen "Filistin Topraklarında AB Polis Misyonu (EUPOL COPPS)" ise Arap Baharı sürecinde görevine devam etmiştir.[441]

Filistinli devlet-dışı aktörler özellikle Suriye iç savaşı bağlamında bölgeye angaje olan ve jeopolitik güç boşluklarını doldurmaya çalışan Rusya ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 1948'de bölgede bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasını destekleyen ve Soğuk Savaş sırasında sosyalizmi yaymak, Arap-İsrail savaşlarında Araplar lehine duruma müdahil olarak bir denge siyaseti yürütmek amaçlarını benimseyen SSCB yerine, Soğuk Savaş sonrasında sorunun diplomasi ile çözülmesini isteyen ardılı bir Rusya ortaya çıkmıştır.[442]

Ortadoğu Dörtlüsü içerisinde yer alarak Ortadoğu barış sürecini destekleyen Rusya, Arap Baharı sürecinde Filistinli devlet-dışı aktörlerle diyaloğu sürdürmüş, 18 Ocak 2011'de Rusya Devlet Başkanı Medvedev Filistin'i ziyaret etmiştir. Mahmud Abbas ile görüşen Medvedev bağımsız Filistin Devleti'ni tanıdıklarını açıklamış ve bu yöndeki geleneksel Sovyet politkasının değişmediğini ifade etmiştir. Ancak 2017'de bu kez Batı Kudüs'ün İsrail başkenti olmasını kabul eden Rusya Kudüs'ün ikiye bölünmesini desteklemiştir. Filistin Meselesinin çözümü için tarafları 2018'de Moskova'ya davet eden Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin bu çağrıya olumlu cevaplar almıştır. Filistin heyeti ve Netanyahu ayrı tarihlerde Moskova'yı ziyaret etmiştir. Yine Arap Baharı sürecinde açıklanan "Yüzyılın Anlaşması" formülüne karşı çıkan Rusya, İsrail'in yasa-dışı işgalleri ile Kudüs'ün tamamının İsrail'e bırakılmasına karşı olduğunu belirtmiştir. 2006 sonrasında

[441] Yiğittepe, "Arap Baharı ve Sonrasında İsrail ve Filistin'de Yaşanan Gelişmeler ve Bölgeye Yansımaları", s. 229.
[442] Gökmen Kılıçoğlu, "Rusya Federasyonu'nun Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019, s. 428.

Hamas üzerinde etki kurarak örgütün Çeçen direnişine desteğinin kesilmesini sağlayan Rusya, Batılı devletlerin yaptığı gibi Hamas'ı terörist örgüt ilan etmekten kaçınmıştır.[443]

İsrail'in Ortadoğu bölgesinde Rusya'nın en önemli ticari partneri olması ve Rusya'nın bölgedeki ABD etkisinin dengelenmesi için ortaya çıkan krizleri bir denge unsuru olarak kullanması Filistinli devlet-dışı aktörlerin Rusya ile tam bir ittifak ilişkisi gerçekleştirmesini engellemiştir. El-Fetih ve Hamas özellikle Yüzyılın Anlaşması kapsamında aynı güvenlik ve tehdit algıları bağımsız değişkeni altında bu anlaşmaya karşı çıkan Rusya ile yakınlaşmak istemiş, ancak diplomatik mekanizmalara ağırlık veren Rusya; İsrail içindeki Rusça konuşan Yahudi nüfusunun varlığı, İsrail ile arasındaki ticaret ve askeri teknoloji alanındaki iş birliği gibi sebeplerle Filistin meselesinde tam bir çatışma çözücü ve aktörleri ittifaka yönelten İsrail tehdidini engelleyici bir rol oynamamıştır.[444]

Çin, Ortadoğu'ya yeni angaje olmaya başlayan küresel bir aktör olarak Filistin Meselesi ile öteden beri ilgilenmektedir. Oslo Barış Sürecinden (1993) itibaren Filistin yanlısı bir tavır koyan ve Filistin ulusunun tezlerine hak vererek BM'deki oylarını bu yönde kullanan Çin'in aynı zamanda İsrail'le ekonomik ve ticari açılardan önemli yatırım anlaşmaları bulunmaktadır. Özellikle 1980'lerden itibaren artan bir biçimde İsrail-Filistin sorununa ve Ortadoğu barış sürecine dahil olan Pekin yönetimi, Arap devrimleri sürerken 2017'de ülkeyi ziyaret eden Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'a 4 maddelik bir "Çözüm Planı" sunmuştur. Bu Plana göre; 1967 sınırları içinde bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasını kabul ederek iki-devletli çözüme destek veren Çin hükümeti, giderek Filistin'le yakınlaşmaya başlamıştır. Aynı yıl ülkeyi ziyaret eden İsrail Başbakanı Netanyahu'ya da çözüm planından bahseden Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Çin-Filistin-İsrail üçlü mekanizmasının kurulmasını teklif etmiştir.[445]

2017 yılının sonuna doğru bu defa ABD Başkanı Trump'un un Kudüs'ü başkent ilan etmesi kararının ardından bu karara kaşı çıkan Çin ile İsrail ilişkileri gerilirken Pekin, BM'de yapılan oylamada 21 Aralık 2017 tarihli ABD kararını kınayan tasarı hakkında lehte oy kullanmıştır. Çin, BM'deki görüşmeler devam ederken Filistin halkının ulusal

[443] Kılıçoğlu, "Rusya Federasyonu'nun Filistin Politikası", s. 424.
[444] Kılıçoğlu, "Rusya Federasyonu'nun Filistin Politikası", s. 429.
[445] İbrahim Uzgur, "Çin-İsrail İlişkilerinde Üçüncü Tarafların Etkisi", *Ortadoğu Etütleri,* 12/1, (2020), s. 190.

haklarını kazanması için gereken desteği vereceklerini ilân etmiş, Tel Aviv hükümeti ise bu ifadeleri kabul etmediklerini belirtmişir. Kısacası Filistin konusunda İsrail karşıtı bir tutum benimseyen Çin, ekonomik ilişkileri siyasi anlaşmazlıklardan ayrı tutmaya gayret etmektedir.[446]

Çin'in her ne kadar Kudüs Kararı kapsamında Filistin tarafında yer alması Filistinli devlet-dışı aktörlerin küresel bir aktör tarafından desteklenmesi anlamına gelse de Pekin yönetiminin Ortadoğu'da tıpkı Rusya gibi ABD'yi dengelemeye çalışması ve bu bölgedeki sorunları bu temel amacına yönelik olarak kullanması, ayrıca Hayfa limanının inşası, savunma sanayii ve teknolojik iş birliği vb. kapsamında İsrail'le ekonomik ve ticari yönü ağır basan derin ilişkiler geliştirmesi Çin'in tam bir müttefik olarak benimsenmesinin önüne geçmiştir. ABD'nin Kudüs Kararı'na karşı çıkan ve bu yönüyle Filistinli aktörlerin güvenlik kaygısı temelinde BM'de destek görerek yakınlaştıkları Çin, küresel bir aktör olarak dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Ortadoğu'da da ekonomik ve ticari ilişkileri ön planda tutarak ilerlemektedir. Ancak Pekin yönetiminin iki-devletli çözümü desteklemesi ve Filistin meselesinde bariz bir biçimde İsrail-karşıtı bir tutum benimsemesi gelecekte Ortadoğu'ya angajmanını artırarak Filistinli devlet-dışı aktörlerle bir ittifak ilişkisi geliştirmesi olasılığını da yükseltmektedir. İsrail'le uzun bir geçmişe sahip olan ticari ve ekonomik ilişkilerinin yönetimi konusunda ise her iki devletin sorunları ve bir bütün olarak ilişkileri "kompartimantize etme" becerileri ilişkilerin ve bölgenin dinamiklerini belirleyecektir.

Bölgesel aktörlerle olan ittifak ilişkileri kapsamında ise öncelikle Mısır, Arap devrimlerinin başında ideoloji ve kimlik bağımsız değişkeni ile açıklanacak bir durum içermiştir. Hamas kendisiyle aynı ideolojiyi benimseyen Mursi yönetimiyle İsrail'den algıladığı tehdit temelinde bir ittifak ilişkisi geliştirirken El-Fetih, FKÖ ve Filistin otoritesi dahilinde eski müttefiki Mübarek yönetimini kaybetmiştir. Ancak 2013 sonrasında Batı eksenine yakın olan Sisi hükümetinin başa gelmesiyle Filistinli devlet-dışı aktörlerin Mısır ile olan ittifak ilişkileri Mursi dönemine ters bir görünüm arz etmiştir. Mısır ile bu kez ideoloji ve kimlik değişkenleri bağlamında ittifak geliştiren aktör El-Fetih olurken, Hamas, Müslüman Kardeşlerin yönetimden uzaklaştırılmasıyla Sisi Mısır'ından uzaklaşmaya başlamış hatta ondan tehdit algılamıştır. Cumhurbaşkanı

[446] Ayşe Yıldız, "Çin-İsrail İlişkileri", *İNSAMER Araştırma 127*, (Kasım-2020), s. 6.

Sisi'nin Hamas'a yönelik çeşitli yaptırımlar uygulaması da bu tehdit algısını haklı çıkarmıştır.

İran; her ne kadar 1979'dan itibaren El-Fetih'e uzak ancak direniş eksenine dahil olan Hamas ile yakın ilişkileri içerisindeyse de Arap Baharı devrimleri bu ittifak ilişkisinin dağılmasına neden olmuştur. Arap Baharı öncesinde Hamas'ı İran ile ittifaka sevk eden bağımsız değişkenler "çıkarları" ve "güvenlik algısı" olmuştur. Çünkü Hamas Şii karakterli direniş ekseninin tek Sünni aktörü olarak hem ideolojik hem de kimliksel açılardan kendisiyle bağdaşmayan bir ittifaka girmiştir. İdeoloji anlamında İhvan düşüncesinin ve Sünni İslamcı olan dinsel/mezhepsel kimliğinin tam zıttı olan İran ve vekilleri (Hizbullah) ile kurulan ittifak ilişkisi İsrail tehdidin dengelenmesi gibi ortak çıkar ve tehdit algısı temeline dayanamıştır. Ancak Suriye'de gelişen olaylar bağlamında Hamas, İran'dan uzaklaşmış ve direniş ittifakının dışına itilmiştir. Hamas, Arap Baharı sonrasında ortak tehdit algısı temelinde tekrar İran'la yakınlaşmak istemiştir. Hamas'ın İran'la inişli-çıkışlı bir seyir izleyen ittifak ilişkileri, Hamas'ın finansal açıdan destekçisi olan bir ülkeyi kaybetmek istememesi gibi "çıkar" bağımsız değişkeninin etkisi yanında İran'ın da Hamas'a alternatif destekçilerinin geri planda kalmasından dolayı tekrar canlanmıştır. Ayrıca İran, Filistin meselesinin belli başlı aktörlerinden Hamas ile ilişkilerini koparmasının kendi elini zayıflatacağını düşünmüştür.[447]

Katar, körfez bölgesinde yer alan Ortadoğu'daki bölgesel güçlerden biri olarak Filistin Meselesine tarihi, dini, kültürel ve diplomatik vb. açılardan her zaman özel bir ilgi göstermiştir. Özellikle Arap Baharı sürecinde Filistin halkına yaptığı ekonomik yardımlarla Filistinlilerin sempatisini kazanmış, Filistinli aktörleri de desteklemeyi sürdürmüştür. Bu nedenlerden ötürü Filistinli devlet-dışı aktörler İsrail'le olan ekonomik ilişkilerine rağmen kendilerine güçlü bir destek veren Katar ile bölgede ABD öncülüğünde ve İsrail merkezinde ilerleyen gelişmelerden tehdit algılayarak ittifak ilişkisi geliştirmek istemiştir. Ancak bu aktörlerden özellikle Hamas, Katar ile istikrarlı bir ittifak kurmuş, örgütün Suriye'de kapanan genel merkezi ve büroları Katar'a taşınmıştır. Hamas ile Müslüman Kardeşler hareketi temelinde ideolojik yakınlık kuran Doha yönetimi, 2013'te Hamas'a yönelik saldırılar sonrasında İsrail ticaret ofisini kapatmış, İsrail'in mal varlıklarını dondurmuş ve Filistinli direniş gruplarına maddi ve siyasi destek vermeyi

[447] Nurhak Gürel, "İran'ın Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022, s. 84.

sürdürmüştür. Gazze'ye yönelik insani yardımlarını her koşulda sürdüren Katar, İsrail-ABD-Hamas arasındaki müzakerelerde ise "arabulucu" rolü üstlenmiştir. Katar, bölge ülkelerinin aksine kapsamlı bir Arap-İsrail barışı olmadan İsrail'le normalleşmeyi reddetmektedir.[448]

Türkiye ise; Filistinli devlet-dışı aktörlerle Arap Baharı öncesinde, esnasında ve sonrasında sürekli görüşerek aktif diplomatik ve siyasi destek veren, Filistin halkına insani yardım gönderen bölgesel bir güç ve aktör olarak Filistinli devlet-dışı aktörlerin her ikisinin de (El-Fetih ve Hamas) ideoloji, kimlik, tehdit algısı ve çıkar bağlamında ittifak ilişkisi gerçekleştirdiği tek aktör olmuştur.[449] Ancak burada "İsrail'le kurulan ilişkiler düzeyi" bağımsız değişkeni ile "ideoloji" ve "kimlik" bağımsız değişkenlerinin etkisi ile Hamas'ın Türkiye ile kurduğu ittifakın El-Fetih'e oranla daha istikrarlı ve güçlü bir görünüm taşıdığı söylenebilir. Ancak Türkiye Arap Baharı süresinde İsrail tehdidinin yoğunlaştığı her dönemde hem Hamas liderleriyle hem de Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'la defalarca üst düzeyde görüşme sağlamıştır. Diplomatik ve siyasal tüm platformlarda Filistin halkının özgürlüğünü savunan ve başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasına en güçlü desteği veren Türkiye'nin bu kapsamda BM'deki girişimlere öncülük ederek ve uluslararası toplumun tepkilerini yöneterek ABD'nin Kudüs Kararı'nı kınayan kararın alınmasını sağladığı da unutulmamalıdır.[450]

Ortadoğu bölgesinde Filistinli devlet-dışı aktörlerin müttefik olarak benimseyebileceği diğer devletler olarak öne çıkan Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün gibi ülkelerin ise El-Fetih aktörüyle bir ittifaka yöneldiği görülmüştür. Söz konusu ülkelerin Hamas yerine El-Fetih ile bir müttefiklik ilişkisi geliştirmesi ise başta "kimlik" ve "ideoloji" olmak üzere "İsrail politikaları" bağımsız değişkenlerinin yönlendirmesi altında olmuştur. Çünkü bilindiği gibi bu dönemde körfez ülkeleri, Mısır ve Ürdün İsrail'le yakınlaşarak kimi zaman "Ortadoğu Stratejik İttifakı" olarak isimlendirilen bir müttefiklik ilişkisi kurmuş ve İran karşıtı bloğu oluşturmuşlardır. Hamas'a nazaran İsrail ile daha istikrarlı ilişkiler tesis eden El-Fetih'in de yakın ilişkileri kurduğu başta Sisi

[448]Mehmet Rakipoğlu, "Körfez Ülkelerinin Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022, s. 125-126.
[449] Hacı Mehmet Boyraz, "Türkiye'nin Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022, s. 228-237.
[450] M. Akif Kireççi, "Turkey's Leadership in the Jeruselam Crisis", *Insight Turkey,* 20/2, (Spring-2018), s. 70.

yönetimi altındaki Mısır olmak üzere körfezdeki geleneksel monarşik Arap devletlerinin birlikte hareket ederek İhvan ve İran-karşıtı ve aynı zamanda karşı-devrimci/statükocu bir kutuplaşma hareketi oluşturduğu görülmüştür.[451]

El-Fetih ve Hamas'ın ikisinin de İsrail'den tehdit algılamasına ve onun gayrı-hukuki işgal eylemleriyle saldırılarına maruz kalmalarına rağmen Hamas'ın İsrail'e mukabelede askeri yöntemleri öncelemesi nedeniyle İsrail müttefiki ve geleneksel Amerikan müttefiki olan Arap devletleri El-Fetih'i müttefik olarak benimsemektedir. Bu nedenle aynı tehdit algısına rağmen Filistinli devlet-dışı aktörlerden El-Fetih ile dahil olunan bölgesel düzeydeki ittifakların sayısı Hamas ile dahil olunan ittifakların sayısından fazladır. Bölgedeki Arap devletlerinin İsrail ve ABD müttefikliği Arap Baharı sürecinde İran yayılmacılığı karşısında bariz bir biçimde artmıştır. El-Fetih ile dahil olunan bölgesel ittifakların sayıca fazla olması durumu ise "İsrail politikaları", "kimlik" ve "ideoloji" bağımsız değişkenleri ekseninde ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak; Filistinli devlet-dışı aktörlerin dönüşen Ortadoğu güvenlik mimarisi ve İsrail dış ve güvenlik politikası karşısında bir hayatta kalma stratejisi ve dış politika tercihi olarak ortaya çıkan ittifak ilişkilerinin "çıkar", "kimlik", "ideoloji", "İsrail politikaları" ve "tehdit algısı" temelinde biçimlendiğini ifade edebiliriz. Keza Arap devrimleri sürerken bir dış politika stratejisi olarak İsrail de İran tehdidi ve diğer konvansiyonel güvenlik tehditleri karşısında bölgesel aktörlerle ittifak kurmaya yönelmiş hatta bu meyanda çalışmanın ilgili kısımlarında da değinildiği üzere körfez ülkeleri ve Mısır'ın da dahil olduğu bir güvenlik koalisyonu doğmuştur. İsrail'in ittifak ilişkilerine etki eden faktörler/değişkenler ile bu kapsamda geliştirilebilecek bir analiz ise ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

5.2.4. Ekonomik ve Finansal Kaynaklara Ulaşma Çabaları

Filistinli devlet-dışı aktörler için ekonomik ve mali kaynak sorunu uzun yıllar hem siyaset etme metotlarını etkileyen hem de aktörlük kapasitesini ve yeteneğini sınırlandıran

[451] Başta Suudi Arabistan olmak üzere körfez ülkelerinin esasında El-Fetih ile inişli-çıkışlı ilişkileri olmuştur. El-Fetih lideri Yaser Arafat'ın Saddam rejminin Kuveyt işgaline destek vermesi Suudi Arabistan ve Arap devletleri nezdinde El-Fetih'in popülaritesini düşürmüş ancak daha sonra seküler ve milliyetçi El-Fetih hareketi Suudi Arabistan'ın siyasal ve ekonomik açıdan en fazla destek verdiği aktör olmuştur. Bunun yanında Hamas ve Müslüman Kardeşler algısının son yıllarda tehdide dönüşmesi Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerinin (Katar hariç) Hamas politikasının değişmesine neden olmuştur. Ayrıca diğer taraftan İran'ın Hamas ile kurduğu yakın ilişkiler de Suudi Arabistan ve diğer körfez monarşilerinin Hamas'la ittifak ilişkileri kurmasını engellemiştir. Rakipoğlu, "Körfez Ülkelerinin Filistin Politikası", s. 117.

önemli bir faktör olarak belirmiştir. Ayrıca İsrail'in 2002'den itibaren ulusal güvenlik gerekçesiyle uyguladığı abluka nedeniyle Filistinliler dış dünyadan izole edilmiş bir biçimde yaşarken temel ihtiyaçlarını karşılamak için bile İsrail'e bağımlı hale gelmiştir. Özellikle Gazze'de mukim Filistin halkı bakımından dışarıdan gelen maddi yardımlara aşırı bir bağımlılık söz konusudur. Muazzam Amerikan askeri ve mali yardımları alan İsrail karşısında oldukça asimetrik bir konumda bulunan Filistinli devlet-dışı aktörlerden Hamas'ın durumu Gazze ablukası nedeniyle El-Fetih'e göre daha trajik bir seviyededir. Üstelik İsrail'e büyük miktarlardaki ekonomik ve mali yardımlar sadece ABD'den gelmemekte, İsrail'in Batıyla olan genel ilişkileri ve Yahudi Diasporası bağlamında bu ülkeye İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerden de yüksek miktarlarda kaynak akışı olmaktadır. Filistinli aktörlerin finansmanı genel olarak bölge içindeki birkaç konvansiyonel müttefikin yanında uluslararası bağlamda ise BM ihtisas kuruluşlarından ve UNRWA çerçevesinde gerçekleşmektedir.

El-Fetih ve Hamas bölgedeki güvenlik mimarisinin dönüşümüyle ortaya çıkan yeni risklerle baş etmek ve İsrail'den yönelen tehditlerle mücadele edebilmek için kapasitelerini güçlendirmek istemiş ve bu noktada ekonomik alt-yapılarının güçlendirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Hamas ve FKÖ, BM bağlamındaki uluslararası yardım kuruluşları yanında AB'den ve konvansiyonel müttefikleri sayılan İran, Katar ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerden ekonomik ve finansal açıdan destek görmektedirler. Bu ekonomik ve mali/finansal yardımlar Arap devrimleri sürecinde de devam etmiş ve Filistinli aktörlerin gerekli maddi kaynak ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Aktörlerin bu dönemde ekonomik ve finansal kaynaklara ulaşma çabasına, öteden beri insani, ekonomik ve teknik yardımlarla çeşitli yardım programları dahilinde devam etmekte olan AB cevap vererek özellikle Gazze'de baskı altındaki Filistin halkına destek vermiştir. AB, 2000 yılından bu yana Filistin halkının temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak amacıyla ve "insani yardım" kapsamında Filistin'e 1.1 milyar Euro'dan fazla yardım göndermiştir. Bunun yanında Birliğe üye devletler Filistin Yönetiminin ulusal bütçesine de mali yardımda bulunmaktadır.[452]

[452] EU humanitarian financial assistance to Palestinians", *European Council*, https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-humanitarian-support-topalestinians/#:~:text=15%20October%202023),EU%20humanitarian%20financial%20assistance%20to%20Palestinians,assistance%20from%20their%20national%20budgets (Erişim: 18.04.2024)

Bölgesel düzeyde Filistinli siyaset aktörlerine ekonomik finansman sunan en önemli aktörlerden biri Katar olmuştur. Katar, Ortadoğu bölgesinde gerek temel ekonomik göstergeler bakımından gerekse de dünyanın üçüncü büyük gaz rezervini elinde bulundurması bakımından önemli bir yere sahiptir. Ekonomik zenginlikleri ve izlediği dış politika ile körfez bölgesinde öne çıkan bir aktör olarak Katar, Filistin meselesine siyasal ve diplomatik açılardan olduğu kadar ekonomik açıdan da dahil olmuştur. Bu kapsamda başta Hamas olmak üzere Filistin direniş aktörleri ile yakın ilişkiler geliştiren Doha yönetimi, Arap devrimleri sürerken Filistinlilere olan ekonomik yardımlarını esirgememiş ve gerek Filistin toplumunun gerekse de Filistinli siyaset aktörlerinin finansal açıdan destekleyicisi olmuştur. 2012 yılında Filistin'i ziyaret eden Katar Emiri uygulanan blokaj nedeniyle zor durumda olan Gazze'nin yeniden imarı için 400 milyon Dolarlık bir yardım sunmuştur. Katar ayrıca Hamas ile El-Fetih aktörleri arasında birliğin sağlanması ve iki aktör arasında ilişki kurulması çağrılarını da yinelemiştir.[453]

Yine 2016 yılında Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamed es-Sani, ülkesinin "Gazze'deki kardeşlerinin acısını hafifletmek için" aylık 30 milyon dolar tahsis edeceğini duyurmuştur. Bu miktar, yaklaşık 50 bin Gazzeli memurun maaşlarının bir kısmının ödenmesine yardımcı olarak, jeneratörleri besleyecek yakıtın satın alınmasına ve en yoksul ailelere 100 Dolar yardım çeki verilmesine de olanak sağlamıştır.[454]

Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap Baharı sürecinde ekonomik ve finansal kaynaklara ulaşmasına yardımcı olan bölgesel güçlerden biri olarak öne çıkan Türkiye ise hem TİKA (Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı) aracılığıyla hem de UNRWA'ya yaptığı bağışlarla Filistinlilerin yanında olduğunu bir kez daha göstermiştir. Türkiye özellikle 2002'den beri bir yandan Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla insani yardımda bulunurken diğer yandan da Filistin'in devlet kapasitesinin güçlendirilmesi için kalkınma yardımlarına istikrarlı bir şekilde devam etmektedir.[455]

---

[453] Sultan Al-Khulaifi, "Qatar's Relations with Hamas: Misconceptions and Reality", *LSE (The London School of Economics and Political Science),* 03.02.2023 https://blogs.lse.ac.uk/mec/2023/02/03/qatars-relations-with-hamas-misconceptions-and-reality/ (Erişim: 21.04.2024)

[454] "Dış yardımlar, bağışlar ve kripto varlıklar: Hamas'ın mali kaynakları hakkında neler biliniyor?", *BBC News Türkçe,* 15.12.2023 https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gylk3jmm0o (Erişim: 21.04.2024)

[455] Hacı Mehmet Boyraz, "Türkiye'nin Filistin Politikası", s. 231.

Aşağıdaki tablodan da (*Tablo-8*) anlaşılacağı üzere Türkiye, 2011'den 2021'e kadar olan dönemde UNRWA'ya toplam 111 milyon 366 bin 757 Dolar bağışta bulunmuştur. Filistinli siyaset aktörleri El-Fetih ve Hamas, ekonomik ve finansal kaynaklara ulaşma çabalarını bölgesel ve uluslararası aktörlerle olan ilişkileri bağlamında gerçekleştirirken BM insani yardım kuruluşları, AB ve diğer uluslararası örgütler yanında Katar, Türkiye ve İran gibi bölge devletlerinden gelen maddi yardımlar aktörlerin ulusal bütçelerine katkıda bulunmakta ve yönetimlerini sürdürerek hayatta kalmalarına yardımcı olmaktadır. Ancak ABD'nin İsrail'e olan askeri, teknik, ekonomik ve mali yardımlarının üstüne çıkamayan bu finansman çabaları diğer alanlarda olduğu gibi ekonomik kaynak açısından da İsrail ile Filistin arasındaki caydırıcı güç asimetrisinin sürmesine yol açmaktadır.

YIL	BAĞIŞ MİKTARI ($)
2011	3.852.103
2012	8.100.000
2013	6.475.000
2014	8.464.730
2015	5.605.397
2016	1.500.000
2017	6.733.650
2018	18.774.000
2019	11.099.308
2020	20.561.025
2021	20.471.544

Tablo-8: Türkiye'nin 2011-2021 yılları arasında UNRWA'ya yaptığı Bağış Miktarları

(Kaynak: Hacı Mehmet Boyraz, "Türkiye'nin Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022, s. 234.)

5.2.5. Aktörlerin Bölgesel ve Uluslararası Örgütlerle İlişkilerini Geliştirmeleri

Ortadoğu barış sürecinin yönetilmesinde ve İsrail-Filistin sorunun çözümü kapsamında insancıl hukuk ile uluslararası hukuku öne çıkararak özellikle Filistin tarafının sorunlarının karşılanmasında ve yaralarının sarılmasında büyük rol oynayan BM ve ihtisas kuruluşları haricinde Filistinli siyaset aktörlerinin 2011-2021 sürecinde bölgesel ve uluslararası örgütlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmaları dönüşen bölgesel güvenlik

mimarisi ekseninde büyük önem taşımıştır. Çünkü aktörler hayatta kalabilmek ve güvenlik tehditleriyle mücadele edebilmek için uluslararası ve bölgesel örgütlerle kurduğu ilişkiler kapsamında bölgesel güvenlik tehditleri karşısında kendilerini daha güçlü hissetmiş ve yetenek ve kabiliyetlerini zorlayan problemleri aşmada bağlantıda olduğu örgütlerin yetenek ve kaynaklarını kullanmak istemiştir.

Uluslararası örgütler bağlamında en başta gelen hatta evrensel örgüt olarak tanımlanan BM sistemi içerisinde 2011-2021 yılları arasında Filistin Meselesine yönelik çalışmalarda değişiklik görülmüştür. 2008-2014 yılları arasında BM İnsan Hakları Özel Raportörü olarak atanan Uluslararası Hukuk Profesörü Richard Falk, Filistin'deki durum hakkında hukuku önceleyen bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Falk, Filistin Meselesiyle ilgili raporlarında meşruiyet mücadelesi, sivil toplumun rolü ve BM'nin rolü gibi unsurlara vurgu yapmıştır. Filistin halkının ve Filistinli aktörlerin meşruiyet mücadelesinde temel adresin BM platformu olduğunu vurgulayan Falk, Filistin'deki sivil toplum girişimlerinin önemli bir rolü bulunduğuna dikkat çekmiştir.[456]

BM ve bünyesindeki ihtisas kuruluşlarıyla sürekli bir iletişim halinde olan Filistinli siyasal aktörler insani yardım ve acil ihtiyaçlar karşısında bu örgütlerden yardım talep etmiş ve bölgedeki güvenlik tehditleriyle mücadelede BM sistemi içerisinde yer alan uluslararası örgütlerden fayda sağlamıştır. Örneğin; İsrail'in Mayıs-2021'de Gazze Şeridi'ne başlatmış olduğu ve 248 Filistinlinin hayatını kaybettiği bombalı saldırı sonrasında FKÖ Yürütme Komitesi Üyesi Ahmed Ebu Huli, UNRWA'ya Gazze Şeridi'nin acil ihtiyaçlarının karşılanması için harekete geçme çağrısı yapmıştır.[457]

Bir uluslararası örgüt olarak AB, Arap Baharı sürecinde Filistinli siyasal aktörlerin yakın ilişkiler kurduğu bir aktör olarak da göze çarpmıştır. Esasen 2010-2019 yılları arasında AB'nin Filistin politikasında bazı değişimler olmakla beraber köklü gelişmelerin yaşanmadığı da bir gerçektir. 2012 yılı içerisinde Filistin Yönetimiyle görüşerek ekonomik ve insani yardımlara devam eden AB, 2010 yılında İsrail'in Batı Şeria'da yeni yerleşim yerleri açmasına sert tepki göstermiştir. Bunun yanında 2014 yılında Avrupa

[456] Gonca Oğuz Gök, "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi ve Filistin Meselesi", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019, s. 623

[457] Filistin Kurtuluş Örgütü'nden UNRWA'ya çağrı: Gazze için harekete geçin", *Independent Türkçe,* 24.05.2021 https://www.indyturk.com/node/363831/d%C3%BCnya/filistin-kurtulu%C5%9F-%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BCnden-unrwaya-%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1-gazze-i%C3%A7in-harekete-ge%C3%A7in (Erişim: 18.04.2024)

Birliği Adalet Divanı, Hamas'ın terör örgütü listesinden çıkarılması kararını almıştır. Bu karar Hamas kanadında olumlu tepkiler doğururken AB ile ilişkilerde yeni bir dönemin açılmasını da sağlamıştır. ABD'nin Kudüs kararını kınayan tasarının BM'de yapılan oylaması esnasında bütüncül bir tepki gösteremeyen ve tek ses olamayan AB, yayınladığı deklarasyon ve bildirilerde iki-devletli çözümü desteklediğini belirtmiştir.[458]

Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap Baharı sürecinde AB ile olan ilişkileri genel olarak birliğin uygulamaya koyduğu Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde ve Ortadoğu barış süreci kapsamında AB'nin büyük önem verdiği diplomatik ilişkiler vurgusuyla devam etmiştir. Bunun yanında hem Gazze Şeridi'ne hem de Batı Şeria'daki Filistin otoritesine insani yardım yanında teknik, finansal ve ticari alanlarda da önemli oranlarda yardım yapılmıştır.[459]

Filistin siyaset aktörleri olarak El-Fetih ve Hamas 2011-2021 yılları arasındaki süreçte bölgedeki İsrail odaklı hamleler ve gelişmeler karşısında bölgesel örgütlerle de iş birliğine giderek dış ve güvenlik politikalarındaki yanlızlığı aşmaya çalışmış, bu süreçte "Arap Ligi" ve "İslam İş birliği Teşkilatı" öne çıkmıştır. Arap Ligi'nin bu süreçte beklenen etkiyi gösterememesi üzerine Filistinli devlet-dışı aktörler tarihsel süreçte Müslüman dünyasının ve uluslararası toplumun dikkatini Filistin meselesine çekmeye çalışan islam İşbirliği Teşkilatı'na yönelmiştir.[460]

Barış sürecindeki kilitlenmenin aşılması bakımından Filistin Özerk Yönetimi'nin idaresi altına bırakılan Gazze ve Batı Şeria'daki siyasi oluşumlar FKÖ/El-Fetih ile Hamas arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi konusunda da çaba gösteren Teşkilat, 2017'deki ABD'nin Kudüs kararının karşısında yer almıştır. 13 Aralık 2017'de İstanbul'da yapılan Olağanüstü Zirve'de biraraya gelen devlet ve hükümet başkanları Washington yönetiminin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararını kınamış ve Filistinlilerin tecrit edilmesinin kabul edilemez olduğunu açıklamıştır. Keza 31 Mayıs 2019'da "Geleceğe

[458] Murat Ercan, "Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'daki Rolü: Birliğin Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019, s. 653.
[459] "The European Union and Palestinians", *The Office of the European Union Representative (West Bank and Gaza Strip, UNRWA),* https://www.eeas.europa.eu/palestine/european-union-and-palestine_en?s=206 (Erişim: 08.04.2024)
[460] İrfan Kaya Ülger, "İslam İş birliği Teşkilatı'nın Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019, s. 673.

Doğru El Ele" temalı 14. İslam Zirvesi kararlarında da örgüt Filistin sorununun İslami hassasiyetin kalbi sayıldığını ve Kudüs kentinin sadece İsrail açısından değil Müslümanlar ve Hristiyanlar için de kutsal olduğunu belirterek bu kent üzerindeki ABD ve İsrail tasarruflarının hukuka aykırı ve kabul edilemez olduğu ifade edilmiş, bahse konu karar ve girişimler yeniden kınanmıştır.[461]

Ulusal ve bölgesel örgütlerin Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap devrimleri esnasında yoğunlaşan tehdit algılarını doğru anlayıp iş birliği taleplerine ve güvenlik beklentilerine olumlu cevap vermesi aktörler açısından pozitif bir gelişme olmuştur. BM ve ihtisas kuruluşları olan insani yardım örgütleri ve AB gibi uluslararası örgütlerin yanı sıra İslam İş birliği Teşkilatı örneğinde bölgesel örgütlerin Ortadoğu'daki İsrail merkezli girişimlere tepki göstermesi aktörlerin bölgedeki dönüşüme cevap vermelerini kolaylaştırmış ancak belirtilen örgütlerin yaptırım gücünün sınırlı kalması aktörlerin yetenek ve kapasitelerini geliştirerek asimetrik güç ilişkisini değiştirmelerine yardımcı olamamıştır.

5.2.6. Küreselleşme ve Dijitalleşme Stratejileri

Uluslararası politikanın günümüzde en önemli dinamiğini oluşturan küreselleşme olgusu yanında bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) gelişmelerle devletler arası ilişkilerin yeni bir forma bürünmesi uluslararası sistemdeki tüm aktörleri bu sürükleyici dinamikleri kullanmak durumunda bırakmıştır. 2011-2021 yılları arasındaki süreçte bölgede Arap devrimleri devam ederken Filistinli devlet-dışı aktörler gerek Katar'ın yayın organı "El-Cezire" ile gerekse de kendilerince kurulmuş olan medya organları aracılığıyla görüşlerini dile getirmişler, bölgede cereyan eden ve Filistin'i etkileyen olaylar hakkında kamuoyunu ve uluslararası toplumu bilgilendirmişlerdir. El-Fetih ve Hamas dünya üzerindeki bütün diğer devlet-dışı aktörler gibi küreselleşme ve dijitalleşmenin olanaklarından yararlanarak kendilerini ifade etme olanağı sağlamışlardır. Dönüşen bölgesel ve uluslararası sistemde küreselleşmenin ve dijitalleşmenin dinamiklerinden faydalanmak aktörlerin güvenlik tehditleriyle mücadele etmesini, uluslararası toplumun ve küresel girişimlerin harekete geçirilmesini sağlayarak, kolaylaştırmıştır.

Hamas kendi aktör yapısını, eylemlerini ve ideolojik sistemini tüm dünyaya açıklamak için 15 Mayıs 2011 tarihinde resmi internet/web sitesini kurmuş ve yayın tarihini Nekbe'nin 63. yıldönümüne getirerek uluslararası topluma mesaj vermiştir. Aynı

[461] Ülger, "İslam İş birliği Teşkilatı'nın Filistin Politikası", s. 682.

zamanda Hamas hareketinin resmi bildirilerinin, Hamas liderlerinin demeçlerinin ve basın toplantılarının da yer aldığı internet sitesi 2011-2021 yılları arasındaki süreçte aktif olarak faaliyetine devam etmiştir.[462]

Hamas hazırlamış olduğu web sitesinde propaganda faaliyetlerini yoğun bir şekilde kullanmış, https://www.hamas.com/ uzantılı web sitesinde İsrail'in ibadet eden Filistinlileri, çocukları ve masum sivilleri katleden savaş suçlarına yer vermiştir. Kurduğu dijital medya platformlarında İsrail karşıtı eylemlerini meşru müdafaa olarak adlandıran Hamas, eylemlerini aynı zamanda misilleme olarak nitelendirmiştir. Giderek bir iletişim teknolojileri stratejisi geliştiren Hamas, dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanarak uluslararası toplumun dikkatini kendi eylemlerinin haklılığına çekmeye çalışmıştır.[463]

Aynı şekilde El-Fetih aktörü de https://www.plo.ps/en uzantısına sahip bir web sayfasına sahip olup tıpkı Hamas gibi kendi propagandasını bu dijital mecradan yönetmektedir. Katar'ın medya kuruluşu olan ve Arap devrimlerinde dönüştürücü bir rol oynayarak bölgesel düzeydeki halk hareketlerinin seyrini belirleyen "El-Cezire" ise bu dönemde Filistin otoritesi yanında Filistin halkının taleplerini de haberleştirmiş ve bölgedeki gelişmeleri uluslararası toplumun gündemine taşımıştır. Arap Baharı sürecinin ilk yıllarında Filsitin aktivizminin devrim hareketleriyle yeniden canlandığını belirten El-Cezire, Filistinli aktivistlerin Siyonizme karşı mücadelede yeni yöntemler ve stratejiler geliştirmek üzere devrimleri dikkatle takip ettiğini belirtmiştir.[464]

Bir bütün olarak Arap devrimlerinde sosyal medyanın, internetin ve dijital teknolojilerin büyük önem taşıdığı ve devrim hareketlerinin yayılmasındaki en önemli dinamiklerden biri olduğu düşünülürse siyasi aktörlerin de bu çalkantılı süreçte dijitalleşmeden istifade etmeleri yaygın bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte başta Hamas olmak üzere Filistinli devlet-dışı aktörler de İngilizce yayın yapan resmi internet sitelerinin kuruluşunu gerçekleştirerek kendilerini dış dünyaya tanıtmak ve Batılı devletlere kendilerini anlatmak istemiştir. Başta Batı dünyası olmak üzere uluslararası toplumla

---

462 "Hamas'ın resmi internet sitesi bugün yayına başladı", *İslami Davet,* 15.05.2011 https://www.islamidavet.com/hamasin-resmi-internet-sitesi-bugun-yayina-basladi/ (Erişim: 24.04.2024)

463 "Understanding Hamas's and Hezbollah's Uses of Information Technology", *CSIS (Centre for Strategic&International Studies),* 31.07.2023 https://www.csis.org/analysis/understanding-hamass-and-hezbollahs-uses-information-technology (Erişim: 18.04.2024)

464 "Palestinian activism energised by Arab Spring", *AlJazeera,* 08.06.2011 https://www.aljazeera.com/features/2011/6/8/palestinian-activism-energised-by-arab-spring (Erişim: 11.05.2024)

iletişimi artırma çabaları olarak okunan aktörlerin küreselleşme ve dijitalleşme stratejileri aynı zamanda bahse konu aktörler için bir "imaj çalışması" olarak da nitelendirilmiştir.[465]

5.2.7. Uluslararası ve Bölgesel Siyaset Ölçeğinde Söylemlerin Analizi

Arap devrimleri sürerken El-Fetih ve Hamas'ın çeşitli platformlardaki açıklamaları ve gerek bölgesel siyaset ve gerekse Filistin siyaseti üzerine liderlerin yaptıkları konuşmalarda sarf ettikleri sözler aktörlerin bu süreçteki politikalarına, stratejilerine ve dış politikaya ilişkin kararlarına dair önemli ipuçları içermiştir. 2011-2021 yılları arasındaki yaklaşık 10 yıllık süreçte El-Fetih ve Hamas aktörlerini temsil eden siyasal kişiliklerin bütün açıklamalarının ve dış politikaya dair söylemlerinin tamamını analiz etmek (*discourse*) en azından bu çalışmanın kapsamını aşması bakımından mümkün olmadığı için burada sadece ulusal ve uluslararası medya kuruluşlarına yansıyan belirli konulara yönelik seçilmiş söylemlere yer verilmektedir. Kısacası Hamas ve El-Fetih aktörlerinin çalışma bağlamında söylem analizi onların dış politika tercihlerini yansıtan ve dönüşen bölge güvenlik mimarisi karşısında nasıl etkilendiklerini ortaya koyan örneklem ifadelerle incelenerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Arap Devrimlerinin ilk yıllarında uluslararası medya kuruluşlarına yansıyan söylemlerinde Hamas lideri Halid Meşal, Arap Baharı'na ilişkin olumlu izlenimlerini paylaşmış ve bu süreçte bölgesel düzeydeki olumlu gelişmeler ekseninde tüm Filistinlilerin lideri olarak hareket etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Meşal'in bu açıklamalarının ve tavrının Mısır'da Mursi yönetiminin iş başında olduğu bir döneme denk gelmesi ve bölgesel düzeyde Müslüman Kardeşler Hareketi'nin güç kazanmasından ötürü pozitif bir çerçeve çizmesi gayet doğal karşılanmıştır. Bu kapsamda Meşal şu söylemleri kullanmıştır;

"Arap Baharı, güç dengesinde Filistin'in pozisyonuna doğru bir eğilmenin başlangıcı anlamına geliyor ve uluslararası ve bölgesel aktörler Hamas'ın bir oyuncu olarak önemi konusunda ikna ediliyor. Geçmişin dengesizliği düzeltiliyor."

"Demokrasiye, kalkınmaya ve reforma susamış durumdayız. Araplar kendi siyasetlerinde ve güvenliklerinde bağımsız karar alma mekanizmalarını yeniden kazanmak istiyorlar.

[465] Adnan Abu Amer, "Hamas'ın yeni imaj çalışması: İngilizce internet sitesi", *Al-Monitor*, 24.07.2015 https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2015/07/palestine-hamas-english-website-communications.html (Erişim: 11.05.2024)

Geçmişte diğer uluslararası aktörler için bir oyun alanından başka bir şey değildik."[466]

Mart 2013'te bu ifadeleri kullanan Hamas liderinin bölgedeki halk hareketlerini demokratik bağlamda desteklemesi yanında giderek Hamas'ın bağımsız bir aktör olarak hareket etme arzusunu ortaya koyma amacında olduğunu da belirtmek mümkündür. Hamas ideolojik ve örgütsel planda her ne kadar İhvan hareketiyle bir bağa sahipse de devrimin ilerleyen yıllarında bu bağın zayıfladığı ve Hamas'ın özellikle yayınladığı 2017 Bildirisi bağlamında kendi iradesini ön plana çıkaran bir aktör olarak hareket ettiğini bilmekteyiz.[467]

Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ise 2012 yılında bir ajansa verdiği röportajda Filistin Yönetiminin Arap Baharı konusunda tarafsız kaldığını belirterek sürecin terörize edilmesini ve sivillerin öldürülmesini kınadıklarını belirterek şu ifadeleri kullanmıştır;

"Filistin devrimi Filistin halkının çıkarlarını etkileyen çatışmalara sürükledi ve bu nedenle birçok Arap ülkesinde yaşananlar karşısında sessiz ve tarafsız kalmayı tercih ettik."[468]

Abbas'ın ifadelerine yansıyan "temkinlilik" ve "nötr kalma" durumu devrimin ilk yıllarında nereye doğru gidileceği kestirilemeyen halk hareketlerinin net bir resim çizmemesi ve Mısır'da yakın iş birliği ilişkisi içerisinde olduğu Mübarek rejiminin yıkılarak İhvan rejiminin başa gelmesi gibi etkenler nedeniyledir. Hamas lideri daha kesin ve net ifadeler kullanırken El-Fetih/FKÖ'yü ve Filistin otoritesini temsilen Abbas daha kısa, belirsiz ve net bir yargı içermeyen ifadeler kullanmış ve Arap devrimleri sürecinde sessiz ve tarafsız kaldıklarını belirtmekle yetinmiştir.

Sürecin ilerleyen yıllarında bölgesel sistemde yaşanan dönüşüm, konjonktürün değişmesi ve devrimlerin genel seyrine bağlı olarak aktörlerin retorikleri de değişmiş, dış politika

---

[466] "Hamas chief evokes Arab Spring in push to lead all Palestinians", *The Sydney Morning Herald,* 02.03.2013 https://www.smh.com.au/world/hamas-chief-evokes-arab-spring-in-push-to-lead-all-palestinians-20130301-2fc05.html (Erişim: 20.05.2024)

[467] Hamas lideri Halid Meşal, 2017'nin Mayıs ayında yaptığı açıklamayla, Hareketin kuruluş bildirgesini yenilediklerini dünya kamuoyuna ilan etmiştir. 41 maddeden oluşan bildirgenin en önemli noktası; Mısır merkezli Müslüman Kardeşleri hareketi ile Hamas arasındaki organik bağların reddi olmuştur. Bildirgeye göre Hamas artık "Filistinli, yerli ve kendi gerçekleri çerçevesinde hareket eden bir yapılanma" dır. Hamas, bu çerçevede İhvan'ı tarihinden silmeyen ve tümüyle inkâr etmeyen ifadeler kullanırken İhvan çizgisinden "ilham aldıklarını" vurgulamakla yetinmiştir. Fatma Zehra Toçoğlu, "Filistin: Müslüman Kardeşler ve İslâmî Direniş Hareketi", *Küresel İhvân: Müslüman Kardeşler'in Rejimlerle İlişkisi ve Ulusötesi Niteliği,* ed., Abdulgani Bozkurt, Mehmet Rakipoğlu, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022, s. 244.

[468] "Newspapers Review: Daily Quotes Abbas on Arab Spring", *WAFA News&Agency,* 27.05.2012 https://english.wafa.ps/Pages/Details/114825 (Erişim: 25.05.2024)

tercihlerini ve stratejilerini öne çıkaran ifadeleri görmek daha mümkün hale gelmiştir. Sözgelimi bu kapsamda yine Hamas lideri Meşal verdiği bir röportajda Suriye'deki olaylara değinmiş, masum sivillerin öldürülmesine karşı olduklarını belirtmiş, örgüt olarak işgale karşı direndikleri bölgedeki İsrail yanlısı ABD politikasının önyargılı olduğunu ve aşırılıkçı bir karakter taşıdığını belirtmiştir. Hamas'ın politika ve stratejileri hakkında ise şu şekilde konuşmuştur;

"Belirli bir metodolojiye göre çalışıyoruz. Bu metodolojiyi anlamak önemlidir. Hamas liderliği olarak hiçbir zaman şu operasyonu gerçekleştirin ya da bunu durdurun diye emir vermeyiz. Genel politikalarımızı ortaya koyuyoruz: bir işgal var ve stratejimizin bir parçası da bu işgale direnmek. Birileri 'Ama sahada çalışanlar üzerinde herhangi bir kontrolünüz yok mu?' diye sorabilir. Elbette var. Örneğin bir ateşkes üzerinde anlaştığımızda, bu hareketin liderliğinin bir kararı haline gelir ve sahada çalışanlar buna uymak zorundadır. Ancak liderlik uygulamaya ya da bu operasyonun yapılmasını emretmeye müdahale etmez."[469]

Resim-12: Halid Meşal

Hamas lideri Suriye gibi bölgesel olaylar bağlamında vermiş olduğu röportajda Şam rejimini karşısına alan ifadeler kullanmasının yanında İsrail şiddeti altında hayatını kaybeden Filistinlilerden hareketle kendi halkına yapıldığı gibi Suriyeli sivillerin de katledilmesine karşı olduğunu belirtmiştir. Hamas liderinin bu söylemi devrim hareketleri çerçevesinde demokratik rejim talepleri öne çıkan kitleleri önceleyen toplumsal tabanlı bir retorik olmakla birlikte az da olsa Gazze Şeridinde ve Batı Şeria'da da protestoların gerçekleştirildiği unutulmamalıdır. Meşal, İsrail'e karşı olan mukabele yöntemleri hakkındaki ifadelerinde ise sınırlı da olsa örgütün iç işleyiş ve organizasyonel yapısı

[469] Adam Ciralsky, "Hamas's Khalid Mishal on the Gaza War, Tunnels, and ISIS", *Vanity Fair,* 21.10.2014 https://www.vanityfair.com/news/politics/2014/10/khalid-mishal-hamas-interview (Erişim: 25.05.2024)

hakkındaki konulara değinerek örgütün silahlı kanadının işleyişine dair bilgi vermiş ve bu yöndeki eleştirileri pasifize etmeye çalışmıştır. Ayrıca örgütün eylemlerinin meşruluğunun altını çizerek direnişin işgale karşı olduğunu ve haksız yere gerçekleşmediğini, işgale direnişin genel stratejilerinin bir parçası olduğunu belirtmiştir.

Arap Baharı sürecinde Suriye'de yaşanan olayların ve iç savaşın bir yansıması olarak ortaya çıkan mülteciler konusunda Filistin Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas'ın açıklamalarında kullandığı ifadeler ise tepki toplamıştır. Abbas, Birleşmiş Milletler'in İsrail ile yaptığı ve Suriye'de yaşayan Filistinli mültecilerin Batı Şeria ve Gazze'ye yerleşmelerine olanak tanıyan anlaşmayı reddederek kesin bir dille;

"Bunu reddettik ve geri dönüş haklarından vazgeçmektense Suriye'de ölmelerinin daha iyi olacağını söyledik" demiştir. Abbas'ın açıklamaları akabinde Filistin Kurtuluş Örgütü de Şam yakınlarındaki Yermük kampında mahsur kalan 18.000 veya daha fazla mülteciye yardım etmek için herhangi bir askeri harekatı reddetmiştir.[470]

Abbas'ın bu açıklamaları soğukkanlı olarak nitelenmekle birlikte İsrail-Filistin çatışmasındaki "Filistinli mültecilerin geri dönüş hakkı"nı çağrıştırmaktadır. Abbas'ın Suriyedeki Filistinli mültecilere yardım etmeme kararı ve Suriye'de ölmeleri çağrısı İsrail'e yerleşme haklarının altını oymanın ölümle eşdeğer tutulması fikrini ortaya çıkarmıştır. Filistin ulusal kimliğinde önemli bir yer tutan geri dönüş fikri böylelikle en üst düzeyde ifade edilerek Filistinli liderlerin bu inançtan (bir gün İsrail işgali altındaki topraklara geri dönüleceğine olan inanç) vazgeçip yaşamaktansa ölmenin daha değerli olduğuna önem verdiklerini göstermiştir.

Yine 2017 yılında Mısır Cumhurbaşkanı ile bir araya gelen Mahmud Abbas, ABD'nin Kudüs Kararı karşısında Filistin uzlaşısının "stratejik bir seçenek" olduğunu söylemiştir. Abbas; "ABD'nin kararı sürpriz oldu ve Filistin yönetiminin çözüme ulaşma konusundaki esnek ve istekli tavrına rağmen bu adım atıldı" demiş, görüşme esnasında Abbas'ın Filistin Meselesinin karşı karşıya kaldığı tehditlerle mücadelede Filistinlileri tek safta toplayabileceğini de belirtmiştir.[471]

---

[470] "Abbas to Syria's Palestinian Refugees: 'Go to Israel or 'Die in Syria'", *Middle East Forum,* 17.05.2015 https://www.meforum.org/5245/abbas-refugees-syria (Erişim: 25.05.2024)

[471] "Abbas ile Sisi 'Filistin uzlaşısı'nı konuştu", *Anadolu Ajansı,* 12.12.2017 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abbas-ile-sisi-filistin-uzlasisini-konustu/1001974 (Erişim: 25.05.2024)

Abbas'ın Sisi ile görüşmesinde öne çıkan ifadeler bağlamında Filistinli devlet-dışı aktörler El Fetih ile Hamas'ın bölgede Arap devrimleri sürerken ABD öncülüğünde ve İsrail odağında ilerleyerek aktörlere karşı tehdit içeren adımlar ekseninde destek arayışlarının arttığından ve aktörlerin çoğalan tehditlere karşı birlik olma ve diyalog kurma seçeneğinin giderek güçlü bir alternatif olarak ortaya çıktığından söz edebiliriz.

Sonuç olarak; Filistinli devlet-dışı aktörleri temsil eden liderlerin değişik tarihlerde kullandıkları örneklem söylemlerinin analizinden hareketle; aktörlerin dış ve güvenlik politikasına dair stratejilerinin yer yer ifadelerine yansıdığı, aktörlerin retorik ve pratik düzeyindeki değişimlerin bölgesel sistemde yaşanan dönüşümden etkilendiği görülmüştür. Bu söylemlerde aktörler Arap devrimlerinin seyrine ilişkin genel düşüncelerini paylaşırken bölgesel ve uluslararası ölçekteki siyasetin genel konularına da değinmişler, Filistin siyaseti açısından ise kendi aralarındaki ilişkilerden İsrail tehdidine ve bölgede İsrail temelinde ilerleyen gelişmelere kadar bir çok konu hakkında görüşlerini belirtmişlerdir. Neticede 2011-2021 döneminde Filistinli devlet-dışı aktörler bölgesel güvenlik mimarisinin dönüşümünü ve bu çerçevede algıladıkları tehdidi söylemlerine de yansıtmışlardır. Mahmud Abbas'ın bölgede İsrail nüfuzunun genişlemesi ve ABD'nin Kudüs kararı karşısındaki tutum ve söylemleri yanında Meşal'in Suriye Krizi bağlamında ortaya çıkan güvenlik tehditlerine değinmesi ve İsrail saldırganlığına işaret etmesi de bu durumun örnekleri arasında durmaktadır.

5.2.8. Aktörlerin Silahlanma Eğilimleri, Güvenlik ve Savunma Stratejileri

Ortadoğu'da devrim hareketleri devam ederken bölgedeki güvenlik mimarisini dönüştüren en önemli etkenlerden biri de ortaya çıkan güvenlik tehditleri ve güvenlik ikilemleri bağlamında artan silahlanma ve savunma harcamaları olmuştur. Filistinli devlet-dışı aktörler olan El-Fetih ve Hamas karşısında İsrail'i ele aldığımız vakit, İsrail'in Arap Baharı sürecinde, bu süreci güvenlikleştirmesine bağlı olarak savunma harcamalarında gözle görülür bir artış ortaya çıkmıştır. Örneğin; İsrail'in Filistin tarafıyla olan anlaşmazlık yanında tehdit algıladığı bazı Arap ülkelerinin askeri yeteneklerini geliştirmesi, İsrail'in silahlanma ve savunma harcamalarının artmasına neden olmuştur. 2016, 2017, 2018 ve 2019 verilerine göre İsrail küresel askerileşme endeksinde (*GMI: Global Militarization Index)* birinci sırada yer almıştır. 2015'te İsrail'in askeri harcamaları GSYH'sinin %5,9'unu oluşturmuştur. 2018 ve 2019'da ise bu rakam %6,5

oranına yükselmiştir. Aynı şekilde İsrail, 2017 ve 2018'de küresel askeri harcamalar sıralamasında İspanya'dan sonra 17'inci sırada yer almıştır.[472]

Yine İsrail'in askeri kapasitesi hakkında 2023 yılı verilerine baktığımızda 169,500 civarındaki aktif askeri güce, 465.000 civarında rezerv askeri kuvvete, 196 F-16 savaş uçağına, 83 adet F-35 jetine, 43 Apaçi helikopterine, 2 adet Heron TP tipi İHA'ya, 5 adet Dolphin denizaltısına, 8 adet füze fırlatma botuna, 530 adet topçuya, toplam 601 savaş uçağına sahip olduğunu görmekteyiz.[473] Ayrıca "nükleer belirsizlik politikasını (*nuclear ambiguity policy*)" devam ettiren İsrail'in büyük olasılıkla nükleer silah başlıklarına sahip olduğu tahmin edilmekle beraber Jericho III orta menzilli füzeleri hakkımda da net bir bilgi elde edilememiştir. Ancak İsrail 2013 yılında Jericho III füzesine ait olduğu anlaşılan bir "roket tahrik sistemi" fırlatma denemesi gerçekleştirmiştir.[474]

İsrail'e ait bu veriler karşısında Filistinli devlet-dışı aktörlere baktığımız zaman hem asimetrik güç ilişkisini anlamlandırmak bakımından daha somut veriler elde etmiş olmaktayız hem de aktörlerin İsrail karşısında hayatta kalma stratejisi ve dış politika çıktısı üretme konusundaki arayışlarını daha iyi konumlandırmaktayız. 2009 yılında İsrail'in 3501 Tankına karşın Hamas'ın hiç tankı bulunmazken yine İsrail'in 393 savaş uçağı karşısında Hamas'ın elinde savaş uçağı bulunmamaktaydı. Hamas'ın silah kapasitesinin düşük olması onu alternatif arayışlara yönelterek en başta konvansiyonel silah kapasitesini artırmasını sağlamıştır. Özellikle 2010 yılından sonra İsrail istihbarat raporlarına yansıyan şekliyle Hamas füzelerinin sayıca ve nitelik olarak büyüdüğü görülmüştür. Grad, Oghab ve Fecr tipi füzelerin menzili artırılarak İsrail için stratejik bir tehdit oluşturmaya başlamıştır (*bkz: Harita-8*).

Yine İsrail raporlarına göre Hamas tünellerden sadece küçük silahlar değil aynı zamanda uçaksavar, tanksavar ve ağır silahlar da geçirerek Gazze Şeridi'ne sokmuştur. 2012'deki "Savunma Sütunu" operasyonunda ise Hamas fırlattığı füzelerin Demir Kubbe karşısında

---

[472] Seren ve Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", s. 144-148.

[473] "Israel's military capability far outweighs that of Hamas – here's how they compare", *İ-News*, 16.10.2023 https://inews.co.uk/news/world/israels-military-capability-hamas-weapons-how-compare-2689948 (Erişim: 18.05.2024)

[474] "Israel", *SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute)*, https://www.sipri.org/research/armaments-and-disarmament/nuclear-weapons/world-nuclear-forces/israel (Erişim: 18.05.2024)

fazla başarılı olamadığını görmüş ve saldırı stratejisi olarak tünel saldırılarını geliştirmeye çalışmıştır.[475]

Yine Hamas aktörünün askeri yeteneklerini ve kapasitesini geliştirmesi noktasında İran'ın önemli bir rolü olmuş, İran Hamasa'a roket cephaneliği inşa etmesi için malzeme ve *know-how* (yaparak öğrenme) desteği sağlamıştır. Bu sayede Hamas güçlü bir yerli roket yapım endüstrisi geliştirerek İsrail ordusunu (*IDF*) 2008-2009, 2012, 2014 ve 2021 yıllarındaki karşı-saldırılar kapsamında zor bir durumda bırakmıştır. Keza bu atışların birçoğu yine Demir Kubbe (*Iron Dome*) tarafından engellenmişse de Hamas roketleri yangın çıkaran balonlar, ateş taşıyan uçurtmalar ve kamıkaze insansız hava araçlarıyla birlikte önemli bir cephanelik oluşturmuştur.[476]

Günümüzde Hamas'ın silahlı kanadını oluşturan İzzeddin El-Kassam Tugayları'nın 30.000-40.000 savaşçısı olduğu tahmin edilirken (*bkz: Tablo-9*) başlangıçta intihar bombacılığı metotlarını kullanan tugay zaman içerisinde dönüşerek uzun menzilli füzeler ve insansız hava araçları da (İHA) dahil olmak üzere binlerce roket içeren sofistike bir cephaneliğe sahip olmuştur. Ayrıca Hamas liderleri çeşitli açıklamalarında bir dizi bomba ve havan topuna sahip olduklarını da belirtmiştir.

El-Fetih	Hamas
Başkanlık Kuvvetleri: 3.000	İzzeddin el-Kassam Tugayları: 30.000-40.000 (*tahmini*)
Özel Kuvvetler: 1.200	Komutanlık Sayısı: 6
Polis Kuvvetleri: 9.000	Deniz Polisi: 600
Ulusal Güvenlik K.: 10.000	Paramiliter grup sayısı: 100
Önleyici Güvenlik K.: 4.000	
Sivil Savunma K.: 1.000	
El-Aksa Tugayı: *bilinmiyor*	

Tablo-9: El-Fetih ve Hamas'ın sahip olduğu kuvvetlerin tahmini sayısı (K.: Kuvvetleri)

Kaynak: *The Military Balance-2020 s. 371.* kaynağındaki bilgilerden yazar tarafından derlenmiştir.

[475] Ahmet Vefa Rende, "Oslo Görüşmelerinden Aksa Tufanına Hamas'ın Askeri Yetenekleri", *İstihbarat ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi,* 15.11.2023 https://igam.org.tr/oslo-gorusmelerinden-aksa-tufanina-hamasin-askeri-yetenekleri/ (Erişim: 18.05.2024)

[476] Ido Levy, "How Hamas Built an Army", *The Washıngton Institute,* 02.01.2024 https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/how-hamas-built-army (Erişim: 18.05.2024)

Keza uluslararası medya kuruluşlarına verdiği bir röportajda Hamas yurtdışı ilişkiler sorumlusu Ali Baraka örgütün silahlı kanadını kastederek; "Menzili 250 km, 160 km, 80 km, 45 km ve 10 km olan roketlerimiz var" açıklamasında (*bkz: Tablo-10* ve *Harita-7*) bulunmuştur.[477]

Arap Baharı sürecinde İsrail'den yönelen konvansiyonel tehditler yanında bu ülkenin bölge sathında nüfuzunu genişletmesiyle güvenlik politikalarında daha baskın bir noktaya erişmesi Filistinli devlet-dışı aktörleri savunma ve silahlanma eğilimine yöneltmiştir. Bu kapsamda özellikle Hamas bölgesel güçlerden İran başta olmak üzere ittifak ilişkisi geliştirdiği ülkelerden teknik ve askeri anlamda destek alarak savunma ve hayatta kalma becerisi geliştirmeye çalışmıştır.

[477] "What to know about Hamas' military capabilities", *Axios*, 21.10.2023, https://www.axios.com/2023/10/21/palestine-hamas-military-power (Erişim: 18.05.2024)

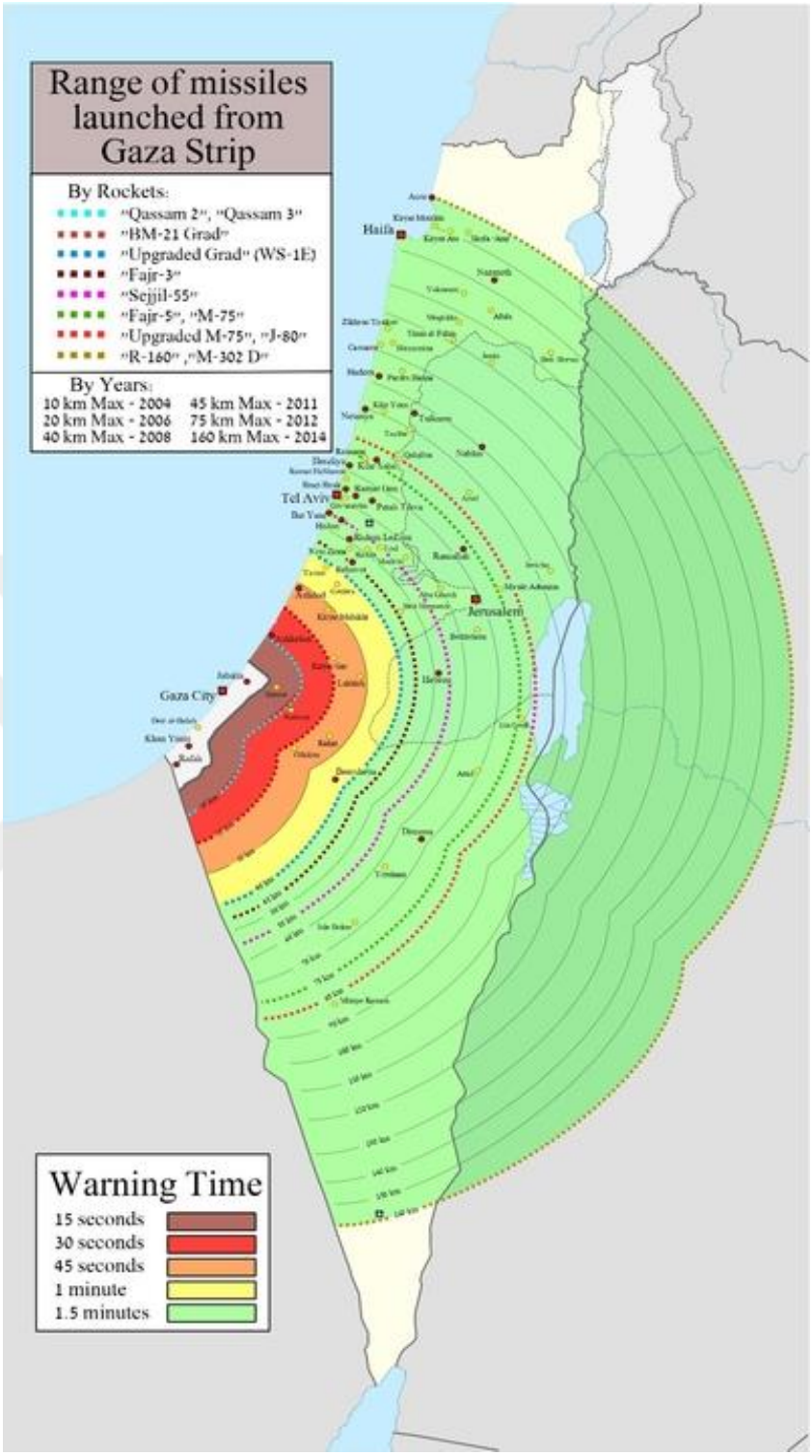

Harita-8: Hamas füzelerinin türleri ve menzil kapsamı

Kaynak: *The Investigate Project on Terrorism*, 2021

https://www.investigativeproject.org/8854/hamas-missile-threat-to-israel (Erişim: 17.08.2024

Silah/Roket Adı	Menzili (km.)	Taşıdığı Savaş başlığı (kg)
A-250 (Ayyash)	250 km	?
M-302/R-160 (Khaibar)	160 km	145 kg
Bedr-3	150 km	250 kg
A-120 (Ayyash)	120 km	145 kg
Burak-100	100 km	18 kg
J-90 (Jabari)	90 km	?
SH-85 (Shamala)	85 km	?
J-80 (Jabari)	80 km	?
Fecr-5 (M-75)	75 km	175 kg
Burak-70	70 km	18 kg
S-55 (Sejil)	55 km	10 kg
S-40 (Sejil)	40 km	20 kg
WS-1E	40 km	20 kg
Grad/Katyuşa	18-40 km	18 kg
Q20 (Kassam)	20 km	?
Kassam-3	16 km	20 kg
Kassam-2	12 km	10 kg
Burkan	5 km	300 kg
Kassam-1	5 km	5 kg

Tablo-10: Hamas'ın elindeki roket envanteri-2021

Kaynak: https://www.investigativeproject.org/8854/hamas-missile-threat-to-israel (Erişim: 17.08.2024)

Ayrıca aktörlerin bir diğer amacı da güç asimetrisini lehe olacak şekilde dönüştürmek olmuştur. El-Fetih'e nazaran Hamas'ın askeri kapasitesini artırmaya çalışması ve

silahlanma eğilimi içerisine girmesi Batılı devletler tarafından yine "terörist örgüt" imajı altında ötekileştirilmesine yol açarken İsrail'in Arap Baharı sürecinde Gazze'ye olan saldırıları (2012, 2014, 2021 vd.) ve orantısız şiddeti ile gayrı-hukuki işgal girişimleri bir kez daha göz ardı edilmiştir.

5.2.9. Aktörlerin Tepkilerinin "Adaptasyon Davranışı Yaklaşımı" ile Değerlendirilmesi

Çalışmanın "Kuramsal Çerçeve" başlıklı bölümünde teorik düzeyde açıklanmaya çalışılan "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı", Filistinli devlet-dışı aktörlerin Arap Baharı süreci kapsamındaki bölgesel güvenlik mimarisinin dönüşümü karşısında nasıl etkilendikleri hakkında buraya kadar yapılan değerlendirmeler temel alınarak aktör davranışlarına uygulanacaktır.

Öncelikle dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı çalışmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesi açıklanırken de ifade edildiği gibi devlet ve devlet düzeyindeki aktörlerin tıpkı tabiattaki canlılar gibi çevrelerinde gelişen değişim ve dönüşüm olgusuna uyum göstererek adapte oldukları varsayımına dayanmaktadır. Keza bu adapte olma durumu aynı zamanda doğal çevredeki canlılar gibi sistemdeki aktörlerin de hayatta kalması için gerçekleştirmek zorunda olduğu bir eylemdir. Ancak değişim ve dönüşüme uyum sağlayarak kendisini yenileyen ve/veya güncelleyen bir birim/aktör hayatta kalabilmektedir.

Dış çevrede gerçekleşen değişim ve dönüşümler aktörün kendi iç yapısında ayakta tutmaya çalıştığı temel yapılarına (ekonomik, politik, toplumsal ve fiziki) potansiyel bir tehdit içeriyorsa aktör de aynı zamanda bir adaptasyon problemiyle karşılaşıyor demektir. Bu perspektiften baktığımızda 2011-2021 yılları arasında Arap devrimleri ekseninde bölgede ortaya çıkan gelişmeler Filistinli devlet-dışı aktörlerin çoğu kez ekonomik, toplumsal, siyasal ve fiziksel yapılarına tehdit içeren bir özellik göstermiştir. Bölgedeki devlet otoritesinin zayıflamasıyla terörizmin yükselişi, artan savaş ve çatışmalar ile İsrail'in geniş bir nüfuz alanına kavuşması El-Fetih ve Hamas'ın siyasal yapıları yanında ekonomik yapısına da zarar vermeye başlamıştır. Ayrıca Gazze ve Batı Şeria'daki Filistinlilerin Arap Baharı kapsamındaki halk hareketlerinden etkilenerek protestolara başlaması ve gösteriler düzenlemesi toplumsal açıdan da aktörlerde bir tehdit algısının doğmasına yol açmıştır. Arap Devrimleri sürecinde gerçekleşen "Kudüs Kararı" ve "Normalleşme Anlaşmaları" çerçevesinde İsrail'in daha büyük bir pervasızlıkla işgal

eylemlerini artırması keza ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in "ebedi başkent" ilan etmesi de aktörlerin coğrafî sınırla ilgili/fiziksel yapılarına da tehdit içermiştir. Dahası İsrail'in bu süreçte Gazze Şeridi'ne yönelik ablukayı sürdürerek bombardımanlarına devam etmesi Gazze'deki fiziksel yapıyı tehdit atında bırakmıştır.

Gazze'nin yanında Batı Şeria'daki yasa-dışı işgal ve yerleşimci politikasını sürdüren Tel Aviv yönetimi Filistinli devlet-dışı aktörlere karşı "maksimum caydırıcılık politikasını" uygulamaya koymuştur. Arap devrimleri sürecinde Filistinli devlet-dışı aktörler olan El-Fetih ve Hamas'ın temel yapılarına yönelik güçlü tehditler oluşturan bu durum aynı zamanda aktörlerin adaptasyon problemiyle karşılaştığını da göstermiştir.

İsrail'den yönelik konvansiyonel tehditlerin bu süreçte artması, ittifak olanaklarının azalıp hâlihazırdaki ittifakların da aşınması (Hamas'ın Mısır, İran ve Suriye ile olan ilişkileri gibi) ve bölgesel düzeydeki tehditlerin çoğalması aktörleri dış politikada çeşitli arayışlara itmiştir. Adaptasyon davranışı yaklaşımı bu aşamada aktörlerin dışarıdan gelen değiştirici ve dönüştürücü etkiye verdiği adapte olma davranışının iç-politika-dış politika etkileşimi çerçevesinde ele alınması gerektiğini belirtmektedir.

Hamas ve El-Fetih'in dönüşüme adapte olma davranışı gösterebilmek için diğer aktörlerle ittifak ilişkileri kurmaya yönelmesi, ekonomik ve finansal kaynaklara ulaşma çabasına içine girmesi, uluslararası ve bölgesel örgütlerle ilişki kurmaya çalışması ve dijitalleşmeden yararlanarak kendisini dünyaya anlatmak istemesi şüphesiz iç politikadaki taleplerin de karşılanması amacıyla olmuştur. Çünkü Arap devrimleri kapsamında gösteriler yapan Filistin halkı da demokratik, siyasal ve ekonomik alanlarda adımlar atılmasını, El-Fetih ile Hamas arasındaki anlaşmazlığın ve çatışmanın sona ermesini istemiştir. Bu kapsamda ittifak ilişkilerinin kurulduğu İran, Katar, Türkiye gibi bölgesel aktörler maddi kaynak yardımında bulunrarak Filistinli sivillerin ekonomik darboğazı atlatmalarına yardımcı olmuştur.

Yine iç politikadaki demokratikleşme ve siyasal birlik çağrılarının karşılanması için aktörler bir araya gelerek diyalog kurmuş özellikle ABD'nin Kudüs kararı ertesinde her iki devlet-dışı aktör de neredeyse "tek vücut" olmuştur.

Çevresine adaptasyon (uyum) kabiliyeti göstermeye çalışan aktörün dış ve güvenlik politikası açısından izleyebileceği temel stratejiler bakımından 4 alternatiften oluşan bir

çerçeve sunan adaptasyon davranışı yaklaşımının bu stratejileri bakımından Filistinli devlet-dışı aktörleri değerlendirecek olursak;

Öncelikle El-Fetih açısından bu kapsamda liderlerin (Mahmud Abbas vb.) açıklamaları ve bölgesel düzeyde izlenen siyaset bakımından bir "denge politikası" inşa edildiği ve devrim hareketlerinin başında sessiz, temkinli ve tedirgin bir strateji takip edildiği görülmüştür. Bu nedenle El-Fetih aktörü açısından adaptasyon davranışı yaklaşımının sunduğu stratejilerden 2 nolu alternatifin yani "karar vericilerin iç öğe ile dış çevre arasında denge kurarak uyum sağlamaya yöneldikleri stratejilerin" geçerli olduğunu yani değişime uyum sağlayan uzlaşmacı bir tavır içerisine girdiğini belirtebiliriz (bkz: *Şekil-15*).

Gerçekten de kurduğu ittifak ilişkileri yanında Mısır ve Suriye gibi iki büyük komşu ülkede gerçekleşen iktidar değişimlerini büyük bir dikkatle ve sessizce izleyerek önce Sisi ile sonra yönetimden uzaklaştırılamayan Esad rejimi ile ilişkiler kurmaya ve normalleşmeye başlayan El-Fetih, Şam'da yeniden büro açmaya çalışırken özellikle Mursi dönemi sonrasında Mısır ile örtüşen çıkarlar ve politikalar bağlamında istikrarlı ilişkiler geliştirmeye yönelmiş, iç politikadaki gelişmeleri de bu ilişkileri bağlamında yönetmeye çalışmıştır.

Hamas açısından ise dış ve güvenlik politikasının çerçevesi bölgesel düzeydeki gelişmeler yanında artan İsrail saldırganlığı, iç politikadaki anlaşmazlıklar ve Gazze halkının taleplerinin karşılanması ekseninde şekillenmiştir. Bölgede İsrail'i odağına alarak ilerleyen Amerikan politikası ile İran ve direniş ekseni karşısında örgütlenen İsrail-Suud-BAE ekseni İhvan ve İran karşıtı bir pozisyon almıştır. Aynı zamanda "statükocu" ve "karşı-devrimci" olarak da adlandırılan bu blok, hem İhvan kimliğine sahip hem de direniş eksenine dahil olan Hamas'ı ötekileştirerek hedefe koyarken onun karşısında El-Fetih'i normalleştirmiş ve öne çıkarmıştır. Hamas ise bu durum karşısında hem yoğunlaşan İsrail saldırganlığına mukabelede bulunmak hem de diğer güvenlik tehditleriyle mücadele edebilmek için savunma kapasitesini ve diplomatik rol kabiliyetini geliştirmeye çalışırken diğer yandan da bölgesel dönüşüm olgusuna cevap verecek şekilde yeni bir siyaset anlayışı üretmiş, bunu teorik ve pratik düzeylerde ortaya koymaya çalışmış, 33 yıl aradan sonra siyaset belgesini yenilemiştir. Bu perspektiften hareketle Hamas'ın izleyeceği stratejiler daha çok dışarıda cereyan eden gelişmeler ekseninde

oluşturulmuştur. Ancak dış çevrede yani bölgesel ve küresel sistemde gerçekleşen dönüşüm olgusuna da kayıtsız kal(a)mayan Hamas iç çevresi ile dış çevresi arasında denge gözetmeyi de ihmal etmemiştir. O halde Hamas için adaptasyon davranışı yaklaşımının sunduğu 2 nolu strateji yanında 3 nolu strateji alternatifi yani "karar alıcıların iç yapıdaki temel öğeler ile dış çevreye yönelik politikaları dış çevrenin gereklerine göre ayarlamaya çalıştıkları stratejiler" geçerli olmuştur (*bkz: Şekil-15*).

Hamas bu bağlamda gücünü ve ABD etkisiyle bölgesel etkisini artıran İsrail tehdidi karşısında bölgedeki aktörlerden yardım istemiş, Türkiye ve Katar ile yakın ilişkiler kurarken Suriye krizi bağlamında ilişkilerinin bozulduğu İran'a yeniden yönelmiştir. Tahran yönetiminin de bu yönelişe olumlu cevap vermesi üzerine Hamas'ın İsrail karşısında askeri açıdan kapasitesini geliştirmesi ve tehdidi dengelemesi mümkün olmuştur. Keza, bölgesel düzeydeki etkisini yitiren Müslüman Kardeşler hareketi ile bağını oldukça zayıflatan Hamas böylelikle dış çevrenin gereklerine göre stratejilerini şekillendirmeye çalışmıştır.

Adaptasyon davranış kalıpları çerçevesinde belirli stratejileri tercih eden aktörlerin dış politika davranış biçimleri de bu stratejiler doğrultusunda gelişmiş, El-Fetih dönüşüme uyum sağlayan ve iç çevre ile dış çevre arasında denge gözeten bir adaptasyon kabiliyeti geliştirdiğinden bu stratejiyi yansıtacak ittifak kurma, diplomatik temasları artırma bağlamında protokol ve sadece belirli sınırlar dahilinde siyaset yürütmeyi önceleyen sınırlı bir politika tarzı benimsemiş ve bu yönde dış politika davranışları göstermiştir. Buna karşın Hamas uzlaşmacı stratejinin yanında dış çevrenin gereklerine göre iç çevresini ve iç siyasetini dizayn ederek yeni bir politika stratejisi oluşturmuş, temel metinlerinde "yeniden düzenlemeye" gitmiş, bölgesel güvenlik tehditleri karşısında "ittifak" kurmuş ve "değişimden (revizyonizm)" yana olmuştur (bkz: *Şekil-16*).

Adaptasyon davranışı yaklaşımının argümanlarından ulusal sistemdeki ekonomik, politik, sosyal ve fiziksel temel yapıların korunmasının uluslararası sistemdeki değişime adapte olma becerisine bağlılık gösterdiği ifadesinden hareketle Filistinli devlet-dışı aktörler Hamas ve El-Fetih'in kendi halklarını, siyasal varlıklarını, sınırlarını ve kırılgan ve hassas yapıdaki ekonomilerini korumak için mücadele ettiklerini ve bölgesel dönüşüme adapte olmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Her iki aktör de BM (UNRWA) ve AB çerçevesinde alınan mali yardımlar kapsamında bütçelerini oluşturmuş,

personellerinin maaşlarını ödeyerek halklarının geçinmesini sağlamıştır. Neticede aktörlerin Arap devrimleri sürecinde hayatta kalma becerisi yanında bölgedeki güvenlik mimarisinin dönüşmesi nedeniyle de dönüşen sisteme adapte olma çabası gösterdiği belirtilebilir.

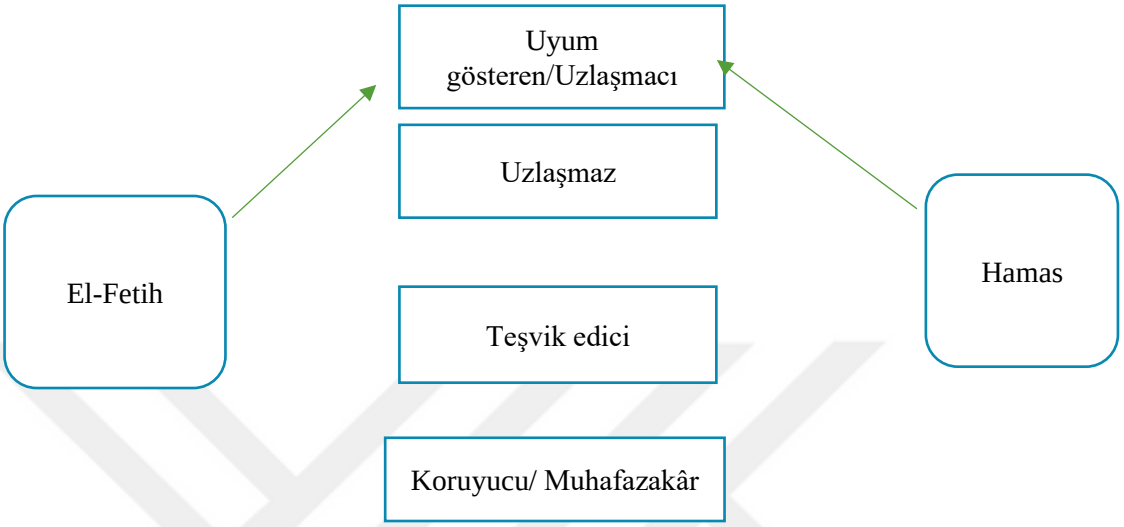

Şekil-15: Filistinli devlet-dışı aktörlerin adaptasyon davranış kalıplarıyla örtüşen tercihleri/stratejileri

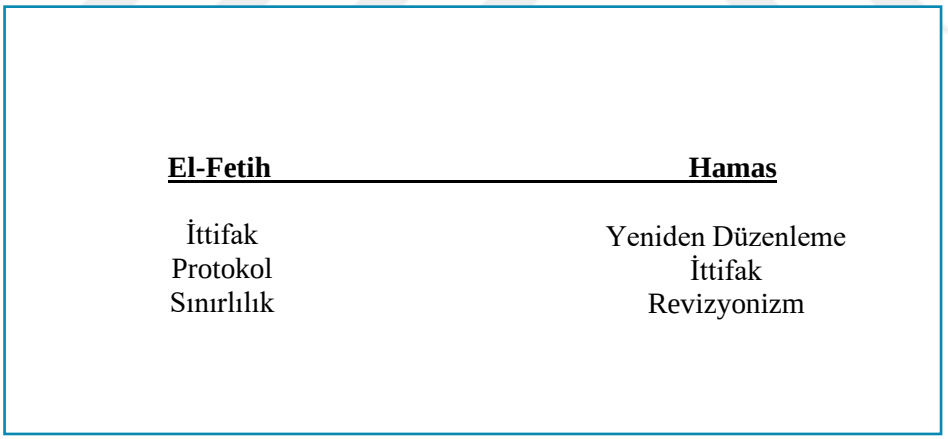

Şekil-16: Filistinli devlet-dışı aktörlerin bölgesel güvenlik mimarisinin dönüşümü etkisi altında adaptasyon teorisi çerçevesinde gösterdikleri dış politika davranışları

SONUÇ

Ortadoğu bölgesi, uzun yıllar uluslararası politikanın en önemli gündemlerinden biri olmayı sürdürmüş, I. Dünya savaşı öncesinden başlayarak Soğuk Savaş döneminde ve günümüzde "büyük güç rekabetinin" merkezi olmaya devam etmiş bir coğrafyadır. Bu coğrafyadaki ülkelerde meydana gelen devrim, darbe ve ayaklanmaların yanında bölgedeki devletlerin birbirleriyle olan savaş ve çatışmaları, göç hareketleri, kitlesel katliamlar, isyanlar, rejim güvenliği, terörizm, devlet-dışı aktörler bölgenin güvenlik mimarisini şekillendiren unsurlar olmuştur. Ortadoğu'nun bir bütün olarak Osmanlı hakimiyetinden kop(arıl)ması ile birlikte girilen kolonyal dönemden günümüze bölgesel güvenlik siyasetinde birer kırılma noktası olarak beliren birçok tarihsel süreç yaşanmıştır. 1948'de İsrail'in kurulmasıyla başlayan Arap-İsrail Savaşları, 1979 İran devrimiyle bölgede mezhepsel kimlik temelinde oluşmaya başlayan kutuplaşma dinamikleri, 2003'teki Irak Savaşı ile bölge sathında yükselen vekalet savaşları ile devlet-dışı aktörler bölgedeki güvenlik mimarisi üzerinde dönüştürücü bir rol oynamıştır.

Bu kırılma noktalarının ve tarihsel dönüşüm süreçlerinin son halkasını ise 2011'den itibaren bölgesel düzeyde etkileri görülmeye başlanan "Arap Baharı" ya da "Arap Devrimleri" olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın ardından egemen güçler İngiltere ve Fransa'nın şekillendirdiği ve sınırlarını çizdiği bölge içerdiği zengin yeraltı kaynakları, jeopolitik açıdan dünya politikasında oynadığı vazgeçilmez rol ve üç semavi dinin kutsal mekanlarına ev sahipliği yapması nedeniyle hegemonya mücadelesinin merkez noktasını oluşturmuştur. Bu yüzden II. Dünya Savaşı sonrasında geçerli olmaya başlayan Soğuk Savaş döneminde de rekabete girişen blok önderleri ABD ve SSCB'nin sık sık karşı karşıya geldiği bir mücadele alanı olmuştur.

Jeopolitik, jeostratejik, jeokültürel ve jeoekonomik açılardan vazgeçilmez öneme sahip olan Ortadoğu'nun güvenlik siyasetinin kilit noktasını ise İsrail-Filistin çatışması oluşturmuştur. BM tarafından "Çoğunluk Planı" çerçevesinde İsrail'in 1948'de kuruluşundan bu yana uluslararası politikanın merkezinde yer almaya başlayan "Filistin sorunu" tarafların temel noktalarda anlaşamayarak ve nihai konularda bir uzlaşma sağlayamadan sorunu günümüze taşımaları nedeniyle dünya üzerindeki çözümü zor karmaşık/kompleks meselelerden biri olarak kalmıştır. İsrail'in özellikle ABD şemsiyesi ve veto desteği altında askeri, ekonomik, siyasi ve diplomatik açılardan arasında bir "güç

asimetrisi" inşa ettiği Filistin; özellikle 1967 Savaşından (Altı Gün Savaşı) sonra konvansiyonel "Arap koalisyonunu" oluşturan devletler (Ürdün, Mısır, Suriye, Lübnan, Irak) nezdinde ikincil derecede önemli olmaya başlamış, bölgedeki Arap devletleri bu tarihten itibaren önceki savaşlarda İsrail işgaline uğrayan topraklarını kurtarma çabası içerisine girmiştir. Neticede 1979-Camp David Anlaşması ile ilk defa bölgedeki büyük bir Arap devleti (Mısır) tarafından tanınarak meşruiyet zeminine kavuşan İsrail, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise kendisine karşı hasmane politikaları devreye koyan devletlere cephe almaya başlamış ve ABD'nin bölgesel politikalarını da etkileyerek bu devletleri bölgesel sistemden dışlamaya çalışmıştır. 2003-Irak işgali ile İsrail'i hedefe koyan Saddam rejimi Ortadoğu'daki güvenlik ve bölgesel siyaset denkleminin dışına çıkarılırken, ilerleyen yıllarda bu defa nükleer bir kapasite inşa etmeye başlayan İran giderek büyüyen bir tehdit olarak kodlanmıştır.

2011 yılında Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin tamamına yakınını etkisi altına alan toplumsal ve siyasal devrim hareketlerini ifade eden bir kavram olarak "Arap Baharı"; belirtildiği gibi bölgedeki güvenlik mimarisini dönüştüren tarihsel bir kırılma noktası olarak ortaya çıkmış ve büyük güç (ABD) desteği ile bölgede kendi ulusal güvenlik politikası temelinde bir jeopolitik dönüşüm ve ayrışma yaratmak isteyen İsrail'in çıkar ve hedefleriyle örtüşen bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Halk ayaklanmalarının ve devrimlerin 2013'ten itibaren iş başındaki rejimlerin değişimini sağlayamaması, bölgedeki otoriter yönetimlerin uluslararası destek alarak direnç göstermesi ve devrimlerin karşı-devrimlerle engellenmesi bölgesel düzeyde bir jeopolitik güç mücadelesini doğurmuştur. Küresel ve bölgesel aktörlerin hamleleriyle şekillenen ve bu aktörlerin sahaya sürdüğü vekil aktörler yanında terör örgütlerinin, milislerin ve devlet-dışı silahlı aktörlerin yüksek düzeyde bir artış ve yayılma gösterdiği Ortadoğu bölgesi sıcak savaş ve çatışmaların yanında mülteci akınları, göçler, kimyasal silahların kullanılması, sivil katliamlar ve terörizmle anılan istikrarsız bir tablo içerisinde betimlenmeye başlanmıştır.

2011 öncesine kıyasla bölgesel güvenlik mimarisinin radikal bir dönüşüm ve farklılık arz ettiği Ortadoğu'da yer alan devletler dış ve güvenlik politikalarını artan istikrarsızlık bağlamında ve bölgede ortaya çıkan yeni güvenlik problemleri ekseninde şekillendirirken devlet-dışı aktörler de bölgedeki dönüşüme cevap verecek yeni politikalar izlemeye başlamıştır. İsrail işgaline karşı ve bağımsız bir Filistin Devleti kurma gayesine dönük

olarak kurulan El-Fetih ve Hamas gibi Filistin siyasetinin iki temel aktörü ve aynı zamanda devlet-dışı aktör olan örgütler de Arap devrimleri ekseninde algıladıkları tehditler ve güvenlik ihtiyaçları karşısında değişik stratejiler uygulamaya başlamıştır. Dönüşen bölgesel güvenlik mimarisinin daha çok belirsizlik, şiddet ve istikrarsızlık içermesi nedeniyle varolan güvenlik politikası alternatifleri arasında seçim yapmaya çalışan aktörler Arap devrimleri öncesinde olduğu gibi Arap devrimleri esnasında da aktörlük yetenek ve kapasitelerini zorlayan şartlar içerisinde hayatta kalma becerisi göstermiştir.

Bölgedeki güvenlik mimarisi üzerinde geçmişten beri önemli etkileri bulunan ve özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu'yu yeniden dizayn etme çabalarına girişen ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasının İsrail yanlısı olması ve bu kapsamdaki Yahudi Lobisinin büyük etkisi yanında Filistinli devlet-dışı aktörlerin ekonomik, askeri, siyasi ve diplomatik açılardan öteden beri İsrail'le asimetrik bir güç ilişkisi içerisinde olunması bu zor şartlardan sadece birkaçıdır. Aynı zamanda Filistinli devlet-dışı aktörler arasında var olan çekişmeden ileri gelen sebeplerle ulusal birliğin sağlanamaması, İsrail ablukası ve izolasyonu altında olunması, ittifakların değişken ve birkaç alternatiften ibaret yapısı da Arap devrimlerinin başından itibaren aktörlerin İsrail'den ve diğer unsur ve/veya aktörlerden yönelik tehditlerle mücadele etmesini güçleştiren, aktörlük yetenek ve kabiliyetlerini sınırlayan unsurlar olmuştur.

Her ne kadar literatürde "devlet-dışı aktör" kavramı dönüşen uluslararası sistemin yapısı ve öne çıkan özellikleri bağlamında devlet-benzeri mekanizmalara sahip ve devlet aktörü gibi hareket eden aktörler olarak tanımlansa da El-Fetih ve Hamas Filistin siyasetinde (iç politika düzeyinde) devlet gibi hareket eden araç, unsur, hiyerarşi ve organizasyonel enstrümanlara sahip olmalarına karşın İsrail faktörü başta olmak üzere bölgesel ve küresel siyasette sahip oldukları dezavantajlı konumları nedeniyle Ortadoğu siyasetinde (dış politika düzeyinde) devlet aygıtı benzeri hareket etme kısıtı altında bulunmaktadır.

Filistinli devlet-dışı aktörler hem bölgesel sistemin hem de uluslararası sistemin dönüşen yapısı karşısında hayatta kalma becerisi göstermeleri yanında bölge güvenlik mimarisine uyum sağlama stratejileri de geliştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Suriye ve Mısır gibi komşu iki büyük Arap devletinde yaşanan siyasal değişimlerden başka İsrail'in Arap devrimleri ekseninde yenilenen ulusal güvenlik stratejileri aktörleri çeşitli açılardan baskı

altına almıştır. Örneğin Mısır'daki rejim değişiklikleri El-Fetih ve Hamas'ın farklı tehdit algıları bağlamında pozisyonlarını değiştirmelerine yol açarken benzer şekilde Esad rejiminin halk devrimleri bazında direnç gösteren konumu Hamas'ın ve El-Fetih'in politikalarında değişikliklere gitmelerine yol açarak yeni ittifak arayışlarına yönlendirmiştir.

İsrail'in ise 60 yıl aradan sonra ilk kez 2015'te ulusal güvenlik stratejisinin güncellenmiş halini kamuoyuyla paylaşması Arap isyanları ekseninde ülkenin güvenlik algılarının değiştiğini ve tehdit önceliklerindeki sıralamanın bölgesel gelişmeler bağlamında yeniden dizayn edildiğini göstermiştir. Devletler yanında devlet-dışı aktörlere karşı da "caydırıcılık" ve "erken uyarı" unsurlarını öne çıkaran İsrail ulusal güvenlik stratejisi İran ve vekillerini ise tehdit algısında birinci sıraya yerleştirmiştir. Bu dönemde öne çıkan devlet-dışı silahlı aktörler de İsrail ulusal güvenlik stratejisine dahil olmuştur.

Çalışma kapsamında Arap Baharıyla dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi yanında İsrail devletinin güncellenen güvenlik stratejisi karşısında Filistinli devlet-dışı aktörlerin nasıl etkilendikleri bilimsel bir kaygıyla ve analitik olarak incelenmeye çalışılmış, ortaya atılan birtakım hipotezler test edilirken araştırma sorularını karşılayacak kaynaklardan faydalanılmıştır. Keza birinci bölümde belirtilen amaçlar ve hedefler doğrultusunda nitel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilen çalışma, Ortadoğu özelinde dönüşen bölgesel güvenlik mimarisinin Filistinli devlet-dışı aktörler üzerindeki etkilerini 2011-2021 yıllarını kapsayan dönemde anlamlandırabilmek için "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı" argümanlarını açıklayacı bir perspektif olarak kullanmış ve birtakım sonuçlara ulaşmıştır.

Netice olarak; araştırmada yer alan bilgi ve bulgular ekseninde birinci bölümde verilen araştırma sorularına şu şekilde cevaplar alınmıştır;

1. Ortadoğu güvenlik mimarisinde 2011 sonrasında gerçekleşen dönüşüm İsrail dış politikasını ve İsrail-Filistin ilişkilerini nasıl etkilemiştir?

Ortadoğu güvenlik mimarisinde Arap devrimleri kapsamında 2011'den itibaren gelişen büyük çaplı dönüşüm İsrail -Filistin ilişkilerinin asimetrik doğasını İsrail lehine ve Filistin aleyhine olmak üzere daha da asimetrik hale getirirken İsrail'in nüfuz alanını ve Ortadoğu siyasetindeki jeopolitik manevra kabiliyetini genişletmiş, Filistinli devlet-dışı aktörleri başta İsrail yanlısı Amerikan dış politikası ve çoğalan tehdit unsurları karşısında zor bir

duruma itmiştir. Arap Baharı sürecinden maksimum düzeyde istifade eden İsrail, arkasına aldığı ABD desteği ile bu dönemde Doğu Kudüs ve Batı Şeri'da yeni yerleşim yerleri açmış, Gazze'ye olan saldırılarına devam etmiş ve Filistinliler üzerindeki baskıyı artırma imkânı bulmuştur. Bu nedenle İsrail-Filistin ilişkileri İsrail'den Filistinli devlet-dışı aktörlere yönelen tehdit algısının yoğunlaştığı ve uzlaşma ve sürdürülebilir barış imkânlarının kaybolduğu istikrarsız bir zemine doğru evrilmiştir.

2. Birer devlet-dışı aktör olarak El-Fetih ve Hamas'ın bölgesel düzeydeki ittifak ilişkileri ideolojiden başka hangi diğer değişkenler tarafından belirlenmektedir?

Arap Baharı sürecinde birer devlet-dışı aktör olarak El-Fetih ve Hamas'ın bölgesel düzeydeki ittifak ilişkileri "ideoloji" dışında "güvenlik algısı", "İsrail'le kurulan ilişkilerin düzeyi (İsrail politikaları)", "kimlik" ve "çıkar" gibi bağımsız değişkenler temelinde şekillenmiştir.

3. Filistin siyasetinin temel aktörleri El-Fetih ve Hamas, İsrail'den tehdit algılamalarına rağmen neden birbirinden farklı politikalar geliştirmektedirler?

El-Fetih, FKÖ çatısı altında İsrail'e karşı bağımsızlık mücadelesi amacıyla Yaser Arafat tarafından kurulmuş bir örgüt iken 1993'te yapılan Oslo barış görüşmeleri sonucunda Filistin Özerk Yönetimi kurulmasının yanında El-Fetih de bir siyasi parti kimliği kazanmıştır. 2004'te Arafat'ın ölümünden sonra Mahmud Abbas'ın Filistin Özerk Yönetimi başkanı olması akabinde El-Fetih, İsrail ile ilişkilerde daha çok diplomatik rol oynamaya başlamış hatta yapılan görüşmelerde İsrail'e fazla taviz verdiği görüşü ön plana çıkarak Filistin halkı nezdinde imaj kaybına uğramıştır. Buna mukabil 1987'de Şeyh Ahmed Yasin tarafından kurulan Hamas, militer karakteri daha ağır basan bir siyasal aktör olarak İsrail ile ilişkilerde silahlı mücadeleyi öncelemiş ve Filistin halkının sempatisini kazanarak 2005 Filistin genel seçimlerinden zaferle çıkmıştır. Hamas Batılı devletlerce "terör örgütü" olarak nitelenip yanlızlaştırılırken El-Fetih, İsrail ile kurduğu siyasi ve diplomatik ilişkiler bağlamında bölgedeki Arap devletleri yanında başta ABD olmak üzere Batılı aktörlerce daha önde tutulup desteklenmiştir. Kısacası her iki aktörün de İsrail'e karşı farklı politikalar geliştirmesinin arkasında; yer aldıkları ittifak ilişkileri, toplumsal tabanları, ideolojileri, kimlikleri, İsrail işgali ile mücadele yöntemleri ve farklı çıkar algılamaları bulunmaktadır.

Araştırmanın temel hipotezleri ise çalışmada anlatılan bölümler ekseninde şu şekilde test edilmektedir;

Öncelikle 2011 yılından itibaren Arap Baharı adındaki devrim hareketlerinin bölgenin (Ortadoğu) teorik ve pratik düzlemde güvenlik mimarisini baştan aşağı değiştiren sonuçlar doğurduğu ve bu durumun haliyle İsrail-Filistin ilişkilerine de yansıdığı araştırma kapsamında geçerli bir varsayım olarak değerlendirilmiş ve bu yöndeki hipotez (H1) doğrulanmıştır.

İsrail'in meşruiyet zeminini kaybetme endişesi ile güvenlik stratejilerini değiştirmesi ve tehdidin dengelenmesi yaklaşımına yönelmesinin El-Fetih ve Hamas gibi aktörleri de etkileyerek onları bölgesel düzeyde yeni ittifak arayışlarına yönelttiği tarihsel perspektif ve süreç analizleri bağlamında doğrulanarak bu yöndeki ifadeye dayanan araştırma varsayımı/hipotezi de (H2) geçerli bir varsayım olarak test edilmiştir.

Filistinli devlet-dışı aktörler El-Fetih ve Hamas'ın aynı tehdit algısına rağmen İsrail'e yönelik farklılaşan politikaları aktörlerin ittifak ilişkilerinin farklı değişkenler tarafından belirlenmesinde rol oynamıştır. İsrail'le kurulan ilişki düzeyleri yanında aktörlerin güvenlik algısı, ulusal çıkar tanımlamaları, kimlikleri, ideolojileri araştırma kapsamında aktörlerin ittifak ilişkilerine etki eden bağımsız değişkenler olarak saptanmıştır. O halde araştırmanın başlangıç kısmında ifade edilen bu hipotez de (H3) doğrulanmış olmaktadır.

Yine, 2011-2021 yılları arası dönemde Ortadoğu'da dönüşen bölgesel güvenlik mimarisi karşısında Filistinli devlet-dışı aktörlerin gösterdiği tepkiler "dış politika analizinde adaptasyon davranışı yaklaşımı" çerçevesinde açıklamaya elverişli bir perspektif çizdiği yönündeki araştırma varasyımı (H4) bu kuramsal yaklaşımın argümanları ışığında analiz edilerek tartışılmıştır.

Neticede bulgular yorumlanırken; birer devlet-dışı aktör olan El-Fetih ve Hamas yapılarının uluslararası sistemde varlık gösteren bir birim olarak dış dünyada gerçekleşen bir değişikliğe ve dönüşüme tıpkı canlılar gibi adapte olma çabası içerisine girerek Arap Baharı eksenindeki dönüşüme cevap vermeye çalıştıkları görülmüştür.

Bunun yanında aktörlerin fiziksel, siyasal, ekonomik ve toplumsal temel yapılarını korumak için ve iç politika-dış politika düzeyini göz önünde bulundurarak tehdit kaynaklarının çoğaldığı bir bölgesel dönüşüm sürecinde değişik aktörlerle ittifak arayışlarına girişmeleri dönüşüme adapte olma eğilimini yansıtmıştır. Ayrıca adaptasyon

davranışı yaklaşımının argümanları ışığında El-Fetih'in "karar vericilerin iç öğe ile dış çevre arasında denge kurarak uyum sağlamaya yöneldikleri stratejileri seçme" davranışında bulunurken Hamas aktörünün "karar alıcıların iç yapıdaki temel öğeler ile dış çevreye yönelik politikaları dış çevrenin gereklerine göre ayarlamaya çalıştıkları stratejilere" yöneldiği görülmüştür.

Arap Baharı sürecinin etkisiyle bölgesel güvenlik mimarisi 2011 öncesiyle kıyaslandığında büyük bir dönüşüm geçiren Ortadoğu bölgesinin güvenlik mimarisi devlet-dışı aktörlerin çoğaldığı, vekil savaşlarının arttığı, terörizm ve istikrarsızlık yanında devletlerin artan silahlanma harcamalarının öne çıktığı ve bölgesel kutuplaşma hareketlerinin belirginlik kazandığı bir görünüm arz etmiştir.

Bu özelliklere sahip olan ve dönüşmeye devam eden bölgesel güvenlik mimarisi doğal olarak Filistinli devlet-dışı aktörler üzerine de etki etmiş, El-Fetih ve Hamas karşı karşıya oldukları güvenlik tehditlerinin çeşitlenmesi nedeniyle dış ve güvenlik politikalarında değişikliğe gitmiştir. İttifak ilişkisi kurma, ekonomik kaynak arayışına girme, savunma ve silahlanma yapısını güçlendirme, dijital teknolojilerden faydalanma, bölgesel ve uluslararası platformdaki örgütlerle ilişki kurma, söylem düzeyini değiştirme gibi stratejiler izledikleri görülen aktörler dönüşen bölgesel ve uluslararası sistemde hem hayatta kalma becerisi göstermiş hem de bu sistemsel dönüşümlere uyum sağlamaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

A. Kitaplar/Kitap Bölümleri/Tezler

- Akdoğan, İsmail. "Suudi Arabistan: Süreklilik İçinde Dönüşüm", *Ortadoğu'da Savunma, Güvenlik ve Silahlanma*, Ed., Murat Yeşiltaş ve Rıfat Öncel, İstanbul: SETA Yayınları, 2020: 175-217.
- Altunışık, Meliha Benli. "Giriş: Ortadoğu ve Dış Politika", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022: 1-8.
- Aral, Berdal. "Kudüs'ün Uluslararası Yasal Statüsü Üzerine Bir Analiz", *Kudüs: Tarih, Din, Siyaset,* Ed., Abd Al-Fattah El-Awaisi, Muhittin Ataman, İstanbul: SETA Yayınları, 2020: 87-102.
- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* 9. Baskı, Bursa: Aktüel Yayıncılık, 2018.
- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika,* 11. Basım, Bursa: Alfa Akademi Yayınları, 2017.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi,* (Cilt I), 7. Baskı, Bursa: Alfa Akademi Yayınları, 2017.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin Sorunu ve Arap Baharı (Cilt II),* Bursa: Alfa Akademi Yayınları, 2017.
- Arı, Tayyar. *Amerika'da Siyasal yapı, Lobiler ve Dış Politika,* 5. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2015.
- Arıboğan, Deniz Ülke. *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi,* Ankara: İnkılâp Kitabevi, 2019.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* 22. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),* 6. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Ataman, Muhittin. "Arap İsyanları Sonrasında Türkiye'nin Arap Dünyasıyla İlişkileri: Yeni Bir Dönem, Yeni Bir Siyaset", *Arap Devrimleri: Değişim ve Süreklilik,* Ed., Ramazan Yıldırım ve Mahmut Alrantisi, İstanbul: SETA Yayınları, 2021: 221-237.
- Aytürk, İbrahim. "Haritaya Geri Dönerken: İsrail Dış Politikasına Yön Veren Parametreler ve Temel Hedefler", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail,* Der., Meliha Benli Altunışık, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022: 207-231.
- Azam, Abdullah. *Filistin İslâmi Direniş Hareketi: Hamas,* İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.
- Babahanoğlu, Veysel. "Mısır'ın Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022: 163-182.
- Balcı, Ali. "İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü", *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları, Cilt I,* Ed., Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016: 99-163.

- Bates, Daniel G., Amal Rassam. *Ortadoğu Halkları ve Kültürleri,* Çev., M. Barış Gümüşbaş, Ankara: Dipnot Yayınları, 2018.
- Bayraktar, Bora. "Barış", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler,* Ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019: 105-152.
- Bilgin, Pinar. *Regional Security in the Middle East: A Critical Perspective,* London: Routledge, 2005.
- Bingöl, Oktay. "Yeni Güvenlik Yaklaşımları ve 21. Yüzyıl Güvenlik Sorunları", *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar,* Ed., Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir, İstanbul: Beta Yayınları, 2016: 17-44.
- Birdişli, Fikret. "Bölgesel Güvenlik", *Güvenlik Çalışmaları (Cilt-1): Kuramsal Yaklaşımlar,* Ed. Oktay Bingöl, Ali Bilgin Varlık, İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Yayınları, 2020: 335-356.
- Boyraz, Hacı Mehmet. "Türkiye'nin Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022: 215-238.
- Bölme, Selin M., Ufuk Ulutaş (Ed.), *Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler: Kim Kimdir?,* Ankara: SETA Yayınları, 2012.
- Burgat, François, "The Arab Spring: Some Lessons", *Arab Spring: Past, Present and Future,* Ed., Şener Aktürk, Tarek Cherkaoui, İstanbul: TRT World Research Centre, 2024: 34-53.
- Cleveland, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi,* Çev., Mehmet Harmancı, 3. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Çelik, Metin. "Milliyetçilik: Arap Milliyetçiliği ve Siyonizm", *Ortadoğu: Akörler, Unsurlar, Sistemler,* Ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019: 331-355.
- Çiçekçi, Ceyhun. "Paryanın Hegemonyası: Arap Baharı Prizmasından İsrail'in Ortadoğu Politikaları", *Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları: Arap Baharı ve Sonrası,* 2. Basım, Ed., Tarık Oğuzlu-Ceyhun Çiçekçi, Ankara: Nobel Yayınları, 2021: 201-243.
- Dalar, Mehmet. *Gazze Savaşı: Filistin Direnişi, İsrail Yayılmacılığı ve Uluslararası Hukuk,* Bursa: Dora Yayınları, 2009.
- Davis, Richard. *Hamas, Popular Support and War in the Middle East: Insurgency in the Holy Land,* London: Routledge, 2016.
- Duman, Bilgay ve Göktuğ Sönmez, "Haşdi Şabi'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü", *Ortadoğu'da Devlet-Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler,* 2. Baskı, Ed., Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, İstanbul: SETA Yayınları, 2019: 235-263.
- Duran, Burhanettin. "Arap İsyanlarında On Yılın Muhasebesi ve Türkiye'nin Yeri", *Arap Devrimleri: Değişim ve Süreklilik,* Ed., Ramazan Yıldırım ve Mahmut Alrantisi, İstanbul: SETA Yayınları, 2021: 15-36.
- Duran, Burhanettin ve Hasan Basri Yalçın, "Giriş: 'Suriye'de İç Savaş, Vekalet ve Yıpratma' ", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri,* Ed., Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran, 3. Baskı, İstanbul: SETA Yayınları, 2018: 7-21.
- Dursun, Davut. "Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar", *Ortadoğu Yıllığı-2005,* Ed., Kemal İnat ve Ali Balcı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2006: 311-332.

- Erboğa, Abdullah, Ali Aslan, M. Hüseyin Mercan, Ebubekir Mollaahmetoğlu ve Sercan Pekel, *Ortadoğu Güç Endeksi-2022,* İstanbul: Türkiye Araştırmaları Vakfı (TAV) Yayınları, 2023.
- Ercan, Murat. "Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'daki Rolü: Birliğin Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019: 630-656.
- Erdoğan, Emre. "Sonsuz Olasılıklar Diyarında: Dış Politika Analizi ve Araştırma Yöntemi Tercihleri", *Dış Politika Analizi: Konu, Kuram, Yöntem,* Der., Bezen Balamir Coşkun-İnan Rüma, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020: 41-76.
- Erşen, Emre. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* Ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2014: 57-78.
- Esen, Barış. *Bölünmüşlük Gölgesinde Çatışma Çözümü: Asimetrik Güç Filistin ve İsrail,* İstanbul: Der Yayınları, 2019.
- Emeklier, Nihal. "Devlet-Dışı Silahlı Aktörler ve Yeni Orta Çağcılık Tartışmaları: Güvenliği Yeniden Düşünmek", *Yeni Dünya Ekonomisi ve Güvenlik Mimarisi,* Ed., Savaş Biçer, Ahmet Yıldız, İstanbul: TASAM Yayınları, 2020: 527-548.
- Ersoy, Eyüp. "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri,* Der., Ramazan Gözen, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016: 159-187.
- Findley, Paul. *They Dare To Speak Out: People and Institutions Confront Israel's Lobby,* Chicago: Hill Books-Chicago Review Books, 1985.
- Frankel, Joseph. *International Relations in a Changing World,* Oxford: Oxford University Press, 1979.
- Friedman, George. *Gelecek Yüzyıl: 21. Yüzyıl İçin Öngörüler,* 7. Baskı, Çev., İbrahim Şener, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2015.
- Gelvin, James L. *Modern Ortadoğu Tarihi (1453-2015),* Çev., Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Gerges, Fawaz. "Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları: Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye", *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı',* Ed., Zahide Tuba Kor, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014: 25-57.
- Gilpin, Robert. *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği,* Çev., Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan ve Gürkan Polat, 4. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları, 2016.
- Gök, Gonca Oğuz. "Birleşmiş Milletler Sistemi ve Reform Tartışmaları", *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar,* 2. Baskı, Ed., Mehmet Seyfettin Erol ve Muharrem Ekşi, Ankara: Akçağ Yayınları, 2020: 67-94.
- Gök, Gonca Oğuz. "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi ve Filistin Meselesi", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019: 597-629.
- Griffiths, Martin, Steven C. Roach, M. Scott Salamon, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler,* Çev., CESRAN, Ankara: Nobel Yayınları, 2011.
- Gül, Murat. "Aktör", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* Ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014: 523-531.

- Güler, Recep Tayyip, Ömer Behram Özdemir, "DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü", *Ortadoğu'da Devlet-Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler,* 2. Baskı, Ed., Murat Yeşiltaş-Burhanettin Duran, İstanbul: SETA Yayınları, 2020: 463-494.
- Gürel, Nurhak. "İran'ın Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022: 69-84.
- Halloum, Ribhi. (Abu Firas), *Belgelerle Filistin: Dün, Bugün, Yarın,* İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.
- Hettne, Björn. "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe,* Der., Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala, Ursula Oswald Spring ve Necati Polat, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015: 353-368.
- Heywood, Andrew. *Küresel Siyaset,* 5. Baskı, Çev., Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yayınları, 2018.
- Hinnebusch, Raymound. "The Middle East Regional System", *The Foreign Policies of Middle East States,* Ed., Raymond Hinnebusch-Anoushiravan Ehteshami, Colorado: Lynne Rienner Publisher, 2014: 35-72.
- Jeveris, Jennifer. *Hamas: Terrorism, Governance and Its Future in Middle East Politics,* California: Praeger Security International, 2016.
- Kahveci, Hayriye. "Petrol", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler,* Ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019: 453-472.
- Kardaş, Şaban. "Amerika'nın Ortadoğu'da Stratejik Arayışları", *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı',* Ed., Zahide Tuba Kor, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014: 439-463.
- Kaygusuz, Özlem. "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler,* Ed., Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 25-50.
- Khan, Aslam. "US Withdrawal from Afghanistan and Its Impact on War on Terror and Peace and Stability in South Asia", *Dynamics of Changing Global Security Order,* Ed., Senthan Selvarajah, Nesrin Kenar and Lorenzo Fiorito, London: Lexington Books, 2024: 159-170.
- Kılıç, Hakan. "ABD: Ortadoğu'nun Güvenlik ve Savunma Mimarisinin Asli Oyuncusu", *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma,* Ed., Murat Yeşiltaş ve Rıfat Öncel, İstanbul: SETA Yayınları, 2020: 277-313.
- Kılıçoğlu, Gökmen. "Rusya Federasyonu'nun Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019: 409-432.
- Koç, Engin. *Ortadoğu Siyasetinde İran ve Suudi Arabistan İlişkileri: Devlet, Kimlik, Mezhep ve Rol,* Bursa: Dora Yayınları, 2020.
- Kor, Zahide Tuba. "Giriş", *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften 'Arap Baharı',* Ed., Zahide Tuba Kor, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014: 7-23.
- Köprülü, Nur. "Demokrasi", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler,* Ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019: 223-238.
- Köse, Faruk. *Ortadoğu'da İslamcı Siyasetin Rolmodeli: İhvan-ı Müslimin (Müslüman Kardeşler),* İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2014.

- Kulu, M. Mustafa. "İsrail Ulusal Güvenlik Stratejisinin Temel İlkeleri", *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri,* 2. Baskı, Ed., Veysel Kurt, İstanbul: SETA Yayınları, 2020: 63-101.
- Kulu, Muhammed Mustafa. "İsrail Milli Güvenlik Algısında Suriye İç Savaşı", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri,* Ed., Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran, 3. Baskı, İstanbul: SETA Yayınları, 2018: 249-274.
- Kurşun, Zekeriya (Ed.), *Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler*, İstanbul: Vadi Yayınları, 2016.
- Kurt, Veysel. "Ortadoğu'da Güvenliğin Dönüşümü", *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri,* 2. Baskı, Ed., Veysel Kurt, İstanbul: SETA Yayınları, 2020: 15-36.
- Kurubaş, Erol. "Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* Ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014: 13-32.
- Lieber, Robert J., "Middle East Oil and The Industrial Democracies: Conflict and Cooperation in the Aftermath of the Oil Shocks", *Security in the Middle East: Regional Cahnge and The Great Power Strategies,* Ed., Samuel F. Wells, Jr., and Mark A. Bruzonsky, New York: Routledge, 2019: 274-298.
- Mağat, Muhammet ve İlknur Şebnem Öztemel, "Kıbrıs, Karabağ ve Kudüs'teki Çatışma Çözümlerine Dair Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Uluslararası Çatışma Çözümü: Hukuksal Yöntemlerden Alternatif Çatışma Çözümüne,* Ed., Muzaffer Ercan Yılmaz, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022: 115-128.
- Marshall, Gordon. "Toplumsal Olgu", *Sosyoloji Sözlüğü,* Çev., Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005: 755.
- Mearsheimer, John J., Stephen M. Walt, *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası,* Çev., Hasan Kösebalaban, 2. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Meşal, Halid. "Filistin Meselesi ve Arap Baharı", *Arap Devrimleri: Değişim ve Süreklilik,* Ed., Ramazan Yıldırım ve Mahmut Alrantisi, İstanbul: SETA Yayınları, 2021: 55-64.
- Mishal, Shaul and Avraham Sela, *The Palestinian Hamas: Vision, Violence and Coexistence,* New York: Columbia University Press, 2000.
- Mumford, Andrew. *Proxy Warfare: War and Conflict in the Modern World,* Malden: Polity Press, 2013.
- Natil, Ibrahim. "Hamas: Between Militarism and Governance", *Peacebuilding and Reconciliation: Contemporary Themes and Challenges*, London: Pluto Press, 2012.
- Ozan, Emre. "Tek Kutupludan Çok Kutupluya Uluslararası Sistemin Dönüşümü", *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar,* 2. Baskı, Ed., Mehmet Seyfettin Erol ve Muharrem Ekşi, Ankara: Akçağ Yayınları, 2020: 17-38.
- Önal, Buket. "ABD'nin Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019: 281-408.
- Özgöker, Uğur ve Serdar Yılmaz, "New Security Threats Within The Context of Globalization", *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar,* Ed., Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir, İstanbul: Beta Yayınları, 2016: 157-166.

- Pappe, Ilan. *İsrail Hakkında On Mit*, Çev., S. Erdem Türközü, Ankara: Nika Yayınevi, 2018
- Parsons, Nigel. "The Palestine Liberation Organization", *Routledge Handbook on the Israeli-Palestinian Conflict,* Ed., Joel Peters and David Newman, London: Routledge, 2012: 209-221.
- Pehlivantürk, Bahadır. "Analiz Düzeyi Problemi", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* (ed.) Ali Balcı-Tuncay Kardaş, 8. Baskı, Küre Yayınları: İstanbul, 2014: 543-549.
- Perry, Mark. "Ma Journee Chez Arafat: Trump's Jeruselam Decision and The Wages of Pain in the Israeli-Palestinian Conflict", *Trump's Jeruselam Move: Making Sense of U.S. Policy on the Israeli-Palestinian Conflict,* Ed., Kadir Üstün, Kılıç B. Kanat, İstanbul: SETA Publishing, 2020: 191-205.
- Polat, Doğan Şafak. "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Güvenlik", *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar,* Ed., Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir, İstanbul: Beta Yayınları, 2016: 329-352.
- Rakipoğlu, Mehmet. "Körfez Ülkelerinin Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022: 113-132.
- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları,* Çev., Berna Yıldırım, 10. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Said, Edward W. "Son Söz: 1948'in Sonuçları", *Filistin Uğruna: 1948'in Tarihini Yeniden Yazmak,* Der., Eugene L. Rogan, Avi Shlaim, çev. Suna Gülfer Ihlamur-Öner, 2. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2007: 329-345.
- Sarı, Buğra. "Bölgesel Güçler", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler,* Ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019: 153-180.
- Seren, Merve ve Yusuf Özer, "İsrail: Varoluşsal Tehdit Algısından Büyük Stratejiye", *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma,* Ed., Murat Yeşiltaş, Rıfat Öncel, İstanbul: SETA Yayınları, 2020: 127-173.
- Seurat, Leila. *The Foreign Policy of Hamas: Ideology, Decision-Making and Political Supremacy,* London: I.B. Tauris, 2019.
- Stein, Ewan. *Ortadoğu'da Uluslararası İlişkiler: Hegemonya Stratejileri ve Bölgesel Düzen,* Çev. Ercan Ertürk, Ankara: Fol Kitap, 2024.
- Curtis R. Ryan, "Alliances and the balance of power in the Middle East" *Routledge Handbook to the Middle East and North African State and States System*, London: Routledge, 2020: 340-353.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,* 7. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2019.
- Stivachtis, Yannis A. "Political In(Security) in the Middle East", *Regional Security in the Middle East: Sectors, Variables and Issues,* Ed., Bettine Koch, Yannis A. Stivachtis, Bristol: E-International Relations Publishing, 2019: 23-44.
- Sümer, Vakur. "Su Sorunu", *Ortadoğu: Aktörler, Unsurlar, Sistemler,* Ed., Mehmet Şahin, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2019: 599-623.
- Şakir, Hüsam. "Trump Yönetiminin Kudüs Kararına İlişkin Resmi Arap Tutumları", *Kudüs: Tarih, Din, Siyaset,* Ed., Abd Al-Fattah El-Awaisi, Muhittin Ataman, İstanbul: SETA Yayınları, 2020: 123-150.

- Talu, Balkan Salih. *Filistin Sorunu ve El-Fetih'in Dönüşümü,* Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2012.
- Tınas, Murat. "Kargaşa İçerisinde Düzen: Lübnan'da İç ve Dış Siyaset", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail,* Der., Meliha Benli Altunışık, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022: 117-148.
- Toçoğlu, Fatma Zehra. "Filistin: Müslüman Kardeşler ve İslâmî Direniş Hareketi", *Küresel İhvân: Müslüman Kardeşler'in Rejimlerle İlişkisi ve Ulusötesi Niteliği,* Ed., Abdulgani Bozkurt, Mehmet Rakipoğlu, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022: 233-247.
- Tür, Özlem. "Bölgesel ve Küresel Siyasetin Odağında Suriye Dış Politikası", *Ortadoğu ve Dış Politika: Arap Ülkeleri ve İsrail,* Der., Meliha Benli Altunışık, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022: 61-90.
- Ural, Sami Sezai ve Aigerim Shilibekova, "Uluslararası Güvenlik ve Yönetişim", *Uluslararası Güvenlik: Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar,* Ed., Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Sertif Demir, İstanbul: Beta Yayınları, 2016: 3-15.
- Uzgel, İlhan. "Hegemon Güç" kutusu, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980,* Ed., Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005: 31.
- Uzgel, İlhan. "Körfez Savaşı", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II: 1980-2001,* 8. Baskı, Ed., Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005: 255.
- Ülger, İrfan Kaya. "Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın İdeolojisi", *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı,* Ed., Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayınları, 2014: 157-170.
- Ülger, İrfan Kaya. "İslam İş birliği Teşkilatı'nın Filistin Politikası", *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Pınar Özden Cankara-Yavuz Cankara, İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 2019: 657-690.
- Yalçın, Hasan Basri. "İttifaklar", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* Ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Basım, İstanbul: Küre Yayınları, 2014: 399-407.
- Yalvaç, Faruk. "Devlet", *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular,* Ed., Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 8. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014: 311-321.
- Walt, Stephen. *The Origins of Alliances,* Ithaca: Cornell University Press, 1987.
- Yeşiltaş, Murat ve Ferhat Pirinççi, *Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi,* Ankara: SETA Yayınları, 2020.
- Yeşiltaş, Murat ve Rıfat Öncel, "Ortadoğu'da Savunma, Güvenlik ve Silahlanma: Temel Kavramlar, Stratejik Eğilimler ve Oyuncular", *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma,* Ed., Murat Yeşiltaş ve Rıfat Öncel, İstanbul: SETA Yayınları, 2020: 13-48.
- Yeşiltaş, Murat ve Burhanettin Duran, "Ortadoğu'da DDSA'ların Yükselişi", *Ortadoğu'da Devlet-Dışı Silahlı Aktörler: Terör Örgütleri, Milisler, Vekil Güçler,* 2. Baskı, Ed., Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, İstanbul: SETA Yayınları, 2019: 9-29.

- Yeşiltaş, Selim. "Suriye'nin Filistin Politikası", *Bölgesel Aktörlerin Filistin Politikaları,* Ed., Hacı Mehmet Boyraz, Selim Yeşiltaş, Nurhak Gürel, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2022: 183-200.
- Yetim, Mustafa, Rıdvan Kalaycı ve Tamer Kaşıkçı, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler ve Arap Baharı: Müslüman Kardeşler, Hizbullah ve Hamas,* Ankara: Orion Kitabevi, 2020.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. "Westphalia'dan Günümüze Savaş", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe,* Der., Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala, ursula Oswald Spring ve Necati Polat, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015: 75-87.
- Yiğittepe, Levent. "Arap Baharı ve Sonrasında İsrail ve Filistin'de Yaşanan Gelişmeler ve Bölgeye Yansımaları", *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu: Bölgesel Dönüşüm ve Reaksiyonlar,* Ed., M. Cüneyt Özşahin-Orhan Battır, İstanbul: Hiper Yayın, 2019: 200-236.
- Zakaria, Fared. *The Post-American World,* New York: W.W. Norton & Company, 2008.

B. Makaleler:

- Acar, Necmettin. "Orta Doğu Güvenlik Mimarisinde Yaşanan Değişimin İsrail Siyasetine Etkileri", *Liberal Düşünce Dergisi,* Sayı: 112, (2023): 1-19.
- Al-Rawashdeh, Mohammad Salim. "Middle East and the International Strategic Shifts", *International Research Journal of Human Resource and Social Sciences,* 6/8, (August-2019): 21-51.
- Altıner, Bilal. "From Organisation to State: Palestine Liberation Organisation and Its Effect on Middle East*", Elixir Social Sciences,* 84, (2015): 34023-34029.
- Amour, Philipp O. "Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the Unfolding Regional Order in the Middle East since 2010: Neorealist and Neoclassical Realist Perspectives", *Anemon Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University,* 6 (5), (2018): 621-631.
- Amour, Philipp O. "Did A Plaestine Spring Take Place? The Lost Decade in Plaestine?", *Tarih Dergisi,* Sayı: 67, (2018/1): 151-176.
- Aran, Amnon. "Containment and territorial transnational actors: Israel, Hezbollah and Hamas", *International Affairs,* 88/4, (2012): 835-855.
- Arslan, Abdurrahman. "Basra'da Katar Açmazı", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi,* 1 (1), (Ekim-2018): 75-91.
- Asa, Ahmet Faruk. "Misak'tan Yeni Belge'ye Hamas ve Değişim", *İNSAMER,* Araştırma- 115, (Nisan-2020): 1-9.
- Ataman, Muhittin. "The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challenge To Nation-States", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations,* 2/1, (2003): 42-66.
- Ataş, Ayşe. "Tarihsel Perspektiften Filistin-İsrail Meselesi: Çözül(e)meyen Bir Sorun", *TYB Akademi,* Filistin Özel Sayısı, Yıl: 14, (Mayıs-2024): 34-58.
- Ayhan, Veysel. "Hamas: Filistin Direnişinde Politik İslam", *Ortadoğu Etütleri,* 1/1, (Temmuz 2009): 101-136.

- Babahanoğlu, Veysel. İsrail'in "Yerleşimci" Politikası ve Filistin'e Yansımaları: Gazze Saldırıları", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 20 (1), (2024): 175-196.
- Bal, Faruk. "Çağdaş Uluslararası Sistemin Kaynağı ve İlk Dönemi Olarak İspanya-Portekiz Atlantik Sistemi, 1493-1648", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 16/1, (2014): 88-117.
- Ballı, Sıttıka. "Filistin Sorununda El-Fetih ve Hamas Faktörü", *Route Educational and Social Science Journal,* Vol. 1 (3), (2014): 112-123.
- Başak, Kemal. "İbrahim Anlaşmaları'nın Ortadoğu Bölgesel Barışına Etkileri," *Ortadoğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 3/2, (2023): 1-17.
- Battaloğlu, Cihat and Fadi Farasin, "From Democratization to Securitization: Post-Arab Spring Political Order in the Middle East, *Diges of Middle East Studies,* 26/2, (2017): 299-319.
- Bilgiç, Ali. "Güvenlik İkilemi'ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmaları'nda Yeni Bir Perspektif", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* Cilt 8, Sayı 29, (Bahar-2011): 123-142.
- Büyükbaş, Hakkı ve Nilgüm Atıcı. "Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı: 40, (Haziran-Aralık 2012): 1-19.
- Cankara, Pınar Özden. "İsrail'in Arap Baharı'na Yaklaşımı ve Suriye İç Savaşı'na Yönelik Pozisyonu", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* 17 (38), (2021): 5657-5685.
- Cankara, Pınar Özden ve Yavuz Cankara. "2000'lerde Filistin'de Meşru Temsilcilik Tartışmaları: Hamas ile El-Fetih Arasındaki Rekabet", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 11 (21), (2020): 469-503.
- Cengil, Muammer ve Ali Rıza Aydın. "IŞİD (Irak Şam İslam Devleti): Psikopolitik ve Teolojik Bir Değerlendirme", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 6, (Ekim-2014): 51-63.
- Clementi, Marco. "The Missing Structure in Structural Theories of Hegemony and the Contemporary International System" *Centro Argentino de Estudios Internacionales (www.caei.com.ar) Programa Teoría de las Relaciones Internacionales Publication (CAEI),* (May-2016): 1-27.
- Çavuşoğlu, Esra. "Körfez Ülkeleri ve Filistin: Güçlü Tarihsel Bağlar Temelinde Körfez Siyaseti", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi,* 8 (2), (Ağustos-2022): 15-33.
- Çepel, Zühal Ünalp. "Neoliberalizmin Kovid-19 Testi ve Avrupa Birliği: Dezavantajlı Gruplar Örneği", *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi,* 4/1 (Haziran-2020): 33-50.
- Çınar, Yusuf ve Serdar Çukur. "Ortadoğu'nun Çatışmacı Stratejik Kültürü Üzerine Bazı Tespitler", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi,* Cilt: 3, Sayı: 2, (2020): 1-26.
- Danfulani, Walnshak, Jesse James and Leavat, Luka Dinshak, "Israeli/Palestinian Conflict: A Review of the Past and the Present", *Journal of Business and Social Science Review,* 2/9, (September-2021): 25-37.
- Davison, Roderic H. "Where is the Middle East?", *Foreign Affairs,* 38/4 (Jul.-1960): 665-675.

- Demirdüzen, Sinan ve Merve Suna Özel Özcan, "Devlet Desteğinin Saldırgan Devlet Dışı Aktörler Üzerindeki Etkisi: ABD Desteği ve Naip Savaş örneği Olarak Suriye İç Savaşı", *Akademik Bakış,* 15/29, (Kış-2021): 221-242.
- Dickson, Monday. "Great Powers and the Quest for Hegemony in the Contemporary International System", *Advances in Social Sciences Research Journal,* 6/6, (June-2019): 168-176.
- Duran, Hasan ve Çağatay Özdemir, "Ortadoğu'nun Sancılarına Arap Baharı Çözüm Olabildi mi?", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* 59, (2013-2014): 47-72.
- Esposito, John L. & James P. Piscatori, "Democratization and Islam", *Middle East Journal,* Vol. 45, No. 3, (Summer-1991): 427-440.
- Freeman, Chas W. "The Fadeout of the Pax Americana in the Middle East", *Middle East Policy,* 28/2, (2021): 23-30.
- Fukuyama, Francis. "The End of History", *National Interest,* 16, (1989): 3-18.
- Grzywacz, Anna. "Adaptation in Foreign Policy of Singapore Towards ASEAN", *Humanities and Social Sciences,* 3 (5), (2015): 240-248.
- Gün, Mehmet Salih. "Filistin'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi,* 23, (2013): 119-126.
- Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs,* 72/3, (1993): 22-49.
- Jeong, Hae Won. "The Abraham Accords and Religious Tolerance: Three Tales of Faith-Based Foreign-Policy Agenda Setting", *Middle East Policy,* 28/1, (2021): 36-50.
- Kaya, Mehmet. "Muhammed Musaddık'ın İran Petrollerini Millileştirilme Çabaları ve Sonu", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Cilt: 117, Sayı: 231, (2017): 157-166.
- Kamacı, Ahmet ve Maruf Turan, "Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi", *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi,* 3/2, (2018): 81-92.
- Kılınç, Taha. "Yeni Ortadoğu Çerçevesi Çizenler Katar, Türkiye ve İran'ı Aynı Safa Koydu", *Stratejik Ortak,* 1/1, (2021): 40-45.
- Kireççi, M. Akif. "Turkey's Leadership in the Jeruselam Crisis", *Insight Turkey,* 20/2, (Spring-2018): 67-79.
- Köse, Talha ve Ufuk Ulutaş. "Regional Implications of the Qatar Crisis: Increasing Vulnerabilities", *SETA Perspective,* No: 31, (June-2017): 1-6.
- Kudoğlu, Alptuğ. "Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* 5/1, (2018): 101-137.
- Lovlie, Frode and Are Knudsen. "Hamas and The Arab Spring", *Middle East Policy,* Vol. 20, No. 3, (Fall-2013): 56-59.
- Martina Ponížilová, "Stability of Regional Orders in Contemporary International System: A Framework for Analysis", *Journal of International Relations,* 15/2, (2017): 182-207.
- Mencütek, Zeynep Şahin ve Ferihan Polat, Ayşegül Durmuş, "Devrimsel Süreç Olarak Arap Baharı'nı Immanuel Wallerstein Üzerinden Anlamak", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 22, (2015): 1-15.
- Mercan, Muhammed Hüseyin. "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi", *Ortadoğu Etütleri,* Cilt: 10, Sayı: 1, (Haziran-2018): 62-78.

- Modelski, George. “The Long Cycle of Global Politics in History and The Nation State”, *Comparative Studies in History and Society,* 20/2, (April-1978): 214-235.
- Moscuzza, Pierfrancesco. “Globalisation and Multilateralism: Challenges and Threats to the Political- Military Hegemony of the United States of America in the Contemporary International System”, *Cambodian Journal of International Studies,* Number-2, (April-2019): 165-191.
- Özdemir, Haluk. “Uluslararası ilişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 63/3, (2008): 113-144.
- Özer, Çağlar. “Uluslararası Politika Açısından Filistin Sorunu”, *Külliye,* (Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı), (2023): 582-605.
- Petersen, Kikolaj. “Adaptation as a Framework for the Analysis of Foreign Policy Behavior”, *Cooperation and Conflict, 1977,* Vol. 12, No. 4 (1977): 221-250.
- Pirinççi, Ferhat. “Ortadoğu'da Silahlanmayı Etkileyen Dinamikler: Arap Baharında Alıcılar ve Tedarikçiler” *International Journal of Social Inquiry*, 11/2, (2018): 287-309.
- Ponížilová, Martina. “The Impact of Regional Powers’ Competition on the Middle East Regional Order, 1945–2010”, *Central European Journal of International and Security Studies,* Vol. 10, Issue: 3, (2016): 148-174.
- Pratt, Nicola. “The Arab Spring” and the Israel-Palestine Conflict: Settler Colonialism and Resistance in the Midst of Geopolitical Upheavals”, *Ortadoğu Etütleri,* Vol. 5, No. 1, (July-2013): 9-40.
- Quandt, William B. “Camp David and Peacemaking in the Middle East”, *Political Science Quarterly,* 101/3, (1986): 357-377.
- Rosenau, James N. “Foreign Policy as Adaptive Behavior: Some Preliminary Notes for a Theoretical Model”, *Comparative Politics*, 2/3, (April-1970): 365-388.
- Sağlam, Şafak. “Tarihsel Sosyoloji Bütünü Görebilmek Adına Bir Yöntem”, *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* No: 1, (2018): 177-194.
- Sanjan, Ara. “The Formulation of the Baghdad Pact”, *Middle Eastern Studies,* 33/2, (1997): 226-266.
- Sarı, Buğra. “Filistin Direnişinde Aşil-Tendonu: Hamas-Fetih Çatışması”, *Yeni Fikir*, Yıl: 9, Sayı: 21, (Aralık-2018): 23-39.
- Sinkaya, Bayram. “Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler”, *ORSAM Kaynak,* No. 1, (Nisan-2016): 1-32.
- Slaughter, Anne-Marie. “The Real New World Order”, *Foreign Affairs,* 76/5, (1997): 183-197.
- Şahin, Kenan, Çağla Mavruk Cavlak. “Başarısız Bir Pan-Milliyetçilik Girişimi: Birleşik Arap Cumhuriyeti”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,* 5 (16), (2018): 152-174.
- Şener, Bülent. “Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Olgusu ve ABD Hegemonyasının Siyasal ve Kültürel Kaynağı: ‘Amerikan İstisnacılığı Ya Da ‘Açık/Kaçınılmaz Yazgı’”, *The Journal Of Academic Social Science Studies,* 26, (2014): 405-420.
- Telci, İsmail Numan. “İsrail-Körfez Normalleşmesinin Stratejik Boyutu: Denizcilik, Havayolları ve Askeri İş birliği”, *Ortadoğu Analiz,* 11/96, (2020): 12-17.

- Tira, Ron and Yoel Guzansky. "The Competition between Middle East Powers: Expeditionary Bases and Non-State Proxies", *Strategic Assessment,* Vol. 21, No. 1 (April-2018): 45-57.
- Tuastad, Dag. "Hamas-PLO Relations Before and After the Arab Spring*", Middle East Policy,* 20/3, (2013): 86-98.
- Tüysüzoğlu, Göktürk. "Rusya Dış Politikasının Etkin Silahı: Donmuş Çatışma Bölgeleri", *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* 13/26, (2017): 185-219.
- Uzgur, İbrahim. "Çin-İsrail İlişkilerinde Üçüncü Tarafların Etkisi", *Ortadoğu Etütleri,* 12/1, (2020): 182-205.
- Yeşiltaş, Murat and Ferhat Pirinççi, "Turkey's Strategic Conduct under the Changing International System", *Insight Turkey,* 23/4 (2021): 119-146.
- Yıldız, Ayşe. "Çin-İsrail İlişkileri", *İNSAMER Araştırma 127,* (Kasım-2020): 1-7.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. "The New World Order: An Outline of the Post-Cold War Era", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations,* 7/4, (2008): 44-58.
- Zakaria, Fared. "The Rise of the Rest", *Newsweek,* (2008): 1-3.
- Zariç, Sami. "Filistin'in Özgürlük Mücadelesinde Hareket'ül Mukavemet-ul İslamiyye (İslami Direniş Hareketi-Hamas)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6/84, (2018): 286-295.

C. Elektronik Kaynaklar:

- "Abbas-Dahlan yakınlaşması Fetih Hareketi'nin birleşmesinin mi yoksa savaş sonrası Gazze için yapılan düzenlemelerin mi bir işareti?", *Şarkul Avsat,* 26.08.2024 https://turkish.aawsat.com/arap-d%C3%BCnyasi/5054520-abbas-dahlan-yak%C4%B1nla%C5%9Fmas%C4%B1-fetih-hareketi%E2%80%99nin-birle%C5%9Fmesinin-mi-yoksa-sava%C5%9F?page=2 (erişim: 18.12.2024)
- "Abbas praises Qatar's support for Palestinian cause", *The Peninsula,* 18.03.2017 https://thepeninsulaqatar.com/article/18/03/2017/Abbas-praises-Qatar-s-support-for-Palestinian-cause (erişim: 24.09.2024)
- "Abbas issues anti-Hamas statement on Egypt's Sinai", *Ahram Online,* 13.11.2013 https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/86325/Egypt/Politics-/Abbas-issues-antiHamas-statement-on-Sinai-tunnels.aspx (erişim: 01.05.2024)
- "Abbas to Syria's Palestinian Refugees: 'Go to Israel or 'Die in Syria'", *Middle East Forum,* 17.05.2015 https://www.meforum.org/5245/abbas-refugees-syria (erişim: 25.05.2024)
- "Abbas ile Sisi 'Filistin uzlaşısı'nı konuştu", *Anadolu Ajansı,* 12.12.2017 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abbas-ile-sisi-filistin-uzlasisini-konustu/1001974 (erişim: 25.05.2024)
- "ABD her yıl İsrail'e ne kadar askeri yardımda bulunuyor?", *Euronews,* 18.05.2021 https://tr.euronews.com/2021/05/18/abd-her-y-l-israil-e-ne-kadar-askeri-yard-mda-bulunuyor (erişim: 18.11.2024)
- Acar, Necmettin. "Suudi Arabistan ve İsrail: Normalleşme Müzakereleri", *Türkiye Araştırmaları Vakfı (TAV),* 07.05.2024.

https://turkiyearastirmalari.org/2024/05/07/fokus/fokus-suudi-arabistan-ve-israil-normallesme-muzakereleri/ (erişim: 13.11.2024)
- Al-Khulaifi, Sultan. "Qatar's Relations with Hamas: Misconceptions and Reality", *LSE (The London School of Economics and Political Science),* 03.02.2023 https://blogs.lse.ac.uk/mec/2023/02/03/qatars-relations-with-hamas-misconceptions-and-reality/ (erişim: 21.04.2024)
- Amer, Adnan Abu. "Hamas'ın yeni imaj çalışması: İngilizce internet sitesi", *Al-Monitor,* 24.07.2015 https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2015/07/palestine-hamas-english-website-communications.html (erişim: 11.05.2024)
- Aral, Berdal. "Yüzyılın Anlaşması mı, Yüzyılın İhaneti mi?", *Anadolu Ajansı,* 21.02.2020 https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yuzyilin-anlasmasi-mi-yuzyilin-ihaneti-mi/1720064 (erişim: 29.06.2023)
- Asmus, Ronald D. "Rebuilding the Atlantic Alliance", *Foreign Affairs,* 01.10.2003 https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2003-09-01/rebuilding-atlantic-alliance (erişim: 14. 03.2023)
- "Attacks on Saudi Oil Facilities: Effects and Responses", *CRSR Reports: Insight,* 01.10.2019 https://crsreports.congress.gov/product/pdf/in/in11173 (erişim: 12.11.2023)
- Bilman, Levent. "Hükümetdışı Kuruluşların (NGO) Dünya Ekonomik ve Sosyal Gelişimindeki Rolleri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı,* https://www.mfa.gov.tr/hukumetdisi-kuruluslarin-_ngo_-dunya-ekonomik-ve-sosyal-gelisimindeki-rolleri.tr.mfa (erişim: 24.03.2022)
- Ciralsky, Adam. "Hamas's Khalid Mishal on the Gaza War, Tunnels, and ISIS", *Vanity Fair,* 21.10.2014 https://www.vanityfair.com/news/politics/2014/10/khalid-mishal-hamas-interview (erişim: 25.05.2024)
- Defesanet, https://www.defesanet.com.br/geopolitics/sipri-international-arms-transfers-level-off-after-years-of-sharp-growth-middle-eastern-arms-imports-grow-most/ (erişim: 22.05.2023)
- "Dış yardımlar, bağışlar ve kripto varlıklar: Hamas'ın mali kaynakları hakkında neler biliniyor?", *BBC News Türkçe,* 15.12.2023 https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gylk3jmm0o (erişim: 21.04.2024)
- Dr. Michael Izady www.gulf2000.columbia.edu/maps.shtml (erişim: 12.04.2023
- El Tamimi, Ayman Cevad. "Suriye'de savaşan yabancı milisler", *BBC News Türkçe,* 25.12.2023 https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2013/12/131225_suriye_milis (erişim: 09.04.2024)
- "el-Fetih'ten Dikkat Çeken Arap Baharı İtirafı", *Kudüs Haber,* 12.01.2022 https://kudushaber.com.tr/d/7825/el-fetih-ten-dikkat-ceken-arap-bahari-itirafi (erişim: 19.12.2024)
- EU humanitarian financial assistance to Palestinians", *European Council,* https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-humanitarian-support-topalestinians/#:~:text=15%20October%202023),EU%20humanitarian%20financial%20assistance%20to%20Palestinians,assistance%20from%20their%20national%20budgets (erişim: 18.04.2024)

- "Fatah's Revolutionary Council grapples with growing issues", *Al-Monitor,* 27.10.2014 https://www.al-monitor.com/originals/2014/10/fatah-revolutionary-council-meeting-hamas-dahlan.html (erişim: 18.08.2024)
- "Filistin Bilgi Notu", *DEİK,* (Eylül-2022): 1-11. https://www.deik.org.tr/uploads/filistin-bilgi-notu-eylul-22.pdf (erişim: 19.08.2024)
- "Filistinli liderler Trump'ın uzun süredir beklenen Ortadoğu barış planını şiddetle reddetti: Yüzyılın Şamarı", *Independent Türkçe,* 29.01.2020, https://www.indyturk.com/node/124866/d%C3%BCnya/filistinli-liderler-trump%C4%B1n-uzun-s%C3%BCredir-beklenen-ortado%C4%9Fu-bar%C4%B1%C5%9F-plan%C4%B1n%C4%B1-%C5%9Fiddetle (erişim: 29.06.2023)
- "Filistin Kurtuluş Örgütü'nden UNRWA'ya çağrı: Gazze için harekete geçin", *Independent Türkçe,* 24.05.2021 https://www.indyturk.com/node/363831/d%C3%BCnya/filistin-kurtulu%C5%9F-%C3%B6rg%C3%BCt%C3%BCnden-unrwaya-%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1-gazze-i%C3%A7in-harekete-ge%C3%A7in (erişim: 18.04.2024)
- "Filistin Yönetimi'nden İsrail-BAE anlaşmasına tepki: Kudüs ve Mescid-i Aksa davasına ihanet", *Euronews,* 13.08.2020 https://tr.euronews.com/2020/08/13/filistin-yonetimi-nden-israil-bae-anlasmas-na-tepki-kudus-ve-mescid-i-aksa-davas-na-ihanet (erişim: 14.07.2024)
- Frahiat, Ibrahim. "Palestine: Still key to stability in the Middle East", *Aljazeera,* 28.01.2016 https://www.aljazeera.com/opinions/2016/1/28/palestine-still-key-to-stability-in-the-middle-east/ (erişim: 16.06.2023)
- "Freedom in the World 2023: Middle East", *Freedom House,* (March-2023), s. 29 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigtalPDF.pdf (erişim: 11.07.2024)
- Friedman, George. "US Withdrawal From the Middle East", *Geopolitical Futures,* 22.06.2021 https://geopoliticalfutures.com/withdrawal-from-the-middle-east/ (erişim: 12.11.2023)
- "Gaza attack: What is the Palestinian Islamic Jihad?", *AlJazeera,* 06.08.2022 https://www.aljazeera.com/news/2022/8/6/gaza-attack-what-is-the-palestinian-islamic-jihad (erişim: 12.02.2024)
- "General Assembly Votes Overwhelmingly to Accord Palestine 'Non-Member Observer State' Status in United Nations", *UN Meeting Coverage and Press Releases,* 29.11.2012 https://press.un.org/en/2012/ga11317.doc.htm (erişim: 24.12.2023)
- "Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against The Kurds", *The Human Rights Watch, Report,* (July-1993) https://www.hrw.org/reports/1993/iraqanfal/ANFAL.htm (erişim: 12.02.2022)
- "Hamas: US decision on Jerusalem is a war declaration", *Aljazeera,* 7.12.2017 https://www.aljazeera.com/news/2017/12/7/hamas-us-decision-on-jerusalem-is-a-war-declaration (erişim: 21.06.2023)
- "Hamas chief evokes Arab Spring in push to lead all Palestinians", *The Sydney Morning Herald,* 02.03.2013 https://www.smh.com.au/world/hamas-chief-

evokes-arab-spring-in-push-to-lead-all-palestinians-20130301-2fc05.html (erişim: 20.05.2024)
- "Hamas Equals ISIS", *Global Fight Against Terrorism Funding,* https://www.gfatf.org/archives/hamas-equals-isis/ (erişim: 11.12.2024)
- "Hamas'ın resmi internet sitesi bugün yayına başladı", *İslami Davet,* 15.05.2011 https://www.islamidavet.com/hamasin-resmi-internet-sitesi-bugun-yayina-basladi/ (erişim: 24.04.2024)
- "Israel's military capability far outweighs that of Hamas – here's how they compare", *İ-News,* 16.10.2023 https://inews.co.uk/news/world/israels-military-capability-hamas-weapons-how-compare-2689948 (erişim: 18.05.2024)
- "Israel", *SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute),* https://www.sipri.org/research/armaments-and-disarmament/nuclear-weapons/world-nuclear-forces/israel (erişim: 18.05.2024)
- "IŞİD'den Hamas'a: Gazze'yi emirliğe dönüştüreceğiz", *BBC News Türkçe,* 30.06.2015 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/06/150630_gazze_hamas_isid (erişim: 19.12.2024)
- "İsrail'in "Demir Kubbesi" yoğun roket atışına karşı koymakta zorlandı", *Anadolu Ajansı,* 11. 10. 2023, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-demir-kubbesi-yogun-roket-atisina-karsi-koymakta-zorlandi/3014326 (erişim: 22.10.2023)
- "Jeruselam: UN resolution rejects Trump's declaration", *BBC,* 22.12.2017, Erişim: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-42446027 (erişim: 19.06.2023)
- Kanat, Kılıç Buğra. "The Role of Israel in US Middle East strategy", *SETA,* 14.10.2023, https://www.setav.org/en/the-role-of-israel-in-us-middle-east-strategy/ (erişim: 01.07.2023)
- Kaya, Salih. "İbrahim Anlaşmalarının Gölgesinde İsrail Sorunu", *Türkiye Araştırmaları Vakfı,* 06.06.2024 https://turkiyearastirmalari.org/2024/06/06/yayinlar/analiz/analiz-ibrahim-anlasmalarinin-golgesinde-israil-sorunu/ (erişim: 06.06.2024)
- Köse, Talha. "Katar Krizi ve Ortadoğu'da İki Kutuplu Düzen Arayışı", *AA,* 30.06.2017 https://www.setav.org/yorum/katar-krizi-ve-ortadoguda-iki-kutuplu-duzen-arayisi (erişim: 17.11.2024)
- Kurşun, Zekeriya. "Görüş: Türkiye'nin Ortadoğu ve Afrika'ya Bakışı", *ORDAF,* 12.08.2014 https://ordaf.org/turkiyenin-ortadogu-afrikaya-bakisi/ (erişim: 18.05.2023)
- Levy, Ido. "How Hamas Built an Army", *The Washıngton Institute,* 02.01.2024 https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/how-hamas-built-army (erişim: 18.05.2024)
- MacDonald, Paul K. and Joseph M. Parent. "The Dynamics of US Retrenchment in the Middle East", *US Army War College Publications,* 29.05.2024 https://publications.armywarcollege.edu/News/Display/Article/3789938/the-dynamics-of-us-retrenchment-in-the-middle-east/ (erişim: 15.06.2024)
- Malwmig, Helle and Christina Markus Lassen. "The Arab Uprisings: Regional Implications and International Responses", *IEMed European Institute of the Mediterranean,* https://www.iemed.org/publication/the-arab-uprisings-regional-implications-and-international-responses/ (erişim: 12.08.2024)

- Mapping Palestinian Politics: Islamic Jihad (PIJ)", *EFCR*, https://ecfr.eu/special/mapping_palestinian_politics/palestinian_islamic_jihad/ (erişim: 17.08.2024)
- Melhem, Ahmad. "El Fetih ile Şam arasında buzlar eriyor", *Al-Monitor*, 23.06.2015 https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2015/06/palestine-fatah-syria-regime-relations-refugees-delegation.html (erişim: 25.04.2024)
- NATO, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/history_pdf/20161122_E1-founding-treaty-original-tre.pdf (erişim: 11.04.2022)
- "Netanyahu: 'Abbas has joined Isis and Hamas' – video", *The Guardian*, 20.10.2015 https://www.theguardian.com/world/video/2015/oct/20/netanyahu-abbas-has-joined-isis-and-hamas-video (erişim: 20.12.2024)
- "Newspapers Review: Daily Quotes Abbas on Arab Spring", *WAFA News&Agency*, 27.05.2012 https://english.wafa.ps/Pages/Details/114825 (erişim: 25.05.2024)
- Norrlöf, Carla. "The Decline and Fall of the Petrodollar?", *Project Syndicate*, 05.07.2024 https://www.project-syndicate.org/onpoint/saudi-petrodollars-do-they-matter-for-us-currency-hegemony-by-carla-norrlof-2024-07 (erişim: 08.07.2024)
- Onat, Hasan. "Bilgi, Bilim ve Bilimsel Yöntem", *Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri*, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/73646/mod_resource/content/0/1.%20%C3%9Cnite.pdf (erişim: 09.01.2022)
- Özdemir, Ömer Behram. "Suriye'de Rejime Bağlı Filistinli Milisler", *ORSAM*, 02.08.2021 https://www.orsam.org.tr/tr/suriyede-rejime-bagli-filistinli-milisler/ (erişim: 08.04.2024)
- "Palestinian President Abbas congratulates Sisi on July 23 Revolution*", Roya News*, 23.07.2019 https://dev-rnen.royanews.tv/news/18156 (erişim: 01.05.2024)
- "Palestinian activism energised by Arab Spring", *AlJazeera*, 08.06.2011 https://www.aljazeera.com/features/2011/6/8/palestinian-activism-energised-by-arab-spring (erişim: 11.05.2024)
- "Palestinian İslamic Jihad", *Counter Extremism Project*, Report https://www.counterextremism.com/threat/palestinian-islamic-jihad/report (erişim: 12.02.2024)
- "Palestinian President Warns Peace Failure Will 'Bring ISIS'' to Israel and West Bank", *Newsweek*, 18.05.2016 https://www.newsweek.com/palestinian-president-says-peace-failure-will-bring-isis-israel-and-west-bank-461027 (erişim: 16.08.2024)
- "Palestinian Refugee Camp Attacked by ISIS", *The Takeaway*, 06.04.2015 https://www.wnycstudios.org/podcasts/takeaway/segments/palestinian-refugee-camp-attacked-isis (erişim: 19.12.2024)
- "President Bush Discusses Freedom in Iraq and Middle East", *The White House*, 06.11.2003 https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/11/20031106-2.html (erişim: 12.07.2024)

- Rende, Ahmet Vefa. "Oslo Görüşmelerinden Aksa Tufanına Hamas'ın Askeri Yetenekleri", *İstihbarat ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi,* 15.11.2023 https://igam.org.tr/oslo-gorusmelerinden-aksa-tufanina-hamasin-askeri-yetenekleri/ (erişim: 18.05.2024)
- Ruebner, Josh. Salih Booker and Zaha Hassan. "Bringing Assistance to Israel in Line With Rights and U.S. Laws", *Carneige Endowment For International Peace,* 12.05.2021 https://carnegieendowment.org/research/2021/05/bringing-assistance-to-israel-in-line-with-rights-and-us-laws?lang=en (erişim: 15.12.2024)
- Sadiki, Larbi. "Hamas and The Arab Spring", *AlJazeera,* 29.12.2011 https://www.aljazeera.com/opinions/2011/12/29/hamas-and-the-arab-spring (erişim: 15.11.2024)
- "Savaş sonrası Gazze'nin yönetimi için adı geçen Muhammed Dahlan kimdir?", *Euronews,* 13.11.2023 https://tr.euronews.com/2023/11/13/savas-sonrasi-gazzenin-yonetimi-icin-adi-gecen-muhammed-dahlan-kimdir (erişim: 15.11.2024)
- Seloom, Muhanad. "From Rivals to Allies: Iran's Evolving Role in Iraq's Geopolitics", *Middle East Council On Global Affairs,* 19.04.2024 https://mecouncil.org/publication_chapters/from-rivals-to-allies-irans-evolving-role-in-iraqs-geopolitics/ (erişim: 14.07.2024)
- "SIPRI Military Expenditure Database", *Stockholm International Peace Research Institute,* http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database (erişim: 25.01.2022)
- "SIPRI Yearbook-2019 Armaments, Disarmament and International Security", *SIPRI,* s. 9 https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-08/yb19_summary_eng_1.pdf (erişim: 20.04.2023)
- "Sisi ve Abbas Filistin meselesini görüştü", *Anadolu Ajansı,* 03.11.2018 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/sisi-ve-abbas-filistin-meselesini-gorustu-/1301969 (erişim: 11.05.2024)
- "Special Briefing by Secretary of State Condolezza Rice", *US Department of State,* 18.06.2007 https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2007/06/86750.htm (erişim: 18.04.2024)
- "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy" 10.02.2007 http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034 (erişim: 23.01.2022)
- "The Hamas-Fatah Reconciliation Agreement: Too Early to Judge", *The Washington Institute for Near East Policy,* 24.04.2014 https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/hamas-fatah-reconciliation-agreement-too-early-judge (erişim: 13.04.2024)
- "The European Union and Palestinians", *The Office of the European Union Representative (West Bank and Gaza Strip, UNRWA),* https://www.eeas.europa.eu/palestine/european-union-and-palestine_en?s=206 (erişim: 08.04.2024)
- "The Global Fall Out Over Trump's Jeruselam Decision", *Brookings,* 19.12.2017 https://www.brookings.edu/articles/the-global-fallout-over-trumps-jerusalem-decision/ (erişim: 13.05.2023)

- "The Military Balance-2020", *IISS (The International Institute For Strategic Studies)*, 2020 https://dokumen.pub/qdownload/the-military-balance-2020-first-edition-0367466392-9780367466398.html (erişim: 18.03.2023)
- The Investigate Project on Terrorism, 2021 https://www.investigativeproject.org/8854/hamas-missile-threat-to-israel (erişim: 17.08.2024)
- "UN Commission of Inquiry on Syria: The siege and recapture of eastern Ghouta marked by war crimes, crimes against humanity" Geneva, 20.06.2018 https://www.ohchr.org/en/press-releases/2016/04/investor-state-dispute-settlement-undermines-rule-law-and-democracy-un?LangID=E&NewsID=19839 (erişim: 23.01.2022)
- "Understanding Hamas's and Hezbollah's Uses of Information Technology", *CSIS (Centre for Strategic&International Studies)*, 31.07.2023 https://www.csis.org/analysis/understanding-hamass-and-hezbollahs-uses-information-technology (erişim: 18.04.2024)
- "U.S. Foreign Assistance By Country", *ForiegnAssistance.gov*, 31.05.2024 https://www.foreignassistance.gov/cd/israel/ (erişim: 31.05.2024)
- "U.S. Central Command Priorities", *CENTCOM*, 03.08.2022 https://www.centcom.mil/ABOUT-US/COMMAND-PRIORITIES/ (erişim: 18.03.2023)
- "What the Qatar crisis means for Hamas", *CNN World*, 13.07.2017 https://edition.cnn.com/2017/06/13/middleeast/qatar-crisis-hamas/index.html (erişim: 18.08.2024)
- What to know about Hamas' military capabilities", *Axios*, 21.10.2023, https://www.axios.com/2023/10/21/palestine-hamas-military-power (erişim: 18.05.2024)
- "What to know about Israel's military strength", *Axios*, 21.10.2023 https://www.axios.com/2023/10/21/israel-military-capabilities-explained (erişim: 18.11.2024)
- Wijninga, Peter. Willem Theo Oosterveld, Jan Hendrik Galdiga and Philipp Marten. "State and Non-State Actors: Beyond The Dichotomy", *Hague Centre for Strategic Studies, Strategic Monitor Report* 15/2, (2014): 139-162. https://www.jstor.org/stable/resrep12608.8 (erişim: 01.02.2022)
- Worldometers, https://www.worldometers.info/oil/oil-reserves-by-country/ (erişim: 12.02.2023)
- "6 soruda Katar krizi", *BBC News Türkçe*, 05.06.2017 https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40159120#anchor4 (erişim: 14.08.2024)

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Mehmet		BABACAN
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme Yılı**		**Kurum Adı**
Lise	1999	2003	Konya Selçuklu Cumhuriyet Lisesi (Y.D.A.)
Lisans	2003	2007	Sakarya Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-Uluslararası İlişkiler Bölümü
Yüksek Lisans	2008	2011	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Doktora	2018	2025	Bursa Uludağ Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı-Ortadoğu Çalışmaları Bilim Dalı
Çalıştığı Kurum (lar)	**Başlama - Ayrılma Yılı**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.	2018	2022	Bursa Uludağ Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı (Proje Asistanı)
2.	2015	2018	Gaziantep İl Millî Eğitim Müdürlüğü (Ücretli Yabancı Dil Öğretmeni)
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar	Genç Akademisyenler Derneği, TÜBİTAK ARBİS		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Antalya Diplomasi Forumu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Mart 2022), TEKNOFEST Değerlendirme Kurulu Üyesi (2024)		

Yayınlar:	"Socioeconomic Dynamics Fostering Antidemocratic Regimes in the Middle East and North Africa (MENA) Region: Ongoing Wars, Contemporary Issues and Humanitarian Crises", *Dynamics of the Changing Global Security Order: Emerging Trends and Key Issues in Asia*, (ed.) Senthan Selvarajah, Nesrin Kenar, Lorenzo Fiorito, Lexington Books, (London-2024): 201-216. (ISBN: 978-1-66694-913-1 "Küreselleşme Ajanları Olarak Çok Uluslu Şirketler ve Dünya Ekonomisi", *Politik Ekonomi: Teori, Uygulama ve Yeni Yaklaşımlar* (ed. İlyas Bozkurt) Nobel Akademik Yayıncılık, (Ankara-2023): 23-47. "İsrail'in Nükleer Silah Politikası: Ne İnkâr Ne İtiraf", *Uluslararası Sistemin Nükleer Güçleri: Bombaya Sahip Olmak,* (ed.) Harun Aras, Kahraman Süvari, Nobel Akademik Yayıncılık, (Ankara-2023): 247-288. (ISBN: 978-625-98876-3-0 E-ISBN: 978-625-98876-4-7) "Türkiye-Katar İlişkileri ve Körfez Jeopolitiği", *Türkiye'nin Orada Ne İşi Var?: Türkiye'nin Bölge Ülkeleriyle İlişkileri,* (ed.) Furkan Kaya, Nobel Akademik Yayıncılık, (Ankara-2023): 121-138. (ISBN: 978-605-72521-3-5, E-ISBN: 978-605-72521-2-8) "Cumhuriyetin 100. Yılında Yeni Dış Politika Tasavvuru: Çok Katmanlı/Çok Boyutlu Dış Politika, Stratejik Özerklik ve Esneklik", *Cumhuriyetin 100. Yılında Nasıl Bir Dış Politika?* (ed.) Ozan Örmeci-Eren Alper Yılmaz, Nobel Akademik Yayıncılık, (İstanbul-2023): 128-132. (ISBN: 978-625-397-027-7, E-ISBN: 978-625-397-028-4) "Ortadoğu'da Demokrasi ve Darbe Dikotomisinin Toplumsal ve Sosyo-Ekonomik Temelleri: Mısır Örneği (2011-2020)", *Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, 5. Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi Tam Metin Kitabı,* Sakarya, (2020): 189-207. "Ortadoğu'da Bölgesel Kutuplaşma Dinamikleri ve Teorik Yansımaları", *Anadolu Strateji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, (Haziran 2021): 53-64. "Ortadoğu'da Değişen Güç Merkezleri Ekseninde İsrail-Çin İlişkilerinin Seyri", *BİLHİKEM (Bilim ve Hikmet Araştırmaları Merkezi) 4. Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, Van, (2021): 491-514. "Transatlantik İlişkilerinde Yeni Bir Eşgüdüm Unsuru Olarak 'Ortadoğu Politikaları' ve 'Suriye Krizi'", *Europolitika Avrupa Birliği Politikaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 6, (Ocak-Şubat 2021): 44-52.

Yayınlar:	"Suudi Arabistan'ın Kabuk Değişimi ve Körfez'den Kriz Bölgelerine Değişen Jeopolitik", *DİPAM Perspektif,* Sayı: 7, (Eylül-2020): 1-7. "Covid-19 Pandemisinin Gölgesinde Kalan Küresel Politika ve Ortadoğu'nun Gündemi", (T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde) *Küresel Krizlerde Diplomasi: Pandemi Örneği,* (ed.) Prof. Dr. Şeref Ateş, Yunus Emre Enstitüsü Yayını, (Ankara, 2020): 142-150. "Libya'daki Vekâlet Savaşlarının Saha Dengeleri Üzerindeki Etkisi ve Siyasî İstikrar Sorunu", *Ulisa Uluslararası Çalışmalar Dergisi* 4 (1), (Haziran-2020): 51-74. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Ortadoğu'da Vekâlet Savaşları ve Yeni Oyun Kurucu Türkiye'nin Etkinliği", *11. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Tam Metin Kitabı,* (ed.) Tayyar Arı ve Muzaffer Ercan Yılmaz, Bursa,(2019): 887-918. "Türk Dış Politikası'nın Dijital Kapasitesi: Pandemi Perspektifinden Dijital Diplomasi Uygulamaları", *UPA Strategic Affairs,* Vol. 2, No. 1, (March- 2021): 119-142. "Amerikan Dış Politikasında Başkan Obama Dönemi'nin Plüralizm Açısından Değerlendirilmesi", *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (YDÜ Sosbilder),* Cilt: 14, Sayı: 1 (Nisan-2021): 4-28.
Diğer:	
İletişim	

Tarih:	10.01.2025
İmza:	
Adı-Soyadı:	Mehmet BABACAN